ڕێکەوتننامەی جەزائیر

و

ڕەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور

کامەران بابان زادە

ڕێککەوتننامەی جەزائیر و

ڕەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان
بەڕێوەبەرێتی گشتیی راگەیاندن و چاپ و بڵاوکردنەوە
بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

بەڕێوەبەرێتی
[illegible]
سلێمانی

ڕێککەوتننامەی جەزائیر و
ڕەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور

کامەران جەمال بابان زادە

سلێمانی

٢٠١٣

ڕێکەوتننامەی جەزائیرو.....

- نووسەر: کامەران بابان زادە
- بابەت: مێژوویی
- پیتچنی: نووسەر
- نەخشەسازیی بەرگ و ناوەوە: نەوروز جەمال ئەمین
- سەرپەرشتیاری چاپ: کارزان عەبدوڵڵا
- قەبارەی کتێب: ٢٣×٢٣ ½
- ژمارەی لاپەڕە: ٤٢٨
- زنجیرەی گشتیی کتێب: (٩٨٧)
- تیراژ : (٥٠٠) دانە
- چاپ: چاپخانەی کەمال
- نرخ: (٥٠٠٠) دینار
- ژمارەی سپاردنی (١٧٨٢)ی ساڵی ٢٠١٣ی وەزارەتی ڕۆشنبیریی و لاوانی پێدراوە.

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

گردی ئەندازیاران

ژمارەی تەلەفۆن: ٣٣٠١٩٤٩

سوپاس و پێزانین

- سەرپەرشتیاری ئەم نامەیە بەڕێز دکتۆر دلێر ئەحمەد حەمەد
- فەرمانبەرانی کتێبخانەی (کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی، ناوەندی زانکۆی سەلاحەدین، زانکۆی کۆیە، کتێبخانەی گشتی سلێمانی و رانیە، بنکەی ژین).
- هەموو ئەو هاوڕێیانەی بە سەرچاوەو زانیاری بەسوود هاوکارم بوون.
- هاوڕێی خۆشەویستم مامۆستا شێروان حوسێن، کە ئەرکی پێداچوونەوەی خستە سەرشانی خۆی.

هیما کورتکراوەکان

بێ.ش	بێشوێنی چاپ
بێ.س	بێ سالی چاپ
و/	وەرگێڕان
چ	چاپ
ب	بەشی
ل	لاپەڕە
د.ت	دون تأریخ الطبع
ب.م	دون مکان الطبع
د. مط	دون تحدید المطبعة
ت:	ترجمة
ج	جزء
ط	طبع
ص	الصفحة
ی.ن.ك	یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان
پ.د.ك	پارتی دیموکراتی کوردستان.
پاسوك	پارتی سوشیالستی کورد
حشع	حزبی شیوعی عراقی
حدکا	حزبی دیموکراتی کردستان - ئێران.
(م.س)	مەکتەبی سیاسی
(پ.م)	پێشمەرگە

ناوەرۆك

ناوەرۆك	لاپەڕە
پێشەكی	١٣
بەشی یەكەم ڕەهەنـدە نـاوخۆییو دەرەكیـەكانو شـوێنی كـورد لەپەیوەندیـەكانی عێراقو ئێران	٢١
باسی یەكەم كورتەی پێشینەیەكی مێژوویی لە پەیوەندیەكانی عێراقو ئێران	٢٣
باسی دووەم باردودۆخی ناوخۆیی عێراقو ئێران پێش ڕێككەوتنامەی جەزائیر	٥٥
باسی سێیەم كاریگەری وڵاتانی زلهێزو دەوروبەر لە سـەر پەیوەندیـەكانی عێـراقو ئێران بۆ بەستنی ڕێككەوتنامەی جەزائیر	٨٣
بەشی دووەم ڕێككەوتـنامەی جەزائیرو چارەنووسی شۆڕشی كورد	١١٥
باسی یەكەم ڕێككەوتنامەی جەزائیر	١١٧
باسی دووەم ئامادەكاریەكانی سەركردایەتی كورد بۆ ئەگەری ڕێككەوتنی عێراقو ئێران	١٣٩
باسی سێیەم كاریگەری ڕێككەوتنامەی جەزائیر لە سەر هەرەسی شۆڕشی كورد	١٧٣

١٩٥	باسی چوارەم چارەنووسی هێزی (یەم)و پەناهەندەو کەرەستەکانی دیکەی دوای بڕیاری هەرەس
٢١٩	بەشی سێیەم کوردو شۆڕشەکەی لە بەردەم ئاکامەکانی ڕێککەوتنامەی جەزائیر هەتا هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێککەوتنامەیە
٢٢١	باسی یەکەم دامەزراندنو چالاکبوونەوەی پارتو ڕێکخراوە سیاسییەکانو سەرهەڵدانەوەی جووڵانەوەی چەکداری لە کوردستان
٢٤٩	باسی دووەم ڕاگواستنو وێرانکردنی گوندو شارەدێیەکان
٢٦٥	باسی سێیەم گۆڕانی ڕژێمی دەسەڵات لە ئێرانو بزافی ڕزگاریخوازی کوردو هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتنامەی جەزائیر
٣٠٧	ملخص البحث باللغة العربية
٣٣١	پاشکۆی یەکەم بەڵگەنامەکان
٣٩٩	پاشکۆی دووەم وتارێکی مێژوویی لەسەر ڕێککەوتنامەی جەزائیر
٤١٩	پاشکۆی سێیەم وێنەکان

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە نامەی ماستەر بووە لە سەرەتاوە بە زمانی عەرەبی لە سەر مێژووی نوێو هاوچەرخی کورد نووسراوە، لە دوای وەرگێرانی بۆ زمانی کوردیو پەرەپێدانو پێداچوونەوە، بە کۆمەڵێك سەرچاوەی دیکە دەوڵەمەند کراوەو ئەم کتێبەی لێدەرچووە، ناونیشانو نەخشەی دارشتنی هاوشێوەی عەرەبیەکەیەتی، بەڵام پشتئەستوورتر بە سەرچاوەو دەوڵەمەندتر بە شرۆڤەو لێکدانەوە.

ساڵانی نێوان (١٩٧٠-١٩٨٠) قۆناغێکی هەستیار بووە لە مێژووی هاوچەرخی کوردستانی باشوور، ئەمەش هەمووی سەروبەندی رێککەوتننامەی جەزائیر دەگرێتەوە، کە چوارچێوەیەك بووە بۆ رووداوە سیاسیو کۆمەڵایەتیو سەربازییەکانی مێژووی کاروانی بزاڤی رزگاریخوازی هاوچەرخی کورد لە کۆتایی چارەکی سێیەمو سەرەتای چارەکی چوارەمی سەدەمی بیستەم.

ئەوەی هەستی بزواندم لەو بابەتە دیاری بکەم تێگەیشتن بووە لە فاکتەرە ئیقلیمیو نێودەوڵەتیەکان لە سەر جوڵانەوەی کورد.

ناوەرۆکی ئەم توێژینەوە لە سێ بەش پێك دێت، بەم شێوەیە.

لە بەشی یەکەمدا: باس لەو هۆکارە ناوخۆو دەرەکیانە کراوە، کە ئەو بارودۆخەیان خولقاند بۆ ئەوەی هەردوو حکومەتی عێراقو ئێران بگەنە بەستنی رێککەوتننامەی جەزائیر، لەگەڵ جەختکردنە سەر هۆکاری کوردی لە راکێشانی هەردوولا بۆ سەر

مێژی دانووسان. ئەم بەشە لە سێ باس پێك هـاتووە، کـە لـەم تەوەرانـە دەکۆڵێتــەوە: ریشەی ناکۆکیەکانی هەردوو ولات پێش رێککەوتننـامەی جەزائیر، بارودۆخی ناوخۆیی عێراق‌و کوردستان پێش ئـەو رێککەوتننـامەیـەو دواتـر کاریگـەری ولاتـانی زلهێـزو ئیقلیمی لە سـەر پەیوەندییەکانیان هەتا بەستنی ئەو رێککەوتننامەیە.

بەشی دووەم لە چوار باس پێـك هـاتووە: باسـی یەکـەم تەرخانـە بـۆ خسـتنەڕوو شـرۆڤەی دەقـەکانی رێککەوتننامـەی جـەزائیرو پرۆتۆکـۆڵ‌و پاشـکۆکانی، لەگـەڵ هەڵوێسـتی سـەرکردایەتی کـورد لـە بەرانبـەر رێککەوتنامەکـە، دوایـی ئەنـدازەی کاریگەریەکانی ئەو رێککەوتننـامەیـە لـە سـەر نوشسـتی شۆڕشـی کـورد، پاشـان چارەنووسی توانسـتە مرۆیی‌و لوجستی‌و مادیەکانی شۆڕش.

بەشی سێیەم تەرخان کراوە بۆ بارودۆخی کوردستان‌و بزاڤی سیاسی کورد لـە بـەر رۆشنایی رێککەوتننامەی جەزائیر، لـەویش لـە سـێ بـاس پێـك هـاتووە: لـە باسـی یەکەمدا لە دامەزراندنەوەی پارت‌و رێکخراوە کوردییەکان‌و دەستپێکردنەوەی شۆڕشـی نوێی چەکداری، لەگەڵ ئەو بارودۆخە سەختەی خەبات کە رێککەوتننامەی عێراقی - ئێرانی سەپاندبووی بە سەر بزاڤی سیاسـی‌و چـەکداری شۆڕشـی کـورد، لەگـەڵ ئـەو سیاسەتەی حکومەتی عێراقی گرتبوویە بەر بە چۆلکردنی ناوچە سنوورییەکان‌و ناوچە نەوتیەکان‌و سیاسـەتی بە عەرەبکردن‌و بە عەسیکردن. دوا باسی ئەم بەشە تایبەتە بە هۆکارەکانی روخانی شاو ئەو بارودۆخە تازەی هاتـە ئـاراوە لـە پەیوەنـدی عێراقـی - ئێرانی‌و لەوێشەوە بۆ دابینبوونی دەرفەتێك بۆ بزاڤی سیاسی‌و چـەکداری کوردسـتان‌و هەڵوەشاندنەوەی رێککەوتنـامەی جەزائیر.

لە گرفتەکانی ئامادەکردنی ئەم توێژینـەوەیە، کەمی سەرچاوەی ئەکادیمی‌و بێلایەن بوو، چونکە سـەرچاوە حکومییـەکان‌و ئەو نووسـەرانەی لەو رۆژگارە بەشـداری شۆڕشـی

کورد بوون بێلایەن نەبوون لە خستنەڕووی زانیاری‌و ئەو جومگە گرنگانەی بۆ ئەم بابەتە پێویست بوون. لەو ڕوانگەیەشەوە سەرچاوەکانی ئەم توێژینەوەیە دابەش کراوە بۆ سەرچاوە بێلایەنەکان‌و مەیلدارەکان:

یەکەم: سەرچاوە بێلایەنەکان، ئەو سەرچاوە کوردی‌و عەرەبی‌و بیانیانەن، کە لە لایەن کەسانی ئەکادیمی یان ڕۆژنامەوان یان سیاسی‌و کوردناسەکانەوە نووسراون، کە مەیلدار نەبوون بەلای حکومەتی عێراقی‌و ئێرانی‌و ڕەوتە جیاوازەکانی ناو بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، گەرچی ئەو جۆرە سەرچاوانە بە بەراورد لەگەڵ سەرچاوە مەیلدارەکان کەمن، بەڵام زیاتر جێگای بڕوان، لەوانە: (کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا)ی ڕۆژنامەنووسی فەرەنسی (کریس کۆچێرا)و (کوردستان یان کڵۆڵی نەتەوەیەک)ی (جۆناتان س.ڕانداڵ)و (صفحات من تأريخ العراق الحديث)ی (تشالز تريب)، کە هەتا ئێستا سەرچاوەیەکی دانسقەیە لە سەر مێژووی عێراقی هاوچەرخ کە بە بێلایەنی نووسرابێ، (العراق الحديث من الثورة الى الدكتاتورية)ی (ماريون ڤيتر سلوجت)و (التيارات السياسية في كردستان العراق)ی (صلاح الخرصان)و (مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان)ی (جاسم خۆشناو)و (قضايا القوميات وأثرها على العلاقات الدولية)، لەگەڵ کۆمەڵێک سەرچاوەو وتارو لێکۆڵینەوەی دیکە.

دووەم: سەرچاوە مەیلدارەکان: هەموو ئەو نووسراوانەن، کە سەر بە حیزبی‌و حکومییانەن، کە بوونەتە مەیلدار لە کێشەو ڕووداوەکان، لەگەڵ ئەو وتارە سیاسیانەی لە لایەن سیاسیەکانەوە نووسراون، هەتا هەندێ کتێب، کە وەکو سەرچاوەی سەرەکی بەکارمان هێناون، لە سەرچاوە مەیلدارەکانن، لەگەڵ بیرەوەری ژمارەیەک لە سیاسیەکان وەکو: (مذكرات)ی (بەهائەدین نووری)و (تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني -العراق "في محطات رئيسية")ی (حبيب محمد كريم)و (الحركة التحررية الكردية) و(القضية

الكردية وحزب البعث...)ی (علی سنجاري)و(أحداث عاصـرتها)ی (محسن دزەیی) و (البارزاني والحركـة التحررية الكرديـة)ی (مسعود البـارزاني)و (الحركـة التحررية الكردية)ی (أيوب بارزاني)و (ثورة أيلول المجيدة)ی (نجم الدين اليوسفي)و (خواروی کوردستانو شۆڕشی ئەیلول..)ی (ئیبراهیم جەلال)و (یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان (١٩٧٥-١٩٧٦)ی (سەرەوەر عەبـدوڕەحمان)و (لـە نـاو کـاروانێکی دووور درێـژدا)ی (فاتیح رەسول)و (لـە کـەناری دانوبـەوە بـۆ خـڕی نـاوزەنگ)و (پەنجـەکان یـەکتری دەشکێنن)ی (نەوشیروان مستەفا ئـەمین)و (بحران الحريني بـر قـدرتها در کردستان العراق)ی (صالح ملا عسی)و کۆمەڵێك وتاری دیکە کە دەچنە ئەو پۆلێنـەوە، ئـەوەی ناکرێ لێرەدا ئاماژەی پێنەدەین هەریەك لەو سەرچـاوانەی بـە مەیلـدارەکان نـاوبران، مەرج نییە مەیلداربن بەلای سەرکردایەتی شۆڕشی ئـەیلول، بـەڵکو هەنـدێکیان بـە دیدی رەخنەگرانەوە نووسیویەتیو کاتی خۆی لە بەرەی حیزبـی شـیوعی عێـراق یـان بـاڵی (م.س) بـووە، بـەڵام هـەر لـە رێـزی مەیلـدارەکان هـەژمارکراوە، یـان دەکـرێ مەیلداریش لەم لیستەدا رۆڵەیی بێ.

ئەوەی شایانی وتنە هەتا ئێستا ژمارەیەکی کەم نامەی ماستەرو تێزی دکتۆرا لـە سەر شۆڕشی ئەیلولو قۆناغی دوای نوشستی ئەو شۆڕشە نووسـراوە، کـە مەیـدانێکی فراوانو هەستیاری مێژووی هاوچەرخی کوردستانە، هـەتا ئامـادەکردنی ئـەم نامەیـە ژمارەیەك توێژینەوە نووسراون، هەندێکیان بۆ ئێمە بە کەڵك بوون وەکـو:(مەسـەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان)و (قضايا القوميـات وأثرهـا علـى العلاقـات الدوليـة)و (کاریگەری شۆڕشی ئەیلول لـە سـەر رۆژنامـەوانیی کـوردی)و (بـارودۆخی سیاسـی کوردسـتان -عێـراق، ١١ی مـارتی ١٩٧٠-١١مـارتی ١٩٧٤)و (ناکامـە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد).

ئەمە سەرەڕای هەموو ئەو بەڵگەنامەو نووسراوانەی لەلایەن حکومەتی عێراق‌و حیزبی بەعس‌و نووسەرەکانیانەوە لە سەر ئەو بابەتە نووسراون دەچنە ناو پۆلێنی تێڕوانینی دەمارگیرانە بۆ کێشەی کورد، وەکو کێشەو خواستی نەتەوەیەك سەیریان نەکردووە، بەڵکو بە چاوی دەستکردی ئیستیعمارو پیلان بۆ سەر نەتەوەی عەرەب وێنایان کردووە. لەوانە: (موسوعة السياسية) و(مشكلة شط العرب في ظل المعاهدات و القانون)و (تأريخ الاطماع الفارسية في شط العرب) و(أضواء على الحرب العراقية الايرانية)و (مصطفى البارزاني بين الاسطورة والحقيقة) ..هتد.

ئەوەی ئاماژەی پێدرا بەشێك بوون لەو سەرچاوانەی بەکارهاتوون، ئەوانی دیکە لە لیستی سەرچاوەکاندا ریزکراوە، لە پاڵ ئەوەدا ژمارەیەك لە گۆڤارو رۆژنامەو سایتی ئەلیکترۆنی بەکارهاتووە، لەگەڵ دیداری مەیدانی بۆ ژمارەیەك لە بەشدارانی ئەو سەردەمە. هەوڵدراوە بە بێلایەنی سوود لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی لایەنە جیاجیاکانی کاریگەر لە سەر رووداوەکان وەربگیرێت.

زۆربەی سەرچاوەکان بە هەردوو زمانی عەرەبی‌و کوردین یان سەرچاوەی بیانین‌و وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی کورد یان عەرەبی، لەگەڵ چەند سەرچاوەیەکی فارسی کە جێی بایەخ بووە بۆ ئەم توێژینەوەیە.

سەبارەت بەو بەڵگەنامانەی وەکو سەرچاوەیەکی بنەڕەتی مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، زۆربەیان بڵاوکراونەتەوە، بەڵام وەکو بەڵگەنامەی زیندوو بنەڕەتی پشتی پێبەستراوە، کە زۆربەیان بەو ئاسانیە بەردەستی خوێنەران ناکەون..

سەرەڕای پاشکۆی تایبەت بە بەڵگەنامە، دوو پاشکۆی دیکە بە پێویست زانرا، ئەوانیش وتارێکی مێژوویی بوو وەکو وتارێکی سیاسی - مێژوویی کاتی خۆی بڵاوم

کردبوو، لەگەڵ پاشکۆیەکی تایبەت بە وێنەی ژمارەیەك لەو سەرکردەو سیاسیانەی لە توێژینەوەکەدا ناویان هاتووە.

ئەمڕۆ لە کاتی پێداچوونەوەو ئامادەکردنی بۆ چاپ (سەرەتای ۲۰۱۲) نزیکەی پێنج ساڵ تێدەپەڕێ بە سەر نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا، لەو ماوەیەدا ژمارەیەك توێژینەوەو سەرچاوەی دیکە چاپکراون، هەوڵماندا لە کاتی پێداچوونەوە سوود لە بۆچوونی هەندێکیان وەربگرین، بەڵام بەزۆریەیان رانەگەیشتین، لە بەر هەستیاری بابەتەکە، بە بەردەوامی زانیاری تازە لە سەر ئەو بابەتانە ئاشکرا دەبێ‌و دیدوبۆچوونی نوێ بەرجەستە دەبێ، بەڵام هەتا ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە بۆ چاپ بەو ئەندازەیە زانیاری‌و دیکۆمێنتی تازە پەیدانەبوون ئەو گۆڕانە لە دیدی خوێنەری کورد دروست بکات لە بایەخی ئەم توێژینەوەیە کەم بکاتەوە.

لە بەر ئەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر، کە ڕەنگدانەوەی پێشینەیەکی مێژوویەو لە دوای خۆی لە رووی ماوەی کاریگەری‌و قەوارەی کاریگەریەکانی باڵی بە سەر زۆر لە رووداوەکانی بزاڤی سیاسی ناوچەکەدا گرتووە. لە رووی مێتۆدی توێژینەوە هەوڵدراوە بەدواداچوون لە سەر سێ لایەنی ڕێککەوتنامەی جەزائیر بکرێ، ئەوانیش هۆکارو خودی ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەو شوێنەوارەکانیەتی. لێرەدا بۆ زیاتر تێگەیشتن لەو ڕێککەوتننامەیە جەخت کراوەتە سەر رووداوە سیاسیەکانی نێوان ساڵانی (۱۹۷۰- ۱۹۸۰)، گەرچی پێشینەی هۆکارەکان‌و بەرئەنجامەکانی لەو ماوەیە فراوانترە.

لە دوماهیدا هەوڵ‌و توانامان تەرخان کردووە بۆ ئەوەی بێلایەنانە بگەینە ئەنجامێکی ئەکادیمی‌و بابەتی، خوێندنەوە بۆ ئەو جومگانە کراوە، کە بە پێویست زانراوە. بە دواداچوونێکی زانستەو مەبەست بەرزکردنەوە یان نارزڕاندنی هیچ کەس‌و

گروپێك نییە، هەروەها بە دروست نەزانراوە هەندێك وشەو گوزارشت، کە بە مەبەستی ڕێزگرتن دەخرێتە پاڵ ناوی هەموو ئەوانەی شایستەی ڕێزن بخەینە پێش ناوەکانیانەوە، بە تایبەت سیاسەتوانو سەرکردەکانی بزاڤی سیاسی کوردستان، ئەوە بێ مەبەست بووە.

توێژینەوەیەکە لە ڕەخنە بەدەر نییە، ئەگەر لە شوێنێك کەوتبینە هەڵەوە، لە کەم توانایی خۆمانەوە بووە، داوای بەخشین دەکەین. "ربنا اتینا من لدنك رحمة و هيء لنا من أمرنا رشداً" آمین.

بەشی یەکەم

ڕەهەندە ناوخۆییو دەرەکییەکانو شوێنی کورد لە پەیوەندییەکانی عێراقو ئێران.

باسی یەکەم:

کورتەی پێشینەیەکی مێژوویی لە پەیوەندییەکانی عێراقو ئێران.

باسی دووەم:

بارودۆخی ناوخۆییعێراقوکوردستان پێش ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی سێیەم:

کاریگەری وڵاتانی زلهێزو دەوروبەر لە سەر پەیوەندییەکانی عێراقو ئێران بۆ بەستنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی یەکەم:

کورتەی پێشینەیەکی مێژوویی بۆ پەیوەندییەکانی عێراق‌و ئێران.

ئەرکی ئەم توێژینەوەیە نییە، لە ڕیشەی مێژوویی ناکۆکییەکانی عێراقی – ئێرانی بکۆڵێتەوەو بگەڕێتەوە بۆ سەردەمی هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی‌و ئێرانی یان سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق[1]، کە ڕیشەی ئەو ناکۆکیانە بۆ ئەو سەردەمانە دەگەڕێتەوە، (العزی) لەو بارەیەوە دەڵێ: (ڕیشەی ئەو ناکۆکیانە دەگەڕێتەوە بۆ ناکۆکییەکانی نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی‌و فارسی پێش چوارسەد ساڵ)[2]، کە لە سەرەتای سەدەی شازدەهەم هەتا کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانی درێژەی هەبووە، ئەو ماوەیە دەیان ڕێککەوتننامەی دووقۆڵی لە نێوان ئەو دوو ئیمپراتۆریەتەدا مۆرکراوەو چەند جار هەڵگیرسانەوەی شەڕی بەدوادا هاتووە، لە ڕێککەوتننامەی

١- دەسەڵاتی تورکان لە سەرەتای سەدەی شازدەهەمەوە هەتا سەرەتای سەدەی بیستەم لە یەک دەوڵەت بەرجەستە ببوو، ئەویش دەوڵەتی عوسمانی بووە، بەڵام لە ئێران دەوڵەتی سەفەوی‌و ئەفشاری‌و زەندی‌و قاجاری هەبووە، بەڵام ئەمە گۆڕانی بە سەر سروشتی پەیوەندییەکانی ئێرانی‌و عوسمانی‌و شوێنی کورد لەو ململانێیەدا نەهێناوە.

٢- مشكلة شط العرب في ظل معاهدات و القانون، بغداد ١٩٨١، ص١٧.

(ئەماسیەی ساڵی ١٥٥٥)ەوە دەستی پێکردووەو لە دوا ڕێککەوتننامەی پرۆتۆکۆڵی قوستەنتینیەی ساڵی ١٩١٣و کۆنووسەکانی دیاریکردنی سنووری ساڵی ١٩١٤ کۆتایی هاتووە[٣]

وەکو بەدەردەکەوێ ئەم دوو ڕێککەوتننامەی دوایی لە گرفتە سنووریەکانی نێوان هەردوو وڵات پشتی پێبەستراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا هەموو کێشەو ناکۆکیەکانی نێوانیان لە سەر سنوور نەبووە.

میرنشین‌و هۆزە کوردییەکان فاکتەری ناکۆکی نێوان هەردوو وڵات بوون، بۆیە ناوەڕۆکی زۆربەی مادەکانی ڕێککەوتننامەکانی نێوان دەوڵەتی ئێرانی‌و عوسمانی پێکهێناوە، بەڵام کورتکردنەوەی فاکتەری ناکۆکۆکیەکان لە سەر کورد لەگەڵ واقیعی مێژوویی پەیوەندییەکانی ئەو دوو وڵاتە تێك ناکاتەوە، توێژەرێك لەوبارەیەوە دەنووسێت: (... لە هەموو ئەو ڕێککەوتنامانە دۆزی کورد بابەتێکی بنەڕەتی‌و سەرەکی بووە، چونکە زۆربەی ئاژاوەکان پەیوەندیان بە دەڤەرە سنووریەکانی ئەم دوو دەوڵەتەوە

٣- بۆ زانیاری زیاتر لە سەر سروشتی پەیوەندی نێوان هەردوو وڵات‌و شوێنی کورد لەو ململانێیەدا بڕوانە: (شاکر صابر الضـابط: العلاقات الدولية و معاهدات الحدود بين العراق و ايران، د.م، بغداد، ص٧٦-٨٧، ٨٨-٩٣* نەجاتی عەبدوڵڵا: کوردستان‌و کێشەی سنووری عوسمانی فارسی ١٦٣٩-١٨٤٧، هەولێر ٢٠٠١* جابر ابراهيم الراوي: مشكلات الحدود العراقية الايرانية والنزاع للمسلح، بغداد، ١٩٨٩، ص٧٦-٩٥* حسن مجيد الدجيلي: ايران و العراق خلال خمسة قرون، بيروت، ١٩٩٩، ص٦٣-٨٨* العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٠-٤٥* خەلیل ئیسماعیل موحەممەد: دیاریکردنی سنووری نێوان عێراق‌و ئێران لە نێوان خواستەکانی گەلی کوردو ململانێی دەوڵەتدا، گۆڤاری، سەنتەری برایەتی، ژ(٧)، ئاب ١٩٩٨ ل٣٥-٣٨)

هەبووە)[٤]، تیۆرێکی دیکەیش هەیە، کە پێی وایە هەتا شەڕی یەکەمی جیهانی کوردستان فاکتەری ناکۆکییەکانو بەستنی پەیماننامەو ناشتبوونەوەی هەردوولاش بووە[٥]، دەگونجێت وای دابنێین هەندێك لە فاکتەرەکانی ناکۆکی لە سەر خاکی کوردستان بووبێتو هۆزو میرنشینە کوردییەکانیش لەو ناکۆکییە بەشداربووبن، ئەوانیش بۆ بەرژەوەندی خۆیان هۆزو میرنشینە کوردییەکانیان لە دژی یەکتری هاندابێت، بەڵام ئەوە وەکو هۆکاری سەرەکی نەبووەو شوێنی کورد لە پەیوەندییەکانی هەردوو ئیمپراتۆریەت زیاتر لە بەرئەنجامەوە نزیك بووە نەك هۆکار، رەهەندی ناکۆکییەکانیان لەوە قووڵتر بووە، کورد زیاتر باجی ناکۆکییەکانی داوە، نەك هۆکاری سەرەکی دروستکردنی ناکۆکییەکان بووبێت.

بەچاوخشانێك بە خاڵە ناکۆکەکانی نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەت دەگەینە ئەو ناکامەی، کە سەرەڕای کێشەی کورد، مەسەلەی دیکەش هەبوون، وەکو ناکۆکی لە سەر سنوورو ناکۆکی مەزهەبیو پێشبڕکێ لە سەر فراوانخوازی لە ناوچە سنوورییەکاندا، کە مەزهەبی رەسمی دەسەڵات لە ئێران شیعە بووەو دەوڵەتی عوسمانیش سونی مەزهەب بووە، بەڵام زۆربەی شوێنە پیرۆزەکانی شیعە دەکەوتنە ژێر قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانی، ئەمەش بەشێکی گرنگی ناکۆکی نێوان ئەو دوو دەوڵەتەی پێکهێنابوو، سەرەڕای ئەوەی دەشێت کێشەی کورد لەو نێوەندەدا بەشێکی فاکتەری ناکۆکییەکان بووبێت، بەڵام پشکی شێری لە زیانەکان بەرکەوتووە.

٤- کامەران ئەحمەد محەمەدئەمین: کوردستان لە نێوان ململانێی نێودەوڵەتیو ناوچەییدا، سلێمانی،٢٠٠٠، ل٧٢

٥- نەجاتی عەبدوڵا: کوردستانو کێشەی سنووری، ل٧

لە دوای هەڵوەشانەوەی دەوڵەتی عوسمانی‌و لە ژێر ئینتیدابی بەریتانی‌و لە چوارچێوەی سنووری هەرسێ ویلایەتی عوسمانی (بەسرا، بەغدا، موسڵ) دەوڵەتی تازەی عێراقی بووە میراتگری ناکۆکیەکانی هەردوو دەوڵەتی عوسمانی‌و ئێرانی، هەر لەو پێوەدانگەوە بووە نۆ ساڵ بە سەر دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقدا تێپەڕی بوو، لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە دانی پێدا نەدەنرا[٦]، بەو بیانووەی بە ڕەچەڵەک ئێرانین، حکومەتی تازەی عێراق لە ساڵی ١٩٢٤ بە ناوی دژایەتی ئێران یەکەم زەبری لە (کوردە فەیلی)[٧]یەکاندا، لە مافی قەزایی بێ بەشی کردن، لە دوایی بۆ مەبەستی ڕازیکردنی ئێران بە مامەڵەی دراوسێیەتی‌و دانان بە دەوڵەتی تازە بڕیارەکەی بە قازانجی کوردە فەیلییەکان هەموارکرد[٨]، پێدەچێ بەریتانیاش لەو نێوەندەدا ویستبێتی هەردوو وڵاتی پاشکۆی بەرژەوەندییە سیاسی‌و ئابوورییەکانی خۆی، پەیوەندیان لەگەڵ یەکتردا باش بێت، چونکە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە ئێران پێگەیەکی گرنگ‌و قەڵغانێکی بەکەڵکی پاراستنی بەرژەوەندیەکانی ئینگلیز بووە لە

٦- العزی: مشکلة شط العرب، ص٣٧" مازن السامرانی: رثائق عن الصراع العراقي الفارسی، بغداد ١٩٨٧، ص٥١

٧- کوردە فەیلیەکان: لە شارەکانی خانەقین، مەندەلی، بەدرە، بەغدا نیشتەجێن، کوردن‌و لە ڕووی مەزهەبیەوە شیعەن، لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە بەرەو ڕووی ڕاگواستن‌و تەعریب بوونەتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عەباس سلێمان سمایل: مێژووی کوردی فەیلی عێراق، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی‌و جوگرافیە لە سەر کوردی فەیلی لە عێراق، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ڕۆشنبیری فەیلی، ١٩٩٩" کازم حەبیب: مەینەتی کوردە فەیلیەکانی عێراق، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ٢٥، پاییزی ٢٠٠٢، ل١٠٤-١١٤)

٨-العزی: مشکلة شط العرب، ص٢٧-٢٨

بەرانبەر خزینی رووسیای قەیسەری، کە لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بایەخدان بە ئێران جێگەی بەریتانیای گرتەوە.

وا بەدەردەکەوێ دەوڵەتی عێراق بە هۆی جیاوازی کەلتووری سیاسی و ئاینی و کۆمەڵایەتی دوای هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی کەلتوورێکی پێکەوەژیانی نەبوو، تەنیا پێگەیەکی پاریزەری بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا بوو، سەرخستنی پرۆسەی دەوڵەتی تازەش زیاتر خزمەت بوو بە تورێژێکی دیاریکراو. ئەوکات بەریتانیا ناچاربووە بۆ بەرژەوەندیەکانی رێگە لە تەشەنەکردنی ناکۆکیەکانی هەردوو وڵات بگرێ.

ئیسماعیل خانی سمکۆ[9] لە دوای هەرەسی شۆرشەکەی پەنای بردە بەر تورکیا دوایی هاتە کوردستانی باشووری ژێردەسەڵاتی بەریتانیەکان، حکومەتی عێراق نەیتوانی سمکۆ رادەستی ئەو حکومەتە بکاتەوە، بەڵام بەریتانیا لە پێناو لێکنزیکخستنەوەی هەردوو وڵات هەوڵەکانی خستەگەڕ[10]، ئەمەش رەنگدانەوەی ئەو سیاسەتەبوو، کە لەو نێوەندەدا گرتبوویەبەر.

وەفدێکی حکومەتی عێراقی لە ١٩٢٩/٤/٢٥ سەردانی ئێرانی کرد، لەوێدا سەرۆك وەزیرانی ئێران دانینا بە دەوڵەتی عێراق، ئەمە رێگەی خۆشکرد لە ئیسانی

٩- سمایل ئاغای شکاك (سمکۆ): یەکێك بووە لە سەرکردەکانی جوڵانەوەی کورد لە کوردستانی ئێران، لە ساڵی ١٩٢٢ تێك شکاوەو پەنای بردۆتە بەر تورکیای کەمالی، لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٣ لە سلێمانی سەردانی شێخ مەحمودی کردووە، ماوەیەك لە کوردستانی عێراق ماوەتەوە، حکومەتی ئێرانی بە ناوی گفتوگۆوە پیلانی بۆ دارشتەو لە ساڵی ١٩٣٠ بە نهێنی کوشتیان. بڕوانە: (عثمان علی: اسماعیل اغا سمکو ، ثعلب السیاسة الکردیة و رائدها في البراغماتیة، مجلة (ئاڵای ئیسلام)، العدد الاول، السنة السابعة، کانون الثاني /شباط-١٩٩٢، ص٣٢-٣٧)

١٠- کامەران ئەحمەد محەمەدئەمین: کوردستان لە نێوان ململانێی، ل٢٢٦٣

ساڵی ١٩٣٢ مەلیك فەیسەڵی یەکەم[(١١)] سەردانی ئێران بکات[(١٢)]، لەوێدا چوونە ژێرباری ڕێککەوتن لە سەر کێشەکان، بەڵام (العزی) ئاماژەی بە بێئاکامی سەردانەکەی فەیسەڵ کردووە، پێی وایە لەو سەردانەدا نەگەیشتوونەتە هیچ ئاکامێك[(١٣)]، بەڵام چاودێرکی دیکە لە سەر ئەو سەردانە باسی لە ڕێککەوتنی کاتیو ئاڵوگۆڕی دیبلۆماسی کردووە[١٤]، لە دیدی نووسەرێکی دیکەوە لە ساڵی ١٩٢٩ لە ژێر فشاری بەریتانیادا حکومەتی ئێرانی دانی ناوە بە دەوڵەتی عێراقدا[١٥]، کەواتە دەبێ ناوەڕکی ڕێککەوتنی هەر کۆبوونەوەیەکی دواتر لە چوارچێوەی پەیوەندیو بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا دەرنەچێ، لە سەردانی مەلیك فەیسەڵ بۆ ئێران ناوەڕۆکی هیچ ڕێککەوتننامەی دووقۆڵی دیار نییە، بەڵام ڕووداوەکانی دوای سەردانەکەی فەیسەڵ ئەوە دەردەخەن، کە هاریکاری مەیدانی بەکردەوە لە نێوان هەردولا دەستی پێکردووە. بۆ نموونە لە بابەت کێشەی کورد هاوهەڵوێستو هاوکاری یەکتربوون، شێخ مەحمود دوای سێیەم شکستی شۆڕشەکەی لە مایسی ١٩٣١ لە ناوچەی پێنجوێن، بە ناچاری سنووری ئێرانی بەزاندبوو، ئێران بە ناوبژیوانی چاودێری گشتی سەربازی

١١- مەلیك فەیسەڵ: لە ماوەی (١٩٢١-١٩٣٣) مەلیکی عێراق بووە، کوڕی شەریف کوڕی عەلی سەرکردەی شۆڕشی عەرەبی ساڵی ١٩١٦ی حیجاز بووە دژی عوسمانیەکان، بەریتانیەکان دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق کردیانە یەکەم پاشای عێراق. بڕوانە: (تشارلز تريب: صفحات من تأريخ العراق الحديث، ت/ زينة جابر ادريس، بيوت ٢٠٠٦، ص٨٥-١٠٠)

١٢- العزي: مشكلة شط العرب، ص٤٠-٤١° السامرائي: وثائق عن الصراع العراقي الفارسي، ص٥٢

١٣- العزي: مشكلة شط العرب، ص٤٣

١٤-بدر غيلان: تأريخ الاطماع الفارسية في شط العرب، بغداد ١٩٨٠. ص٣٠٦

١٥- فاضل رسول: العراق- ايران اسباب و ابعاد النزاع، معهد النساوي للسياسات الدولية، د.م، ١٩٩١، ص٢٠

بەریتانی لە ناوچەکە هاوکاری حکومەتی عێراقی کردووە بۆ رادەستکردنەوەی شێخ مەحموود، بە هاوکاری دەسەڵاتدارانی ئێرانی شێخ ناچارکرا خۆی بداتە دەست "کابتن هۆلت"ی سکرتێری کۆمیساری باڵای بەریتانی لە عێراق[16]، لەو روانگەیەوە پێدەچێت لە نیوەی یەکەمی سییەکانی سەدەی رابردوو پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵات لە رووی سیاسی و ئاسایشەوە بەرەو ئاساییبوونەوە چووبێت.

ئەوەی لەو نێوەدا مابۆوە گرفتی سنوور بووە، کە نەگەیشتوونەتە ئاکام، لە ساڵی ١٩٣٤ هەردوولا لە سەر کێشەی تەنگەبەری ئاوی شەتولعەرەب یاداشتنامەی خۆیان داوەتە کۆمەڵەی گەلان[17]، گوایە لە ساڵی ١٩٣٥ بۆ ئەو مەبەستە (نوری سەعید)[18] ویستویەتی هەندێ سازش بۆ ئێران بکات، بەڵام لەلایەن حکومەتی عێراقەوە قبوڵ نەکرابێ، لە دوای پێکهێنانی حکومەتی (حیکمەت سلێمان)[19] لە ساڵی ١٩٣٦ لە

١٦- عیمان علی: دراسە فی حرکە کردیە للعاصرە، اربیل ٢٠٠٢، ص٥٧٠-٥٧١

١٧- فاچل رسول: العراق – ایران، ص٢١

١٨- نوری سەعید: لە کۆتایی سەدەی (١٩) لە دایك بووە، لە ساڵانی شەڕی یەکەمی جیهانیەوە تێکەڵاوی کاری سیاسی بووە، لە پیاوە بەهێزەکانی سەردەمی پاشایەتی مێژووی عێراقی هاوچەرخ بووە، پەیوەندی پتەوی لەگەڵ بەریتانیادا هەبووە، سەرەڕای چەند پۆستێکی وەکو سەرۆکی ئەنجومەنی پیاوماقوڵان و وەزیری دەرەوە، هەشت جار بۆتە سەرۆکی وەزیرانی عێراق، لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز کوشتیان. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عبدالوهاب الکیالی والاخرون: موسوعە السیاسیە، بیروت، ١٩٩٥، ج٦، ص٦٣٢-٦٣٣" ترییب: صفحات من تأریخ، ص١٠٣-٢٠١)

١٩- حیکمەت سلیمان: لە دوای روخانی حکومەتی (یاسین هاشمی) بە رەزامەندی مەلیك غازی و بە پشتگیری بەکر سدقی حکومەتێکی تازەی پێك هێنا، لە سەردەمی ئەودا گۆڕانی تازە بە سەر پەیوەندییە دەرەکییەکانی عێراقدا داهات، بە تیرۆرکردنی بەکر سدقی لە موسڵ لە ئابی ١٩٣٧ حکومەتەکەی ئەویش رووخا، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ترییب: صفحات من تأریخ ، ص١٣٧-١٤٣)

بەرئەنجامی کۆدەتایەکەی (بەکر صدقی)[20] هەردوو وڵات لە تەموزی ساڵی ١٩٣٧ پەیمانی (سەعد ئاباد)[21] یان واژۆکرد[22]، لەوێوە پەیوەندییەکانیان ئاسایی بۆوە[23]

لەگەڵ ئەوەدا حکومەتی حیکمەت سلێمان کەوت، بەڵام پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات پێشکەوتنی بەرچاوی بەخۆوە بینی، هەتا هەردوولا لە ساڵی ١٩٥٥ بوونە

٢٠- بەکر سدقی: بە نەتەوە کورد بووە، جێگری سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقی بووە، دوایی هەیمەنەی لە ڕێگەی کۆدەتایەکی سەربازییەوە هەیمەنەی کردە سەر حکومەت، دەیویست پەیوەندی لەگەڵ ئێران باش بکات، لە کاتی سەردانی بۆ تورکیا لە فڕۆکەخانەی موسڵ تیرۆر کرا. بڕوانە: (ترب: صفحات من تأریخ، ص١٣٨، ١٤٢" کورتە باسێك دەربارەی جوڵانەوەکەی بەکر سدقی، ڕۆژنامەی (ڕزگاری)، ژ(١٨و ١٩)ی ئازاری ١٩٨٧، نیسانی ١٩٨٧

٢١- پەیمانی سەعد ئاباد لە نێوان عێراق و ئێران و تورکیا لە ساڵی ١٩٣٧ لە کۆشکی سەعد ئاباد لە تاران واژۆکرا، بە پێی ئەو پەیمانە ئێران مافی هەبووە بە دروستکردنی بەندەری عەبادان لەگەڵ مافی هاتوچۆ بۆ کەشتیە ئێرانیەکان لە شەتولعەرەب مەو مەرجەی ئاڵای ئێران بەرزبکەنەوە، هەروەها لە پەیماننامەیە چەند بابەتێکی پەیوەست بە کۆنتڕۆڵکردنی سنووری هەرسێ وڵات هاتووە لە بەرانبەر بزاڤی چەکداری کورد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: العزي: مشكلة شط العرب، ص٦٦-٦٨" کامەران بابان زادە: پەیمانی سەعد ئابادی ساڵی ١٩٣٧، گۆڤاری پەرلەمانتار، ژ(١١) ئابی، ٢٠١١، ل٨١-٩٢

٢٢- العزي: مشكلة شط العرب، ص١١١-١١٢" خليل ابراهيم احمد و جعفر عباس حميدي: تأريخ العراق المعاصر، موصل، ١٩٨٩، ص٢٦١

٢٣- بەعس ئەو ڕێککەوتننامەیەی بە سازش زانیوە و تاوانەکەی خستۆتە پاڵ کورد، چونکە بەکر سدقی ئەوکات کاریگەری لە سەر ئەو ڕێککەوتننامەیە هەبووە. بڕوانە: (وزارة العمل و الشؤون الاجتماعية، لجنة في مؤسسة الثقافة العمالية، المسألة الكردية و الحكم الذاتي، بغداد ١٩٧٥، ص١٦)

ئەندامی (پەیمانی بەغدا)[24] و بە رەسمی چوونە یەك بەرەی هاوپەیمانی سەربازییەوە، بابەتی ناكۆكی عێراقی – ئێرانی بووە بابەتی پێشنیازكراوی پەیمانی بەغدا، كە لەو بارەیەوە بیوڕا ئاڵوگۆڕ كرا، هەتا گەیشتنە ئەو ناكامەی دەبێت پەرە بە گیانی لە یەكتر تێگەیشتن بدەن و رابردوو لە بیر بكەن و لە پێشوازی هاریكاری و ئارامی و پێشقەچووندا بن، هەر لەو ماوەیەدا بە سەردانی مەلیك فەیسەڵی دووەم بۆ ئێران لاپەڕەی تازە لە مێژووی پەیوەندییەكانی عێراق و ئێراندا كرایەوە، بە جۆرێ هەتا روخانی رژێمی پاشایەتی لە تەمووزی ١٩٥٨ ئەو پەیوەندییە بەردەوام گەرم و گوڕ بووە[25]

ئەگەر بە یەكگەیشتنی عێراق و ئێران لە رێككەوتننامەی ساڵی ١٩٣٧ بە تاوانی ئەبوونی هەستی ئیشتیمانی بەكر سدقی كورد لێك بدرێتەوە[26]، بەڵام ئەو هاریكارییە لە دوای تیرۆكردنی صدقی و روخانی حكومەتەكەی (حیكمەت سلێمان) زیاتر بووە، لە هەندێك وێستگەدا بە زیان بۆ سەر بزاڤی رزگاریخوازی كورد شكاوەتەوە، هەر بۆ نموونە ئەو هاریكارییە لە ساڵی١٩٤٧ بە یەكێك لە هۆكارەكانی روخانی كۆماری كوردستان

٢٤- پەیمانی بەغدا: لە ناو هاوپەیمانییە لاوەكییەكانی ناتۆ لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیمانێكی سیاسی و سەربازی بووە، پێك هاتبوو لە: ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا، بەریتانیا، عێراق، ئێران، پاكستان. لە دوای ئەو هاوپەیمانییە حكومەتی عێراق بە داردەستی رۆژئاوا هەژمار دەكرا. بڕوانە: (جاسم توفیق خۆشناو: مەسەلەی كورد و یاسای نێودەوڵەتان،، سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیجی كوردستان، سلێمانی ٢٠٠١، ل٢٩٨-٢٩٩)

٢٥- الدجیلی: ایران و العراق خلال، ص٢٩٠

٢٦- بڕوانە: (وزارة العمل و الشئون الاجتماعیة، لجنة فی مؤسسة الثقافة العمالیة، للمسألة الكردیة، ص٧٥)

دادەنرێت[٢٧]، لەو ساڵەدا هاریکاری مەیدانی یەکتریان کردووە بۆ دەستبەسەراگرتنی ئەو بارزانیانەی لە دوای ڕوخانی کۆماری کوردستان بە سەرۆکایەتی (شێخ ئەحمەد)[٢٨]ی بارزانی دەگەڕانەوە بۆ عێراق، لە ٢٩کانونی ١٩٤٧ فەرماندەی هێزەکانی ئێرانی لە حاجی ئۆمەران لەگەڵ فەرماندەی پۆلیسی عێراقی (عەلی حیجازی) کۆبوونەوە هەتا ڕێوشوێنی پێویست بۆ دەستبەسەرکردنی جوڵانەوەی کورد بگرنەبەر[٢٩]، هەروەها بۆ مەبەستی لاوازکردنی کۆماری کوردستان لەبەرانبەر هێزی نیزامی ئێرانی، حکومەتی عێراقی کەوتە هەڵخەڵەتاندنی یەکێك لە سەرۆك هۆزو ژەنەراڵە بە تواناکانی بەشدار لە کوماری کوردستان بە ناوی (حەمە ڕەشید خان)[٣٠]، دوای ئەوەی

٢٧- عثمان علي: دراسة في الحركة الكردية، ص٧٣٠-٧٣١.

٢٨- شێخ ئەحمەدی بارزان: لە دایکبوونی بارزانی کۆتایی سەدەی ١٩ بووە، بەرانبەر ڕژێمی پادشایەتی سەرۆکی ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٣٢ی ناوچەی بارزان بووە، هەروەها سەرکردایەتی بارزانیەکانی کردوە بۆ بەرگری لە کۆماری کوردستان لە مهاباد، سەرۆکی ڕوحی بارزانیەکان و برا گەورەی مستەفا بارزانی بووە، لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٩ مردووە. بڕوانە: (أيوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية وصراع القوى، ص٢٤٩-٢٥١" عثمان علي: دراسة في حركة كردية، ص٥٧٥-٥٩٤" محسن دزەيي: أحداث عاصرتها، (١٩٦١-١٩٧٥)،، اربيل ٢٠٠٢، ج٢/ص١٧٢)

٢٩- میرزا محمدامین مەنگوڕی: بەسەرهاتی سیاسی کورد ١٩١٤ هەتا ١٩٥٨، سلێمانی ٢٠٠١، ب٢، ل٧٢

٣٠- حەمە ڕەشیدخان: یەکێك بووە لە فەرماندە سەربازیە عەشایەریە بە ناوبانگەکانی کۆماری کوردستان لە مهاباد، لە کوردستانی عێراقەوە وەکو سەرۆك هۆزێکی بە توانا چووبوو بۆ بەرگری لە کۆمارو دوایی بە هاندانی دەسەڵاتدارانی عێراقی کۆماری بە جێهێشت و گەڕایەوە، دواتر دوورخراوەتەوە بۆ خوارووی عێراق. بڕوانە: (عثمان علي: دراسة في حركة الكردية، ص٧٣٨-٧٤٨)

حکومەت رەزامەندی نیشاندا بێتە ناو خاکی عێراق و کۆمەڵێک بەڵێنی پێدا، دوایی بە دەستبەسەری دووری خستەوە بۆ خوارووی عێراق[31].

وەکو بەدەردەکەوێ ساڵانی (١٩٣٧-١٩٥٨) بە سەردەمی زێرینی پەیوەندییەکانی هەردوو وڵات دەژمێردرێت، بەڵام لەگەڵ شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨ پەیوەندییەکانیان تێکچوو، چونکە هەریەک کەوتنە دوای ئاراستەی دوو جەمسەری جیاوازەوە، ئێران بە دەوڵەتێکی پاشایەتی و ئەندامی پەیمانی ناتۆ مایەوە، بەڵام عێراق رژێمی کۆماری راگەیاندو لە پەیمانی بەغدا کشایەوە، دۆستایەتی دەوڵەتانی بەرەی سۆسیالیستی راگەیاندو دروشمی دژ بە ئیستیعماری رۆژئاوای بەرزکردەوە[32].

پێگەی چەپ لە دوای دەرچوونی لە پەیمانی بەغدا لە عێراق زیاد بوو، ئێران هەروەکو ئەمریکاو بەریتانیاو تورکیا پەیوەندییەکانی لەگەڵ عێراق تێکدا[33]، لە ساڵی ١٩٥٩ هەردوو وڵات کەوتنە سکاڵاکردن لە یەکتری[34]، بە تایبەتیش کەوتبوونە

٣١- المصدر نفسة، ص٧٣٨-٧٤٢

٣٢-جليلي جليل و الاخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث. ت/عبدي حاجي، بيروت ١٩٩٢، ص٢٢٢" العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٠١

٣٣- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (حامد محمود عيسى: القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ١٩١٤-٢٠٠٤، ص٣٦١" عەبدولقادر سالح: شۆڕشی ١٤ ی تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق، سلێمانی ٢٠٠٥، ل١٢٧-١٣٠" مسعود البارزاني: البارزاني و الحركة التحررية الكردية، كردستان ١٩٩١، ج٢/ص٣٠، ٣٧)

٣٤-مصطفى عبدالقادر النجار و الاخرون: الحدود الشرقية للوطن العربي، بغداد ١٩٨١، ص٢٦٨-٢٧٠، ٢٧٣

ناو دوو بەرەی ناکۆکی سەردەمی شەڕی سارد[35]، پاشان ڕاگەیاندنی دەستووری تازەی عێراقیش هۆکارێکی دیکە بووە بۆ نیگەرانبوونی تورکیاو ئێران[36]. دەستووری کاتی کە لە ٢٧ی تەمووزی ١٩٥٨ ڕاگەیەنرا، لە مادەی سێیەمیدا هاتبوو، کە عەرەب و کورد لەو نیشتیمانەدا هاوبەشن[37]، هۆکاری نیگەرانی تورکیاو ئێرانیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە دەترسان میللەتی کورد لەو وڵاتانەش داوای هەمان ماف بکەن، سەرەڕای ئەمە لە ناوبردنی ڕژێمی پاشایەتی لە عێراق ترس بوو بۆ ڕژێمی پادشایەتی لە ئێران، بۆیە لە سەرەتاوە دەزگای هەواڵگری (ساواك)[38] کەوتەخۆ بۆ پیلاندانان دژی ئەزموونی ڕژێمی

٣٥- شەڕی سارد: جۆرێك بووە لە ناکۆکی نێوان وڵاتان، بەگرژی و نائارامی و پێشبڕکێی خۆپڕچەککردنی دوور لە ڕووبەڕووبوونەوەی ڕاستەوخۆ. لێرەشدا مەبەست لەو حاڵەتی گرژییەی نێوان دەوڵەتانی ڕۆژئاوا (ئەمریکاو هاوپەیمانەکانی)و بلۆکبەندی ڕۆژهەڵات (یەکێتی سۆڤیەت و هاوپەیمانەکانی)یەتی، کە لە دوای شەڕی دووەمی جیهانیەوە هەتا ساڵی ١٩٨٩ بەردەوام بووە، زۆربەی حکومەتەکان بە سەر ئەو دوو جەمسەرەدا دابەش بووبوون. بڕوانە: (جزا توفيق طاليب: المقومات الجيوبولتيكية للأمن القومي في اقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، سليمانية ٢٠٠٥، ص٤٠٩" الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج٢/ص١٨٦)

٣٦- جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٧٤

٣٧- لازاریف: تأریخ کوردستان، دهوك، ٢٠٠٦، ص٢٧٢. لەو مادەیەدا هاتووە: (يقوم الكيان العراق اساس التعاون بين المواطنين باحترام حقوقهم و صيانة حرياتهم، و يعتبر العرب و الاكراد شركاء في هذا الوطن و يقر الدستور حقوقهم القومية ضمن وحدة العراقية) بڕوانە: الوقائع العراقية، العدد (٢)، ٢٨ تموز ١٩٥٨

٣٨- ساواك: دەزگایەکی ئەمنی سەرکوتکەرانەی ئێرانی سەردەمی موحەممەد ڕەزا شا بووە، کورتکراوەی (سازمان اطلاعات وامنيت كيشور)ە، لە ساڵی ١٩٥٦ دامەزراوە، پەیوەندی و هاریکاری هەبووە لەگەڵ وەکالەتی هەواڵگری ناوەندی ئەمریکی (C.IA)و دەزگای موسادی ئیسرائیلی. بڕوانە: (الكيالي و الاخرون: موسوعه السياسيه، ج٢/ص٨٣-٨٤)

کۆماری لە عێراق[39]. ئەو نیگەرانەیش لە سەرەتاوە بەدیارکەوت، حکومەتی پاشایەتی پرسەی بۆ مەلیك فەیسەڵ و هاوڕێکانی راگەیاند[40]، لەمەش رەنگدانەوەی ئەو نیگەرانیەی ئێران بووە بەرانبەر رووخانی رژێمی پادشایەتی و راگەیاندنی رژێمی کۆماری لە عێراق، دیارە کە رژێمی پادشایەتی لە ئێران ترساوە شەپۆلی گۆڕانکاری ئێرانیش بگرێتەوە.

تێگەیشتن لە سەرەتای ئەو گۆڕانکاریە بنەڕەتیانەی بەسەر پەیوەندیەکانی عێراق ئێراندا هات لە گۆڕانی رژێمی دەسەڵات لە عێراق لە ساڵی ١٩٥٨ یارمەتیدەرە بۆ بەرچاوڕوونی لە ناکۆکیەکانی دواتر، چونکە هۆکاری کوردی وەکو کاریگەر یان وەکو بەرئەنجامێکی ناکۆکیەکانی دیکەی نێوان ئەو دوو وڵاتە بەدیارکەوت.

هەنگاوەکانی (عەبدولکەریم قاسم)[41] لە سەر مەسەلەی چاکسازی کشتوکاڵ و دۆستایەتیکردنی کۆمۆنیستەکانی عێراق، لەگەڵ پەشیمانبوونەوەی ئەو بەڵێنانەی لە سەرەتای هاتنە سەر حوکم بە کوردی دابوو، هەروەها ناکۆکی لەگەڵ رەوتی

٣٩- عیسی پەژمان: نهێنیەکانی بەستنی رێککەوتننامەی ئەلجەزائر، ١٩٧٥، و/ نادری ئیبراهیمی، سوید ١٩٩٧، ل٥٥-٦٨

٤٠- عەبدولقادر سالح: شۆڕشی ١٤ی تەموزی، ل١٣١

٤١- عەبدولکەریم قاسم: لە ساڵی ١٩١٤ لە بەغدا لە دایك بووە، دوای تەواوکردنی کۆلێژی ئەرکان لە ساڵی ١٩٤١ لە سوپا بۆتە ئەفسەر، لە ساڵی ١٩٥٧ پەیوەندی کردووە بە ئەفسەرانی ئازادی عێراق، دوای سەرکەوتن بە سەر رژێمی پاشایەتی بۆتە سەرۆك کۆمارو فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان، بە هۆی زەقبوونەوەی ناکۆکیەکانی لەگەڵ رەوتی بەرهەڵستکار بە سەرۆکایەتی عەبدولسەلامی جێگری لە شوباتی ١٩٦٣ لە ئاکامی کودەتایەك لە سەر کار لابراوەو کوژراوە. بڕوانە: (الکیالی والاخرون: موسوعە السیاسیە، ج٣/ص٨٤٢-٨٤٣)

ناسیونالیستەکانی عەرەب، کە عەبدوسەلام عارف[٤٢] نوێنەرایەتی دەکردن و ئەو دیکتاتۆریەتەی دواتر پەیڕەوی لێکرد، دەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسمی بەرەو ناقارێکی خراپ برد، ئێران ئەو بارودۆخەی قۆستەوە بۆ لاوازکردنی حکومەتی عێراقی، بۆ ئەو مەبەستەش کەوتە پشتگیری ئەو سەرۆک هۆزە کوردانەی لە بەر پەرەسەندنی دەسەڵاتی شیوعیەکان و ریفۆرمی کشتوکاڵی[٤٣] نیگەران بوون[٤٤] گەرچی هەیە رۆڵی ئێران لەو سەرهەڵدانە دەرناخات و زیاتر ئێران بە دژی وێنا دەکات[٤٥]، کە دواتر بووە سەرەتایەك بۆ شۆڕشی ئەیلول و بووە ئەڵقەیەکی گرنگ لە بزاڤی رزگاریخوازی میللەتی کورد لە

٤٢- عەبدوسەلام عارف: لە ساڵی ١٩٢١ لە بەغدا لە دایك بووە، دەرچووی ئەکادیمیای سەربازی بووە، دوایی پەیوەندی کردووە بە سوپا، لە ساڵی ١٩٥٧ چۆتە ریزی ریکخستنی ئەفسەرە ئازادیخوازەکانەوە، لە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی چواردەی تەموز بۆتە دووەم پیاوی کۆماری عێراق، بەڵام هەر زوو کەوتە ناکۆکی لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم، بە هاوکاری بەعسیەکان لە ٨ی شوباتی ١٩٦٣ کۆدیتای کردووە، هەتا لە نیسانی ساڵی ١٩٦٦ بە رووداوی کەوتنە خوارەوەی فرۆکە مرد. بڕوانە: (الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٣/ ص ٨٢٤-٨٢٥)

٤٣- یاسای چارەسەرکردنی کشتوکاڵ: بە ژمارە (٣٠)ی ١٩٥٨/٩/١ دەرچوو، بە هۆی رەچاونەکردنی ناوچەی کوردستان کاردانەوەی لێ پەیدابوو، جێبەجێ نەکرا و گیروگرفتی بۆ دروست بوو. بڕوانە: (واحید عومەر محێدین: دانوسانەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨)، سلێمانی ٢٠٠٦، ل١٠٩)

٤٤-حامد محمود عيسى: القضية الكردية في العراق، ص٩٢-٩٤" سيظان عارف بادي: الحركة القومية التحررية الكردية في كردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، دهوك، ٢٠٠٥، ص٨٣-٩٢

٤٥-عبدالله أحمد رسول البشدري: إندلاع ثورة أيلول المجيدة ١٩٦١، ت/محمد صالح العقراوي، اربيل٢٠٠١، ج١/ص٢٣-٢٥.

کوردستانی عێراق[٤٦]. پێمان وایە لەو ڕاستییە ناگۆڕێت، کە سەرەتای دەستپێکردنی شۆڕشی ئەیلول لە سەر شێوازی ڕاپەڕینی سەرۆك هۆزەکان بووەو پشتیوانیکردنی ئێران لە ئەو ڕابوونە ناشاردرێتەوە، لەوەوە بەدەردەکەوێ، کە دەرفەتی دەرەکی لە پاڵ هۆکارە زاتیەکان بوونە هۆکاری هەڵگیرسانی شۆڕش و ساڵانی دواتریش ئەو پشتگیرییە بەردەوام بووە.

نیگەرانی ئێران لە حکومەتی عێراق وای لە ئێرانکرد بە ڕابوونی سەرۆك هۆزەکان دڵخۆش بێ، لە بەهاری ساڵی ١٩٦١ەوە هەڵگیرسانی شۆڕش بۆ بەرەنگاری ڕژێمی قاسم پێش بڕیاری سەرکردایەتی (پارتی دیموکراتی کوردستان = پ.د.ك)[٤٧] کەوت، دواتر سەرکردایەتی شۆڕش کەوتە دەستی (پ.د.ك)و ئێرانیش بە ڕەکی لە ڕێگەی سەرکردایەتی پارتیەوە یارمەتی شۆڕشی کوردی داوە، بەڵام سەرەتای شۆڕش بە ڕوخسارێکی هەڵگەڕانەوەی سەرۆك هۆزەکان دەستی پێکردووە[٤٨]، لە ڕووی بەروارەوە سەرەتایەکی ڕۆشن نییە[٤٩].

٤٦- بۆ بەرچاوڕوونی زیاتر لە سەر هۆکارەکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول بڕوانە: (لازاریف: تأریخ کوردستان، ص٢٧٧-٢٨٤)

٤٧- پارتی دیموکراتی کوردستان (پ.د.ك): لە سەرەتاوە بە ناوی (پارتی دیموکراتی کورد) لە ٦ ئابی ١٩٤٦ لە ساڵانی ١٩٤٦ دامەزراوە، سەرەڕای لێکترازان سەرکردایەتی بزاڤی سیاسی و چەکداری کوردستانی بە ئەستۆوە بووە. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر مێژووی (پ.د.ك) بڕوانە: (حبیب محمد کریم: صفحات من نضال الشعب الکردي، تاریخ مؤتمرات الحزب، الحزب الدیمقراطي الکردستاني ـ العراق، د.ت، د.م)

٤٨- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (أیوب بارزاني: الحرکة التحرریة الکردیة و صراع القوی الاقلیمیة و الدولیة، جنیف،٢٠١١، ص١٠٠" تۆفیق مەلا صدیق: بیرەوەریەکانی ڕۆژانی حیزبایەتی و پێشمەرگایەتی و

ئاماژە هەیە بەوەی سەرەتای پەیوەندییە رەسمییەکانی کوردو شا بگەڕێتەوە بۆ کۆتایی ساڵی ١٩٦٣[50]، یان وەفدی سەرکردایەتی (پ.د.ك) بۆ یەکەم جار بە رەسمی لە کۆتایی مانگی تشرین سەردانی ئێرانی کردووەو هاوکاری لە ئێران وەرگرتووە[51]، دەگونجێ ئەمە زیاتر دروستبوونی پەیوەندی رەسمی بێ، نەك سەرەتای دروستی ئەو پەیوەندییە، چونکە بەر لەو مێژووە رۆڵی ئێران لە پشتیوانیکردنی سەرۆك هۆزە کوردەکان ناشاردرێتەوە، بەڵام دەبێت بۆ سەرەتای ئەو پەیوەندییە ئاگاداری دوو خاڵ بین:

یەکەم: سەرۆك خێڵەکان بە ناچاری پەنایان بۆ ئێران بردووە، نەك بە پێچەوانەوە ئێران پەیوەندی پێوەکردبن، پەیوەندییەکە لە سەرەتاوە لە نێوان سەرکردایەتی (پ.د.ك)و ئێراندا نەبووە

دووەم: پەیوەندی رەسمی لەگەڵ (پ.د.ك) دەگەڕێتەوە بۆ دوای بێ ئومێدی ئەوان لە بەرانبەر عەبدولکەریم قاسمو دوای پەیوەندی سەرۆك خێڵەکان لەگەڵ ئێران دێ.

بە درێژایی ماوەی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول لە ١١ی ئەیلولی ساڵی ١٩٦١ بۆ ئازاری ١٩٧٥، کورد ببووە خاڵی کاریگەر لە هاوکێشەی پەیوەندییەکانی ئەو دوو

دوورخراوەوم، ب.ش، ١٩٩٦، ل٢٩-٣٥° جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب، ستوكهولم، ١٩٩٨، ص٢٩-٣٣° البشدري: إندلاع ثورة أيلول، ص ٢٠-٣٠)

٤٩- بۆ زیاتر زانیاری لە سەر ئەو بۆچوونە جیاوازانە بۆ سەرەتای شۆڕشی ئەیلول بڕوانە: میظان عارف بادي: الحركة القومية الكردية التحررية، ص٩٣-١٠٦

٥٠- فەرەیدون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی عێراق ١١ی مارتی ١٩٧٠ – ١١ی مارتی ١٩٧٤، توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسیە، (نامەی بلاونەکراوە) بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ل٨٣

٥١- البشدري: إندلاع ثورة أيلول، ص١١٠-١١١.

وڵاته، ئێران هەمیشه هاندەری سەرکردایەتی کورد بووه بۆ درێژەدان به شەڕ بەرانبەر ڕژێمه یەك له دوای یەکەکانی عێراق، ئەویش نەك بۆ بەدیهێنانی مافه ڕەواکانی میللەتی کورد، بەڵکو بۆ دەستەبەرکردنی خواسته ستراتیژیەکانی خۆی[42]، چونکه به درێژایی دەسەڵاتی هەردوو ڕژێمی قاسم-عەبدوسەلام عارف پەیوەندی نێوان هەردوو وڵات گرژبووه[43]، بەڵام هەموو ڕێسکەکانی گفتوگۆی کورد لەگەڵ حکومەتی عێراق له ساڵی ١٩٦٣و ١٩٦٧و ١٩٧٠ ئەوه به دیاردەخەن، که سەرەڕای نیگەرانی ئێران سەرکردایەتی کورد گفتوگۆی قبوڵکردووه، حکومەتی عێراقی بووه سەرکردایەتی کوردی ناچار به هەڵگیرسانەوەی شەڕ کردووه، ئێرانیش ئەو دەرفەتەی قۆستۆتەوەو سەرکردایەتی کوردیش ناکۆکی هەردوو وڵاتی له بەرژەوەندی خۆی بەکارهێناوه.

له ماوەی شۆڕشی ئەیلول پەیوەندیەکانی هەردوو وڵات تەبایی به خۆیەوه نەدیوه، جەبار قادر دەڵێ: ((له دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول نوێنەری هەرسێ دەوڵەت تورکیاو ئێران‌و عێراق کۆبوونەوه بۆ ڕاوێژکردن له سەر لەناوبردنی شۆڕشی ١١ ئەیلولی ١٩٦١)) کۆبوونەوه)[44]، ڕێڕەوی ناکۆکییه بەردەوامەکانی ئەو ماوەیه کۆبوونەوەی وای لێ چاوەڕێ ناکرێ، له لایەکی دیکەوه هیچ سەرچاوەیەکی دیکه ئاماژەی به کۆبوونەوەی لەو جۆره نەکردووه، گەرچی لازاریف له سەر ئاستی ئەفسەرەکانی سوپا له ساڵی ١٩٦٣ باسی کۆبوونەوەی هەرسێ وڵاتی کردووه، گوایه هاوپەیمانیەتی (ناتۆ)ش له لای خۆیەوه پشتیوانی‌و هاوکاری خۆی دەربڕیوه بۆ ئەو

٤٢- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل١٧٠-١٧١

٤٣- غیدان: تأریخ الاطماع الفارسیة، ص٣٢

٤٤- چەند بابەتێکی مێژووی کورد، ل٧٦

ڕێوشوێنانەی دژی جوڵانەوەی کورد گیارنەتەبەر))[55]، ئەو بۆچوونەی نووسەری عێراقی زۆر لە ڕاستییەوە نزیکە، کە لە پاڵ شیکارە ناسیونالستە عەرەبیەکەی ڕێنەیەکی جوان دەخاتەڕوو لە سەر بارودۆخی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو، دەنووسێ: ((هەرسێ کۆمەڵگای کوردی بە کردەوە پێکەوە دەژین، تەنیا سنوورێکی نیشتیمانی دەستکرد لێکیان جیا دەکاتەوە، پەیوەندی خوێن لە نێوان ئەوانەدا هەیە، ئەمەش جۆرێك لە هاریکاری نارەسمی هاوبەشی لە نێوان ئەو سێ دەوڵەتە دروست کردووە بۆ بەرەنگاربوونەوەی یاخیبوانی کورد، بەڵام بەرژەوەندی ئەو دەوڵەتانە هەمیشە لە سەر ئەو مەسەلەیە هاوتەریب نەبوو، بۆیە هەندێ جار ناکۆکیە کۆنەکانیان وای کردووە کورد لە دژی یەکتر بەکاربهێنن...))[56]. ئەمە ڕێسایەکی گشتی و دروست بووە لە نێوان هەرسێ دەوڵەت، کە پەیوەندیەکانیان وای کردووە بە هەمیشەیی کۆك نەبن لە سەر گرتنەبەری ڕێوشوێنی هاوبەش لە بەرانبەر کورد.

شا دوای کودەتای شوباتی ١٩٦٣ بڕیاریدا خورتر بە ڕێگەی یارمەتیدانی بزوتنەوەی کوردیەوە دژایەتی عێراق بکات[57]، پێش کودەتای شوبات گفتوگۆیەکی لاوەکی لە نێوان سەرانی کودەتاو سەرکردایەتی کورددا هەبووە، بۆیە لە دوای کودەتا دانووسان دەستی پێکرد، سەرکردایەتی کورد لە سەر ئەو مەسەلەیە بوونە دوو بەشەوە، مستەفا بارزانی پشتئەستور بە ژمارەیەك لە ئەندامانی سەرکردایەتی و بەرپرس و لایەنگرانی و زۆربەی هێزی پێشمەرگە گفتوگۆیان دەست پێکرد، لە

٥٥- لازاریف: تأریخ کوردستان، ص٢٨٩

٥٦- سعد ناجي جواد: العراق و المسألة الکردیة، لندن ١٩٩٠، ص١٧٨

٥٧- فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵڵا: بارودۆخی سیاسی کوردستانی عێراق، ل٧٦، میڤان عارف بادي: الحرکة القومیة الکردیة التحرریة، ص١٢١-١٢٥

بەرانبەردا ئەندامانی (م.س)و زۆرینەی سەرکردایەتی بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم ئەحمەد[٥٨] سکرتێری پارتی، کە دواتر بە باڵی (م.س)[٥٩] ناسرابوون گفتوگۆیان رەتکردەوە، سەرەڕای هۆکارە بابەتیو زاتییەکانی ناو سەرکردایەتی (پ.د.ك)، ئەمە سەرەتایەك بوو لە ناكۆكیو شەڕی ناوخۆی ناو بزاڤی رزگاریخوازی کوردو پەنابردنە بەر ئێرانو رژێمی ئێران لە سەر ریزەکانی سەرکردایەتی کوردستانی عێراق[٦٠]، لە سەرەتاوە سەرکردایەتی (پ.د.ك) بە یەك ستاف چوونە ناو گفتوگۆ، (جەلال تاڵەبانی) سەرۆکی

٥٨-- ئیبراهیم ئەحمەد: لە ساڵی ١٩١٤ لە سلێمانی لە دایك بووە، لە سییەکانی سەدەی رابردووە لە بواری ئەدەبو رۆژنامەنووسیو سیاسی کاری کردووە، لە ساڵی ١٩٤٥ بەرپرسی لقی (ژێکاف) بووە لە سلێمانی، پەیوەندی بە (پ.د. ك)ەوە کردووە، لە ساڵی ١٩٥٩-١٩٦٤ سکرتێری مەکتەبی سیاسی بووە، دوای نوشستی شۆڕشی کوردستان وەکو نووسەرو سیاسییەکی بێلایەن لە لەندەن دانیشتووە، لە ساڵی ٢٠٠٢ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: (جمال بابان: اعلام كرد العراق، سلمانية،٢٠٠٦، ص٨-١٢" ئەمجەد شاکەلی: خوێندنەوەیەك بۆ مێژووی چەپی کوردی لە کوردستانی عێراق" لەم ناونیشانە:org، www.kurdistannet)

٥٩- لێرەوە لە شەقامی کوردی بە باڵی جەلالو مەلایی ناسرابوون.

٦٠-وەکو خوێندنەوەی جیاواز بۆ رووداوەکانو بیانووەکانی ئەو ناکۆکیەو رژێمی ئێران. بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو شۆڕشی ئەیلول. ل١٦٠-١٩٠" أیوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص١٩١-١٩٩"جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب، ص١٢٤-١٢٧" علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية موقف و اراء، دهوك ١٩٩٧، ص٤٦-٥٥ " فاتیح رەسول: بنچینەی مێژووی بزاڤی چەپ لە کوردستاندا، سلێمانی ٢٠٠٥، ل٢٤٧-٢٥٠" مسعود البارزاني: البارزاني و الحركة التحررية الكردية، كوردستان، ١٩٩٠ج٣/ ص١٢٢-١٤٥" واحید عومەر محێدین: دانوسانەکانی بزووتنەوەی، ل٢١٢-٢٣٦)

وەفدی (پ.د.ك) بووە بـۆ گفتوگـۆ لەگـەڵ حكومـەتی عەبدوسـەلام عـارف[61]، وەكـو بەدیاردەكەوێ دواتر لە سەر ئاگربەست و وردەكاریـەكانی دیكە نێوانیان تێكچووە.

هەتا ١١ی ئازاری ١٩٧٠ ئێران ڕاستەوخۆ كاریگـەری بـە سـەر هـەردوو بـاڵی (پ.د.ك) ڕابگرێ، بەرپرسـێكی بـە ڕەگـەز كـوردی بـە نـاوی (عیسـا پـەژمان) بـۆ هاریكـاری و كارئاسـانی بـاڵی (م.س)ی پـارتی تـەرخان كردبـوو[62]، لـە بەرانبـەردا بەرپرسێكی دیكەی بە ناوی (مەنسور پور) بە ڕێنومایی (پاكرەوان) بەرپرسی گشتی ساواكی ئێرانی بۆ دڵڕاگرتن و پەشیمانكردنەوە لە هاموشۆی بارزانی دابوو[63]، لە كاتی گەمارۆی ئابووری حكومەت لە سـەر كوردستانی عێـراق، ئێـران دەرگـای سـنووری كردبۆوە[64]، لە دوای ساڵێك و دوو مانگ لە نیسانی ساڵی ١٩٦٥ گفتوگـۆ لـە نێـوان مستەفا بارزانی و حكومەتی عارف نووشستی هێنا، ئێران لەو پەیوەندیـەی پێشـتری وەكو دەروازەیەك هێشتبۆوە هەتا مسـتەفا بـارزانی ناچـار بێـت هاوكـاری لـە ئێـران وەربگرێت، لێرەوە عەبدوسەلام عارف كەوتە تاوانباركردنی بـارزانی بـە بـەكرێگیراوی ئێران[65]. هاركێشەی ململانێی هەردوو باڵەكەی پارتی لە پشتبەستن بە ئێران پێچەوانە بۆوە، باڵی (م.س) گەڕانەوە بۆ عێراق و لەگـەڵ حكومـەتی عـارف كەوتنـە گفتوگـۆ،

٦١- عادل تقي عبد محمد البلداوي: نضال الشعب الكردي و موقع البارزاني في الوثائق السرية، بغداد ٢٠٠٣، ص٥١

٦٢- البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ ص١٣٢

٦٣-ئیبراهیم جەلال: خوارووی كوردستان و، ل١٧٧؛ البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص١٤٢-١٤٣

٦٤- ئیبراهیم جەلال: خوارووی كوردستان و، ل١٧٢

٦٥- نادر ئینتیسار: ئیتنۆنەتەوایەتی كوردی، و/عەتا قەرەداغی، سلێمانی ٢٠٠٤، ل١٤٩

بارزانی‌و بەشە سەرەکیەکەی پارتی پەیوەندیان لەگەڵ ئێران گەرم‌و گوڕکردەوەو پەیوەندیان لەگەڵ حکومەتی عێراق پچڕاند[٦٦]

بە درێژایی ساڵانی ١٩٦٦ -١٩٦٨ ئێران لە ڕێگەی مستەفا بارزانیەوە پشتیوانی لە شۆڕش کردووە، بۆیە ئەو ماوەیە بۆ ئێران زۆر گرنگ بووە، بە وردی‌و بەردەوامی شا بۆ چاودێری ڕووداوەکان لە پەیوەندی دابوو[٦٧]. بە هۆی پشتیوانی مادی‌و مەعنەوی لە کورد ،عێراق بە رەسمی ناڕەزایی خۆی لە بەرانبەر دەسەڵاتدارانی ئێران ڕاگەیاندووە، عەدنان پاچەچی وەزیری دەرەوەی عێراق یاداشتنامەی ناڕەزایی داوەتە باڵوێزخانەی ئێرانی‌و بە هاوکاریکردنی یاخیبوان‌و کاری تێکدەرانە تاوانباری کردوون، هەمان ڕۆژ پاچەچی باڵوێزەکانی ئەمریکاو بەریتانیاو فەرەنسای بانگکردە بارەگای وەزارەتی دەرەوە هەتا لە مەڕ قەیرانی نێوان عێراق‌و ئێران ئاگاداریان بکاتەوە... دوای چەند ڕۆژ عەبدوڕەحمان عارف[٦٨]، ئەمیر عەباس هوەیدای[٦٩] سەرۆك وەزیرانی ئێرانی بە پیلانگێری

٦٦- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٩٠-٩٧)

٦٧- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عیسی پژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل٦٠- ٧٥)

٦٨- عەبدولڕەحمان عارف: لە بەغدا لە دایك بووە، برای عەبدوسەلام عارف بوو، لە ساڵی ١٩٣٦ چۆتە کۆلێژی سەربازی، لە ساڵی ١٩٥٧ پەیوەندی بە ئەفسەرانی ئازادیخوازەوە کردووە، دوای مردنی برایەکەی لە نیسانی ١٩٦٦ بۆتە سەرۆك کۆماری عێراق، دەسەڵاتی لاواز بووەو دوای کودەتای بەعسیەکان لە ١٧ی تەمووزی ١٩٦٨ لە عێراق دوورخرایەوە. بڕوانە: (الكيالي والاخرون: موسوعة سياسية، ج٣/ ص٨٢٧)

٦٩- ئەمیر عەباس هوەیدا: چەندین بەرپرسیارێتی لە کاری دیپلۆماسیەتی وەرگرتووە، لە ساڵی (١٩٦٥-١٩٧٨) بیوە سەرۆکی وەزیران، کوژرانە لایەنگری سیاسەتی شای کردووە، دوای شۆڕشی گەلانی ئێران دەسەڵاتدارانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سێدارەیاندا. بڕوانە: (الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج٧/ ص٢٠٠" ئیحسان نەزاغی: لە دەرباری شاوە بۆ زیندانەکانی شۆڕش، و/ئەحمەد قادر سەعید: سلێمانی ٢٠٠٥، ل٣٤٢).

دژی عێراق تاوانبار کرد، لەبەر ئەوەی هەوێدا لە سەرەتای تشرینی دووەمی ئەو ساڵە چاوی بە بارزانی کەوتبوو[70]

عەبدوڕەحمان عارف بەر لە کودەتای ١٧ تەموزی ١٩٦٨ بۆ ئاسایکردنەوەی پەیوەندییەکان سەردانی ئێرانی کرد، ئەمەش لە ئاکامی فشاری کوردیەوە هاتبوو، عارف دەیویست ئەو هێزە پاڵپشتە لە دەست کورد دەربهێنێت، بەڵام فریا نەکەوت[71]

لە دوای کودەتای دووەم جار بەعسیەکان لە ١٧ی تەموزی ١٩٦٨ گەڕانەوە بۆ دەسەڵات، لەگەڵ هەردوو باڵەکەی پارتی کەوتنە نەرمی نواندن، هەتا پارمەتی ئەو باڵەشیاندا، کە لەگەڵ ئێران دۆستایەتی بەهێزی هەبوو، ئەمەش بۆ ئەوەبووە لە مەترسی فشاری ئێران دەربازبن، بەڵام لەمەدا سەرنەکەوتن[72]. شەڕ بە گەرمی لە تشرینی دووەمی ئەو ساڵە لە نێوان باڵی سەرەکی (پ د ك)و حکومەتی عێراق دەستی پێکرد، بەڵام باڵی (م. س) هەر لەگەڵ حکومەتدا مانەوە[73]

مەسعود بارزانی باسی نەخشەیەکی سەربازی کردووە، کە بە پێشنیازی ئەفسەرێکی ئێرانیو کەسێکی دیکەی ئیسرائیلی لە ٢١ ئابی ١٩٦٨ کراوە، بەڵام مستەفا بارزانی رازی نەبووە، هەمان دوو ئەفسەر لە کۆتایی ئەو ساڵە دووبارە نەخشەی هاریکاری سەربازیان بۆ سەرکردایەتی بارزانی هێناوەتەوە گۆڕێ، دووبارە رازی نەبوون[74]، بەڵام ئەوە ناگەیەنێت جۆرەکانی دیکەی پشتیوانی قبوڵ نەکرابێت، لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٥ەوە (٣٥) هەزار پارچە چەك بە یەك جار،

٧٠- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا و/حەمە کەریم عارف، ج٢، ل٣٢٤-٣٢٥

٧١- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٣٦

٧٢- هەمان سەرچاوە، ل٢٤٤-٢٤٦

٧٣-البارزانی: البارزانی والحرکة، ج٢/ص٢٠٥-٢٠٧

٧٤- المصدر نفسه، ص٢٠٧

مانگانەش چارەکە ملیۆنێك دینار درلوەتە (پ.د.ك)، سەرەڕای ناردنی کەرەستەی پزیشکی‌و خۆراك بۆ بارەگاکان[75]، لە مانگی کانوونی یەکەمەوە لە سەردەستی ئەفسەرانی ئێرانی لە سەر ئەو چەك‌و کەرەستانەی پێوستن بۆ نەخشەی لێدانی نەوتی کەرکوك دەستکراوە بە مەشق، هەتا لە شەوی ۱-۲ ئازاری ۱۹٦۹ نەخشەکە جێبەجێ کرا[76]، کە تا ئەوکاتە بە گەورەترین هاریکاری ئێرانی هەژمار دەکرێ بۆ لێدانی ناوەندێکی زیندووی ئابووری لە ناو خاکی کوردستانی عێراق، گەرچی زیانی لە حکومەتی عێراقیدا، بەڵام لە ناو ئەندامانی ئەوتکۆ دەنگی نەدایەوە، کە سەرکردایەتی زیاتر ئەوەی مەبەست بوو. ئەمە سەرەتایەك بوو بۆ هێرشی توندی چەند مانگی‌و گەمارۆی توند لە لایەن حکومەتەوە بۆ سەر هێزەکانی پێشمەرگە[77]، لێرەوە بە درێژایی ساڵی ۱۹٦۹ شەڕو پێکدادانی گەرم لە بەرەکانی شەڕی پێشمەرگەو حکومەت دەستی پێکرد.

حکومەتی ئێران لە دەرەوەی پێگەی کوردستانی عێراق هەنگاوی دیکەی بە ئاراستەی دژایەتی عێراق هاویشت، لە رێگەی (عەبدولغەنی راوی)و (عەبدوررەزاق نایف) لە کۆتایی ساڵی ۱۹٦۹ەوە نەخشەی دانا بۆ پشتیوانیکردن لە کودەتای سەربازی بۆ روخانی حکومەتی بەعس، بۆ ئەو مەبەستە رێوشوێنی گرتەبەرو هیوای زۆری لە سەر هەڵچنی بوو، لە کانوونی دووەمی ۱۹۷۰ هەوڵەکان ئاشکرا بوون‌و کودەتاکە

۷۵- علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص۷۸

۷٦- المصدر نفسه، ص۲۰۹-۲۱۰

۷۷- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل۳٤٥-۳٤٦، ۳٤۸" فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، هەولێر، ۲۰۰۷، ل۳٤۷-۳٤۸

سەرنەکەوت[78]، لە لایەکی دیکەوە، لە گەرمەی لافو گەزافی بەعسیەکان بۆ عروبەو خاوەنداریەتی بە سەر کەنداوی فارس[79] ئێران ڕێککەوتننامەی (سەعد ئاباد)ی ساڵی ١٩٣٧ لە ١٩/٤/١٩٦٩ هەڵوەشاندەوە[80]، بیانووی ئێران لەو هەنگاوە بەرزکردنەوەی ئاڵای عێراق بووە بەسەر کەشتیە ئێرانیەوەکانەوە لە کاتی تێپەڕبوون لە ئاوی شەتولعەرەب، کە لەو پەیمانەدا هاتووە[81]، ئەمەش وەکو بەدەردەکەوێ بیانوو بووە، ئەگینا پارسەنگی هێز بۆ ئێران لە بارێوە لەو پەیمانە پەشیمان بێتەوەو خواستی ئیمتیازاتی زیاتری لە ئاوی شەتولعەرەبدا هەبێت. بۆیە حکومەتی عێراق لە ژێر فشاری ئەو هەنگاوانەی ئێرانو سەرکەوتنەکانی پێشمەرگە ناچاربوو بیر لە گفتوگۆ بکاتەوە لەگەڵ سەرکردایەتی کورد.

زەقبوونەوەی ناکۆکیەکانی هەردوو وڵات لە سەردەمی شەڕی سارد، کە سۆڤیەت نەیدەویست ئێران بە هۆی نووشستی عێراقەوە لە کەنداو باڵادەست بێت، کەوتە ناوبژیوانی کوردو ڕژێمی عێراق، ڕۆڵی سۆڤیەت لە فاکتەرە کاریگەرەکانی

٧٨- البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ ص٢٢٢" وفيق السامرائي: حطام البوابة الشرقية، كويت،١٩٩٧، ص٤٠

٧٩- زاراوەی کەنداوی عەرەبی زیاتر لە دوای پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو پەرەی سەند، پێشتر کەنداوی فارس یان کەنداوی بەسرا یان دەریای هورمزیان پێ وتووە، بەڵام هێچیان هێندەی کەنداوی فارس لە ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتیو سەرچاوە مێژووییەکاندا بە کارنەهاتووە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (مەحمود ڕەزا: گۆڤاری (سیاسەتی دەولی) ژمارە (٤) کانوونی دووەمی ١٩٩٣، ل٣١-٥٥)

٨٠- تريب: صفحات من تأريخ العراق، ص٢٧٠" فاچل رسول: العراق- ايران، ص٢١" کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٤٨-٣٤٩

٨١- صالح ملا عيسى: بحران افريني بر قدرتها در كردستان العراق، ج١، شركت گلبان چاپ، تهران، ١٣٨٠، ص١٧٤

ڕێککەوتنی کوردو ڕژێمی عێراق بووە لە پێناو بە هێزکردنی پێگەی خۆی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، ئەمە سەرەڕای هەموو وڵاتانی کامپی ڕۆژهەڵات، کە هاندەر بوون بۆ بە یەکگەیاندنی سەرکردایەتی کوردو حکومەتی عێراقی [٨٢]، لە لایەکی دیکەوە سۆڤیەت دەیویست بەم هەنگاوەی دۆستایەتی کورد بۆ خۆی مسۆگەر بکات.

لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦٩از وتوێژەکان بە ڕەسمی دەستی پێکردو بە واژۆکردنی بەیانی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ کۆتایی هات[٨٣]، لە ئاستی ناوخۆش (فوئاد عارف)[٨٤] و (عەزیز شەریف)[٨٥] لەو ناوبژیوانیەدا بەشداربوون[٨٦]، بەڵام ڕۆڵی یەکێتی سۆڤیەت لە هەموومان زیاتر بووە.

٨٢-فەرەیدون عەبدوڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی عێراق، ل٢٦

٨٣- شاکور خدر عوی: للسألە الکردیە فی العراق المعاصر، ت/د.عبدی حاجی، دهوك، ٢٠٠٨، ل٣٦٤-٣٦٥* فەرەیدون عەبدوڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی، ل١٧

٨٤--فوئاد عارف: لە ساڵی ١٩١٢ لە سلێمانی لە دایك بووە، کۆلیژی سەربازی تەواو کردووە، وەکو کەسایەتیەکی بێلایەن لەگەڵ هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول بەشداری کاری سیاسی کردووە، سەرەڕای پۆستی سەربازی لە عێراق هەتا پلەی وەزیرو جێگری سەرۆك وەزیران سەرکەوتووە، لە بەیاننامەی ١١ی ئادار ناوبژیوانی نێوان بەعسیەکانو شۆڕشی کورد بووە، لە ڕێککەوتننامەی جەزائیرەوە لە کاری سیاسی دابڕاو، هەتا نووسینی ئەم توێژینەوەیە لە ژیاندا ماوە. بڕوانە: (جمال بابان: اعلام کرد العراق، ص٥٩٣* صلاح الخرسان: التیارات السیاسیه فی کردستان العراق (١٩٤٦-٢٠٠١) ، بیروت، ٢٠٠١، ص١١٧* چاوپێکەوتن لەگەڵ ناوبراو، گۆڤاری بابان، ژ(٦) نیسانی ٢٠٠٨، ل١٠-١٢)

٨٥- عزیز شەریف: لە دایکبووی ساڵی ١٩٠٩ شارۆچکەی عانەی سەر بە پارێزگای ئەنبارە، دەرچووی کۆلیژی مافە، لە بواری دادوەری کاری کردووە هەتا بۆتە ئەندامی دادگای تێهەڵچوونەوە، لە سەرەتاوە پەیوەندی بە ڕێکخراوە مارکسیەکانەوە کردووە، لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز کرایە سەرۆکی ئەنجومەنی ئاشتیو هاریکاری عێراقی، لە نزیکەوە هاوڕێی مستەفا بارزانی بووە. بڕوانە: (صلاح الخرسان: التیارات السیاسیة، ص١٩٠)

رێککەوتننامەی ١١ی ئازار سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتی‌و لە ئاستی دەرەوەدا پشکی گەورەی تێدا هەبووە[٨٧]، لە ئاستی ناوخۆش حیزبی بەعس بە واژۆکردنی ئەو بەیاننامەیە ئومێدی وابووە کارتی کوردی لە ئازادیی خۆی لە دەست شا دەرهێنابێت[٨٨]. ئێرانیش لەلای خۆیەوە بە رێککەوتننامەی ١١ئازار زۆر نیگەران بووە[٨٩]، چەندین نامەو وەفدی ناردۆتە لای سەرکردایەتی بارزانی هەتا پەشیمانی بکاتەوە، لەوبارەیەوە مەسعود بارزانی دەڵێ: ((شا لە سەر ئەو داوایە بەردەوام نامەی دەنارد، هەتا دوا نامە جۆرێك لە هەڕەشەی تێدابوو))[٩٠]

لێرەدا شەڕی شۆڕشی کوردستانی باشوورو حیزبی بەعس وەستا، بەڵام ئەگەرەکانی نەگەیشتنە ئاکام مابوون چونکە:

یەکەم: بەشێکی پرۆسەی ئاشتی نێوان شۆڕشی کوردو حکومەتی عێراق بە هۆی نزیکبوونەوەی پەیوەندی یەکیەتی سۆڤیەت‌و حکومەتی عێراق بووە، ئەمەش هاوکاتی

٨٦- حبیب محمد کریم: صفحات من نضال، ص٢٧" فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی، ل ١٧

٨٧- علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٧٨" عومەر نورەدینی: سیستەمی نوێی جیهانی‌و دۆزی کورد، کوردستانی عێراق وەك نموونە، هەولێر ٢٠٠٣، ص٩٩" فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی، ل٤٦

٨٨- نەوشیروان مستەفا ئەمین: لە کەناری دانوبەوە بۆ خڕی ناوزەنگ، سلێمانی، ١٩٩٩، ل١٩

٨٩- کوچیرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٢٦٥" فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵڵا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی، ل٣٥" فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ هەمین ساڵرۆژی پیلانی شومی جەزائیردا، گۆڤاری هەڵەبجە، ژ١، ئازاری ١٩٩٩، ل٢١،

٩٠- البارزاني و الحركة، ج٣/ص٢٣٧

پرۆسەی شەڕی سارد بووە، پەیوەندییەکانی سۆڤیەتی - عێراقی چاوەڕوان کراو بووە بگاتە رادەی هەراسانکردنی بلۆکی رۆژئاوا"[91]

دووەم: ئێران لە یەکەم رۆژی رێککەوتننامەی ١١ ئازار نیگەران بووە، چونکە بەو هەنگاوە رێبەرایەتی شۆڕشی کوردستانی عێراق سەربەخۆیی خۆی سەلماندووە، لە بەرانبەردا هیچ خزمەتی شای تێدا نەبووە، هاندەریش بووە بۆ کوردەکانی ئێران، کە ئومێدی نەتەوەییان ببوژێتەوە[92]، بۆیە شا لە هەوڵی بەردەوام دابووە مستەفا بارزانی پەشیمان بکاتەوە، لە سەر هێڵیش بێنێتەوە بۆ قۆستنەوەی هەر گرژییەکی نێوان حکومەتی عێراق و سەرکردایەتی کورد، چونکە بە وەستانی شەڕ خواستەکانی ئێران لە عێراق لە دەست دەچێت، عێراق بە هێز دەبێتەوە و سۆڤیەت لە کەنداو نزیك دەبێوە، دەبووە مەترسی بۆ هەڵگیسانی شۆڕش لە کوردستانی ئێران"[93]

سێیەم: خوێندنەوە بۆ ئەدەبیاتی حیزبی بەعس ئەوە بەدەردەکەوێ، کە هۆکاری بنەڕەتی لە هاتنە پێشی حیزبی بەعس بۆ سەلماندنی مافەکانی گەلی کورد لە دووتوێی ئۆتۆنۆمیدا، بە هۆی ترسی ئێرانەوە بووە، ئەگینا حکومەتی عێراق بێجگە لە تاك دەسەڵاتی بەعس وەکو حیزبی سەرکردە، عەرەب وەکو نەتەوەی سەردەستە کورد لە میوانێکی گوێڕایەڵ زیاتری بۆ نەدەمایەوە.

لە بەرانبەردا راستییەکی دیکەی سەلماند بۆ بزاڤی رزگاریخوازی کورد، ئەویش ئەگەر سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان لە چوارچێوەی رێککەوتننامەیەکدا

٩١- نورەدینی: سیستەمی نوێی، ل٩٩

٩٢- یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد ١٩٣٩-١٩٧٩)، سلیمانی،٢٠٠١، ل٢٤٥

٩٣- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٦٥" لازاریف: تأریخ کوردستان، ص٣٢٤

مافەکانی بەملێنرێت دەستبەرداری شەڕ دەبێت[٩٤]، لە بەرانبەردا هەموو پەیوەندییەك لەگەڵ ئێران دەپچڕێنێت، کۆچێرای رۆژنامەنووس و نووسەری فەرەنسی ئەوکات لە نزیك رووداوەکانی شۆڕشی کوردستانەوە بووە، دەنووسێت: ((ئەگەرچی هەنووکە ناتوانرێ ئەوە دیاری بکرێت، کە جەنەراڵ بارزانی کەی دۆستایەتی لەگەڵ شای ئێران تازە کردەوە، گومان لەوەدا نیە، کە پاش واژۆی رێککەوتننامەی ١٩٧٠/٣/١١ بە تەواوەتی پەیوەندی خۆی لەگەڵ شادا بچڕی))[٩٥]

هیچ بەڵگەنامەیەك دەست توێژەر نەکەوتووە، کە سەرکردایەتی کورد ئێرانی ئاگادار کردبێتەوە لە سەر رێککەوتننامەی ١١ی ئازار، بەڵکو ئەوە هەیە، کە ((سەرکردایەتی کورد بە بێ ویستی شا بەیانی ١١ی ئازاری لەگەڵ بەعسدا مۆرکردووە))[٩٦]

٩٤- رێککەوتننامەی ١١ی ئازار بە ناوی بەیاننامەی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) بلاو کرایەوە، لە پاڵ پێشەکی و پاشەکیەکدا ویستویەتی ئەوە بە نەتەوەی عەرەب و گەلی عێراق بلێ، کە بۆیە ئەو مافەمان پێداون هەتا ئیمپریالیزم و داوودەستەکەی کورد دژی نەتەوەی عەرەب بەکارنەهێنن. رێککەوتننامەی ١١ی ئازار لە ناکامی ناربژیوانی و وتوویژی چوار مانگ هاتە بەرهەم، کەچی بە ناوی بەیاننامەی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بلاوی کردەوە، بەلام نەگەیشتووینەتە ئەو بەڵگەنامانەی کە سەکردایەتی کورد لە سەر ئەوە هاتبێتە دەنگەو نارەزایی دەربڕیبێ. بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٦٠-٢٧٠" البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص ٦١٤-٦٢٢" نورەدینی: سیستەمی لوبی، ل٩٨" وزارة الاعلام (مديرية الاعلام العامة)، تنفيذ بيان ١١ اذار. بغداد ١٩٧٢" دەقی بەیاننامەی ١١ی ئازار لە بەڵگەنامەی ژمارە (١)" التقرير السياسي الصادر عن المؤتمر القطري الثامن لحزب البعث العرب الاشتراكي. القطر العراقي، كانون الثاني ١٩٧٤، ثورة ١٧ تموز التجربة والافاق، د.ت، د.م، ص٧٠)

٩٥- کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٦٥

٩٦- جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، ل٧٧

ئەگەر بە پەیوەندییە دەرەکییەکانو هەنگاوە ناوخۆییەکانی بچینەوە دەبینین هەتا زیاتر لە ساڵێکیش لە دوای واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی ئازار سەرکردایەتی کورد بە ئاراستەی تێکدانی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار هەنگاوی نەهاویشتووە، پەیوەندیشی لەگەڵ ئێران پچڕاندووە، بە پێچەوانەوە بەدیارکەوتنی بێ نیازی بەعسو خۆبەهێزکردنو کارە هەراسانکارەکانی، سەرکردایەتی کوردی ناچار کردووە خۆی ئامادەبکاتەوە بۆ شەڕ، ئێران توانیویەتی لە حاڵەتی پاشگەزبوونەوەی بەعس ناکۆکیەکان لە بەرژەوەندی خۆی بەکاربهێنیت، حکومەتی ئێرانو سەرکردایەتی کورد پەیوەندییەکانیان دامەزرێنەوە، دوای دروستبوونەوەی گرژی نێوان بەعسو سەرکردایەتی کورد وەکو بیانووی دەهاتە گۆڕێو ڕەخنەی لە سەرکردایەتی کورد گرتووە، کە پەیوەندی لەگەڵ ئێران نەپچڕاندووەو یارمەتی لێوەردەگرێ[٩٧]، وەکو بەدەردەکەوێ دامەزراندنەوەی پەیوەندی لەگەڵ ئێران دەکەوێتە دوای ١٩٧٢/٤/٩، واتە دوای بەستنی پەیمانی (هاریکاریو دۆستایەتی عێراقی - سۆڤیەتی).. ئەو هەموو پێشێلکاریانەی حیزبی بەعس لە دوای ساڵێکو دوو مانگ ئەنجامیدا کاردانەوەی لە سەر سەرکردایەتی کورد دروست کرد، ئەمەش وای کرد، کە پەیوەندی

٩٧- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٠٧-٢١٠

کوردو ئێران لە مایسی ساڵی ١٩٧٢ەوە، لە دوای سەردانی (نیکسۆن)[٩٨] و (هێنری کیسنجەر)[٩٩] بۆ تاران دەست پێیکاتەوە.

حیزبی بەعس دوای ڕێککەوتنی ئازار لە بوارەکانی سەربازیو ئابووری بەهێزکردەوەو ریزەکانی ڕێکخستەوەو ناحەزانی لە ناو سوپا حیزبەو لە ناوبرد، لەگەڵ داپیکردنی دۆست بۆ حکومەت[١٠٠]

ئێران لە دوای بەیاننامەی ١١ی ئازار بە ئاراستەی کەنداو کەوتە فراوانخوازی، لە تەیلولی ساڵی ١٩٧١ لە دوای کشانەوەی ئینگلیز دەستی بە سەر هەر سێ دوورگەی

٩٨- نیکسۆن: ریچارد نیکسۆن سیو حەوتەمین سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکان ئەمریکا بوو، لە ساڵ ١٩٦٨ بە هۆی نیگەرانی خەڵکی ئەمریکا لە (جۆنسۆن) لە سەر شەڕی ڤیەتنام، وەکو پاڵێوراوی پارتی کۆماری سەرکەوت، تا ساڵی ١٩٧٤ لەو دەسەڵاتە مایەوە، ئەمریکا لە سەردەمی نیکسۆن ئەوە سیاسەتی بووە، کە دوورکەوتەوە لە تێکگیانی ڕاستەوخۆ لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەتو بایەخ بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بدات. بڕوانە: (الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج٦/ ص٦٥٦-٦٥٧)

٩٩- هنری کیسنجەر: لە ساڵی ١٩٢٣ لە ئەڵمانیا لە دایك بووە، بە هۆی توندو تیژی نازیەکانەوە خۆیو خانەوادەکەی چوون بۆ نیۆیورك، لەوێ لە زانستە سیاسییەکان خوێندریەتی، هەتا بۆتە مامۆستای زانکۆ، دواتر لە ڕاوێژکار لە وەزارەتی دەرەوە دەستی پێکردووە، هەتا لە سەردەمی نیکسۆن بۆتە ڕاوێژکاری تایبەتی ئاسایشی نەتەوەیی، سەرەڕای ئەو پۆستەی لە ساڵی١٩٦٨ بۆتە وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. بڕوانە: (أمين هويدي: كيسنجرو إدارة الصراع الدولي، بيروت ١٩٧٩، ص٧٥-٨٢؛ الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج٥/ص١٢٢-١٢١؛ محمد حسنين هيكل: الحل والحرب، ط١، بيروت ١٩٨٥، ص٧٥-٨٤؛ مذكرات هنري كيسنجر: على الانترنيت، www.aljazeera.net)

١٠٠- حوسێن محمد عەزیز: کوردو شۆڕشو هەڵی مێژوویی، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل٢٠٦؛ فهیم عبدالله عمر: ریکەفتن ١١ی ئادرا ١٩٧٠؛ گۆڤاری (مەتین)، ژ٥٥، تەباخی ١٩٦٦، ل١٤

(تونبی گەورەو تونبی گچکەو ئەبو موسا)[١٠١]دا گرت[١٠٢]، لە بەرانبەردا حکومەتی عێراق پەیوەندی دیبلوماسی لەگەڵ ئێران پچڕاندو نزیکەی (٤٠٠٠٠) خێزانی کوردی شیعەی بە ناوی (تەبەعیەی ئێرانی)[١٠٣] لە عێراق دەرکرد، کە زۆربەیان کوردی فەیلی بوون[١٠٤]، هاوکات هەنگاوەکانی ئێران لە کەندار پەیوەندی نێوان عێراق و ئێرانی گرژتر کرد، لە لایەکی دیکەوە کاردانەوەی حکومەتی عێراق بە دەرکردنی کوردە فەیلیەکان، کە بە بەشێکی گرنگی نەتەوەی کورد و بزاڤی رزگاریخوازی کوردایەتی هەژمار دەکران، درزی گەورەی لەگەڵ سەرکردایەتی کورد دروست کرد.

١٠١- دوورگەی ئەبو موسا ٤٥ میل لە کەناری میرنشینی شاریقەوەو ٥٠ میل لە کەناری ئێرانەوە دوورە، دوورگەی تونبی گەورە بە دووری ٥٠کم لە دوورگەی ئەبو موسا کەوتۆتە گەرووی هورمز، تونبی گچکە دەکەوێتە باشووری تونبی گەورەوە، هەرسێ دوورگە دەکەونە سەر سنووری میرنشینەکانی عەرەبی یەکگرتوو. پانی و درێژیان لە نێوان ٧کم بۆ ١٢کم دایە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (جابر ابراهیم الراوي: الجزر العربية الثلاث و موقف القانون الدولي من احتلالها بالقوة، وزارة الثقافة والاعلام، بغداد، ١٩٨١، ص٤-٥)

١٠٢- برزان التكريتي: الصراع الدولي في منطقة الخليج العربي و المحيط الهندي و تأثيره على اقطار الخليج العربي، بغداد ١٩٨٢، ص٣٦٤

١٠٣- لە یەکەم راپرسی سەردەمی دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق ئەوانەی بۆ سەردەمی پێش رووخانی دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی ئەگەر دەنگیان دابوبێت بۆ (تبعیە)ی ئێرانی، ئەوە عێراق بە بیانووی هاوڵاتی بوونی ئێرانیەوە رەگەزنامەی نەدانێ، زۆربەی هەرە زۆری کوردی فەیلی شیعە مەزهەب بوون، حکومەتی عێراق بەو کارەی ویستویەتی زیان لە کورد و ئێران بدات. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر چەمکی تەبەعیەی ئێرانی بڕوانە: (محەمەد هەمەوەندی: چەمکی تەبەعیەی ئێرانی لە سیستەمی یاسایی رەگەزنامە لە عێراقدا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٣) ی بەهاری ٢٠٠٢، ل٣٨-٤٨)

١٠٤- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٩١" دریة عوني: الاكراد، ط١، قاهرة ١٩٩٩، ص١٥٩" ماریون وپێتر سلوجت: العراق الحديث من الثورة الى الدكتاتورية، قاهرة، ١٩٩٢، ص٢٢٧.

لەو باروردۆخەدا حکومەتی عێراقی پێویستی بە پاڵپشتی دەوڵەتانی عەرەبی هەبووە، بۆیە ویستویەتی داگیرکردنی ئەو سێ دوورگەیە لەلایەن ئێرانەوە بەکاربهێنێ بۆ ئەوەی سەرنجی عەرەبەکانو بە تایبەت عەرەبەکانی کەنداو بەلای خۆیدا رابکێشێت هەتا بەرەیەك لە دژی ئێران دروست بکەن[١٠٥]

لە نیسانی ساڵی ١٩٧٢ حکومەتی عێراقی بە بەستنی پەیمانی هاریکاریو دۆستایەتی لەگەڵ سۆڤیەتو پێشتر خۆماڵی کردنی کۆمپانیاکانی نەوت لە یەکی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧١، ئەمریکاو ئێرانی لە خۆی وورووژاند[١٠٦]، ئەوانیش هاتنە ناو درزی ئەو ساردیەی، کە بە هۆی پێشێلکاریەکانی بەعسەوە لە نێوان کوردو حکومەت دروست بووبوو، لە بەرانبەر مەترسی خزینی سۆڤیەت بە ئاراستەی کەنداو، دەیانویست ئەمە بقۆزنەوە بۆ فشارخستنە سەر عێراق، مستەفا بارزانیش بێمتمانەیی بە شا بە هاتنی ئەمریکا بۆ ناو هاوکێشەکە سارێژکرد[١٠٧]

رووداوەکانی دواتر ئەوە بەدەردەخەن حکومەتی عێراقی لە هەوڵی ئەوەدا بووە هەموو هەنگاوەکانی ئێرانی بە ئاراستەی هەراسانکردنکردنی وڵاتاکەی بکاتە دەروازەیەك بۆ راکێشانی رای گشتی عەرەبی، لە بەرانبەردا ئێران نەیویستووە بە هۆی ناکۆکی لەگەڵ عێراقەوە پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی تێك بچێت، بەڵام وەکو بەدەردەکەوێ ئێران لەو هەنگاوە سەرکەوتوو بووە.

١٠٥- الراوي: الجزر العربية الثلاث، ص٥-٨

١٠٦-مەکدواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، و/ ئەبوبەکر خۆشناو، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٥٤٤

١٠٧- ترب: صفحات من تأريخ، ص٢٨٢" فەرەیدون عەبدولڵا عەبدورەحیم: بارودۆخی سیاسی کوردستانی، ل٨٦

باسی دووەم:

بارودۆخی ناوخۆی عێراق وکوردستان پێش ڕێککەوتننامەی جەزائیر

وا بەدیاردەکەوێ بەیاننامەی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ لە ئاکامی هەستی مرۆڤدۆستانەو قەناعەتی سەرکردایەتی بەعس نەبووە بە ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتی بۆ دەستەبەرکردنی ئازادیو پێکەوە ژیانی ئارەزوومەندانە، بەڵکو بەفشارە ناوخۆییو دەرەکییەکان ناچارکراوە بەو ڕێککەوتننامەیەی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)[١٠٨] وەکو بەیاننامە ڕایگەیاند. هەروەکو لازاریف دەنووسێت: ((هۆکاری سەرەکی لە ڕێککەوتننامەی ١٩٧٠ دوورخستنەوەی سەرکردایەتی کوردی

١٠٨- ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش: بالآدەسترین دەسەڵات بوو لە ڕژێمی بەعس لە عێراق، نووسەری ئەڵمانی ژمارەی ئەندامەکانی ئەو ئەنجومەنەی بە (١٢) ئەندام، بەڵام دروست ئەوەیە ژمارەی ئەندامانی جێگیر نەبووە، بەپێی قسەکانی سەدام حوسێن دەستەیەکی شۆڕشگێڕە بۆ سەرکردایەتی بەعس، لە رووی دەستوورییەوە دەستەیەکی باڵای دەوڵەتە بۆ بواری ڕاپەڕاندنو یاسادانان) بڕوانە: (گۆڕینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، ترجمة من الالمانیة الی العربیة/ عبدالسلام برواري، من العربیة الی الكردیة/ حەمە کەریم عارف، ، هەولێر،٢٠٠٤، ل٢٨٥" نص الكامل لوقائع المؤتمر الصحفي للهيب الرفيق صدام حسين الذي عقد بتأريخ ١٨ تموز ١٩٧٨" دیداری بەهائەدین نووری، لە سلێمانی، ڕۆژی ٢٠٠٦/٩/١٨.

بوو له هەڵوێستی رابردووی، له پەنابردنه بەر هێزو ناچارکردنی بـه گفتوگـۆ، هـەتا بەعس دەرفەتی گونجاوی دەست بکەوێ جارێکی دیکه له کورد بداتەوە))[109]

ئەوکات جوڵانەوەی شۆڕشی کوردستانی باشوور له بەهێزیدا بووە، هەردوو باڵەکەی (پ.د.ك) له رووی بنکەی جەماوەری بەرەو پێش چووبوون[110]، ئەوەی لەو ناوەدا بێهێز بووە حیزبی بەعس بووە، که هێشتا دوو ساڵ نەدەبوو هاتبووە سـەر حـوکمو جـێ پێـی خۆی نەگرتبوو، بنکەی جەماوەری لاوازبوو، له ناو بەرپرســه باڵاکـانی سـوپا نـاکۆکی هەبوو، له رووی ئابوورییەوە لاواز بوو، پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ جیهانی دەرەوە کـز بوو، پێویستی به مانۆڕی سیاسی هەبوو، شۆڕشـی کوردسـتانی بـه مەترسـی گـەورە دادەناو له بەرانبەردا پێویستی به پشوودانو خۆڕێکخســتنەوە هـەبووە[111]، ئەمـە بـه ناتەواوی سەرکردایەتی کورد هەژمارکراوە، لەوکاتەش بەعس لـه ســەرەتای کۆدەتـای ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨ دابوو، پێویستی به شەڕ راگـرتنو دانوســان هـەبووە، ئەمـەش لەلایەن سەرکردایەتی کوردەوە قبوڵ کراوە.

١٠٩- تأریخ کوردستان، ص٣١٠)

١١٠- ئەوکات پارتی به سەر دوو باڵ دابەش ببوو، ئەو دابەش بوونەش دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٦٤، باڵی بارزانی خاوەنی هێزو توانی سەربازی باش بوو، هەتا ساڵی ١٩٦٦ ئەو باڵە پەیوەندی لەگەڵ حکومەت خۆش بوو، باڵەکەی دیکە دژی ئەو پەیوەندییە بوون. لەو ساڵە بەدواوە باڵی دووەم پەیوەندی لەگەڵ حکومەت باش کردو گەڕایەوە بندەستی حکومەت. باڵی یەکەم کەوتە شەڕ دژی حکومەت. ئەم هاوکێشەیە هەتا بەهاری ساڵی١٩٧٠ مایەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص١٢٢-١٧١،١٤٤-١٧٥" نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، سلێمانی، ١٩٩٨، ل٧٢-١٠١)

١١١-بۆ زیاتر زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (حوسێن محمد عەزیز: کوردو هەڵی مێژوویی، چ٢ سلێمانی ٢٠٠٠، ل٢٠٦-٢٠٨" شۆڕش حاجی: تەعریبی کەرکوك، سیاسەتی تەعریب له دوور توێی هەشتا بەڵگەنامەدا، سلێمانی ٢٠٠٤، ل٤٤)

وەکو بەدەردەکەوێ ئاگربەستو دەستکردن بە گفتوگۆ بە دەستپێشخەری حیزبی بەعس بووە، ئەویش سوودی لە ماوەی ئەو چوار ساڵەی نە شەڕ نە ئاشتیە بینی، کە بۆ جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی بەیاننامەکە، کە تەرخان کرابوو، وەکو سەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکەن، لەو ماوەیەدا ناحەزانی لە ناو سوپا دەرکرد، بە چەکی سۆڤیەتی خۆی نوێکردەوە، بە خۆماڵیکردنی نەوت خۆی لە لاوازی ئابووری دەربازکرد[112]

بەیاننامەی ١١ی ئازار دوای زنجیرەیەک گفتوگۆ هات لە نێوان سەرکردایەتی کوردو حکومەتی عێراقی هەتا دواجار لە نێوان مستەفا بارزانیو سەدام حوسێن جێگری سەرۆکی کۆمار وەکو رێککەوتننامەیەک واژۆکرا[113]. لەگەڵ ئەوەدا لە بەرانبەر خواستەکانی گەلی کوردو خەباتی جوڵانەوەی رزگاریخوازی گەلانی دونیا ناتەواو بوو، بەڵام خاڵی ئەرێنی زۆری تێدابوو بۆ کورد، لە رووی سیاسییەوە لە مێژووی دەوڵەتی عێراق یەکەم دانپێدانان بووە بە مافی کورد لە چوارچێوەی حوکمی زاتی[114]، هەر بۆیەشە لە هەموو شارو شارۆچەی کوردستان بە ئاهەنگ پێشوازی لەو هەنگاوە کرا، لە ئاستی عێراقیش دڵخۆشی هەموو لایەکی گرتەوە[115]

١١٢- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵلا: باروودۆخی سیاسی کوردستانی، ل٢٣-٢٥" کاظم حبیب: لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الکردي في کردستان العراق، اربیل، ٢٠٠٥، ص٥٠٢-٥٠٥" شۆڕش حاجی: تەعریبی کەرکوک، ل٢٦" فهیم عبدالله عمر، رێکەوتن ١١ی ئادارا ١٩٧٠، ل٢)

١١٣- کۆچێرا: بزووتنەوەی سەربەخۆیی کورد، و/ ئەکرەمی میهرداد، ب١، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٣٥٤-٣٥٧" وزارة الاعلام، مدیریة الاعلام العامة، تنفیذ بیان ١١ اذار، بغداد ١٩٧٢، ص١٥-٢٦

١١٤- الحرصان: التیارات السیاسیة، ص١٨٢

١١٥- الحزب الدیمقراطي الکردستاني: اللجنة التحضیریة، تقیم مسیرة الثورة الکردیة و انهیارها والدروس و العبر المستخلصة منها، د. م، ١٩٩٧، ص٤٠

گرفتی ڕێککەوتننامەی ئازار جێبەجێ نەکردنیەتی. دەکرێ پوختەی پێشبینی لە سەر ئەوەی، کە بەعس لە ماوەی ئەو چوار ساڵە نەیویستووە بە یاننامەی ئازار جێبەجێ بکات لە چەند خاڵ کورت بکرێتەوە:

یەکەم: ناوەڕۆکی بەیاننامەکەو مامەڵەی بەعس:

گەڕانەوە بۆ سەرەتاکانی ئەو هەوڵانەی بەعس بۆ زەمینەسازی گفتوگۆ لەگەڵ سەرکردایەتی کوردو ناوبژیوانیو ڕێڕەوی کۆبوونەوەی دوو قۆڵی هەتا گەیشتنە ڕەشنووسی ڕێککەوتن بەدیاردەکەوێ، کە لە بەرئەنجامی گفتوگۆی دوولایەنەی چڕ بەیاننامەی ١١ی ئازار هاتۆتە بەرهەم[١١٦]، کەچی بەعس وەکو دەستکەوتی خۆیو باوەڕی فیکریو مرۆڤدۆستانە بە ناوی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) بڵاوی کردەوە، حکومەت بە ڕێگەی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی خۆیەوە بە پێشەکی خۆی بە ناوی (بەیاننامە)وە بڵاوی کردەوە[١١٧]، ئەوانەی سەرنجو ڕەخنەی خۆیان لە سەر بەیاننامەی ١١ی ئازار نووسیوە زۆر کەم بە لای ئەو ڕەخنە بنەڕەتیەدا چوون، ئەم پیلانەش هەروا بە بێ هەڵوێستی سەرکردایەتی کورد تێپەڕی، هەروەها چوار ساڵ بۆ ماوەی جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتننامەیە زۆر بوو، سەرەڕای ئەوە حیزبی بەعس لە هەشتەمین کۆنگرەی هەرێمایەتی خۆیدا لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٤، بە روونی ریسوایەتی بە دیاری بخات، کە بەیاننامەکە لە ئاکامی خەباتی چەند ساڵەی گەلی کوردەوە نەبووەو لایەنێك نەبووە بەعسی ناچار کردبێت مافەکانی گەلی کورد بسەلمێنێت، بەڵکو بە تێڕوانینی مرۆڤدۆستانەی حیزبی بەعس خۆی بووە،

١١٦- شاکر خصو عمر: المسألة الكردية في العراق المعاصر، ص٣٧١

١١٧- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١)

شۆڕشی چەند ساڵەی کوردیشی بە پیلانی ئیمپریالیزم و زایۆنیزم ناساندووە، کە گەلی کوردیان بەکارهێناوە بۆ زیان گەیاندن بە نوممەتی عەرەبی، سەرەڕای ئەوە لە زۆر شوێنی دیکەی ئەدەبیاتی بەعس ئەوە بەرچاو دەکەوێ، تەنانەت لە دەقی پێشەکی بەیاننامەی ئازاریشدا ئەمەی بە روونی دەرخستووە[118]، لە هەموو پێشەکی خاڵ و بەندەکانی بەیاننامەکە بۆ ئەوەی نیشانی بدات لە سەر خاکی عەرەب مافی گەلی کوردیداوە وشەی (کوردستان) نەهاتووە، هەروەها هەر سێ مەسەلەی گرنگی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆم و دەسەڵاتی هەردوو ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردن و مەسەلەی بەشداری کورد لە دەسەڵاتی ناوەندی زۆر بە کورتی و بە دەقی ناڕۆشن هاتووە، کە شرۆڤەی جیا جیا هەڵدەگرێت[119]، سەرەڕای ئەوانە لە فیکری بەعس، پارتی پێشڕەو و سازش نەکردن لە رۆڵی میحوەریانە لە ئەدەبیاتیدا هەبووە، بۆیە هەرگیز نەیویستووە هێزی دیکە لە گەڵیدا هاوبەش بێت[120]

۱۱۸- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (التقرير السياسي الصادر عن المؤتمر القطري الثامن للحزب البعث العرب الاشتراكي. القطر العراقي. كانون الثاني ١٩٧٤، ثورة ١٧ تموز التجربة والافاق، ص٧٥" فاضل البراك: مصطفى البارزاني بين الاسطورة و الحقيقة، بغداد ١٩٨٩، ص١٩٢" وزارة العمل و الشئون الاجتماعية، لجنة في مؤسسة الثقافة العمالية، المسألة الكردية و الحكم الذاتي، بغداد ١٩٧٥، ص٧٥-٧٨، ١٢٣" بەڵگەنامەی ژمارە (١))

۱۱۹- بۆ هەندێ لە کەموکورتییەکانی پێشەکی و دەقی بەیاننامەی ١١ی ئازار. بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خولاوەی کوردستان، ل٢٦٨-٢٧٠" کندال: عصمت شریف وانلي، مصطفى نازدار: كردها. ت/ابراهيم يونسي،، تهران، ١٣٧٢، ص١٩٢" مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ١٩٨٣-١٩٩٣، ب ش، ١٩٩٩، ل٢١١" بەڵگەنامەی (١))

۱۲۰-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (التقرير السياسي الصادر عن المؤتمر القطري الثامن لحزب البعث العرب الاشتراكي- القطر العراقي، كانون الثاني ١٩٧٤، ثورة ١٧ تموز التجربة والافاق، ص٧٥-٢١٥)

دووەم: هەڵوێستی بەعس دوای مۆرکردنی بەیاننامەی ئازار:

هەڵوێستی حیزبی بەعس لە دوای واژۆکردنی بەیاننامەکە هەر زوو کـوردی بـەرەو بێمتمانەیی برد چونکە:

- لە کۆتایی سـاڵی ١٩٧١و سەرەتای سـاڵی ١٩٧٢ نزیکـەی ٤٠ تـا ٥٠ هـەزار خێزانی کوردی فەیلی لە عێراق دەرکرد[١٢١]، سەرەڕای تاوانبارکردنیان بـە دانیشـتوانی ئێرانیو تابووری پێنجەمو دەستی تێکدەرو سیخوڕی بـۆ ئێـرانو ئـەمریکا..هتـد[١٢٢] حەردان تکریتی[١٢٣] ئاماژەی بەوە کـردووە، کـە بـەعس بـەو هـەنگاوەی دوای بڕیـاری هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی ساڵی ١٩٣٧ نا، گوایە فشار لە سەر ئێران دروسـت بکـات، لە لایەکی دیکەوە دەسـتی بە سـەر ماڵو سامانیـاندا گرت[١٢٤]. ئەو هەنگاوە بێباکی بووە لە بەرانبەر هەستی سەرکردایەتی کورد، پێی وابووە لە سەر هـەردوو ئاسـتی ئێـرانو ئاستی ناوخۆ لەو هەنگاوە سوودمەند دەبێت، بـە تـەنیا مەبەسـت دەرکردنـی کـوردە فەیلیەکان نەبووە، بەڵکو دانـەنان بووە بە عێراقیبوونی ئەوان.

١٢١- سەرژمێری ورد لە بەر دەست دانیە لە بابەت ژمارەی کورد، فەیلیە دەرکراوەکانی ئەو ساڵە، بەڵام لە سەرچاوەی دیکە لەو ژمارە کەمتر نەهاتووە. بڕوانە: (جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب، ص٥٢)

١٢٢- راپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێمانە. حوزەیرانی ١٩٨٢، سلسلة الكتب السياسية المترجمة (٧٢)، ص٥٥-٦٩

١٢٣- حەردان تکریتی: ئەندامی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشو وەزیری بەرگری بووە، لە ساڵی ١٩٧٣ دوورخرایەوەو دواتر بەعسیەکان کوشتیان، پێش کوشتنی نامیلکەیەکی نووسیوە بە ناوی (باندێك دزو پیاوکوژ بووین لە پشت میلیشیا تیرۆریستەکانی سەدامەوە). لەوێدا هەندێ نهێنی کردەتای ١٧ی تەموزو بەیاننامەی ١١ی ئازارو چەند بابەتێکی دیکەی ئاشکرا کردووە. بۆ زانیاری بڕوانە: (کتێبی ناوبراو، و/ ئلسۆ، بێ.ش، بێ.س، ل٣٢-٣٥، ٨٧-٨٨)

١٢٤-بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل٥٣--٦٠.

دوای چوار مانگ (پ.د.ك) له كۆنگرەی هەشتەمینی خۆیدا لـه تـەموزی ۱۹۷۰ بە پێـی ڕیککـەوتن لەگـەڵ بـەعس دەبوایـە جێگـری سـەرۆك كۆمـار كـورد بێـت، سەركردایەتی كورد (حبیب محمد كریم)[۱۲۵] یان بۆ ئـەو پۆسـتە دیـاریكرد، بـەڵام بـە بیانوی ئەوەی كە كوردی فەیلی‌و بە ڕەچەڵەك ئێرانی بووە، كـە حكومـەت پێـی ڕازی نەبوو[۱۲٦]

- لە هەوڵی تیرۆركردنی مسـتەفا بارزانی لە هەردوو جاری یەكەم لە ۱٥ تەمووزو جاری دووەم لە ۲۹ ئەیلول‌و هەوڵدان بۆ تیرۆركردنی ئیدریس بـارزانی كـوڕی مسـتەفا بارزانی، دەركەوت حكومەتی عێراقی لە پشت ئـەو كارانـەوە بـووە[۱۲۷]، لـە كاتێكـدا ڕۆژنامـەی (برایەتی) زمانحاڵی (پ.د.ك) لە دوای دەربڕینی ناڕەزایی لـە سـەر ڕووداوی هەوڵی تیرۆركردنی بارزانی لە ۲۹/ئەیلول ۱۹۷۲ بۆ پاراستنی پرۆسەی ئاشتی كەسی تاوانبار نەكردووە، تاوانەكەی خستۆتە ئەستۆی ئیمپریالزم‌و دوژمنانی برایەتی كـوردو عەرەب..[۱۲۸]، كەچی لێرەوە بێ متمانەیی‌و ناكۆكی لـە نێـوان بـەعس‌و سـەركردایەتی كورد دەستی پێكردووە.

۱۲۵- حەبیب موحەممەد كەریم: لە دایكبووی ۱۹۳۱ی پارێزگای واسته، كوردی فەیلیە، لە كۆنگرەی چواری (پ.د.ك)ەوە لە ئاستی بەرپرسیارێتی كاری كردووە، لە دوای جیابوونەوەی هەردوو باڵی ناكۆكی ناو (پ.د.ك) لە ساڵی ۱۹٦٤ كرایە سكرتێری مەكتەبی سیاسی. هەتا ڕێككەوتننامەی جەزائیری ساڵی ۱۹۷٥ لەو پۆستەدا مایەوە، دوای ئەوە وازی لە كاری سیاسی هێنا و گەڕایەوە عێراق. بڕوانە: (حبیب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني -العراق (في المحطات رئيسية)، ۱۹٤٦-۱۹۹۳، دهوك، ۱۹۹۸)

۱۲٦-ئیبراهیم جەلال: خوارووی كوردستان‌و، ل۲۸۳-۲۸۷" مەكدراڵ: مێژووی هاوچەرخی كورد، ل٥٤١

۱۲۷-بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج۲/ ص۲٥۷-۲۷۳"ئازاد عوبێد ساڵح: كاریگەری شۆڕشی ئەیلول لە سەر ڕۆژنامەوانی كوردی ۱۹٦۱-۱۹۷٥، هەولێر، ۲۰۰۷، ل۱٥۹)

۱۲۸- بڕوانە: ڕۆژنامەی (برایەتی) زمانحاڵی، (پ.د.ك)، ژمارەكانی (۳، ٤) لە ۱/۱۰، ۱٤/۱۰ ۱۹۷۰

- دوای چوار هەفتە لە واژۆکردنی ڕێککەوتننامەکە هێرش کرایە سەر بارەگای (پ.د.ك) لە موسڵ[129]. لە مانگی تەمموزی ساڵی ١٩٧١ حکومەت هێزێکی زۆری سوپای لە ناوچەی بارزان خڕکردەوە[130]، ئەمەش وەکو بەدەردەکەوێ بەشێك بووە لە پرۆسەیەکی خۆئامادەکردنی سەربازی بۆ بنیاتنانەوەی دەسەڵاتێکی مەرکەزی لە سەر بنەڕەتی هێزو خۆسەپاندن بە سەر کوردستاندا.
- ڕووداوەکان ئەوە بەدەردەخەن، کە بەردەوام بوونی بەعس لە شاڵاوی بە زۆر کۆچ پێکردنی کوردان‌و بە عەرەبکردنی ناوچە هاوسنووریەکانی کوردستان، مەترسیەکی دیکە بووە لە سەر پرۆسەی ئاشتەوایی‌و کاڵکردنەوەی ناوەڕۆکی بەیاننامەی ١١ی ئازار.

لە ساڵی ١٩٧٢ حکومەت ژمارەیەك گەڕەکی شاری کەرکوکی بە عەرەبکرد، هانی دەرەبەگە عەرەبەکانیدا لە دەرووبەری کەرکوك زەوی بکڕن، لەو ساڵە سەدان خێزانی لە هۆزی "داوده" لە گوندەکانی دەورووبەری کەرکوك دەرکرد، (١١٨) کرێکاری کوردی لە کۆمپانیای نەوتی کەرکوك دەرکردو لە جێی ئەوان کرێکاری عەرەبی دامەزراند، هەر لەو ساڵە بەعەرەبکردنی شەنگار دەستی پێکرد[131]. لە رووی یاساییەوە بەو هەنگاوە حکومەت ویستویەتی کۆنترۆڵی ئەو ناوچانە بکات‌و لە کاتی ڕاپرسی لە قازانجی خۆی بەکاری بهێنێ[132]

١٢٩- نورد فالستروم: لیس لنا من الاصدقاء غیر الجبال، ت/عبدالاسلام نعمان، دهوك، ١٩٩٨، ص١٢٦

١٣٠- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٢٦٣

١٣١- خلیل ئیسماعیل محمد: سنووری عێراق‌و ئێران لە نێوان لە نێوان خواستەکانی گەلی کوردو ململانێ دەوڵی دا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی، ژ(٤٥)، ساڵی ١٢، شوباتی ٢٠٠٥، ل٢٥

١٣٢- بۆ مەبەستی حکومەت لە تەعریب کردن لە پاڵ ئاشتەوایی. بڕوانە: (حمردان تکریتی: باندێك دزو پیاوکوژ بووین، ل٨٩)

سێیەم: هەنگاونان بۆ خۆبەهێزکردنو خۆگرانکردن لە بەرانبەر سەرکردایەتی کورد:

لە ناتەواویەکانی دانوسانی نێوان سەرکردایەتی بزاڤی سیاسی کوردستانو سەرانی بەعس نەبوونی لێکۆڵینەوەی وردو هەمەلایەنە بووە لە سەر مەبەستو پیلانی بەعس. رۆژنامەوانی سویدی (فالستروم) ئاگادار بە رووداوەکانی ئەو کاتەی کوردستانی باشوور دەنووسێت: ((پێناسەی حیزبی بەعس لە بەرانبەر کورد روونە، هەروەها هەڵوێستی لە بابەت دیموکراتیەتو دابەشکردنی دەسەڵاتەکانو دەستێوەردان لە کاروباری حکومەت دیارە. بەعس لەو حیزبەیە لە زووەو ئێستاش سەرسەختترین دوژمنی کوردە، زۆر لە پسپۆرانی سیاسەتی دەرەوە لەو بروایەدان، بە راستی بەعس حیزبێکی ناسیونالیستی دەمارگیرە، بە شوێن دەمارگیری ناسیونالستی عەرەبیەوەیە، ئەو حیزبە بە رێگەی پیلانگێریەوە هاتووەو حیزبێکی دژە دیموکراتیە.. هەموو رێگەیەك دەگرێتەبەر بۆ مانەوەی لە دەسەڵات...))[١٣٢]، هەروەها حەردان تکریتی دەنووسێت: ((..قوربانیانی سوپای عێراقی تا پێش چەند مانگی بەیاننامەی ئازار گەیشتە (٣٢٥) کوژراوو بریندار لە هەفتەیەکدا، هەروەها تەقەلاکانمان پێش دوو مانگ بۆ لە ناوبردنی بەرگری شکستی هێنا، بۆیە بریارماندا بۆ کۆتایی هێنان بە شەڕ و لەگەڵ مەلا وتووێژ بکەین، چونکە هەر بەوە دەمانتوانی دەرفەتێکی زیاتر بڕەخسێنین بۆ مانەوەمان لە سەر تەختی فەرمانڕەوایەتی، مەبەستمان لەم وتووێژە

١٣٢- لیس لنا الاصدقا.، ص١٢٦

لەگەڵ مەلادا ئەوە بووە، هەرچی بیەوێ بیدەینێ، بەو نیازەی لە ئەنجامدا بە سەریدا زاڵ بین...))[١٣٤]

ماوەی چوار ساڵ بۆ جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی بەیانامەی ١١ی ئادار دەرفەت بووە بۆ خۆ بەهێزکردنەوەی دەسەڵاتی بەعس بە سەر هەموو داموو دەزگاکانی حکومەت[١٣٥] لە ماوەی ئەو چوار ساڵە دیاریکردنی سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمو دەسەڵاتی دامەزراوەکانی یاسادانانو ڕاپەڕاندن لە کوردستانو بەشداری کورد لە دەسەڵاتی ناوەند لە بەغدا لە گرفتە سەرەکیەکانی نێوان هەردولا بووە[١٣٦]، بۆیە وەکو بەدەردەکەوێ لەو ماوەیەدا بەعس توانیویەتی شوێنی خۆی قایم بکاتو پەشیمان بێتەوە.

هەر لە سەرەتاوە بەیانی ١١ی ئازار چارەسەری کێشەی سنووری نەکرد بوو، ئەمەش خاڵێکی دیکەی ناتەواویەکانی ئەو ڕێککەوتنە بووە، کە بە زۆری بەو هۆیەوە نووشستی هێنا[١٣٧] هەروەها چارەنووسی کەرکوکو ژمارەیەک شارو شارۆچکەی دیکەی بە هەڵپەسێردراوی هێشتبۆوە[١٣٨]، لە ناو مەسەلەی دیاریکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆم یەکلاییکردنەوەی چارەنووسی شاری کەرکوک لە مەسەلە بنەڕەتیەکان بوو، سەرکردایەتی کورد وای دانابوو هەموو ئەو ناوچانەی لە ڕووی مێژووییەوە هی

١٣٤-احمد سەلام: نووشستیەکەی شۆڕشی ئەیلول لە کتێبی: مومتاز حەیدەری، ئەژاد عەزیز سورمێ، کۆنگرەی ٩٠ ساڵەی بارزانی نەمر، کوردستان، ١٩٩٧، ل١٧٢" حردان تکریتی: باندێك دزو پیاوکوژ بووین، ل٨٦

١٣٥-کۆچێرا: بزوتنەوەی سەربەخۆیی کورد، ل٣٥" مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ل٢١٤

١٣٦- مصطفى طيبة: الجبهة الوطنية في العراق، مجلة، كاتب، ع١٤٣، السنة الثالثة، فراير ١٩٧٣، ص٢١

١٣٧- ئێنتیسار: ئیتنۆنەتەوایەتی کوردی، ل١٥٩

١٣٨- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٠

کوردستانی بخرێتەوە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆم، لە ناویشیاندا کەرکوك، بەڵام حکومەت ئەمەی بە توندی رەتکردەوە[139]، لە بەیانی ١١ی ئادار بڕیار درابوو دوای ساڵێك لە بەیاننامەی ئۆتۆنۆمی سەرژمێری وردی دانیشتوان بۆ ناوچە جێناکۆکەکان بکرێت[140]، بەڵام دراکەوتو نەنجام نەدرا، بەپێچەوانەوە حکومەت کەوتە سیاسەتی بەعەرەبکردن.

دووەم گرفتی گەورەی نێوان سەرکردایەتی کوردو حکومەتی عێراقی مەسەلەی هاوبەشی کورد بووە لە دەسەڵاتی ناوەند لە بەغدا، ئەگەر چارەسەری یاسایی بۆ بەشداری کورد لە دەسەڵاتی ناوەند لە سەرەتاوە یەکلایی نەکرابێتەوە، ئەوە بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ ناتەواوی ئەو رێککەوتننامەیەو لەوەی سەرکردایەتی کورد بانگەشەی بۆ دەکرد لە پاڵ مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دیموکراتیەت بۆ عێراق[141]. ئەگەر دەسەڵات لە بەغدا دیموکراتی نەبێت ئەوە گرەنتی نابێ بۆ پەشیمان بوونەوەی ئەو بەڵێنانەی کە بە سەرکردایەتی کورد دەدرێت.

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە سەرووی هەموو دەسەڵاتەکانەوە بووە، نووسەری ئەڵمانی دەنووسێت: ((لە کۆی ١٢ ئەندامی سەرکردایەتی شۆڕش، کە سەرچاوەی یاسادانان بوون تەنیا کوردێکی تێدا نییە))[142]، کەچی لە خاڵی دووی

١٣٩- زیارە چالیارەو ئەوانی تر: گەلێکی پەژمووەدەو نیشتیمانی پەرت، و/گۆمەیی‌و أ. حەولزی، سوید، ١٩٨٨ ل٢٩٧-٢٩٨.

١٤٠- ئازاد عوبێد ساخ: کاریگەری شۆڕشی ئەیلول، ل١٦٩-١٧١* دزەیی: أحداث عاصرتها، ل١٩٩

١٤١- مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ل٢١٢* دەربارەی چۆنیەتی سازشی سەرکردایەتی لە ١١ی ئازار لە سەر دیموکراتیەت بۆ عێراق بڕوانە: (جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب، ص٥٠-٥١)

١٤٢- گۆیتەر: کورد گەلێکی، ل٢٨٥* نص الكامل لوقائع المؤتمر الصحفي المهيب الرفيق صدام حسين، الذي عقد بتأريخ ١٨ تموز ١٩٧٨، ص١٦

ناوەڕۆکی بەیاننامەی ئاداردا نووسراوە: ((جیاوازی ناکرێت لە نێوان کوردو غەیری کورد لە پایە گرنگەو هەستیارەکانی دەوڵەت، وەکو وەزارەتەکانو سوپا.هتد))[١٤٣]، ئەوە بەرچاو ناکەوێ، کە سەرکردایەتی کورد لە سەرەتاوە ئەو پرسی پێگەی کوردی لە ئەنجومەنە یەکلاییکردبێتەوە.

دواتر وەکو بەدەرکەوت دەسەڵاتە گرنگەو هەستیارەکان نەدران بە کورد. لەوبارەیەوە گۆێنتەر دەنووسێ: ((...لە هەموو فەوجەکانی سوپا تەنها دوو کورد هەیە، لە کۆی ٥٠٠ دیبلوماسیو ٨٠ باڵوێزی عێراقی تەنیا یەك باڵوێزی کورد هەیە. لە کۆی ٢٣ وەزیری ئەنجومەنی وەزیرانی عێراقی تەنها (٥) وەزیر بۆ کوردن، ئەویش دوانیان وەزیری بێ وەزارەتن، کورد هیچ وەزارەتی سەرەکیان بە دەستەوە نییە...))[١٤٤]، هەروەها مەحمود عوسمان لەگەڵ رادیۆی بەریتانیدا دەڵێ: ((لە ئەنجومەنی سەرکردایەتی کەسمان نییە، لە سوپا کەسمان نییە، لە ناوەندە گرنگەکانو هەروەها لە دەزگای ئاسایشو هەواڵگری نیمانە، لە وەزارەتی نەوتو وەزارەتی ناوخۆو دەرەوە کەسمان نییە۔ لە راستیدا لە پایە گرنگەکاندا کورد هیچ رۆڵی نییە، لە پایە گرنگەکانی دەرەوەو ناوەوە هەموو شتێك لە رێگەی حیزبی بەعسەوە دەبێت، تەنها لە سەر ئاستی کارگێری هاوبەشین.))[١٤٥]، لە راستیدا ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ رێککەوتنی ١١ی ئازار، ئەمە لە کاتێکدا رەخنەگر لە دانوسانەکان هاوبەش بووە، ئەمە جێی پرسیارە، دەبێتە خاڵێك لە جومگە لاوازەکان لەبەرانبەر ئەو بەرپرسیاریەتیە، وەکو بەدەردەکەوێ لەگەڵ

١٤٣- بەڵگەنامەی ژمارە (١)

١٤٤- کورد گەلێکی، ل٢٨٥"

١٤٥- ماریون ویتر سلوجت: العراق الحدیث من الثورة الی الدکتاتوریة، القاهرة، ١٩٩٢، ص٢٣٦

سەرەتای واژۆکردنی ڕێککەوتننامەکە ئەو نیگەرانیە نابینرێو ساڵانی دواتر بە درەنگەوە سەرکردەکانی شۆڕش ئەو خاڵە لاوازانەیان باس کردووە.

بە درێژایی ماوەی چوار ساڵ لە سەر هەردوو ئەنجومەنی یاساداناو راپەڕاندن لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی نەگەیشتنە ئاکام، هەتا لە دوا کۆبوونەوەی نێوان وەفدی سەرکردایەتی کوردو سەرکردایەتی بەعس بە راشکاوی بەعس پرۆژەی خۆیان لە بابەت ئەو مەسەلەیەوە خستە بەردەم سەرکردایەتی کورد، لەوێدا سەرەڕای دابڕینی کەرکوکو ناوچەکانی ژەنگارو خانەقینو مەندەلی لە ناوچەی ئۆتۆنۆم، لەجیاتی کەرکوک هەولێریان کردبوو بە پایتەختی هەرێمی ئۆتۆنۆمیو کورتیش کرابۆوە لە پارێزگای هەولێرو سلێمانیو دهۆك.

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ١١ ئاداری ١٩٧٤ یاسان ئۆتۆنۆمی پەسندکرد، لەوێدا دەسەڵاتێك نەمابۆوە بۆ کورد لە چوارچێوەی ئەو دوو دامەزراوەدا مومارەسەی دەسەڵاتی خۆی تێدا بکات. هەموو بەڕێوەبەرایەتیە گرنگەکانی پۆلیسو ئاسایشو رەگەزنامەو .. هتد راستەوخۆ خرابوونە سەر وەزارەتە پەیوەندیدارەکان لە بەغدا، دەسەڵاتی پێویست نەدرابوو بە ئەنجومەنی یاساداناو جێبەجێکردن، سەرەڕای ئەوانە لە خاڵی (أ) ی مادەی (٢٠) یاسای ئۆتۆنۆمیدا هاتووە، کە سەرۆك کۆمار لە حاڵەتی وازهێنانی نیوەی ئەندامان یان داواکەوتنیان زیاتر لە مانگێك دوای داواکردنیان بۆ کۆبوونەوەی ئەنجومەنی یاسادانان دەتوانێ هەڵیبوەشێنێتەوە، یان لە خاڵی (د) لە مادەی ١٣ کە ئەو خاڵەش چەند مەرجێکی کراوەی داوەتە دەست سەرۆك کۆمار بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو ئەنجومەنە. لەو بارەیەوە (تریب) دەنووسێ: ((سەرۆك کۆماری عێراق هەموو دەسەڵاتێکی هەبووە، سەرۆکی ئەو دەستەیە "مەبەست لە ئەنجومەنی یاسادانانە" دیاری دەکات، ئەگەر ویستی دەتوانێت لای ببات، حکومەتی

بەغدا دەسەڵاتی کاروباری دەرەوەو بەرگری‌و ئاسایش‌و هەروەها نەوت‌و ناوخۆی لە ژێر دەستی خۆیدا بووە، بێجگە لەوەش نزیکەی سێیەکی ناوچە کوردیە گرنگەکانی عێراق بە کانە نەوتیەکانی کەرکوکیشەوە لە سنووری دەسەڵاتی ناوەند دا بووە))[146]

لە بەرانبەر ئەو پرۆژەیە (م‌س)ی (پ‌د‌ك) پرۆژەیەکی دیکەی بۆ هەمان مەبەست لە ١٧ی ئازاری ١٩٧٤ خستە بەردەم سەرکردایەتی بەعس، بەڵام ئەوان بە نامەیەکی دوورو درێژی سەرۆك کۆمار رەفزیان کرد[147]، ئاکام هەردوولا لە سەر شێوەی دامەزراوە کارگێریەکانی ناوچەی ئۆتۆنۆم نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێك.

بە پێی ئاماژەی سەرچاوەیەك دەکرێ کۆی ئەو کێشە بنەڕەتیانەی کۆسپ بوون لەبەردەم حکومەتی عێراقی‌و سەرکردایەتی کورد کورت بکەینەوە لە دیاریکردنی سنووری ئۆتۆنۆمی بە کێشەی کەرکوکیشەوە، لەگەڵ چارەنووسی (پ‌م)و نهێنی پەیوەندی شۆڕشی کورد لەگەڵ ئێران‌و نەچوونی (پ‌د‌ك) بۆ ناو بەرە لەگەڵ (حشع)و حیزبی بەعس[148]، بەڵام وەکو بەدەردەکەوێ دەسەڵاتی دامەزراوەکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی‌و بەشداری کورد لە پێگە باڵاکانی دەسەڵات لە بەغداش لە گیروگرفتە گەورەکان بووە.

لە سەر ئاستی ناوخۆش ناتەواویەکان کەم نەبوون، کە نابێت خۆ لە هەڵسەنگاندنێکی گشتی بوێرین لەبەرانبەر سەرکردایەتی کورد لە هەمبەری ئەو قۆناغە، کە هەتا نەتوانراوە خاڵە لاوازەکانی بشاردرێتەوە[149]، لە دوای راگەیاندنی

١٤٦- صفحات من تأريخ، ص٢٨٢

١٤٧- بۆ دەقی هەردوو پرۆژەکە بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٦٤٠-٦٧٩)

١٤٨- د. فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٣٥٦

١٤٩- خەمساردی سەرکردایەتی لە بابەت یەکلایی نەکردنەوەی هەندێ کێشەی گرنگ لە میانی گفتوگۆکان، لە سەر چەند پۆستێکی حکومی ناکۆکی‌و ناڕێکی سەرکردایەتی. بڕوانە: (جرجيس فتح الله:

بەیاننامەی ۱۱ی ئازاری ۱۹۷۰ ڕێزەکانی سەرکردایەتی کوردو بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستان لە ساڵانی پێش خۆی پتەوتر بوو، لەگەڵ ئەو ناکۆکیە ئایدۆلۆژیەی پێشتر هەبوو، بەڵام بۆ مەیدانی بەرەنگاری و خەباتی چەکداری مستەفا بارزانی بێ ڕکەبەر بووە، تەنانەت پشتگیری ئەوانەشی لەگەڵ بووە، کە گومانیان لە سەرکردایەتیەکەی هەبووە[150]

ساڵانی ۱۹۷۰- ۱۹۷۵ هەموو لایەنەکانی بەشدار لەو ململانێیە لە (حکومەتی عێراق و یلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، سۆڤیەت، ئێران) لە بەخۆداچوونەوەی وردو گەرمو گوڕدا بوون، هەتا خۆساز بدەنەوە لە جەولەی ئاینـدە بـە باشترین دەستکەوت کۆتایی بەو سیناریۆیە بێ، کـە لـە گەرموگوڕکردنـەوەی ناوکۆکیـەکانی حکومـەتی عێراق و شۆڕشی کوردستاندا خۆی دەدیتەوە، سەرچاوەکان ئاماژە بـەوە دەکـەن، کـە حکومەت لەو ماوەیەدا ئەفسەرو پلەدارانەی بە بیانووی ئـەوەی دەستەکەی ئەحمەد حەسەن بەکرو سەدام حوسێن لێ یان بەگومانن لـە سێدارەدا[151]، ئـەوەی دەمێنێتـەوە سەرکردایەتی کورد بووە، کە لە سەرچاوەکان بە کەمتەرخەم باسی دەکرێ.

زيارة للماضي القريب، ص٥٦-٥٧" ڕاپۆرتی سیاسی و عەسکەری و تەنزیمی سەرۆکی پارتی (بارزانی) بۆ کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە سەرەتای تشرینی دووەم ۱۹۷۹. لە کتێبی حبيب محمد كريم: تاريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص٣٧٢)

۱۵۰- ماریون وپتر سلوجت: العراق الحديث من الثورة، ص٢٣٨

۱۵۱- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٨٥-٢٨٦" ترجمە: صفحات من تأريخ، ص٢٧٩" تورە فاكستوم: ليس لنا من الاصدقاء غير الجبال، ص١٢٨-١٢٩

له دوای خۆماڵیکردنی نەوت، نرخی فرۆشتنی نەوت بۆ عێراق زیادی کرد، بەهای دیناری عێراقی بەرزبۆوە، بەمەش عێراق لە قەیرانی ئابووری رزگاری بوو[152]، دیارە ئەو هەنگاوەش کاریگەری هەبووە بە سەر بایەخی ناوچە نەوتییەکان، بۆیە پەیوەندییەکانی نێوان کوردو عێراق ئاڵۆزبوو، هەر لەو ماوەیەدا بە هۆی هاوپەیمانیەتی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت و بلۆکی رۆژهەلات گرێبەستی کڕین و هێنانی چەکی واژۆکرد، عێراقی بەعس بە تەواوی لە رووی سەربازیو بەرگرییەوە خۆی بەهێز کرد.

بەعس بە هۆی هاوپەیمانیەتی سۆڤیەت و بەهێزکردنی پێگەی خۆی، لە 15ی ئاباری 1972 دوو وەزیری دایە (حیزبی شیوعی عێراق- حشع)، بەمەش هەڵوێستی ئەو حیزبە گۆڕا[153]. دوایی (حشع) راکێشایە ناو بەرەیەکی ناهاوسەنگ، یەکیەتی سۆڤیەتیش هانی (حشع)داوە بەرە لەگەڵ بەعس دروست بکەن[154] بە ناوی: (بەرەی نیشتیمانیو نەتەوەیی پێشکەوتووخواز) کە لە17/ 7/ 1973 راگەیەنرا، داوا لە (پ.د.ك) کرا بێتە ناو ئەو بەرەیەوە، بەڵام بەهۆی کەمتەرخەمی حیزبی بەعس لە

---

152 گرنگی کوردو حکومەتی عێراق لە سەر کەرکوك دوای خۆماڵیکردنی نەوت زەقتر بووەوە، لەمەش بە هۆی چڕبوونەوەی پرۆسەی بە عەرەبکردن، لە لایەکی دیکەوە رۆژنامەی برایەتی بە زلبی وتارێك بە ناوی (سەرکەوتنی گەلی عێراق دژی کۆمپانیانی نەوت بەری ردنی یەکیەتی رێزەکانی گەلە) لەگەڵ کۆمەڵێك بروسکەی پیرۆزبایی، لەحمەد حەسەن بەکری بە ئەندازیاری خۆماڵکردنی نەوت و ئەو هەنگاوەی بە شەڕی دژی ئیمپریالزم ناساندووە. بڕوانە: (رۆژنامەی برایەتی، ژ 2ی 2/6/1972، ژ3ی 9/6/1972 خولی چوارەم)

153- فەرەیدون عەبدوڵلا: بارودۆخی سیاسی کوردستان، ل75

154- لازاریف: تأریخ کوردستان، ص-310 دیداری بەرێز بەهائەدین نوری. رۆژی 18/9/2006، سلێمانی.

جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار قبوڵی نەکرد بچێتە ناو ئەو بەروەیە[١٥٥]، بەعس لەوەدا مەبەستی بوو خۆی وەکو حیزبێکی پێشکەوتووخوازو گونجاو لەگەڵ ڕووداوەکان بخاتەڕوو[١٥٦]، لەلایەکی دیکەوە بەعس هەموو قورسایی باڵادەستی خۆی لە ناو بەرە بەرجەستە کردبوو، بەڵام (حشع) ئەمەی قبوڵ بوو[١٥٧]

لەبەرانبەردا لە ساڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٤ دەرفەت بۆ سەرکردایەتی (پ، د.ك) ڕەخسابوو. باڵی (م.س) لەگەڵ ڕاگەیاندنی بەیاننامەکە پەیوەندییان لە سەرکردایەتی بارزانی‌و سەرۆك کۆماری عێراق کرد، لە کۆنگرەیەکی تایبەتدا ناوی خۆیان لە (پ د.ك) باڵی مەکتەبی سیاسییەوە گۆڕی بۆ (پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان)و دوایی بەو ناوەوە خۆیان هەڵوەشاندەوەو زۆربەی ئەندامانی (م.س)و سەرکردایەتی‌و کادیرو پێشمەرگەکانیان گەڕانەوە ناو (پ.د.ك)، بەڵام وەکو سەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکەن (پ.د.ك) سوودی لە توانای زۆربەی ئەوانە وەرنەگرت[١٥٨]، ئەمە دەرفەتێکی زێڕین بوو، بۆ (پ.د.ك) سوود لە وزەی توانای ئەوانەو ئەو دەرفەتە سیاسییە وەربگرێ.

هەر لە میانەی ئەو چوار ساڵەی نەشەڕو نە ئاشتی دەرفەتێکی لەبار ڕەخسابوو بۆ چاکسازی ژیانی جوتیاران‌و بە ئەنگەوەچوونی کێشەو گیروگرفتەکانی خەڵکی لادێ،

١٥٥-شاكر خصر معوي: المسألة الكردية في العراق للعاصر، ص٢٧٧

١٥٦- مصطفى طيبة: الجبهة الوطنية في العراق.

١٥٧- بۆ زانیاری زیاتربڕوانە: (جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب، ص٧٢-٧٣)

١٥٨- گێڕانەوەی جیا هەیە بۆ ئەو بابەتە، لای باڵی مەکتەبی سیاسی پێش هەڵوەشانەوە لەگەڵ باڵەکەی دیکە ڕێککەوتنیان هەبووە لە کۆنگرەی داهاتوو ڕێژەیەك بۆ ئەوان بێت، لایەنەکەی دیکە بە پەشیمان بوونەوەو گەڕانەوەی بێمەرجی داناوە. بۆ زانیاری زیاتر. بڕوانە: (البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ص٢٣٧-٢٣٨، نەوشیروان: پەنجەکان، ل١٠٠-١٠١، دیداری قادر عەزیز، ٢٠٠٦/٩/٧، لە سلێمانی)

لەگەڵ هەڵبژاردنی دیموکراتیانەی ئەنجومەنی لادێیەکانو زۆر شتی دیکەش، بەڵام کاروباری لادێیەکان هەر بە دەستی کوێخاو پیاوە کۆنەکان مابۆوە، تەنانەت بۆ پاراستنی بەرژەوەندی دەرەبەگو خاوەن زەوییەکان سەرکردایەتی شۆڕش لە سەر حیسابی جوتیاران کەوتە دژایەتی یاسای چاککردنی کشتوکاڵ"[١٥٩]

حکومەتی عێراقی هەندێ لە خاڵەکانی جێبەجێ کرد، وەکو: لێبوردنی گشتی بۆ زیندانە سیاسییەکان، گەڕانەوەی کارمەندانی کورد بۆ فەرمانگەکانی خۆیان، هەندێ لە پۆستە کارگێڕیەکانی دا بە کورد[١٦٠]، ئازادی کاروچاکی بۆ (پدك)و دووبارە رۆژنامەی (التآخي) لە بەغدا دەرچۆوە[١٦١]، ئەندازەی ٢٠ ملیۆن دیناری تەرخانکرا بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان، بەڵام خاڵە بنەڕەتیەکان وەکو سەرژمێری دانیشتوانو چارەنووسی ناوچە نەوتیەکان وەکو خۆی مایەوە"[١٦٢]

١٥٩-پارتی دیموکراتی کوردستان رێبازی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، راپۆرتی سیاسی سەرکردایەتی کانی پارتی دیموکراتی کوردستان، پەسندکراوی کۆنفراسی (١١- ١٥) ئابی ١٩٧٦" الحزب الديمقراطي الكردستاني- اللجنة التحضيرية، تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص٣٨-٣٩

١٦٠- هەریەك لە عەلی عەبدوڵلاو عەبدولوەهاب ئەترۆشیو هاشم ئاکرەیی کرابوونە پارێزگاری سلێمانیو هەولێرو دهۆك بڕوانە: (وزارة الاعلام، مديرية الاعلام العامة، تنفيذ- بيان ١١ آذار، بغداد ١٩٧٢، ص٦٠)

١٦١- ئازاد عوبێد ساڵح: کاریگەری شۆڕشی ئەیلول، ل١٧٩-١٨٠ بۆ زیاتر زانیاری لە سەر دەستکەوتە رۆشنبیریەکانی رێککەوتننامەی ١١ی ئازار بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل١٧٩-٢١٦

١٦٢-کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٤

لە ١٩٧٢/٩/٢٣ حکومەت بە ناوی سەرکردایەتی هەرێمایەتی بەعس[١٦٣]، یاداشتێکی دوورو درێژی ئاراستەی کۆمیتەی ناوەندی (پ.د.ك) کرد، لەوێدا بە درێژی باس لە هەندێ دەستکەوتی فەرهەنگیو خزمەتگوزاریو سیاسی کراوە بۆ کوردستان، لەگەڵ ئەو کارانەی، کە پێویستە ئەنجام بدرێ، لە وەڵامی یاداشتەکەی بەعس مەکتەبی سیاسی (پ.د.ك)یش لە نامەیەکی دوورو درێژیدا وەڵامی یاداشتەکەی سەرکردایەتی هەرێمایەتی بەعسی داوەتەوە. لەوێدا سەرەڕای ئەو دەستکەوتانەی بەدیهاتوون لەگەڵ خاڵە جەوهەریەکانی لە سەری ناکۆکن یان بەعس ئامادە نییە جێبەجێیان بکات، لە سەر ناکۆکی نێوان سەرکردایەتی کوردو بەعس، ئەو سەرنجانەی سەرەوەو زۆر سەرنجو تێبینی دیکە لەبو یاداشتانەدا وەردەگیرێ، بەعس لە دوای خۆماڵیکردنی نەوتو هاریکاری بازرگانی لەگەڵ وڵاتانی سوشیالیستی سەرکردایەتی پارتی بە دەست تێکەڵ کردن لەگەڵ ئێرانو سوریا تاوانبار دەکات[١٦٤]، بە شێوەیەك هەتا ئەوکاتەش لە پاڵ پێشێلکاریەکان بەعس ویستویەتی ئەوە بەدیارخات، کە بە ئاراستەی جێبەجێکردنی بەیاننامەی ئازار هەنگاوی ناوە، هەر لە کۆتایی ئەو مانگە هەوڵی تیرۆرکردنی مستەفا بارزانی درا[١٦٥]، بەڵام ڕووداوەکانی لە مانگی ئەیلولی ساڵی ١٩٧٢ هەتا دەستپێکردنەوەی شەڕ لە ئازاری ١٩٧٤ ئەوە ئاشکرا دەکەن، کە ئومێدێك لە هەنگاوەکانی بەعس نابینرێت، لەبەرانبەریشدا سەرکردایەتی کورد هیچ

١٦٣- حیزبی بەعس ویستوویەتی هەموو عەرەب لە بەعسیبووندا کۆبکاتەوە، لە هەموو وڵاتێکی عەرەبی سەرکردایەتی هەرێمایەتی هەبووەو "سەرکردایەتی نەتەوەیی" پێکیان دەبەستەوە، بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی لە سەر بەعسی عێراقی، سلێمانی ٢٠٠٤، ل٩١-٩٥)

١٦٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خواروی کوردستانو، ل٢٩٤-٣٤٩)

١٦٥- د. فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٣٥٨

ڕێوشوێنێکی کردەیی نەگرتبووەبەر، هیچ هەڵوێستێك لە ئارادا نەبووە بەرانبەر کۆتایی هێنان بە ئاگربەست، چاوەڕوانی کردووە وەکو چۆن بەعس لە کاتی پێویست شەڕی راگرت هەر ئەویش لە کاتی پێویست شەڕ دەست پێ بکاتەوە.

لە سەرەتای ئاداری ساڵی ۱۹۷٤ بەعس سەرکردایەتی (پ.د.ك)ی بانگهێشت کردە بەغدا بۆ گفتوگۆ، وەفدی کوردی لەگەڵ صدام حوسێن بە سەرۆکایەتی ئیدریس بارزانی لە۸/۳/ ۱۹۷٤ کۆبوونەوە، لەوێدا کێشەی سنووری کەرکوك لە خاڵە هەرە ناکۆکەکانی کۆبوونەوەکە بوون[١٦٦]، لەو کۆبوونەوەیەدا بەعس پرۆژەی بۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی ئامادەکردبوو، لەوێدا کەرکوك لە سنووری دەسەڵاتی ناوەنددا دەبێت[١٦٧]، ئامادەش نەبووە سازش لە سەر ئەو پرۆژەیە بکات، وەفدی کوردی گەڕایەوە کوردستان هەتا راوێژ لە سەر دوا هەڵوێستی بەعس بکەن، ئاکام سەرکردایەتی (پ.د.ك) بەو پرۆژەیە رازی نابێت و پرۆژەیەکی جێگرەوە ئامادەکرد، کە بەعس پێی رازی نەبوو، بەڵام حکومەت بە پەسندکراوی (ئەنجومەنی سەرکرایەتی شۆڕش) لە ۱۱/۳/ ۱۹۷٤ پرۆژەکەی خۆی بلاوکردەوە[١٦٨]، حکومەت بۆ شەرعیەتپێدان دەیخاتە بەردەم بەرەی نیشتیمانی و نەتەوەیی پێشکەوتووخواز، کە بەهانەدین نوری لە بیرەوەریەکانیدا دەنووسێت: ((سەرەڕای پڕوپاگەندەی سەرکردایەتی حشع، کە لە دارشتنی ئەو یاسایە[١٦٩] بەشداربووین، بەڵام کاریگەری ئێمە لە سەر ئەو مەسەلەیە زۆر کەم بوو))[١٧٠]

١٦٦- دانشنجوان پیرو امام: اسناد لانه جاسوسی – کوردستان (٢)، شمارە (٣٢)، ل٥٧.

١٦٧-- بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەوە بڕوانە: (جرجیس فتح الله: زیارة للماضي القریب، ص٥٧)

١٦٨- البارزاني: البارزاني و الحرکة، ج٣/ ص٢٩٤- ٢٩٧

١٦٩- مەبەست لە (پرۆژەی ئۆتۆنۆمی ناوچەی کوردستان)ە

١٧٠- مذکرات، اربیل ١٩٩٥، ص٣٢١

له سەرەتای نیسانی ساڵی ١٩٧٤ بە ڕەسمی شەڕ لە کوردستان لە ئاکامی هێرشی سوپای بەعس دەستی پێکردەوە. لە شەش مانگی یەکەمی هەڵگیرسانەوەی شەڕ هەڵوێستی ناوخۆی بەعس‌و شۆڕش بەم شێوە بووە:

یەکەم: بەعس شاڵاوێکی گەورەی سەربازی لە ناوچەکانی بادینانەوە دژی هێزی پێشمەرگەی کوردستان دەست پێکرد، لە سەرەتاوە بەرگری کرا، بەڵام دوایی هێزەکانی حکومەت توانیان ناوچەکانی شێخان‌و دەهۆك‌و زاخۆ دەستبەسەردابگرن، لە ناوچەکانی هەولێر‌و سلێمانی شەڕ دەستی پێکرد، حکومەت لە٢٤/٤/١٩٧٤، شاری قەڵادزێ بۆردومان کرد، لە ٢٨/٤/١٩٧٤ شاری هەڵەبجەی بۆردومان کرد[١٧١]. هەر لە شەش مانگی یەکەم بەشێکی زۆری ناوچەکانی پارێزگای هەولێر‌و سلێمانی‌و دهۆك کەوتنە ژێردەسەڵاتی سوپای عێراق، هێزی پێشمەرگە پاڵیاندا بە ناوچە شاخاوییەکان، وای لێهات بە درێژایی سنووری شاخاوی هاوبەش لەگەڵ ئێران‌و تورکیا لە ژێر کۆنترۆڵی پێشمەرگەدا مابوونەوە، بە شێوەیەك کۆنترۆڵکردنی لەلایەن حکومەتی عێراقەوە ئەستەم بووە.

دووەم: حکومەت لەو شەڕانەدا پشتی بە فڕۆکەی سۆڤیەتی دەبەست، لە بەرانبەردا ئێران پشتگیری شۆڕشی کوردستان بووە[١٧٢]، شەڕی بەرەیی بەرفراوان سنوورەکەی لە بادینانەوە هەتا دەگاتە شارەزوور بووە، سوپای عێراق لەو قۆناغە تەنیا توانی دەست بە سەر دەشتەکان‌و شارە سەرەکییەکاندا بگرێت‌و نەیتوانی دەستبگرێ بە سەر ناوچە شاخاوییەکان، بەمە سوپای عێراقی ماندوو بوو، ناچاربوو حکومەت داوای موالیدی

١٧١- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل٢٩٢-٢٩٣

١٧٢-فاضل رسول: العراق – ایران، ص٢٨" کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل ٢٩٤

تازە بکات[١٧٣]، کە پێدەچێ لەو ماوەیەدا هاوکێشەی هێز لە بەرژوەندی حکومەتی ناوەندا نەبێ.

سێیەم: لەو ماوەیەدا شۆڕشی کوردستان خاوەنی (٥٠٠٠٠) پێشمەرگە بووە، سەرەڕای خۆبەخشکارانی میللی[١٧٤]، هیچ شۆڕشێکی کورد لە هەردوو سەدەی نۆزدەو بیست هێندەی شەڕی یەك ساڵە واتە لە بەهاری ١٩٧٤ بۆ بەهاری ١٩٧٥ پشتگیری جەماوەری کوردستانی لەگەڵ نەبووە، زانکۆی سلێمانیو هەردوو پەیمانگای هەولێرو دهۆك بە زۆرینەی زۆری بە مامۆستاو خوێندکارو کارمەندەوە روویان لە ناوچە ئازادکراوەکان کرد. زانکۆی سلێمانیان گواستەوە قەڵادزە، ئەمە سەرەڕای گواستنەوەی زۆربەی هەرەزۆری مامۆستاو پۆلیسو ئەندازیارو پزیشكو پارێزەرە کوردەکان[١٧٥]. هەتا کەمایەتیەکانی دیکەی کوردستانیش لە تورکمانو ئاشوریو هەندێ لە عەرەبەکانیش پشتگیری شۆڕش بوون[١٧٦]. لە مانگی نیسانەوە کارگێریەك بە ناوی کوردستانەوە پێك هاتو بودجەی بۆ دیاریکرا[١٧٧]

١٧٣- تربب: صفحات من تأريخ، ص ٢٨٣.

١٧٤- خزشناو: مەسەلەی کوردو، ل١٢٥١ مەکدراڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٣.

١٧٥- کریتەر دیشەر: کورد گەلیکی، ل٢٩٩

١٧٦- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣، ص٣٨٩)

١٧٧- کابینەی حکومەتی کوردستان لە ناوچە رزگارکراوەکان بەو شێوە بووە: سامی عەبدولڕەحمان سەرۆكو وەزیری دەرەوە بووە، مەحمود عوسمان وەزیری تەندروستی، عەلی عەبدوڵلا وەزیری دارایی، دارا تۆفیق، وەزیری راگەیاندنو پەروەردە، ساڵح یوسفی، وەزیری داد، نوری شاویس وەزیری کاروباری گشتی، موحسین دزەیی، وەزیری ناوخۆو سدیق ئەمین وەزیری کاروباری پەنابەران. وەزارەتی بەرگری (مەکتەبی عەسکەری) بە سەرپەرشتی ئیدریس بارزانیو هاشم عەقراوی بووە. بڕوانە: (کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٩٩-٤٠٠)

(حشع) لە ساڵی ١٩٦٩ بەشێکی بچوکی لێ جیابۆوە بە ناوی (قیادەی مەرکەزی)، ئەوانە نەچوونەی ناو بەرە لەگەڵ بەعس و لە ژێردەسەڵاتی شۆڕش و بە دۆستی پارتی مانەوە، دواتر لە ناوخۆیاندا ناکۆکیان تێکەوت و بچوکتر بوونەوە، لە ژێر دەسەڵاتی شۆڕش بارەگایان هەبوو[178]

لە ماوەی شەش مانگی یەکەم هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەو رادەیە خاوەنی چەکی قورس نەبوو بەرانبەر فڕۆکەی (مێك)ی سۆڤیەت و تۆپ و چەکی دوور هاوێژ بەرگری لە خۆی بکات، بۆیە شەڕەکان سەخت و هێزی پێشمەرگە نەیانتوانی لە پێدەشتەکان بەرگری بکەن، سەرچاوەیەك ئاماژەی کردووە، کە لە سەرەتای هەڵگیرسانی شەڕ هەتا ٢٣/٨/ ١٩٧٤ (٣٦) فڕۆکە بەردرانەوە خوارەوە[179]، دەکرێ ئەم ژمارەیە لە راستییەوە نزیك بێ.

لەو ماوەیەدا مەرجەعیەکانی شیعە پەیوەندیان لەگەڵ بەعس خۆش نەبوو، لە وتاری عاشورای ١٩٧٤ -١٩٧٥ هەندێك لە زانایانی شیعە نارەزاییان لە شەڕی کوردستان دەربڕی، بەڵام حکومەت بە توندی بەرەنگاریان بۆوە[180]

چوارەم: جەماوەری کوردستان پشتگیری بەرەی بەعس و شیوعیەکان و پارتەکانی سەر بە حکومەتی نەدەکرد، ئەدەبیاتی (حشع) سەرکردایەتی شۆڕشی کوردی بە دەستی ئێران و ئیمپریالزم تاوانبار دەکرد، لە رووی چینایەتیشەوە بە بۆرژوار دەرەبەگی

١٧٨- دیداری بەرێز بەهائەدین نوری، رۆژی ١٨/ ٩/ ٢٠٠٦ سلێمانی، بەڵام نەوشیروان مستەفا لە بابەت ئەو هێزەوە پێچەوانەی ئەوە پەیوەندیان لەگەڵ پارتی نایینێ و دەنووسێت: بە لێدانی چەند جاری بەعس و گوشاری پارتی لاواز بوون، هەندی بنکەو پێشمەرگەیان لە ناوچەی شۆڕش هەبوو. بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣١)

١٧٩- گۆێنتەر: کورد گەلێکی، ل٢٩٩

١٨٠- تریب: صفحات من تأریخ ، ص٢٨٣

کوردی ناو دەبرد[١٨١]، لە رووی بەشداری (حشع)ی لە شەڕی پێشمەرگەی کوردستان لە ناوچەکانی بادینان‌و باڵەک‌و سلێمانی‌و کەرکوك، بەهائەدین نوری قەناعەتی وا بووە: ((کە ئەوکات مەبدەئی هێزی چەك زاڵ بووە، پێویست بوو (حشع) هێزی هەبێ هەتا حیسابی بۆ بکەن‌و ریسترویەتی تەنیا چەك لە حکومەت وەربگرێ، بەڵام سەربەخۆیی خۆی بپارێزێ))[١٨٢]. گەر تێبینی بکەین زیانەکانی (حشع) لە دوای دروستکردنی بەرە لەگەڵ بەعس، شەڕی راگەیاندن‌و مەعنەوی بووە زیاتر لەوەی شەڕی دەستەویەخە بێت، (پ.د.ك) ترسی هەبووە، هێرشی راگەیاندنی (حشع) کەسایەتی شۆڕش لە وڵاتانی بەرەی سوشیالیزم بشێوێنێ، ئەگینا لە دوای چوونە بەرەی بەعس (حشع) سەنگی جارانی لە ناو جەماوەری کوردستان لە دەستدا[١٨٣]

ئەو بەرپرسانەی (پ.د.ك) کە هەندێکیان دوای دروستبوونەوەی راستەوخۆی شەڕ دایانە پاڵ حکومەت‌و هەندێکیان پێشتر پەیوەندیان بە حکومەتەوە کرد بوو، وەکو:

١٨١- بۆ زیاتر زانیاری لە سەر پێشواژی حیزبی شیوعی عێراق لە خۆماڵیکردنی نەوت‌و خوێندنەوەی حیزبی شیوعی بۆ ئایندەی حیزبی بەعس‌و پەیوەندی کورد بەعس‌و حوکمی زاتی ناوچەی کوردستان. بڕوانە: (وثائق المؤتمر الوطني الثالث للحزب الشيوعي العراقي، بغداد، ١٩٧٦، من اجل توطيد و تعميق المسيرة الثورة و توجه نحو الاشتراكية، منشورات طريق الشعب ٨/مطبعة الرواد، بغداد، ١٩٧٦-١٩٧٩) لەوێدا کۆی بڕیارو راسپاردەو راپۆرتی سیاسی کۆنگرە تۆمار کراوە.

١٨٢- دیداری بەهائەدین نوری، ڕۆژی ١٨/٩/٢٠٠٦، سلێمانی.

١٨٣-- پارتی دیموکراتی کوردستان ١٠/١/١٩٧٤ یادداشتنامەی ئاراستەی حیزب‌و رێکخراوو دەستەو نوێنەرانی رای گشتی ناوخۆو دەرەوە کردووە لە سەر وەڵامی رۆژنامەی "طريق الشعب". سەبارەت بە هەڵوێستی "حشع" لە سەر شۆڕشی کوردستان. بڕوانە: دەقی یادداشتنامەکە لە رۆژنامەی "التآخي" ژ (١٥٣٦)ی ١٤ی کانونی دووەمی ١٩٧٤.

عەزیز عەقراوی ئەندامی (م.س)[184] و هاشم عەقراوی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی‌و پارێزگاری دهۆک‌و فاخیر میرگەسووری ئەندامی کومیتەی ناوەندی، عوبێدوڵلای بارزانی[185]، حکومەت بە هەمان ناوی (پ.د.ك) پارتێکی بۆ عەزیز عەقراوی دروست کردو وەکو بەشێك لە بەرەی نیشتیمانی هەژماری کردن‌و لە سەر هەمان زنجیرە بەردەوام رۆژنامەی (التآخي)یان دەرکرد[186]، بەڵام لە کوردستان جەماوەریان نەبوو، دوای نوورشستی شۆرشی کوردیش بەو ئەندازەیە جەماوەری کوردستان بەلایاندا نەچوو.

١٨٤- لە رۆژنامەی (التآخي)دا عەزیز عەقراوی بە ناوی ئەندامی (م.س) رایگەیاندووە کە کار بۆ کۆنگرەی یاسایی (پ.د.ك) دەکات. لەوێدا باسی کردنەوەی بارەگای تازە دەکات بۆ لقەکانی پارتی لەو شارانەی کەوتۆتە بندەستی سوپای عێراق. بڕوانە: رۆژنامەی "التآخي"، ژمارە (١٦٠٣) نیسانی ١٩٧٤.

١٨٥- البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ص٢٩١-٢٩٢، رۆژنامە نووسی سویدی تورد فاکستوم: باس لە سەردانی وەفدی بەرەی نیشتیمانی کردووە بۆ سوید لەوێدا شێخ عوبێدوڵڵا لە چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەوانیدا وتویەتی: (باوکم خیانەتی لە گەلەکەی خۆی کردووە‌و ئەو کارەی ئێستای خزمەت بە هێزی ئیمپریالیست‌و زایۆنی دەکات...). بڕوانە: لیس لنا من الاصدقا، غیر الجبال، ص٧. لە ژ(١٦١٠)ی ٢٨ نیسان ١٩٧٤، هەر لە رۆژنامەی (التآخي) گروپەکەی عەقراوی بانگەوازێکی بۆ گەلی کورد بڵاوکردۆتەوە هەتا کورد بەشداری شۆرش نەکەن، هەروەها لە ژ(١٦٠٣)ی ٢٠ی نیسانی ١٩٧٤ عەزیز عەقراوی نووسیویەتی: (ئێمە بڕوامان بە شەڕ نیەو بەردەوام دەبین لە کاری سیاسی‌و ئامادەکاری بۆ کۆنگرەیەکی شەرعی... ئێمە کاردەکەین بۆ رزگارکردنی حیزب لە دەسەڵاتی خێڵەکی ئاکرەوانەی بارزانی پەیوەست بە لایەنی دوژمنی گەلەکەمان).

١٨٦- التآخي: پێش هەڵگیرسانەوەی شەڕ حەبیب موحەممەد کەریم خاوەن ئیمتیازو دارا تۆفیق سەرنووسەری بووە، لە ژمارە (١٥٨٣) ١٢ی ئاداری ١٩٧٤ نووسراوە بە هۆی بارودۆخی سیاسی ئەم دواییە (م.س.)ی بڕیاریدا رۆژنامەی (التآخي) بوەستێنێت. بە ماوەیەکی کەم دوای ئەو بڕیارە حکومەت بارمەتی گروپەکەی عەزیز عەقراویدا بە ناوی ئەو پارتەی خۆی سەرۆکایەتی دەکرد درێژە بە دەرکردنی رۆژنامەی

عەبدوستار تاهیر شریف[١٨٧] یەكێكی دیكە بووە لە كادیرە كۆنەكانی باڵی (م.س) بەیاننامەی دەركرد بۆ درێژەدان بە (پارتی شوشگێڕی كوردستان)، لەوێدا هەندێك بیانووی هێناوەتەوە بۆ ڕاگەیاندنەوەی ئەو پارتەو چوونە ناو بەرەی بەعس و شیوعیەكان، ئەمەیان پشتگیری جەماوەری زۆر كەمتر بوو لە پارتەكەی عەزیز عەقراوی، سەرەڕای پێكهێنانی پارتێكی دیكە بۆ عەبدوڵلا ئیسماعیل (مەلا ماتۆڕ)[١٨٨] بە ناوی (بزوتنەوەی پێشكەوتوخوازانی كوردستان)[١٨٩]، كە لە پارتەكانی دیكەی لایەنگری حكومەت لاوازتربووە.

لە شەش مانگی یەكەمی هەڵگیرسانەوەی شەڕ گۆڕانكاری زۆر هاتەدی لەوانە وەرگرتنی چەكی قورسی ئێرانی و بەشداری كردنی ڕاستەوخۆی پسپۆڕە ئێرانیەكان لە

(التآخی)دا، بڕوانە: ئازاد عوبێد ساڵح: كاریگەری شۆڕشی ئەیلول، ل٢٢٨" التآخی ژمارە (١٥٨٣)ی ١٢ی ئازاری ١٩٧٤ و ژمارەكانی دواتر.

١٨٧- عەبدوستار تاهیر شەریف: لە دایكبوی كەركوكە، لە سەرەتای شەستەكانەوە پەیوەندی بە (پ.د.ك) كردووە، لە دوو لەتبوونی پارتی، سەر بە باڵی (م.س) بووە، لە دوای ڕێككەوتننامەی ئازاری ١٩٧٠ بۆ لایەنگری حكومەت پارتێكی بە ناوی (پارتی شۆڕشگێڕی كوردستان) ڕاگەیاند، كراوەتە وەزیر لە حكومەتی عێراقیدا، پێش ڕووخانی حكومەتی بەعس لە ٢٠٠٣ وازی لە كاری سیاسی هێنا، لە ڕۆژی ٥/٣/٢٠٠٨ لە كەركوك تیرۆر كرا. بڕوانە: عبدالستار طاهر شریف: تأریخ الحزب الثوري الكوردستاني، ص٢٥٢-٢٢٨" شاكەلی: خوێندنەوەیەك بۆ مێژووی" گۆڤاری ستاندەر، چاوپێكەوتن لەگەڵ عەبدوستار تاهیر شەریف: ژمارە (٨)و (٩)ی ئەیلول و تشرینی یەكەمی ساڵی ٢٠٠٦، ل١٤-١٩

١٨٨- عەبدوڵلا ئیسماعیل: لە دایكبووی دەشتی هەولێرە، لە بەرپرسانی باڵی (م.س) پارتی بووە، لە سەرەتاوە ئەندامی (پارتی شۆڕشگێڕی كوردستان) بووە، دواتر حیزبێكی بچوكی دروست كرد، بەڵام زوو پوكایەوە، لە دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ وەكو كەسایەتیەكی بێلایەن لە هەولێر دەژیا. بڕوانە: (شاكەلی: خوێندنەوەیەك بۆ مێژووی).

١٨٩- ئیبراهیم جەلال: خوارووی كوردستان، ل٣٦٦

بەرەکانی شەڕ لە پاڵ فەرماندەکانی پێشمەرگە دژی حکومەتی عێراقی، بە ڕادەیەك هاوکاری ئێرانیەکان زیادی کرد، هەندێ دەڵێن سەرکردایەتی شەڕی کوردستان ناڕاستەوخۆ کەوتە دەستی ئێران[190]، لەولاشەوە حکومەتی عێراق بە هاریکاری چەك و فڕۆکەی سۆڤیەتی شەڕی دەکرد، سوپای عێراقی لە هێرشبردنەوە چووە حاڵەتی بەرگری، شارەکانی کوردستان هەمووی تا ڕادەیەك چۆڵ بوو، پەناهەندەی کورد لە نزیدوگاو شارەکانی ئێران زۆر زیادی کرد، هەتا ژمارەیان گەیشتە نزیکەی نیو ملیۆن کەس[191]، ئەوەش باری سەرشانی شۆڕش و سەرکردایەتی قورس کرد، سەرکردایەتی پێی وابوو بەمە زیان لە حکومەت دەدا، بەڵام زیانی زیاتر لە شۆڕشدا. خەرجیەکانی شۆڕشی زۆر زیادی کرد و زۆربەی جوتیارانی لە داچاندنی زەویەکانیان دابڕی، سەرکردایەتی زیاتر ناچارکرد زیاتر لە ئێران نزیك بێتەوە.

ئێرانیش لە لای خۆیەوە بەشێکی قورسایی شەڕی کوردستانی بە ئەستۆ گرتبوو، لە بەرانبەردا پەشێوی لە ناو پێشمەرگە بلاوبۆوەو زیاتر شەڕ بووە بەکارهێنانی چەکی قورسی نێوان دوو حکومەت[192]، سەرەڕای ئەوە وەکو بەدەردەکەوێ هەتا دەهات شێوازی حیزبایەتی لە ناو حیزب و پێشمەرگەدا زۆر لاواز ببوو.

لەگەڵ هەموو ناتەواویەکانی سەرکردایەتیکردن و کێشەی پەناهەندەو تێکچونی شێوازی ئیداری، بەڵام خەڵکی کوردستان لە ئومێدی سەرکەوتن، لە ئازاری ١٩٧٤ بۆ ئازاری ١٩٧٥ کوژراو و برینداری سوپای عێراقی لەو شەڕە گەیشتە شەست هەزار

١٩٠-هەمان سەرچاوە، ل٢٨٤-٢٨٦

١٩١ - ئیبراهیم جەلال: خواروی کوردستان، ل٣٧٩" خۆشناو: مەسەلەی کورد، ل٢٧٩

١٩٢- بە تایبەت لە مانگی ئابی ١٩٧٤ەوە پسپۆڕی ڕوسی و تەنانەت ئەڵمانی و چیکۆسلۆڤاکیش هاوکاری سوپای عێراقیان کردووە. سەرەڕای ئەمە بە فڕۆکەو فڕۆکەوانیش یارمەتی سوپایان عێراقیان داوە، بۆ زانیاری زیاتر. بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٤١)

کوژراوو پێکراو[١٩٣] ، لەوانە ٦٦ ئەفسەر کوژراوو لەوە زیاتر بریندار هەبوون[١٩٤] ، خەرجی ڕۆژانەی شەڕ بە نیو ملیۆن دینـاری عێراقـی خـەملێنراوە[١٩٥] ، بـە پێـی سەرچـاوەیەك چەلەو تەقەمەنی زۆر کەم بیوە[١٩٦]

ستراتیژیەتی بەعس لە هەڵگیرسانەوەی شـەڕ لـە ئـازاری سـاڵی ١٩٧٤ زۆر ڕوون بووە، وەکو سەدام حوسێن لە سەرەتای ئازاری ١٩٧٤ وتبووی: ئەگەر دوای یەك ساڵ بە سەر شۆڕشی کورد سەرنەکەوتین ئەوە سازش دەکەین لە سەر شەتولعەرەب، بەو سازشە لە مەترسی شۆڕشی کورد ڕزگاردەبین[١٩٧] ، بۆیە دوای ساڵێك لـە شـەڕ حکومـەت بـێ ئومێد بوو، کە بە سەر شۆڕشی کورددا زاڵ بێ پەنای بۆ ڕێککەوتن برد لەگـەڵ شـای ئێران.

١٩٣- غیلان: تأریخ الاطماع الفارسیة، ص٣٧، صدام حوسێن لە وتاری بەردەم ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە کاتی هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ١٧/ ٩/١٩٨٠ دان بەو هەموو ئەو زیانانە دادەنێت، کە لە ماوەی ئەو ساڵە لە سوپای عێراق کەوتبوو، هەر ئەوە دەکاتە پاساوی سازش بۆ ئێران. بڕوانە: دەقی وتەکەی سەدام حوسێن لە بەڵگەنامەی ژمارە(١٤).

١٩٤- ژێرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی بەژمزدەو، ١٩٩٨، ل٢٠٩

١٩٥ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٢٠

١٩٦- خلیل ابراهیم احمد و جعفر عباس حمیدي: تأریخ العراق المعاصر، ص٢٦٤" بەڵگەنامەی ژمارە(١٣).

١٩٧- ئەمە پوختەی دوا گفتوگۆی نێوان وەفدی سەرکردایەتی کوردیو سەدام حوسێن بووە لە بەغدا لە ١٩٧٤/٣/٨. بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص ٢٩٦-٢٩٧" ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل١٩-٢٠

باسی سێیەم

کاریگەری وڵاتانی زلهێزو دەوروبەر لە سەر پەیوەندییەکانی عێراق‌و ئێران بۆ بەستنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر

زۆربەی کاریگەرییە دەرەکییەکان لە ڕێککەوتننامەی ١١ ئازارەوە هەتا نیسانی ساڵی ١٩٧٢ دەکرێ ناوبنرێ بە قۆناغی وردبوونەوە لە بەرنامەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیە، بەڵام قوناغەکانی دواتر لەوە بەدەردەخەن پێشبینی بکرێ، کە هەردوو وڵاتی ناکۆك لە کۆتاییدا لە سەر حیسابی شۆڕشی کوردستان بگەنە ڕێککەوتن.

لە دوای ڕاگەیاندنی بەیانی ١١ی ئازار حکومەتی ئێران لە پاڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەگەڵ ڕووداوەکانی عێراق زیاتر لە سەر خەت بووە، سۆڤیەتیش پەیوەندییەکانی لەگەڵ عێراق چڕکردەوە، وای لێهات لەمریکاو سۆڤیەت لە بەرانبەر هەردوو وڵاتی دراوسێی بە یەك ناکۆك ناڕاستەوخۆ بێنە مەیدانی نزیك بە ڕووداوەکانی ناوچەکە، هەتا کارگەیشتە ڕەنگدانەوەی ناکۆکی دەولی لە سەر ناکۆکییەکانی عێراق‌و ئێران. ئەم دابەش بوونەش دەگەڕێتەوە بۆ دوای شۆڕشی ١٤ی

ئەمـوزی سـاڵی ١٩٥٨، کـە لـە هەنـدێ قۆنـاغ هـەردوو وڵات لاریـان نـەبووە بـۆ یەکلاییکردنەوەی ناکۆکیەکانیان پەنا بەرنە بەر توندوتیـژی، بـەڵام شـەڕی سـارد لـە سەرەتای هەفتاکان ئەو ئەگەرەی لێ چاوەڕوان نەدەکرا لەوە زیـاتر ناکۆکیـەکانیان لـە سەر ئێران و عێراق زەق بکەنەوە، هـەروەها عێـراق و ئێـرانیش بـەو جدیەتـە بەشـێك نەبوون لە پاشخانی ئایدۆلۆژی و هاوپەیمانی خاوەن بڕیار لە ناو ئەو دوو بلۆکبەندیـەی شەڕی سارد.

هەوڵە بەردەوامەکانی سۆڤیەت بۆ ناوبژیوانی نێـوان کـورد و حکومـەتی عێراقـی بووە هۆی زیادبوونی پێگەی سۆڤیەت لە عێراق، ئـەوەش مـەترسـی لـە لای ئـەمریکا دروست کرد[198]. ڕۆڵی یەکیەتی سۆڤیەت لە سەقامگیری ئاشتی و ڕاگرتنی هاوسـەنگی لە عێراق بەدیارکەوت[199]. لە دوای ڕێککەوتنی ١١ی ئازار پەیوەندیـەکانی عێـراق و سـۆڤیەت گەشـەی سـەند. لـە ٩ی نیسـانی سـاڵی ١٩٧٢ پـەیمانی (هاریکـاری و دۆسـتایەتی) لە نێوان هەردوو وڵات واژۆکرا، بەمەش دەروازەیـەك بـۆ عێـراق کرایـەوە چـەك و تەقەمـەنی لـە سـۆڤیەت بکڕێـت و پەیوەنـدی بازرگـانی و ئـابووری لەگـەڵ پەرەپێبدات[200]، ئەمەش بۆ عێراق دەروازەیـەکی گـرنگ بـوو بـۆ خۆبـەهێزکردن، بـە تایبەت دوای خۆماڵیکردنی نەوتی عێراق لە یەکی حوزەیرانی ١٩٧٢.

پەیوەندیـەکانی عێراق بێجگە لە یەکیەتی سۆڤیەت لەگـەڵ ژمارەیـەکی دیکـەی وڵاتانی بەرەی سوشیالیزمی بەرەو پێش چوو. ڕێککەوتننامەی هاریکاری و دۆسـتایەتی

١٩٨- نوورەدینی: سیستەمی نوێی، ل٩٩-١٠٠

١٩٩- مەحموود عوسمان، لە بەرنامەیەکی تایبەت بە بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠، لە کەناڵی ئاسمانی زاگرۆس لە ئێوارەی ڕۆژی لە ٢٠٠٧/٣/١٤.

٢٠٠- لە دوای ئەو هاوپەیمانیەتیە چەندان ڕێککەوتنی دیکەی بە دواداهات لە بوارەکانی سەربازی و چەك و گەشتوگوزار و تەکنەلۆژی و... هتد. بڕوانە: دوا بەشی ئەم توێژینەوەیە

بووە مایەی تەگەرە لە بەردەم پەیوەندییەکانی عێراق و رۆژئاوا بە گشتی و پەیوەندییەکانی عێراق و ئەمریکا بە تایبەتی، گرنگترین خاڵی هۆکاری ئەو گرژییەش بە هۆی خۆماڵیکردنی نەوتی عێراق بووە[٢٠١]، بەو هۆیەوە یەکیەتی سۆڤیەت پابەندبوو بە کۆمەکی تەکنیکی بۆ عێراق بۆ گەڕان و دۆزینەوەو دەرهێنانی نەوت، بۆ ئەو مەبەستەش هاوکاری دارایی پێشکەشی عێراق کرد[٢٠٢]

لە پێش هاوپەیمانیەتی نێوان عێراق و سۆڤیەت، ئێران تەنیا لە بەهۆی کارتی ناکۆکی نێوان شۆڕشی کوردو بەعس دابووە تا بە قازانجی خۆی سوودی لێوەربگرێت، بەلام رێککەوتنی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ شای نیگەرانکرد، چونکە دەبووە دەرفەت بۆ بەهێزبوونەوەی عێراق، هەتا دەگاتە بالادەستی کەنداو، هەروەها لەوانەبووە شۆڕش لە کوردستانی ئێران سەرهەڵبداو مستەفا بارزانیش ناچارنەدەبووە لە بەرانبەر دەستایەتی ئێران بەرهەڵستی بکات[٢٠٣]، هاوپەیمانیەتی عێراق و سۆڤیەتیش مەترسی لە سەر ئێران گەورەتر کرد بۆ ئاستی نیگەرانی ئەمریکا، ئەمەش دەرفەتێك بوو ئێران سوود لە نیگەرانی ئەمریکا وەربگرێت، بۆیە وەکو نووسەرێك ئاماژەی داوە، کە رێککەوتنی عێراق و سۆڤیەت ناکۆکیەکانی عێراق و ئێرانی قووڵترکردەوە[٢٠٤]

مانگێك بە سەر هاوپەیمانیەتیەکە تێنەپەڕی، (نیکسۆن) سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو (کیسنجەر)ی راوێژکاری بۆ ئاسایشی نەتەوەیی سەردانی ئێرانیان کردو لەگەڵ شا کەوتنە وتوێژ بۆ دانانی رێگە چارەیەك بۆ دوورخستنەوەی

٢٠١- رێبوار محمد کەریم: پەیوەندییەکانی عێراق و ئەمریکا "١٩٢١-١٩٨٩"، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ژ٥٢، تشرینی دووەمی ٢٠٠٧، ل١٣٦-١٣٧

٢٠٢- هەمان سەرچاوە، ل١٣٦

٢٠٣- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٢٦٥" علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٥٦

٢٠٤- فاضل رسول: العراق- ايران، ص٢٧

یەکیەتی سۆڤیەت لە عێراق. لە مانگی نایاری ۱۹۷۲ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕیاریدا لە بەرانبەر پێگەی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا پشتگیری ئێران بکات[٢٠٥]، بە تایبەت نیکسۆن و کیسنجەر تازە لە سەردانی سۆڤیەت گەڕابوونەوە، لە گفتوگۆی سەخت دابوون لەگەڵ بەرپرسانی ئەوێ بۆ گفتوگۆ دەربارەی چەکی کۆمەڵکوژ، سیاسەتی کیسنجەریش لەوبارەیەوە روون بووە، بەوەی هەر وڵاتێک پەیوەندی لەگەڵ سۆڤیەتدا هەبێت دەبێت هەوڵی لاوازکردنی بدرێت[٢٠٦]

راستە ناکۆکی عێراق و ئێران، سۆڤیەت و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایان کێشکردە ناو ناکۆکیەکە، بەڵام ئەوانیش بێ ئامانج نەبوون. گوایە زیادبوونی پشتیوانی ئێرانی مستەفای بارزانی پەشیمان کردۆتەوە[٢٠٧]، دەکرێ پەیوەندی بارزانی لەگەڵ ئێران لە رێککەوتننامەی ئازارەوە پچڕابێت، بەڵام ئەمجارەیان لە رێگەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە دوای زیاتر لە ساڵێک نوێ کرابێتەوە، ئەویش لە دوای هاوپەیمانیەتی عێراق و یەکیەتی سۆڤیەت. بارزانی ئەو هاوپەیمانیەتیەی بە زیان بۆ سەر شۆڕشی کورد ناسیوەو وەکو فاکتەری بەهێزبوونەوەی عێراقی داناوە، بە رادەیەک کاریکاتە سەر پەشیمان بوونەوەی رێککەوتنی ۱۱ی ئازار[٢٠٨]، لە چاوپێکەوتنێکیدا لەگەڵ رۆژنامەی (الفیغارو الفرنسیە)دا مستەفا بارزانی بە راشکاوی دەڵێ: ((لێکنزیکبوونەوەی سۆڤیەت لە سەر حیسابی ئێمەیە، ئەو چەکانەی

٢٠٥- مەکدۆواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٤٢* سرهنگ غلامر چاقانی: تأریخ بیست، پنج سالە ایران، از کودتا تا انقلاب، طهران ۱۳۷۱، ج١/ص٣٥٦* صالح ملا عیسی: ایران افریقی، ص١٦٩-١٧٠

٢٠٦- بڕوانە: جەلال جەرمەگا: جریدە الاتحاد عدد (٤٦٣) في ٢٠٠٢/٣/٨

٢٠٧- سعد ناجي جواد: العراق و المسألة الكردية، ١٩٥٨-١٩٧٠، لندن، ل١٩٩.

٢٠٨- بۆ ترسی بارزانی لە هاوپەیمانیەتی ١٩٧٢/٤/٩ ی عێراق و سۆڤیەت بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٠٨-١٠٩* بەڵگەنامەی ژمارە (١١))

سۆڤیەت دەیداتە عێراق لە دژی ئێران بەکاری ناهێنێ، کە سۆڤیەت پەیوەندی زۆر باشی لەگەڵ ئێراندا هەیە، دژی ئیسرائیلیشی بەکارناهێنێت، چونکە بەغدا سەرەڕای ئەو لێدوانانەی لەو بارەیەوە دەدرێ هێرش ناکاتە سەر ئیسرائیل، بەڵکو عێراق ئەو چەکانە دژی ئێمە بەکاردەهێنێت..))[209]. لەو نامەیەشدا، کە لە شوباتی ۱۹۷۷ بۆ (جێمی کارتەر)[210]ی ناردووە، مستەفا بارزانی هۆکاری بنەڕەتی تێکچوونی پەیوەندییەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراق و هەڵگیرسانەوەی شەڕ دەخاتە ئەستۆی هاوپەیمانیەتی (سۆڤیەت و عێراق و حشع)، کە بە بەرەی چەپ ناوی بردوون بۆ دژایەتی شۆڕشی کوردستان[211]، گوایە نهێنی گەرمبوونەوەی پەیوەندی بارزانی لەگەڵ شا لەو خاڵەوە دەستی پێکرد، کە عێراق بە هۆی هاوپەیمانیەتی سۆڤیەتی بەهێز دەبزوە بۆ سەر گیانی کورد ئەمەش لە راستییەوە نزیکە، کە لەراستیدا وەکو تۆزێ ئاماژەی پێداوە، هاوپەیمانیەتی سۆڤیەت لەگەڵ حکومەتی عێراق بێجگە لە هاوپەیمانیەتی

۲۰۹- الحرصان: التيارات السياسية، ص۲۰۷" سلومو تكدين: للوساد في العراق و دول الجوار، ت/ بدر العقيلي، عمان۱۹۹۸، ص۲٦٤

۲۱۰- جێمی کارتەر: پاڵێوراوی حیزبی دیموکراتەکان بووە، لە ۲۰ی کانوونی یەکەمی ساڵی ۱۹۷۷ بۆتە سەرۆکی ئەمریکا. لە پڕوپاگەندە بۆ هەڵبژاردنی جەختی دەکردە سەر "ئەخلاقیەتی دیموکراتی"و "رێزگرتن لە مافی مرۆڤ". بە تایبەت لە وڵاتانی ئەمریکای لاتینی و ئێران، سەرکەوتو بووە سێ و نۆیەمین سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لە سەردەمی ئەو موحەممەد رەزا شای ئێران دەستی ئەمریکا رووخاو کارتەر بە فریایەوە نەچوو. بڕوانە: (الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج٥/ ص۲۲-۲۳)

۲۱۱- بڕوانە: نامەی ناوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (۱۱).

ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەرفەتی دیکەی بۆ سەرکردایەتی کورد نەهێشتبێتەوە[212]

لە سەرچاوەکاندا هاتووە، کە مستەفا بارزانی باوەڕی بە شا نەبووە، بەڵام چاودێری ئەمریکییەکان ئەو ترس و گومانەی ڕەواندۆتەوە[213]. دەگونجێت ئەمە ڕاست بێت، بەڵام خۆ تاکە جاریش نەبووە بارزانی لەگەڵ ئێران پەیوەندی هەبووبێت، چونکە هۆکاری سەرەکی کەوتنی شۆڕشی ئەیلول بە ئەو ڕێککەوتنەوە بەستراوەتەوە[214]. ئەو مەسەلەیە ئەوها لێک نادرێتەوە، دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٢ چۆن کورد کەوتە نێوان بەرداشی دوو جەمسەری ناکۆک، لە کوێوە شۆڕش چووە سەر ڕێگایەک کۆتایی داخراو بوو، بۆ ئەو هەنگاوەش ئاماژە هەیە، کە (م.س)ی و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی لێی بێئاگابوون[215]. ئەوکات ئەو بۆچوونەی (جۆناتان) بە ڕاست دەردەچێ، کە دەنووسێ: ((بارزانی نە لە پێش و نە یەکسەر لە کاتی هەرەسی ڕاپەڕینەکەی ساڵی ١٩٧٥دا و نە دوای ئەویش نەیدەویست هیچ کام لە یاریدەدەرەکانی خۆی لە بڕیاردان بەشداری بکەن))[216]، ئەمە لە پشت نهێنی کەوتنی شۆڕشی ئەیلولەوە بووە[217]

٢١٢-ژیرار شالیان: تراژیدیای کورد (ڕاپۆرتێک بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان)، و/وریا ڕەحمانی، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠١٠، ل١١٣

٢١٣- بارزانی: البارزانی و الحرکە، ص٢٧١-٢٧٢" کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٦٨" گزیتەر دیشەر: کورد گەلێکی، ل٣٤٢" بەڵگەنامەی ژمارە(٦).

٢١٤- پارتی دیموکراتی کوردستان، شەڕی ناوخۆ چۆن دەستی پێکرد و کێ لێی بەرپرسیارە؟ لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە، هەولێر١٩٩٧، ب١، ل١٢

٢١٥-کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٦٨

٢١٦- کوردستان یان کۆلۆنی نەتەوەیەک، و/خەسرەو شالی، سلێمانی ٢٠٠٢، ل٢٢٦

٢١٧- بڕوانە: بەشی دووەم

ڕووداوەکانی ناو ئەو ململانێیە ئەوە دەسەلمێنن، کە هەریەك لە (عێراق، ئێران، سۆڤیەت، ئەمریکا، ئیسرائیل) حیسابیان بۆ ئەگەرەکان کردووە، بەلام هەموو حیکمەتی هاوپەیمانیەتی و پشتیوانی بێ شوماری ئێران لە شۆڕشی کورد ئەوە بووە، باوەڕ بە ئێران نەکراوە، ئەمریکا ترسی ئەو بێمتمانەتیەی ڕەواندۆتەوەو زەمانەت بووە. لە کاتێکدا بە پەیوەندییەکانی نێوان بارزانی و کیسنجەردا زەمانەتێك بۆ ئەو مەسەلەیە دیارنییە، هەروەها بارزانی لەوەدا هەڵەچوو بووە، کە پێی وابووە ئەمریکا ئێرانی هێناوەتە ناو شەڕ دژی عێراق، جۆناتان دەنووسێت: ((شای ئێران سەبارەت بەپارمەتیدانی شۆڕشگێڕە کوردە بارزانییەکان بۆ دژایەتی حکومەتی عێراقی ڕای واشنتۆنی گۆڕی))[218]، نەك بەپێچەوانەوە، لەلایەکی دیکەوە باری قورسی شۆڕشی کورد زیاتر لە سەر شانی ئێران بوو[219]، سەرکردایەتی شۆڕش ئاگادار بووە، کە ئەو بایەخەی ئەمریکا لە سەر داوای شا بووە[220].

عێراق لەو ماوەیەدا ڕێگەی بە یەکیەتی سۆڤیەت داوە ڕێگە ئاوییەکانی عێراق لە کەنداو بەکاربهێنێ، مافی کارکردنیان لە کێڵگەی نەوتی ڕمێلە (ڕمیثة)ی گەورە پێدرا، لە بەرانبەردا عێراق گرێبەستی کڕینی چەك و هاریکاری جەنگی واژۆکرد[221] ڕێککەوتننامەی عێراق و سۆڤیەت بۆ پەرەپێدانی کانە نەوتی باکووری ڕمێلە هۆکاری گرنگ بوو بۆ دابڕانی سیاسەتی عێراق لە ڕۆژئاوا[222].

٢١٨- کوردستان یان، ل٣٧٧

٢١٩- چاوپێکەوتنی کوردستانی نوێ لەگەڵ دکتۆر مەحمود عوسمان، ژمارە (١٥٢٤)ی ٢٣ کانوونی یەکەمی ١٩٩٧

٢٢٠- الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٢١٠

٢٢١- نورەدینی: سیستەمی نوێی، ل١٠٠

٢٢٢- ماریون وپیتر سلوجت: العراق الحدیث من الثورة الی الدکتاتوریة، ص٢٠٩

توندترین لایەنی ناکۆك لە ناو ئەو دوو بەرەیە عێراق‌و ئێران بوون، بە تایبەت دوای هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی ساڵی ١٩٣٧ لەلایەن ئێرانەوە، ئێران لە دوای دەستبەسەراگرتنی هەر سێ دوورگەی هاوسنووری ئیمارات لە کەنداو، چاوی بڕیبووە دووبارە داڕشتنەوەی ڕێککەوتنێکی تازە لەگەڵ عێراق، کە خواستەکانی لە کەنداوو شەتولعەرەب پەرەپێبدات، چاوی لە نیوەی شەتولعەرەب بووە، بەو بەشە ڕازی نەبووە، کە لە پەیمانی ١٩٣٧ لە سەری ڕێککەوتوون[٢٢٣]، حیزبی بەعسیش هەر لە سەرەتای هاتنە سەرحوکم ویستوویەتی بەرەنگاری ستراتیژیەتی ئێرانی ببێتەوە، خۆی بە پارێزەری دەروازەی ڕۆژهەڵاتی عەرەبی داناوە لە بەرانبەر ئێران، هەر لەو بارەیەوە کەوتە وروژاندنی ڕای عەرەبی لە عێراق‌و وڵاتانی کەنداو، داڕشتنی زاراوەی تایبەت بەو مەسەلەیە، وەکو (چاوتێبڕینی فارسی لە خاکی عەرەب)و مەترسی (شعوبیەت)[٢٢٤]،

٢٢٣- بە پێی ڕێککەوتنی ساڵی ١٩٣٧ شەتولعەرەب لە ڕووی دەریاوانییەوە بۆ عێراق دەبێت، ئەمەش بە پشتبەستن بە پرۆتۆکۆڵی ساڵی ١٩١٣و کۆنووسی دیاریکردنی سنووری ساڵی ١٩١٤، تەنها لە ئاستی (ئابادان) کەشتیەکانی ئێرانی دەتوانن سوود لە ئاوی شەتولعەرەب وەربگرن، ئەویش بە هەڵکردنی ئاڵای عێراقی، ئێرانیش ئەمەی بە ئیهانە زانیوە. بڕوانە: العزي: مشكلة شط العرب، ص٦٩-٧٠؛ ڕانداڵ: کوردستان یان، ل٢٣٠؛ صالح ملا عيسى: جران افرينى، ص١٧٤

٢٢٤- شعوبیەت: یەکێکە لە بنەما سەرەکیەکانی ناسیونالستی عەرەبی‌و بە تایبەت حیزبی بەعس. زیاتر لە خەیاڵ دەچێت وەکو واقیع. پێی وایە عەرەب پەیامێکی یەکگرتوویان هەیە، دەوڵەتی ئیسلامی لە سەردەمی خەلافەتی ڕاشیدی‌و ئومەوی‌و عەباسی بە ئیرشادەیی عەرەبان ڕاوەستاوە، هۆکاری کەوتنی قەوارەی عەرەبی دەگەڕێتەوە بۆ پیلانی غەیری عەرەب (عەجەم) بە تایبەت فارسەکان. کە بە شعوبیەت ناویان دەبات‌و مەترسیەکەیان لە سەر عێراق‌و عەرەبان وەکو پێشینەیەکی مێژوویی درێژەکاتەوە بۆ پێش ئیسلام، بڕوانە: (ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، ل١٩٠)

زیندووکردنەوەی خاوەنداریەتی عەرەبی لە ئەهوازو دەوروبەری)[٢٢٥] بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەمانەش کەوتە داڕشتنی پاشخانی مێژووی[٢٢٦]

لە دوای پاشەکشەی هێزەکانی بەریتانی، ئەمریکا نەیویست یەکیەتی سۆڤیەت پەل بهاوێت بەرەو عێراقو کەنداو، توێژەرێك لەو بارەیەوە دەنووسێ: ((ئەم ئامادەبوونەوەی جەمسەری سۆشیالیستی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستو ئەم پێشڤەچوونەی سیاسەتی دەرەکی یەکیەتی سۆڤیەت لە عێراقو ناوچەکە، جەمسەری رۆژئاوای لیبراڵو سەرمایەداری هەراسان کرد، ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا هەم بۆ خۆیو هەم لە رێگەی هاوپەیمانەکانی لە ناوچەکە کەوتە جموجۆڵ بۆ دەستپێکردنی سەرەتایەکی نوێ لە بزاڤی دیبلۆماسی..))[٢٢٧]، پێشتر سۆڤیەت دۆستایەتی گەرمی لەگەڵ ژمارەیەك وڵاتی عەرەبی دامەزراندبوو، وەکو سووریاو میسرو یەمەن، لەوە دەچوو ئەمە لە پاڵ ئەو پەیوەندییەی لەگەڵ عێراق دروستی دەکات فراوان بێت بۆ وڵاتانی کەنداو. ئێستاش بێجگە لە ئیسرائیل ئێران تاکە دەوڵەتی ناوچەکەیە پەیوەندی دۆستانەی

٢٢٥- هەرێمی خوزستان: پارێزگایەکی ئێرانە، ناوەندەکەی شاری ئەهوازە، هاوسنوور لەگەڵ بەشی رۆژهەڵاتی شەتولعەرەب، گەورەترین شارەکانی ئەو هەرێمە ئابادانو خورمشەهرە. محافظة خوزستان.wikipedia.org

٢٢٦ - حیزبی بەعسو ئەدەبیاتی ناسیونالیستی عەرەبی هەموو ناوەندەکانی راگەیاندنو خوێندنو زانکۆو ناوەندە ئەکادیمیە مرۆییەکانی بەو ئاراستە دەوروژاند، کە هەرێمی خوزستان "عەرەبستان" هەرێمێکی دابڕاوە لە نیشتیمانی عەرەبیو لە عێراق. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جابر ابراهیم الراوي: الجزر العربية الثلاث، مهدي حسين البصري، للموقف القومي التأريخي ازاء التحدي الفارسي، السلسلة الرقم ١٣٤ العراق- وزارة الثقافة و الاعلام، دائرة الأعلام الداخلي العامة،١٩٨٠، محافظة خوزستان، wikipedia.org

٢٢٧- نوورەدینی: سیستەمی نوێی، ل٩٩

لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی هەبێت، کە ئێران کۆڵەکەی خاڵی دەستپێکردنی سیاسەتی دەرەوەی بووە لە ناوچەکە، تێڕوانینی شا بۆ کێشە سیاسییەکانی جیهان لەگەڵ سیاسەتی ئەمریکی تێکی دەکردەوە. لە سەر ئەو بنەمایە بووە، کە وەزارەتی بەرگری فەرمانیدا ئێران هەر چەکێکی دەیخوازێ بێجگە لە چەکی ئەتۆمی بیداتێ.[228]

هویدا لە کتێبەکەیدا لە سەر کیسنجەر ئاماژە بە راپۆرتی (پایك)[229] دەنووسێ: ((نامەیەك لە تەموزی ١٩٧١ لە سەرۆکی نووسینگەی هەواڵگری ناوەندی لە تاران هاتووە بۆ بەڕێوەبەرایەتی وەکالەتی هەواڵگری ناوەندی لە واشنتون، بەوەی مستەفا بارزانی پەیوەندی بەو نووسینگەوە کردووەو داوای هاوکاری ئەمریکی کردووە لە شەڕی دژی عێراق، دواتر سەرۆکی نووسینگە هاوڕایی داراکاری بارزانی بەدیاردەخا، چونکە عێراق لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت هاریکاری دەکات. دواتر سەرۆکی نووسینگە لە سەر داکۆکیکردنی بارزانی لە ئاداری ١٩٧٢ نامەیەکی دیکە دەنێرێ، هەردوو نامە درانە لیژنەی چل کەسی (یەکێك بوو لە لیژنەکانی ئەنجومەنی نەتەوەیی، کە سەرپەرشتی چالاکیە ئیجابیەکانی هەواڵگری دەکات بە سەرۆکایەتی کیسنجەر، بەڵام لەو بارەیەوە بڕیاری نەدا)))[230]. ئەگەر سەیری مێژووی نامەی یەکەمی بارزانی بکەین، لە کاتی سەرەتای پەیدا بوونی پەیوەندی عێراق و سۆڤیەت و سەرهەڵدانی نیشانەکانی پەشیمان

٢٢٨- شلومو نکدین: الموساد في العراق، ص ٢٦٥

٢٢٩- - راپۆرتی پایك: راپۆرتێکی ئامادەکراو بووە لەلایەن ئوتیس پایك نوێنەری نیویورك لە کۆنگرێسی ئەمریکی، کە وەکو سەرۆکی لیژنەیەك دیاری کرابوو بۆ لێکۆڵینەوە لە جوجۆڵەکان CIA، راپۆرتەکەی لە ١٩٧٦/١/١٩ ئامادە کرد بۆ بەردەم کۆنگرێس، لە رێگەیەی رۆژنامەیەکەوە لە رۆژی ١٩٧٦/٢/٢٢ ئاشکرابوو، لە سێ مەسەلەی کۆڵیوەتەوە، لەوانە پەیوەندییەکانی ئەمریکاو کورد. بڕوانە: محمد حسنین هیکل: الحل والحرب، ط١، بیروت١٩٨٥، ص١٣٧-١٤٠° ئەوشیاون مستەفا: پەلەکان، ل٦٦-٦٧.

٢٣٠- أمين هويدي: كيسنجر و ادارة الصراع الدولي، ص٧٦

بوونەوەی بەعس ویستوویەتی پەیوەندی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دابمەزرێنێ، بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ لە راپۆرتی (پایك)دا هاتووە، کە بارزانی متمانەی بە شا نەبووە، داوای هاوکاری لە ئەمریکا دەکات نەك شا[٢٣١]، کەواتە بارزانی ویستویەتی بەسەر ئێراندا بازبدات و لەگەڵ ئەمریکادا پەیوەندی دابمەزرێنێت، لەلایەکی دیکەوە شا متمانەی بە دۆستایەتی بارزانی نەبووە، دەزگای ساواك ویستوویەتی بۆ فشار خستنە سەر عێراق سوود لە بزوتنەوەی کورد وەربگرێ، گوایە شا بێمتمانەیی خۆی بە بارزانی نیشانداوە، بەڵام قەناعەتیان پێکردووە[٢٣٢]

ساڵ و نیوێك دوای رێککەوتنی ئازار، (ئەمریکا و ئێران، سەرکردایەتی کورد) دەچنە یەك بەرەو ئیسرائیلیش دەبێتە لایەنێکی دیکەی ئەو هاوپەیمانیەتییە، پەیوەندییەکانی سەرکردایەتی (پ.د.ك) لەگەڵ ئیسرائیل دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای شۆڕشی ئەیلول[٢٣٣]، ئیسرائیل دەستپێشخەری کردووە پەیوەندی هەبێت لەگەڵ سەرکردایەتی کورد، مەبەستی ئیسرائیل ئێستا لەو پەیوەندییە هاندانی کورد بووە لە سەر شۆڕش هەتا فشار لە سەر عێراق دروست بێت نەپەرژێتە بایەخدان بە هاوبەندی عەرەبی بۆ شەڕی ئیسرائیل[٢٣٤]. سەبارەت بەو پەیوەندییە مەحمود عوسمان دەڵێ: ((سێگۆشەیەك هەبوو، "ئێران، ئیسرائیل، ئەمریکا"، شای ئێران کۆڵەکەی ناوچەکە

٢٣١- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٦).

٢٣٢- عیسی پەژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل٦٠

٢٣٣ - البارزانی: البارزاني والحركە، ج٣/ ص٣٧٩-٣٨٠" چارپێکەوتن لەگەڵ محمود عوسمان، بەشی یەکەم، کوردستانی نوێ ژمارە (١٥٢٤)ی ٢١/١٢/١٩٢٧.

٢٣٤- بۆ زانیاری زیاتر لە سەر پەیوەندی سەرکردایەتی کورد و ئیسرائیل بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و، ج٣/ ص٣٧٩-٣٨٢" محمود عوسمان: "دیرۆکی پەیوەندییەکانی کورد و ئیسرائیل"، رۆژنامەی کوردستانی نوێ، "چارپێکەوتن"، ژمارەکانی (١٥٢٢)و (١٥٢٤)، (١٥٢٥)، کانونی دووەمی ١٩٩٧).

بوو، هەر یەکێك بیوایە هاوپەیمان لەلایەك دەچووە ناو سێگۆشەکەوە، کورد لە ڕێگەی ئێرانەوە چووە ناو سێگۆشەکەوە، دواتر پەیوەندی کرد لەگەڵ ئیسرائیلو ئینجا ئەمریکا...))[٢٣٥]، بەڵام ئەمە لای سەرکردایەتی کورد شتێکی ناچاری نەبووە، بۆچوونی پێچەوانە لە ناوەندی بڕیاری ئەوکات دیدی دیکەمان دەداتی لە سەر ئەو بابەتە، بەوەی ئەگەر شای ئێرانیش خیانەت لە کورە بکات ئیسرائیل بەو پێگە زۆرەی لە لای داڕێژەرانی سیاسەتی ئەمریکا هەیەتی لە ڕێگەی ئیسرائیلەوە دەتوانێ شتێك بکرێ[٢٣٦]

ئیسرائیل لای خۆیەوە پێی وابوو تازەکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران لە شەڕی (ئۆکتۆبەری ١٩٧٣)[٢٣٧]کوردەکانیش کارێك دەکەن هیچ نەبێت هێزەکانی عێراقی دەوەستێنن نەیتوانی بەشداری بەرەی شەڕ بکات، بەڵام ئەمە نەکراو ئیسرائیل بێئومێدبوو[٢٣٨]

٢٣٥- بڕوانە: کوردستانی نوێ، ژمارە (١٥٢٢) ٢١/١٢/١٩٩٧. لێرەدا ئەوەی مەحمود لە سەر مێژووی ئەو پەیوەندییە باسی دەکات بە دروست نایبینم چونکە پەیوەندییەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای شۆڕشی ئەیلول، هەروەها لە ڕێگەی ئێرانیشەوە ئەو پەیوەندییە دروست نەکراوە.

٢٣٦- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٨١.

٢٣٧- شەڕی ئۆکتۆبەر: لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٣ بە دەستپێشخەری سووریاو میسر بەرانبەر ئیسرائیل هەڵگیرسا، دواتر عێراق بەشداری کرد، شەڕی ئۆکتۆبەر بۆ قەرەبووکردنەوەی تێکشکانی ١٩٦٧ی دەوڵەتانی عەرەب بووە.

٢٣٨-شلومو نکدين: الموساد في العراق، ص٢٧٥-٢٧٦

لە راستیدا سەرکردایەتی کورد نەیدەویست بە هۆی شەڕو ناکۆکی خۆی لەگەڵ عێراق پەیوەندییەکانی لەگەڵ وڵاتانی عەرەب تێک بدات[239]، ئەگەر لە شەڕی ئۆکتۆبەر هەنگاوێکی لەو جۆرەی بهاویشتایە بێگومان ناکۆکییەکانی لەگەڵ عێراق فراوان دەبوو بۆ ناکۆکی لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی، ئیسرائیل چاوەڕوانی دەکرد کورد لە بەرژەوەندی ئەوان بجوڵێت، پێش شەڕی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣ لە ڕێگەی باڵوێزی میسر لە بەغدا ئەنوەر سادات[240] داوای لە بارزانی کردبوو لە حاڵەتی هەڵگیسانی شەڕی عەرەبو ئیسرائیل دان بەخۆدابگرن لە شەڕ دژی سوپای عێراقی هەتا عێراق بە ناری سەرقاڵی شەڕی کوردستانەوە بیانوو نەهێنێتەوە[241]، بەڵام بە پێی گێڕانەوەی کۆچێراو راپۆرتی (پایک) بارزانی بۆ ئەو مەسەلەیە پرسی بە کیسنجەر کردووە، ئەویش لە ١٦/ ١٠/١٩٧٣ واتە نۆ رۆژ دوای دەستپێکردنی شەڕی عەرەب ئیسرائیل وەڵامی بارزانی داوەتەوە، کە ئەو کارە بە باش نازانێت. داواکردنی ئەنوەر سادات و پەیوەندی عەرەبی- کوردیو ئارەزوونەبوونی ئەمریکا پێکەوە وایان کرد سەرکردایەتی کورد نەچێتە ژێر ئەو بارەیەوە، لەگەڵ ئەوشدا بەعس لە ئەدەبیاتی خۆیدا بە بەردەوامی

٢٣٩- مەحمود عوسمان بۆ رۆژنامەی لوموندی فەرەنسی وتوویەتی: ئەگەر هاوکات کوردەکان شەڕی سەرانسەریان رابگەیاندایە دژی عێراق، قازانجەکەی دەچووە ناشی دوژمنانی کوردەوە، دەبووە بەڵگە کە کورد ئامادەیە لە پشتەوە تیر لە نوەی عەرەبی بدات. بڕوانە: (شلومو نکدین: الموساد في العراق، ٢٧٨)

٢٤٠- ئەنوەر سادات: لە دوای مردنی جەمال عەبدوناسر لە ساڵی ١٩٧٠ بۆتە سەرۆکی کۆماری میسر، لە ساڵی ١٩٨١ تیرۆر کرا، ئەنوەر سادات بە هۆی ڕێککەوتننامەی (کامپ دیڤید)ی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیل شەقامی عەرەبی لە خۆی نیگەران کرد. بڕوانە: (محمد علي القوزي: موضوع خاص في تأريخ العرب الحديث، بيروت، ١٩٩٩، ص٢٧٣-٢٧٧).

٢٤١- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٨٧-٢٨٨

شۆڕشی کوردی بە پیاوی ئەمریکاو ئیسرائیل تاوانبارکردووە، لە دوای دروستکردنی بەرەی بەعس و شیوعیەکان، (حشع)یش لە بڵاوکراوەکانی خۆیاندا تاوانی بە کرێگیراوی ئیمپریالیزم و سەهیونیان دەدایە پاڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان[٢٤٢] گەرچی کۆچێرا قەناعەتی تەواو پێچەوانەی هەیە دەڵێ: (ئەگەر شەڕی عەرەب - ئیسرائیل نەبایە سوپای عێراق هێرشی دەکردە سەر سەنگەرەکانی پێشمەرگە، ئەگەر کیسنجەریش بە بەرژەوەندی زانیبا، بێگومان بارزانی پاش چەند رۆژێك لە هەڵگیرسانی شەڕی عەرەب و جولەکە هێزی پێشمەرگەی وەگەڕ دەخست تا پەلاماری سەنگەرەکانی سوپای عێراق بدەن)[٢٤٣]

سەرکردایەتی (پدك) نەیویستووە پڕوپاگەندەی (حشع) لە سەر کوشتاری شیوعیەکان گەورە بێ، هەتا کاریگەری خراپی لە سەر کەسایەتی شۆڕش نەبێ و بە بەرەی دژە کۆمۆنیستی نەناسرێت، پەیوەندیەکانی عێراق و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە لایەك لە سەر مەترسی پەیوەندیەکانی سۆڤیەت وەستاوە لەگەڵ عێراق لە لایەکی دیکەوە بەشێکی دیکەی ناکۆکی ئەمریکا لەگەڵ عێراق پەیوەست بووە بە ناکۆکی عێراق لەگەڵ ئێرانی هاوپەیمانی ئەمریکا، ئەگەری ناسایی بوونەوەی پەیوەندی عێراق و ئەمریکا بە دوور نازانرێت، بۆیە ئاماژە هەیە بەوەی یەکیەتی سۆڤیەت گەرم و گوڕ نەبووە لە زیاتر قوڵکردنەوەی ناکۆکی لەگەڵ ئێران، کە وڵاتی

٢٤٢- بڕوانە: نووسینێکی (عامر عەبدوڵلا) بە ناوی (ان العراق هو هدف و العدوان و هو في الوقت نفسه تجربة رائدة، قيادة الجناح اليميني تتنكر المصالح القومية و الحقوق اساسية للكادحين الاكراد). لە رۆژنامەی (طريق الشعب) لە ژمارەکانی رۆژی ٢٥،٢٤ی ئەیلولی ١٩٧٤

٢٤٣- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٧٤

هاوسنووری سۆڤیەتەو خراپ بوونی پەیوەندییەکانیان بە زیانی هەردوولا کۆتایی دێت"[٢٤٤]

دوای سەردانەکەی سەرۆکو وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ ئێران لە کۆتایی مایسی ١٩٧٢، لە ١٦ای حوزەیرانی ئەو ساڵە بڕیاریدا بڕی ١٦ ملیۆن دینار تەرخان بکات بۆ کڕینی چەك بۆ شۆڕشی کورد"[٢٤٥]، ئەو کات بڕیاریاندا نوێنەری تایبەتی (جۆن کەنالی)[٢٤٦] بنێرن بۆ لای شای ئێران هەتا ئاگاداری بکاتەوە، کە نیکسۆنو کیسنجەر رازین هاوکاری کوردەکان بکرێ، ئێرانیش رێوشوێنی یەکەم وەجبەی هاوکاری بگیرێتەبەر"[٢٤٧]

لە تەموزی ساڵی ١٩٧٢ ئیدریس بارزانیو مەحمود عوسمان سەفەری واشنتۆن دەکەن لە بارەگای CIA چاریان بە بەرپرسان دەکەوێت لەوانە: سەرۆکی ئەرکانی کۆشکی سپیو ریچاد کیندی یاریدەدەری کیسنجەر پێشوازی کردن"[٢٤٨]، بەرپرسی باڵای CIAزۆر بە روونی پێی وتوون، کە لە سەر داخوازی شا یارمەتیان دەداتو پێشوازیان

٢٤٤- ئینتیسار: ئیتنۆنەتەوایەتی کوردی، ل٢٦٤

٢٤٥- بڕوانە: (ئەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٠٩" سرهنگ غلامر جانهانی: تاریخ بیستو پنج ساله ایران، ل٢٥٦" بەڵگەنامەی ژمارە "٦").

٢٤٦- جۆن کەنالی: لەو سەردەمە پارێزەری چەند کۆمپانیایەکی پەترۆڵ بووە لە ئێران، دواتر هەر لە سەردەمی نیکسۆن کرایە وەزیری کۆگا "الخزانە" بڕوانە: (هیکل، الحل و الحرب، ص١٣٥)

٢٤٧- المصدر نفسه

٢٤٨-C I A: کورتکراوەی (وکالەتی هەواڵگری ئەمریکا)یە، یەکێکە لە دەزگا هەرە بایەخدارەکانی ئەمریکا بۆ کاری هەواڵگریو بەرگری لە سیخوڕی بەکاردێت، ئەرکی ئەو دەزگایە بەدەستهێنانی زانیاری دەرەکییە لەگەڵ کۆکردنەوەو دابەشکردنی، هەروەها ئەو چالاکیە نهێنیانە ئەنجام دەدات، کە ئامانجی سیاسی بەدیدەهێنێت. بڕوانە: (الکیالی و الاخرون: الموسوعە السیاسیە، ج٦/ ص١٢٥-١٢٦)

لیدەکات[٢٤٩]، پێدەچێت سەرەڕای نیگەرانی ئەمریکا لە پێگەی سۆڤیەت، هاندانی ئێران بۆ کێشکردنی ئەمریکا بۆ دژایەتی عێراق و خۆماڵیکردنی نەوت عێراق لە یەکێ حوزەیرانی ئەو ساڵە کاریگەری هەبووبێت بە سەر بڕیاری ئەمریکی بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی کورد، ئەگینا بەو ڕەهاییە داخوازی ئێران بە تەنیا بەس نەبووە، هەروەکو لە قسەکانی کیسنجەر بەدیار دەکەوێت دەڵێ: ((ستراتیژمان ڕوون و ئاشکرا بوو، هەر وڵاتێك پەیوەندی بە یەکێتی شوورەوییەوە هەبێت دەبێت لاواز بکرێت، .شوورەوی پەیوەندی سەربازیانەی لەگەڵ عێراق بەست، ئیتر یارمەتیدانی کورد لە جێی خۆیدا بوو))[٢٥٠].

لە لای خۆیەوە ئێران نەیدەویست بە هۆی پرۆژەی ئێران و ئەمریکا دژی عێراق ئەو پەیوەندییە باشەی لەگەڵ وڵاتانی عەرەب هەیەتی تێکی بدات[٢٥١]، چونکە وەکو بەدەردەکەوێ ئەمریکا و ئێران هاوڕای سیاسی و هاریکاری سیاسیان هەیە، بەڵام بەشێکی بەرژەوەندییەکانیان لە پشتیوانی کورد و فشار بۆ سەر عێراق جیاوازە، هەردووکیان لە سەر ئەوە کۆکن، کە مەبەستیان ڕوخانی حکومەتی عێراق نییە، بەڵکو دەبێت فشاری بخرێتە سەر هەتا بۆ ئەمریکا دێتەوە بازنەی هاوپەیمانییەتی و بۆ ئێرانیش ناچار دەبێت دان بە خواستەکانیدا بنێت لە شەتولعەرەب.

لە ڕاپۆرتەکەی (پایك) کورد وەکو (کارتی یاری)[٢٥٢] ناوی هاتووە، دیارە ئەمەش بۆ فشارخستنە سەر عێراق بۆ چارەسەری نیگەرانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

٢٤٩- ڕاندال: کوردستان یان، ل٢٢٣

٢٥٠ -هەمان سەرچاوە، ل٢٢١

٢٥١ - گرێنتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل ٢٧٤

٢٥٢- کارتی یاری: لە ڕاپۆرتی پایك بە ڕاشکاوی بۆ شۆڕشی کورد بەکار هاتووە. دەڵێ: (ـنەو بروسکەر یاداشتانەی دەگەیشتنە C.I.A گوزارشتیان لە تێڕوانینی هاوپەیمانەکەمان "مەبەست لە ئێرانە" دەکرد،

له دوورخستنەوەی پێگەی سۆڤیەت لە عێراق، دەیانەوێت بە فشاری کورد عێراق ناچار بکەن هاوپەیمانیەتی رۆژئاوا لە جیاتی رۆژهەڵات قبوڵ بکات.

پێناچێ سۆڤیەت بەرنامەی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کوردو فشار خستنە سەر حکومەتی عێراق هەبووبێ، بەڵام دوای واژۆکردنی هاوپەیمانیەتی لەگەڵ عێراق هەوڵیداوە دۆستایەتی خۆی لەگەڵ سەرکردایەتی کورد بپارێزێت، هەم پەیوەندی کوردو حکومەتی عێراقی تێك نەچێت، نەوشیروان مستەفا دەنووسێت: ((بۆ دووەمین جار دوای واژۆکردنی پەیمانی سۆڤیەت – بەعس کاربەدەستانی سۆڤیەتی لەگەڵ عەزیز شەریف سەردانی بارەگای بارزانیان کرد، داوایان لێکرد بروسکەی پیرۆزبایی بۆ کاربەدەستانی عێراقی لێبدا، بارزانی نەك هەر ئامادە نەبوو پیرۆزبایی بکات، بەڵکو نارەزایی توندی دەربڕی، چونکە پێی وابوو سەرەنجام ئەو پەیمانە دژی کورد بەکاردەهێنرێ، لە سۆڤیەت چەك وەردەگیرێ و کوردی پێ لە ناودەبات))[253]، بەڵام پەیمانی عێراقی – سۆڤیەتی نەك هەر کێشەی کوردی پشت گوێ خستبوو، بەڵکو پاڵپشتی گەورەی رژێمی بەعس بووە،[254] ، بە کردەوە هۆکاربووە بۆ پەشیمانبوونەوەی حکومەتی عێراق لە رێککەوتننامەی ١١ی ئازار، بەڵام لەبەرانبەردا سۆڤیەت زۆر نیگەران بووە لەوەی سەرکردایەتی کورد چۆتە بەرەی ئێران و ئەمریکا، جارێکی دیکە (ئەندریە گرۆمیکۆ) وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت لە مارسی ١٩٧٤ سەردانی بەغدای کرد، پرۆژەی رێککەوتنەوەی نێوان بەغداو بزاڤی کوردی هێنا بوو، بەڵام بارزانی

لە سەر ئەو نەتەوەیە "مەبەست کوردە"، کە دەیویست وەکو کارتی یاری بەکاری بهێنێت لە ناکۆکی لەگەڵ دراوسێیەکەی "مەبەست لە عێراقە". بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٦).

٢٥٣- پەنجەکان، ل١٠٩

٢٥٤- علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٧٩

قبوڵی نەکردو بەمەش تاوانبار دەکرێت، کە لە ژێر فشاری ئەمریکاو ئێران قبوڵی نەکردوە"[255]. لە راستیدا هیچ ئاسۆ روونیەك نەبووە هەتا ناوبژیوانی سۆڤیەتی قبوڵ بکات، هەر لەو ماوەیەدا (حشع) نەك هەر بە پشتگیری سۆڤیەت، بەڵکو بە فشاری ئەویش چووە بەرە لەگەڵ حیزبی بەعس، کەچی لەوکاتەی بەعس تەنگی بە شیوعیەکان هەڵچنی بوو، یەکیەتی سۆڤیەت هەڵوێستی نەبووە، ئەگەر کوردیش لە سەر قسەی سۆڤیەت بچووبایە بەرە لەگەڵ بەعس‌و بە ئۆتۆنۆمی رەمزی رازی ببوایە، لە هەموو حاڵەتێکی پەشیمان بوونەوەی بەعس، سۆڤیەت هیچ هەڵوێستێکی بە هێزتری لێ چاوەڕوان نەدەکرا، ئەوان پێش بەستنی رێککەوتن لەگەڵ بەعس (ئێچکن) لیپرسراوی کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لە وەزارەتی دەرەوەیان نارده لای بارزانی، لەوێدا زەمانەتی ئەوەیان نەدابوو کە بەعس باشە، بەڵام رێککەوتن لەگەڵ بەعسیان لە ئێران پێ باشتر بووە"[256]

پوختەی ناکامی مەیلی یەکیەتی سۆڤیەت ئەوە دەگەیەنێت، کە مەبەستی لە پرچەك کردنی عێراق بۆ دژایەتی کورد نەبووە، گەرچی هەموو ئەو چەك‌و تەقەمەنیەی لە سۆڤیەتی وەرگرت بیجگە لە وێرانکردنی کوردستان‌و کوشتن‌و لە ناوبردنی کورد لە هیچ شەڕێکی دیکەی بەکارنەهێنا. پێناچێ سۆڤیەتیش لەمە بێئاگا بووبێت، کە حکومەتی عێراق بێجگە لە شەڕی کوردستان شەڕی دیکەی بەدەستەوە نەبووە، بەڵام خەونی خەیاڵیانەی سۆڤیەت لەمە دابووە، کە ئومێدی گەورەتری لە سەر رژێمی

٢٥٥-دورية عوني: الاكراد، ص١٦٩

٢٥٦- ئەرشیان مستەفا: پەنجەکان، ل ١٠٩

بەعس هەڵچنی بوو، کە پێی وابووە بە هۆی گەشەی ناسەرمایەداری عێراق بەرەو سۆشیالیزمی دەچێت"[257].

ئەگەرچی پەیمانی عێراق‌و سۆڤیەت شای ئێرانی زۆر نیگەران کرد، پێی وابوو ئەمە دژی ئێران کراوە[258]، بەڵام رابەدیاردەکەوێ خەمی یەکەمی ئێرانی لەو هاوپەیمانیەتیە بەهێز بوونەوەی عێراق بێت بۆ ئاستێك ئێران نەتوانێ فشاری بخاتە سەر بۆ دابینکردنی خواستەکانی لە شەتولعەرەب‌و کەنداو، ئەگینا لە ناو بەشدارانی هەردوو کۆمەڵەی ناکۆك، ناکۆکی ئێران لەگەڵ سۆڤیەت دەبێتە پلە دوو، ئەمریکا لەگەڵ سۆڤیەت دەبێتە پلە یەك.

خواستی سۆڤیەتی لە عێراق‌و کەنداو پەیڕەوکردنی (بنەماکانی نیکسۆن)[259] بووە لە پاراستنی بەرژەوەندیەکانی رۆژئاوا، کە شۆڕشی کوردی خستە نێوان دوو ماشەوە، دیارە ئەمە بەبێ ئارەزووی سەرکردایەتی کورد خۆی ناکرێت، لەگەڵ

٢٥٧-- ئەو بە تەنیا بڕوای شیرعیەکانی عێراق نەبووە، سۆڤیەتیش هەمان باوەڕی هەبووە. بەهائەدین نوری دەڵێ: (ئەمە بۆچوونی سۆڤیەت بووە، هەتا هەمان ئەزموونی کوریای باکوور یەمەنی باشوور لە عێراقیش دووبارە بێتەوە، کە شۆڕشی سۆشیالستی لەو دوو وڵاتە لە حکومەتەوە راگەیەنرا). دیداری ناوبراو، رۆژی ١٨/٩/٢٠٠٦" جەمال نەبەز: ئیدلۆژیای هوردە بورژوای مارکسی کورد، ستۆکهۆلم، ١٩٩٨، ل٥١

٢٥٨- دریە عونی: الاکراد، ص ١٦٦

٢٥٩- بنەماکانی نیکسۆن: بە کۆمەڵێك گۆڕانکاری‌و موومارەسەی سیاسەتی ئەمریکی سەردەمی سەرۆکی ئەمریکا نیکسۆن دەوترێت، لە گواستنەوەی پشتیوانی دەوڵی بۆ ئلیاو ئەوروپا، دوورکەوتنەوە لە شەڕی راستەوخۆ لەگەڵ سۆڤیەت‌و بەکارهێنانی دەستەکانی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەراست بۆ بەرژەوەندی ستراتیژیەتی ئەمریکا. بڕوانە: ارانداڵ: کوردستان یان، ل٢١٤" الکیالی و الاخرون: موسوعە السیاسیە، ج٦/ ص٦٥٧).

هەڵگیرسانەوەی شەڕی نێوان شۆڕشی کوردو سوپای عێراق، بەلێکدانەوەی هەموو تەوەرەی خواستو ستراتیژیەتی لایەنە بەشدارەکانو پێشبینیەکان لە دوو ئەگەر بەدەر نابێ ئەوانیش:

هەردولا بێئومێد بن لە ناکامی بەردەوامی شەڕو پەنابردنەبەر دانووسانو رێککەوتن، یان شەڕ فراوان بێت بۆ نێوان عێراقو ئێرانو لەوێشەوە بۆ شەڕی راستەوخۆی هەردوو بلوکی خۆرهەڵاتو خۆرئاوا.

ئەگەری یەکەم لە هەموان نزیکتر بووە، چونکە خواستەکانی لایەنە بەشدارەکانی دەرەوەی (شۆڕشی کوردو حکومەتی عێراق) روونە، ئەگەر ئاگربەستی تازە دروست بێت شەڕ فراوان نابێت، گرێدانی بەدەستهێنانی مافە رەواکانی کوردو رێڕەوی بزافی رزگاریخوازی کوردستانی عێراق لەگەڵ هیچ کام لەو لایەنانە یەکانگیر نەبووە، لەوان ویستوویانە لە بەرژەوەندی خۆیان بەکاری بهێنن یان هیچ نەبێت زیانلێکەوتوو نەبن لە بەشداری لەو ناکۆکیە.

لە دوای چوار ساڵ نە شەڕو نە ئاشتی، لە سەرەتای نیسانی ساڵی ١٩٧٤ سەر لە نوێ شەڕی نێوان شۆڕشی کوردستانو حکومەتی عێراق دەستی پێکردەوە، لە راستیدا خۆسازدانی دیبلۆماسیو سەربازیو ئابووری لە نیوەی دووەمی ساڵی ١٩٧٢وە بە رێژەی جیا لایەنە بەشداربووەکانی هەردوو بەرەی گرتبۆوە، هەروەها دەستپێکردنەوەی شەڕی ئەمجارە لە رووی دیبلۆماسیەوە مەودایەکی فراوانتری وەرگرتبوو.

شەش مانگی یەکەمی شەڕ، یارمەتی سۆڤیەتی بەرچاو دیار بوو بۆ حکومەتی عێراقی، لە بەرانبەردا ئێران بە چەکو تفاقی شەڕ یارمەتی کوردی داوە باروودۆخی شەڕ بە ئاراستەیەک بوو لە مانگی ١٩٧٤ بارزانی ناچار بوو داوا لە ئێران بکات

سنوورەکانی لە بەردەم پەناهەندەی کورد بکاتەوە[٢٦٠]. پێشتر ئەگەر ئەو دیدە هەبوو بێت، کە ئێران لە ئێوان ئەوان و ئەمریکا دایە بۆ گەیاندنی یارمەتیەکان[٢٦١]، کەچی ئێستا بەرەو رووی گرتنی پەناهەندە بۆتەوە، پێی وابووە ناچارە ئێران وەکو هاوپەیمانی سەرەکی بناسێ، دیارە ئەمە یەکەم خواستی ئێران بووە هەتا زیاتر شۆرشی کورد بخاتە ژێر کۆنترۆلی خۆی و لە کاتی پێویست وەکو بارمتە مامەڵە لەگەڵ پەناهەندەکان بکات. هەتا بەهاری ساڵی ١٩٧٥ ژمارەی پەناهەندەی کورد لە ناو خاکی ئێران گەیشتە نیو ملیۆن کەس[٢٦٢]، ئەمەش پێدەچێ لە سەرەتاوە خواستی ئێران بووبێ.

لە شەش مانگی دووەم شەڕەکان چڕتر و سەختر بوون، سۆڤیەت یارمەتیەکانی بۆ عێراق چڕتر کردنەوە[٢٦٣]، لە بەرانبەردا شای ئێران لە هەوڵی سۆزگەری هەردوولا (الاحتواء المزدوج) دابوو، لە لایەک یارمەتی کوردی دەدا، لەلایەکی دیکە لە هەوڵی دیپلۆماسیدا بووە بۆ بەدەستهێنانی خواستەکانی لەگەڵ عێراق[٢٦٤].

لە مانگەکانی تشرینی یەکەم بە دواوە، سەرکردایەتی کورد بە رەسمی داوای لە ئێران کرد، بە چەکی قورس یارمەتی بدات، هەتا گەیشتە ئەو رادەیەی چاودێرێك ئاماژە بەوە بکات، کە ئێران ناڕاستەوخۆ سەرکردایەتی شەڕەکانی دەکرد[٢٦٥]، یارمەتی ئێران سەرەڕای وەرگرتنی پەناهەندەکان و دابینکردنی شوێنی حەوانەوەیان، ئاسانکاری بۆ

٢٦٠- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٧٩

٢٦١- دریە عونی: الکراد، ص ١٦٩

٢٦٢- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٧٩؛ خۆشناو: مەسەلەی کورد، ل١٧٧

٢٦٣- بڕوانە باسی دووەمی ئەم بەشە.

٢٦٤- الحرصان: التيارات السياسية، ص٢١٠

٢٦٥- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٧٤

گەیاندنی یارمەتیەکانی دەرەوە بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی شۆڕش، ئاسانکاری بۆ پەیوەندی کردنی سەرکردایەتی کورد بە دەرەوە، ڕێگەدان بە ڕۆژنامەنووس و وەفدی دەرەوە بۆ لای سەرکردایەتی کورد و بەرەکانی جەنگ، هەموو یارمەتیەکی لۆجستی خستبووە خزمەت سەرکردایەتی کورد، لە تۆپ و دژە تانک و دژە ئاسمانی، بە بەشداری مەیدانی شارەزا و پسپۆڕ و بەکارهێنانی چەکی قورس و بێتەل و دابینکردنی ئازوقە و ..هتد[٢٦٦]، یارمەتیدانی ئێرانی گەیشتبووە ئەندازەیەك، ئێران هەست بکات کوردەکان بەم یارمەتی دانە بگەنە سەرکەوتن، بەم پشتیوانیە زۆرەی لە ئامانجی خۆی دوور کەوتۆتەوە لە فشار خستنە سەر عێراق[٢٦٧]، لەلایەکی دیکەوە کار گەیشتە ئەوەی بەپرسانی (پ.د.ك) دوای نووشستی شۆڕشی کورد لە ساڵی ١٩٧٧ ئاماژە بەوە بکەن، کە پشت بەستن بە دەرەوە بۆتە یەکەم ڕێگار پشتبەستن بە ناوەوە ببووە پلەدوو، یان یارمەتی و هاوکاریە دەرەکییەکان بەبێ هیچ زەمانەتێکی سیاسی ڕۆژ بە ڕۆژ زیادی کردووە، سەرکرایەتی نەیدەتوانی گۆڕانکاریە تازەکانی ئاستی دەولی تێبگات، کە کاریگەری ڕاستەوخۆیان بە سەر واقیعی شۆڕشی کوردستانەوە هەبووە[٢٦٨]، سەرەنجام هەتا شەڕی نێوان شۆڕشی کوردستان و حکومەتی عێراقی مەودایەکی بەرفراوانی وەردەگرت و هەوڵە ژێربەژێرییەکان بۆ پێکهاتنەوەی عێراق - ئێران بەرەو پێش دەچوو.

کاریگەری ناکۆکیە دەرەکییەکان لە ماوەی شەڕی یەك ساڵە لای (حشع) ئەندام لە بەرەیی نیشتیمانی لەگەڵ بەعس شێوەی ئایدۆلۆژی کوێرانەی ناواقیعی وەرگرتبوو،

٢٦٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٨٤

٢٦٧- امین هویدی: کیسنجر و ادارة الصراع الدولي، ص٧٧" دانشجوان پیرو امام، اسناد لانە جاسوسی – کوردستان (٢)، شمارە (٣٢)، ل٥١

٢٦٨- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الحزب الدیمقراطي الکردستاني. اللجنة التحضیریة، تقیم مسیرة الثورة الکردیة انهیارها والدرس و العبر المستخلصة منها، ص٦٢-٦٣)

نەوشیروان مستەفا دەنووسی: ((لە گەرمەی جەنگی کوردستان "حشع" پەیڕەوی بێ چەندو چوونی لە سیاسەتی سۆڤیەتی دەکرد، هەم بە چەڵەو هەم بەرێگەی سیاسەتی پروپاگەندە بە توندی دژی بزوتنەوەی کورد راوەستا))[269]. پێدەچێ لای (حشع) مادام بەعس لەلایەن یەکیەتی سۆڤیەتەوە پشتگیری دەکرێت، لە بەرەی خەباتی گەلانی پێشکەوتوخوازە، بەمەش شۆڕشی کوردستانیش تەواو پێچەوانەیە.

لە ١٩٧٤/٢/١٢ عێراق یاداشتنامەیەکی لە سەر دەستدرێژی ئێران بۆ سەر سنوورەکانی عێراق بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان نارد[270]. ناردنی ئەو یاداشتنامەیە زیاتر پەیوەندی هەبووە بە سنووربەزاندنی ئێرانی لە ناوەڕاست و خواروو، بەڵام وەڵامی نەتەوە یەکگرتووەکان بە ناردنی نوێنەری تایبەتی لە ١٩٧٤/٤/٣ بووە بۆ عێراق و لە ١٩٧٤/٤/١٠ بۆ ئێران بۆ راوێژکردن لە سەر ناکۆکیەکانی نێوانیان. لە سەر بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایش بە ژمارە (٣٤٨)ی ٢٨ی مایسی ١٩٧٤، کە دەبێت کۆبوونەوەی هەردوو وڵات بەردەوام بێت[271]. ئەم هەوڵانەی ئەنجومەنی ئاسایش دەکەوێتە سەرەتای سەرهەڵدانەوەی شەڕی یەك ساڵەی شۆڕشی کوردو بەعس، وا بەدیار دەکەوێ ئەویش بووبێتە بەشێکی کۆنووسی کۆبوونەوەی نوێنەری نەتەوە یەکگرتووەکان لەگەڵ هەردوو وڵات.

٢٦٩- پەلەبەکان، ل١١١. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رۆژنامەی (طریق الشعب) ژمارەکانی رۆژی (١٩٧٤/٤/٢٨، ١٩٧٤/٩/٢٥، ٢٤/١٠/١٩٧٤، گۆڤاری (الثقافة الجدیدة) ژمارەکانی ٥٨ی ئازاری ١٩٧٤، ٦٠ی نیسانی ١٩٧٤، راپۆرتی کۆبوونەوەی ئاسایی لیژنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی عیراقی لە ١٩٧٥/٢/٢١

٢٧٠- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢١٥

٢٧١- المصدر نفسه، ص٢١٧

گفتوگۆی ڕاستەخۆ بۆ ئاوبژیوانی نێوان عێراق‌و ئێران لە مانگی ئابی ١٩٧٤دەوە دەستی پێکرد، نەتەوەیەکگرتووەکان‌و ئەمریکاو یەکێتی سۆڤیەت دەستپێشخەری ئاوبژیوانی بوون، بەڵام بە بەشداری گەرمیەهەندی وڵاتی عەرەبی لەو ئاوبژیوانیە، لە سەر بڕیاری ژمارە ٣٤٨ی ئەنجومەنی ئاسایش بۆ بەردەوام بوونی وتووێژەکان، وەفدی عێراق‌و ئێران بەسەرۆکایەتی سەعدون حەمادی وەزیری دەرەوەی عێراق‌و عەلی خەلعەتبەری وەزیری دەرەوەی ئێران[272] لە ڕۆژانی ١٢-١٨ی ئابی ساڵی ١٩٧٤ لە ئەستەنبوڵ کۆبوونەوە، لەوێدا بیروڕایان ئاڵوگۆڕ کرد لەگەڵ درێژەدان بە کۆبوونەوەی دووقۆڵی، هەر لە سەر بڕیاری کۆبوونەوەی ئەستەنبوڵ لە تشرینی یەکەمی هەمان ساڵ وەزیری دەرەوەی هەردوو وڵات لە نیویۆرک کۆبوونەوە، ڕێککەوتن بەو نزیکانە دووبارە کۆببنەوە[273]، لە گەرمەی شەڕەکانی نێوان شۆڕشی کوردو سوپای عێراق، شای ئێران لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٧٤ سەردانی مۆسکۆی کرد، یەك لە بابەتەکانی گفتوگۆی شا لەگەڵ مۆسکۆ لە سەر مەسەلەی بە ئاشتی چارەسەرکردنی ناکۆکیەکانی شا بووە لەگەڵ عێراق[274]

لە زستانی ساڵی ١٩٧٤ لە نیویۆرك هنری کیسنجەر وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەگەڵ نوێنەری هەمیشەیی عێراق لە نەتەوە یەکگرتووەکان کۆبۆوە بۆ ئەوەی ئالیەتێك دابنێن بۆ باشکردنی پەیوەندیەکانیان[275]، لەگەڵ دوورخستنەوەی پێگەی سۆڤیەتی‌و ئاسایشی کەنداوو ناردنی نەوت بۆ ڕۆژئاوار

٢٧٢- الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٢٢٣" منوچهر پارسادۆست، ناکۆکی ئێران – عێراق، و/محەسەن علی ئەکبەر، چ١، سلێمانی ١٩٩٦، ل٥١.

٢٧٣- منوچهر پارسادۆست، ناکۆکی ئێران – عێراق، ل٢١٧-٢١٨

٢٧٤-نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١١١

٢٧٥- خۆشناو: مەسەلەی کوردو، ل٤١٣

هەموارکردنی هەڵوێستی عێراق لە کێشەی فەلەستین لـە چوارچێوەی مەرجـەکانی ئـەمریکی، (غـانم عەبدولجـەلیل) سـکرتێری تایبـەتی سـەدام حوسـێن و ئەنـدامی سەرکردایەتی حیزبی بەعس بە نهێنی وتووێژەکانی لەگەڵ ئەمریکا تەواوکرد. هەروەها ئاماژە هەیە، کیسنجەر بە نهێنی بۆ ماوەی ٢٤ سەعات سەردانی یەك لـە پایتەختـە عەرەبیەکانی کردبێت، لەگەڵ سەرکردەکانی بەعس بە نهێـنی کۆبووبێتـەوەو بنـەمای ڕێککەوتننامەی جەزائیری دانابێت[٢٧٦].

ئەو کۆبوونەوانەی لە نێوان عێراق و ئێران، یان ئێران و سـۆڤیەت یـان ئـەمریکاو عێراق ئەنجام دراون، ئەم چەند خاڵەی وەکو تێبینی لێ وەردەگیرێت:

یەکەم: کۆبوونەوەکان بە نهێنی ئەنجام دراون، یان هـیچ نـەبێت نـاوەڕۆکی ئاشـکرا نەکراوە، ئەمەش ئەستەم بووە بۆ سەرکردایەتی کورد لە ئاکامەکانی تێ بگات.

دووەم: کێشەی کوردو شەڕی شۆڕشـی کوردسـتان لەگـەڵ حکومـەتی بـەعس لـە ئەرزی واقیع بەشێکی گرنگ بووە لە هاوکێشەکەی سەربازی، بەڵام لە ڕووی سیاسیەوە نەهێنراوەتە گۆڕێ و پێنەچێ وەکو پاشکۆو پـەراوێزی ئاکۆکیـەکانی دیکـە مامەڵـەی لەگەڵ کرابێت، ئاکامی کۆتایش ئەوەی سەلماند.

سێـیەم: لە هەنگاوەکانی ساڵی ١٩٧٤ بەشداری عەرەبی بـە پلـەدوو دێـت، بـەڵام لەگەڵ ساڵی تازە ١٩٧٥ ڕۆڵی عەرەبی لەو بارەیەوە گەرم و گوڕ دەبێت، بە تایبەت لـە دوای دوا دیداری نێوان وەزیری دەرەوەی عێراق و ئێران لە دەرەوەی ناوچەی عەرەبی، کە لە ١٦تا ٢٠ /١/١٩٧٥ کە لە ئەستەنبول ئەنجام درا.

چوارەم: بە هۆی ئاکامەکانی شەڕی ئۆکتۆبـەری سـاڵی ١٩٧٣، بـەو خوێندنـەوەی سوریا دژی ئاشتی عەرەب و ئیسـرائیلەو سادات لەگەڵ ئاشتی دابووە، عێـراق و سـوریا

٢٧٦- حامید محمود عیسی: القضیة الکردیة، ص١٠٢

ئەوکات ناکۆك بوون، چونکە ئاماژە هەیە بەوەی ئەمریکا پێی خۆش بوو عێراق لە گۆڵ شەڕی کوردستان بێتەوەو دەستی بە تاڵ بێت بۆ ناکۆکی لە گەڵ سوریا[٢٧٧]

لە ئاستی ناوخۆ لەگەڵ کۆتایی ساڵی ١٩٧٤و سەرەتای ساڵی ١٩٧٥ شەڕەکان بەرەو سەختی چوون، هەردوو دەوڵەت نەیانویستوە پێکەوە بکەونە شەڕەوە، بۆیە بەبێ ئاگاداری بارزانی کەوتوونەتە گفتوگۆ[٢٧٨]. دیارە سەدام حوسێن لە ساڵی ١٩٧٤ ئامادەنەبوو لەگەڵ شا رێك بکەوێ، چونکە وای دەزانی بە یارمەتی سۆڤیەت دەتوانێ خەونەکانی بۆ زاڵ بوون بە سەر شۆڕشی کورد بەدی بهێنێت[٢٧٩] . گوایە کیسنجەر لە ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٧٥ لە شاری (زوریخ) لە کۆتایی گەشتەکەی بۆ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست شای بینیوە، ئاگاداری کردۆتەوە، کە ئارەزووی هەیە لەگەڵ سەدام حوسێن گفتوگۆ بکات[٢٨٠]، (الخرصان) لەو بارەوە دەنووسێ: ((لەوکاتەی بارزانی لە تاران بووە شا بەرەو سویسرا چووە لە شاری زوریخ چاوی بە کیسنجەر کەوتووە، دوایی خێرا گەڕاوەتەوە هەتا بە پەلە خۆی بۆ کۆبوونەوەی جەزائیری ١٩٧٥/٣/٤ ئامادە بکات))[٢٨١]، پێدەچێ ئەو هەواڵە دروست بێت، چونکە بارزانی لە ٢٦ی شوباتەوە بانگهێشتی ئێران کراوە شا لە ئێران نەبووەو دوای گەڕانەوەی لە جەزائیر لە ١١/٣/ بارزانی دیوە.

٢٧٧- هویدي: کیسنجر و ادارة الصراع الدولي، ص٧٧" کۆیشنەر دیشنەر: کورد گەلێکی ، ل٣٣٢ " محمد شێخ ئەحمەد، کوردستان لە رێککەوتننامە نێودەوڵەتیەکاندا، گۆڤاری (هەڵوێستی نیشتیمانی)، ژ ٢، نیسانی ١٩٩٧، ل١٧

٢٧٨- ترب: صفحات من تأريخ، ص٢٨٣

٢٧٩- جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٧٨

٢٨٠- سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان (١٩٧٥-١٩٧٦)، سلێمانی ٢٠٠٢، ل٤٩

٢٨١- التیارات السیاسیة، ص٢٢٦.

شانشینی سعودیە هاندەری پێکهاتنەوەی هەردوو دەوڵەت بوو، هەتا بە گفتوگۆ ناکۆکیەکانی نێوانیان چارەسەر بکەن[٢٨٢] شای ئوردون شاحوسێن[٢٨٣] و ئەنوەر ساداتی سەرۆکی میسرو هەواری بۆمدیەن سەرۆکی جەزائیر[٢٨٤] رۆڵیان هەبووە لە ناوبژیوانی هەردوو وڵات، بەڵام پوختەو دوا هەنگاوی پێکهێنانەوە بۆمدیەن تۆماری کرد.

شا لە رۆژی ٦/١/١٩٧٥ بۆ ماوەی سێ رۆژ سەردانی (عەممان)ی پایتەختی ئوردونی کرد، لە ٨/١/١٩٧٥ سەردانی میسری کرد، هەموو ئەم سەردانانە بۆ مەبەستی پەرەپێدانی رۆڵی ناوبژیوانی عەرەبی بووە[٢٨٥]، کە خوێندنەوەی سەرکردایەتی کورد بۆ ئەو جموجۆڵانە دیار نییە.

هەواری بۆمدیەن پێشتر لە کاتی کۆبوونەوەی وڵاتانی (ئۆپیك)[٢٨٦] لە ٢٦/١٠/١٩٧٤ لەگەڵ سەدام حوسێن بۆ نەخشەی پێکهێنانەوەی عێراق و ئێران بۆ

٢٨٢- حبیب محمد کریم: تأریخ الحزب الدیمقراطي الکردستاني، ص١٣٨

٢٨٣- شا حوسێن: کوڕی عەلی شەریفی مەکەیە، لە ساڵی ١٩٦٥ دوای باوکی بووەتە پادشای ئوردون، جۆرێك لە هاوسەنگی راگرتووە لە نێوان ناکۆکیە ئیقلیمی و عەرەبیەکاندا، لە ساڵی ١٩٩٩ کۆچی دوایی کردووە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الکیالي: موسوعة السیاسیة، ج٢، ص٥٤١-٥٤٢" www.wikipedia.org)

٢٨٤- هەواری بۆمدیەن: ساڵی ١٩٤٢ لە رۆژهەڵاتی جەزائیر لە دایك بووە، لە ساڵی ١٩٥٥ەوە پەیوەندی کردووە بە بزووتنەوەی رزگاریخوازی جەزائیرەوە، لە سوپادا گەیشتۆتە سەرۆکی ئەرکان و وەزیری بەرگری، لە ساڵی ١٩٦٥ لە رێگەی کودەتای سەربازیەوە بۆتە سەرۆکی جەزائیر، لە ٢٧/١٢/١٩٧٨ مردووە. بڕوانە: (الکیالي والاخرون: موسوعة السیاسیة، ج٧/ ص١٦١-١٦٢" www.wikipedia.org)

٢٨٥- فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ ساڵەی پەیمانی شومی جەزائیر، ل٢١

٢٨٦- ئۆپیك: رێکخراوی ئەو وڵاتانەیە کە نەوت دەنێرنە دەرەوە، لە ساڵی ١٩٦٠ لە بەغدا دامەزراوە، وڵاتانی دامەزرێنەر بریتین لە: کوێت و عێراق و ئێران و فەنزوێلا. ئامانجی دیاریکردنی نرخی نەوت و

مەبەستی رێگە خۆش کردن بۆ پێکهاتنەوە کۆبۆوە. دواجار لە پەراوێزی کۆبوونەوەی دەوڵەتانی خاوەن نەوت (ئۆپیک) لە ١٩٧٥/٣/٦ هەواری بومدیەن‌و شای ئێران‌و سەدام حوسێن بە کۆبوونەوەیەکی لاوەکی کۆتاییانپێهێناو لە ڕێککەوتننامەی جەزائیردا یەکیان گرتەوە.

ئەو ڕێککەوتننامەیە تایبەت نەبوو بە یەکلاییکردنەوەی ناکۆکییەکانی چەند ساڵەی عێراق‌و ئێران، بەڵکو سەودایەکی هەردوو دەوڵەت بوو لە سەر حیسابی کورد، خاڵی ناو بەرانبەر تواندنەوەی شۆڕشی کورد.

بە گەڕانەوە بۆ هۆکاری بەشداری هەریەك لەو وڵاتانەی ڕۆڵیان لە سازدانی قۆناغەکانی ناوبژیوانی عێراق‌و ئێراندا بینی دەگەینە ئەو چەند خاڵەی خوارەوە:

یەکەم: سەرەتای کۆبوونەوەی نوێنەری هەردوو وڵات لە سەر بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان بووە، ئەویش بۆ بەپەیوەچوونی سکاڵای عێراق، هەڵبژاردنی تورکیا بۆ یەکەم کۆبوونەوەی هەردوو وڵات وا سەرێنی نەبووە، تورکیای هاوپەیمان بە بلۆکی ڕۆژئاواو هاوهەڵوێست لەگەڵ عێراق‌و ئێران بە دژایەتیکردنی بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد ناسراوە، لەو کۆبوونەوەیەدا ناتوانرێت قسە لە سەر پێکهاتنەوەی عێراق‌و ئێران بکرێت بە بێ قسە کردن لە سەر لە ناوبردنی شۆڕشی کوردستانی عێراق‌و بێبەشکردنی کورد لە سوود وەرگرتن لە ناکۆکی نێوان سێ وڵاتە سەرەکییەی کوردیان بە سەردا دابەشکراوە.

دووەم: ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ویستوویەتی عێراق لەو شەڕە دەستی بەتاڵ بێت بۆ دژایەتی سوریا، هەتا پرۆسەی ئاشتی عەرەب لەگەڵ ئیسرائیل

چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی لە باری بازاڕی فرۆشتنی نەوتەوە ڕووبەڕووی وڵاتانی ئەندام دەبێتەوە. بڕوانە: (الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ج١/ ص٣٧٩-٣٨٠)

سەربگرێ، کە سوریا ئەوکات دژی لێك جیاکردنەوەی هێزەکانی عەرەبی و ئیسرائیلی بووە[٢٨٧]. سۆڤیەتیش دەیویست هاوپەیمانی عێراق بێت و جولاَنەوەی کوردستانیش چیدیکە بەرەو ئەمریکا نەچێت، یان بە واتایەکی دیکە ناوچەکە بەرەو دەستێوەردانی ئەمریکاو ئیسرائیل نەڕوات[٢٨٨]. لە سەرەتاوە ئەوە روونکرایەوە، کە هەردوو وڵاتی زلهێز نەیانویستووە درێژەدانی شەڕ لە سیمای شەڕی سارد تێپەڕێت بۆ بەشداری راستەوخۆی هەردوولا لە شەڕی گەرم.

سێیەم: وڵاتانی عەرەبی هەریەك بە خواستی جیا دەیویست شەڕ بوەستێ و هەردوولا پێك بێن، ئەمە لە کاتێکدا وڵاتانی عەرەبی قورسایی گەورەیان هەبووە لە ناو رێکخراوی نزیکێك، کە لە پەراوێزی کۆبوونەوەی ئەو رێکخراوەش هەردوو وڵات بە یەکگەیەنراون[٢٨٩]. لە کاتێکدا ئوردون لە سەرەتاوە بە هاریکاری ئەمریکی و ئێرانی و کورد خۆشحاڵ بووە[٢٩٠]، چونکە لەو مەدارە خولاوەتەوە. گەرچی پێشوەخت میسر ویستوویەتی لە رێگەی باڵوێزەکەیەوە لە بەیروت کورد ئاگادار بکاتەوە لە ئەگەری لێك نزیکبوونەوەی عێراق و ئێران و باسی کورد لەو گفتوگۆیانەدا[٢٩١]، بەڵام سادات

٢٨٧- ژێرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی، ل٣١٢" صالح ملا عیسی: بحران افرینی، ص٩٣" نەجات حەمید ئەحمەد: گەڕانەوە بۆ جەزایەر یا دەستخۆشی لێکردنی جەزایەر. گۆڤاری گوڵان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گوڵان. ژ(٢٧٠) ی ١٥ی ئازاری ٢٠٠٠، ل٢٤

٢٨٨- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و، ل٢٩٠" محمد شیخ ئەحمەد: کوردستان لە رێککەوتننامە دەوڵەتیەکاندا، ل١٨

٢٨٩- دیداری جەلیل گادانی لە رۆژی لە ٢٠٠٧/١/٦ لە شاری کۆیە.

٢٩٠-فەرەیدون عەبدوڵلا: بارودۆخی سیاسی کوردستانی عێراق، ل١٠٠

٢٩١- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و، ل ٣٨٩" فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ ساڵەی پەیمانی شومی جەزائیر، ل٢١

پێشتر بە هۆی ڕێککەوتنی ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیل توشی گلەیی و گازاندەی شەقامی عەرەبی ببوو، حەزی کردووە عێراقیش بکەوێتە خاڵێکی سازشەوە، هەتا سازشی حکومەتی میسری لە بیر بکرێت[292]

لە سەر گەرم و گوڕی هەواری بومدیەن چەند هۆیەك باس دەکرێت لەوانە: گوایە جەزائیر ترساوە لە ئاکامەکانی درێژەکێشانی شەڕی ناڕاستەوخۆی یەکیەتی سۆڤیەت و ئەمریکا دەریای سپی ناوەڕاست ببێتە مەیدانی ناکۆکی[293]، دووەمیان، گوایە تیتۆی سەرۆکی ئەوکاتەی یوگسلافیا هەواری بومدیەنی هانداوە لە سەر پێکهێنانەوەی عێراق و ئێران ئەو ڕۆڵە بگێڕێت[294]، یان ئەو بۆچوونەی (دریە عونی) کە دەنووسێ: ((جەزائیر لە مەودای سەرکەوتنی کورد دەترسا، نەبادا گەیشتنی کورد بە مافەکانی لە چوارچێوەی عێراق هاندەر بێت بۆ (بەربەر)[295] لە هەرێمی قەبائیل لە جەزائیر، ئەوانیش داوای هەمان ماف بکەن، کە کورد داوای کردووە))[296]، پێدەچێ هۆکاری ئابووری لە هەموو بۆچوونەکانی دیکە نزیکتر بێ، کە پشتبەستن بە ڕاپۆرتی هەوڵگری

٢٩٢- ئیبراهیم جەلال: خولاوری کوردستان، ل٣٩٠

٢٩٣ هەمان سەرچاوە، ل٣٩٠

٢٩٤-دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٩١

٢٩٥- بەربەر: دانیشتوانی کۆن و ڕەسەنی جەزائیر و مەغریبی عەرەبی و کەنارەکانی دەریای سپی ناوەڕاستن، پێیان دەوترێت ئەماغیزی، سیمای نەتەوەیی تایبەت بەخۆیان هەیە، لە جەزائیر دەکەونە بەشی باشووری ئەو وڵاتە، لە مافی فەرهەنگی و کەلتووری نەتەوەیی بێ بەشکراون. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ابراهیم ابن سلیمان الاحدیب: اقلیم الصحراء الکبری، البحث في للموسوعة الجغرافیة في العالم الاسلامي، المجلد ١١، ط٢، الجامعة امام محمد بن سعود الاسلامیة، ١٩٩٩، ص٤٨-٤٩، ناونیشاني ئەلیکترۆني:wikipedia.org.

٢٩٦- الاکراد، ص١٦٧

ئەمریکی دەڵێ: بومدیەن پێویستی بە پشتگیری دارایی هەردوو وڵات هەبووە بۆ دانانی پرۆژەیەکی ئابووری پەیوەست بە پەرەپێدانی بەرهەمی نەوتی خاو[297]، یان بومدیەن دەیویست هەردوو وڵات پێك بهێنێتەوە، پێکەوە سێگوچکەیەکی بە هێزین لە ناو رێکخراوی (ئۆپیك)[298]، لێرەدا سەرچاوەی زیاترو تایبەتتر بەو مەسەلەیە لە بەردەستدا نیە، هەتا بزانین کام هۆکار زیاتر سەرۆکی جەزائیری هاندابێت ئەو ناوبژیوانیە بکات، ناوی بۆمدیەن وەکو ناوبژیوانو سەرپەشتیار لەگەڵ دەقی رێککەوتننامەکەدا بێت، لە دوایی سێ پرۆتۆکۆڵی پاشکۆی رێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان وەزیری دەرەوەی هەردوو وڵات بە سەرپەرشتی وەزیری دەرەوەی جەزائیر واژۆبکرێت[299]. ئەم هەنگاوەی دەماغاتە ژێر باری وەڵامی ئەو پرسیارەوە کە بۆچی سەرۆکی جەزائیر ئەو کارەی گرتە ئەستۆ، شوێنی کورد لە کوێی هۆکارەکانی ئەو جدیەتەی (بۆمدیەن)ەوەیە.

لەلایەکی دیکەوە ئەندامانی رێکخراوی دەوڵەتانی (ئۆپێك)یش ئەو هەنگاوەیان بە سەرکەوتنی خۆیان دەزانی، عێراقیش لەلای خۆیەوە پێی وابووە بە قبوڵکردنی رێککەوتننامەی جەزائیر مەترسی شەڕی عێراق _ ئێرانی لە خۆی دوور خستۆتەوە، لە ئەگەری دەستێوەردانی ئەمریکای لە کەنداو دەربازی بووە، یەکیەتی دەوڵەتانی ئۆپیکی پاراستووە[300]، بەڵام ئەمانە هەمووی دڵدانەوەی سەرکردەکانی بەعسو نووسەرەکانیەتی بەو بیانوانە بۆ لە دەستدانی شەتولعەرەب سازش دەهێننەوە.

297- ایوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص٥٨٠-٥٨١

298- فەرەیدون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٢٨٥

299- بۆ دەقی رێککەوتننامەو هەرسێ پرۆتۆکۆڵ بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٢، ٣).

300- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢١

بە هەر شێوەیەك بگەڕێین بە دوای ئەو فاكتەرانەی هەریەك لە دەوڵەتانی ناوبژیوانی هانداوە عێراق و ئێران پێك بهێنن، دەگونجێ بەشێكی ڕاست بێت یان زۆربەی فاكتەرە ڕاستەقینەكان پێك بهێنن، بەڵام مەرج نیە لێرەدا هەموو فاكتەرەكان خرابنەڕوو.

بەشی دووەم

ڕێککەوتننامەی جەزائیرو چارەنووسی شۆڕشی کورد

باسی یەکەم:
ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی دووەم:
ئامادەکاریەکانی سەرکردایەتی کورد بۆ ئەگەری ڕێککەوتنی عێراق‌و ئێران

باسی سێیەم:
کاریگەری ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە سەر هەرەسی شۆڕشی کورد

بەشی چوارەم:
چارەنووسی هێزی (پ‌م)و پەناهەندەکان‌و کەرەستەکانی دیکە دوای بڕیاری هەرەسیشۆڕش

باسی یەکەم:

ڕێککەوتننامەی جەزائیر

لە دوای زنجیرەیەك كۆبوونەوەی ئاشكراو نهێنی لە ئاستی وەزارەتی دەرەوەی عێراق‌و ئێران‌و بە هەوڵی ناوبژیوانان لە كۆبوونەوەی وڵاتانی ئەندامی ڕێكخراوی (ئۆپیك)، بەسەرپەرشتی (هەواری بۆمەدیەن)ی سەرۆكی جەزائیر، لەلایەن (سەدام حوسێن) جێگری سەرۆك كۆماری عێراق‌و شای ئێرانەوە ڕێككەوتننامەی جەزائیر واژۆكرا.

ڕێككەوتننامەكە لە دەقێكی كورت پێك هاتووە، سێ (پرۆتۆكۆڵ)ی[301] تایبەت بە ڕێككەوتنی ئاسایش‌و سنووری ئاوی‌و وشكانی[302] و چوار ڕێككەوتننامەی دیكە بەدوا داهات[303]، بێجگە لە خاڵە نهێنییەكانی.

٣٠١- پرۆتۆكۆڵ: لە یاسای نێودەوڵەتیدا گوزارشتە لە كۆمەڵێك ڕێوشوێن‌و ئامادەكاریی، كە لە بەرئەنجامی واژۆكردنی پەیماننامە یان ڕێككەوتننامەیەك دێتەدی. بۆ زانیاری زیاتر: الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٧/ص٥٢٨

٣٠٢- بڕوانە: (جابر ابراهيم الراوي: مشكلات الحدود العراقية الايرانية والنزاع المسلح، بغداد ١٩٨٩، ص٣٠٨" خليل ابراهيم احمد و جعفر عباس حميدي، تأريخ العراق المعاصر، ص٢٦٧" بەڵگەنامەی (٣)

٣٠٣- البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ص٧١٢

پوختەی ئەو دەقەی بە ناوی پەیمانی سنووری نێودەوڵەتی و مافی هاوسێیەتی نێوان عێراق و ئێران (معاهدة الحدود الدولية و حسن الجوار بين العراق و ايران) واژۆیان لە سەر کردووە[204]، بەڵام زیاتر بە ناوی (رێککەوتننامەی جەزائیر)ەوە ناسراوە[205]، کە بێجگە لە پێشەکی و پاشەکی ئەمە دەقەیەتی:

خاڵی یەکەم: کێشانی نەخشەی کۆتایی سنووری وشکانی هەردوولا لە سەر بنەڕەتی پرۆتۆکۆلی قوستەنتینیەی ساڵی ۱۹۱۳ و کۆنووسی لیژنەی دیاریکردنی سنووری ساڵی ۱۹۱٤[206]

خاڵی دووەم: دیاریکردنی سنووری ئاوی بە پێی خەتی تالوك[207]

۲۰٤-المصدر نفسه، ج٣/ص٧٠١

۲۰۵- بە ناوی شاری جەزائیری پایتەختی وڵاتی جەزائیرەوە ناوی دەرکردوە.

۲۰٦- پرۆتۆکۆلی ساڵی ۱۹۱۲ بە رێگەی لیژنەیەکی هاوبەشەوە رێکخرا، بۆ چارەسەر گرتنی سنووری نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی ئێرانی، لە وەزیری دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی و باڵوێزی روسیا و بەریتانیا پێکهاتبوو، سەرەڕای چارەسەری کێشەی نێوان هەردوو دەوڵەت ئەرکی چارەسەری کێشەی سنووری دەوڵەتی عوسمانی و روسیاشیان کەوتبووە ئەستۆ، بە درێژایی ئەو ساڵە لیژنەکە لەگەڵ لیژنە فەرعیەکانی لە کاردابوو، هەتا گەیشتنە واژۆکردنی پرۆتۆکۆلێك بە ناوی (قوستەنتینیە)، لیژنەکە پشت ئەستوور بووە بە پەیمانەکانی پێشتری نێوان هەردوو وڵات.

لە ساڵی ۱۹۱٤ بۆ درێژەدان بە کارەکانی لیژنەی ساڵی پێشوو لیژنەیەکی مەیدانی کەوتە رووپێوی سنووری نێوان هەردوو دەوڵەت بۆ چارەسەرکردنی تەواوی ئەو گرفتانەی مابوونەوە. کارەکانی ئەو لیژنەیەش بە کۆنووسی لیژنەی دیاریکردنی سنووری ساڵی ۱۹۱٤ ناسراوە، ئەو پرۆتۆکۆلە بووە مەیات بۆ دەوڵەتی عێراق. پەیمانی ۱۹۳۷یش بۆ هەمان پرۆتۆکۆل گەڕاوەتەوە. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (شاکر صابر الضباط: العلاقات الدولية و معاهدات الحدود بين العراق و ايران، ص٧٦-٨٧، ٨٨-٩٣)

۲۰۷- تالوك (thalwek): وشەیەکی ئەلمانیە لە دوو برگە پێك دێت (thau) واتە دۆڵ (wey) واتە رێڕەوی دۆڵ، (Thalweg)، زاراوەیەکی دەولیە بەکاردێت بۆ دیاریکردنی مافی خاوەنداریەتی لە

خاڵی سێیەم: لە سەر هەردوولایە ئاسایش و متمانە بگەڕێننەوە بۆ یەکتری و لە پێناو چارەسەرکردنی کۆتایی بۆ هەموو سنووربەزاندنێک، کە بەمەستی کاری تێکدەرانە لە هەر لایەکەوە بێ ئەنجام بدرێت پابەند بن بە دانانی چاودێری توند و کاریگەر لە سەر سنووری هاوبەش.

چوارەم: هەروەها هەردوولا ڕێککەوتن، کە ئەو خاڵانە پێکەوە یەک ڕەگەز پێکدەهێنن و گشتگیرن و لێک جیا ناکرێنەوە، هەر درزێک لە یەکێک لەو خاڵانە ببێت تێک دەگیرێت لەگەڵ گیانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر، هەردوولا لە پەیوەندی بەردەوامدا دەبن لەگەڵ (هەواری بۆمدیەن) هەتا لە کاتی پێویست هەرچی هاوکاریەکی برایانە هەبێت لە پێناو جێبەجێکردنی بڕیارەکان بیخاتەڕوو.

وەکو دیارە ئەو دەقەی لە ٦/ ئازاری ساڵی ١٩٧٥ لە جەزائیر لە سەری ڕێککەوتن دوورو درێژ نیە، پوختەو هێڵە گشتیە بۆ ئەو پرۆتۆکۆڵ و ڕێککەوتنامانەی لە بەرئەنجامەکەی پێی گەیشتن، دەقی واژۆکراوی جەزائیر لە چوار خاڵ و پێشەکیەکی و پاشەکیەکی کورت پێک هاتووە[٢٠٨]، کە هەموو دەقەکە نزیک بە (٢٥٠ وشە) دەبێ، چوار خاڵی بە ناوەرۆک چڕ، لەگەڵ ئەو پێشەکی و پاشەکیە ئەو خاڵانەی خوارەوەی لە خۆگرتووە:-

---

ناوەڕاستی ڕێڕەوی ڕووبار. بۆ شەتولعەرەب دەکاتە ناوەڕاستی قووڵایی ڕووبارەکە هەتا دەگاتە دەریا. بڕوانە: (العزي: مشكلة شط العرب، ص١٢٤-١٢٩" البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٧٠٠ " ماریون ویتر سلوجت: العراق الحديث، ص٢٤٣)

٢٠٨- بڕوانە: جريده (الثورة)، ع٢٠١٤، ٧/٣/١٩٧٥" بەڵگەنامەی ژمارە (٢)

- سوپاس و پێزانین بۆ (هەواری بومدیەن) بۆ سازادانی کەش و هەوای گفتوگۆ و لە یەکتر نزیکخستنەوەی هەردوولا.
- سووربوونی هەردوولا لە سەر دوورخستنەوەی دەستێوەردانی دەرەکی.
- رێزگرتنی هەردوولا لە پیرۆزی سنوورو خاک و ئاسایشی یەکتر.
- نیشاندانی ئەو پەڕی راشکاوی و راستگۆیی لە تەوەرەکانی بابەتی گفتوگۆ.
- بە بانگهێشتنی رەسمی شای ئێران سەردانی عێراق دەکات و سەدام حوسێن جێگری سەرۆک کۆماری عێراق سەردانی تاران بکات.
- لە ١٥ی ئازارەوە لە سەر ئاستی وەزارەتی دەرەوەو بە ئامادەبوونی وەزیری دەرەوەی جەزائیر لە تاران هەردوولا بۆ دانانی رێوشوێنی پێویست بۆ وردەکاریەکان و چۆنیەتی جێبەجێکردنی رێککەوتننامەی جەزائیر کۆببنەوە، دواتر کۆبوونەوەکان لە بەغداو تاران بە نۆرە دەبێ.

شای ئێران بانگهێشتی سەرۆکی عێراق (ئەحمەد حەسەن بەکر)ی قبوڵ کرد بە رەسمی سەردانی عێراق بکات، لە بەرانبەردا سەدام حوسێن قبوڵی کرد لەو بەروارەی لە سەری رێکدەکەون سەردانی ئێران بکات[٣٠٩]

٣٠٩- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٢).

پوختەی سەرنج لە سەر ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەکەو ئەوەی پەیوەندی بە کوردەوە هەیە:-

یەکەم: خاڵی یەکەمو چوارەم پێویستی بە هەڵوێستە لە سەرکردن نیە، تەنیا ئەو بڕگەیە نەبێت، کە دەڵێت: ((ئەو ڕێوشوێنانەی ئاماژەمان پێ کردن لە سەرەوە بۆ چارەسەری گشتگیر یەك ڕەگەزنو لێك جیانابنەوە، هەر درزێك بکەوێتە یەکێك لە ڕەگەزەکانی ئەوە تێك دەگیرێت لەگەڵ گیانی هەموو ڕێککەوتننامەی جەزائیر))، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە ڕێککەوتننامەکە لە پراکتیکدا لەت ناکرێتو لادان لە هەر خاڵێك جەوهەری ڕێککەوتننامەکە هەڵدەوەشێنێتەوە.

دووەم: هەردوو خاڵی دووەمو سێیەم خاڵی سەرەکینو بەرانبەر بە یەکتن، ئێران داواکاری خۆی لە خاڵی دووەم دەستکەوتووە، عێراقیش لە خاڵی سێیەم[210]. عێراق لە خاڵی دووەم دۆڕاندویەتیو لە خاڵی سێیەم لە ڕوخساردا بردوویەتیەوە، بەڵام لە ناوەڕۆکدا ئێران لە خاڵی دووەم بردوویەتیەوەو لە خاڵی سێیەم هیچی نەدۆڕاندوە، بۆیە دروست وتراوە، کە ڕێککەوتننامەی جەزائیر زیاتر بە سەرکەوتنی ئێران هەژمار کراوە،

٢١٠- ئەوانەش کە بە بە پوختی دەیانەوێت بە سەر ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەکە گوزەر بکەن زیاتر ئاماژە بەو دوو خاڵە دەکەن. لەو بارەوە بڕوانە: اجرجیس حسن: ترکیا في ستراتیجیة الامریکیة بعد سقوط الشاە، ط١، دم،١٩٩٩، ص١٤" تریب: صفحات من تاریخ العراق، ل٢٨٣" صلاح سعد الله: المسالة الکردیة في العراق، القاهرة ٢٠٠٦، ص١٠٥" نەوشیروان مستەفا : پەنجەکان، ل١١١" ێنتیسار: ێشنزنەتمرایەتی کوردی، ل١٦٨"، ناونیشانی ئەلیکترۆنی: www.kurdistannet.org.

که شا دەستکەوتی گەورەی لەو رێککەوتننامەیەدا پێبڕاوە[٣١١]، چونکە ئەوەی شا وەکو دەستکەوتی ستراتیژی دەژمێردرێ‌و وەکو دەوڵەت سوودمەندبووە.

ئەمە لە لای بەعس بە شێوەیەکی دیکە دەخوێندرێتەوە، کە پێی وابووە قبولکردنی رێککەوتنێکی لەو جۆرە عێراقی لە مەترسی رزگار کردووە، کە هەڕەشەی لە یەکێتی‌و ئاسایش‌و دراوێژی کردووە[٣١٢]، یەکێك لە خەسڵەتە مەترسیدارەکانی حیزبی بەعس ئەوە بووە، کە رژێم‌و حیزبەکەی لە دەوڵەت بە پیرۆزتر دانابوو، سازش لە سەر پیرۆزی دەوڵەت لە خاك‌و ئاو گرگترین رەگەزی دەوڵەت پێك دەهێنن، کراوەتە قوربانی لابردنی ئەو مەترسیانەی لە سەر حیزبی دەسەڵات هەیە، بۆیە لە دیدی بەعس ئەو سازشە بە خیانەتی نیشتیمانی هەژمار ناکرێ.

سێیەم:عێراق لە سەرەتاوە لە مەبەستی ئێران تێگەیشتبوو، سەدام حوسێن لە دوا گفتوگۆی لەگەڵ (ئیدریس بارزانی) سەرۆکی وەفدی (پ.د.ك) بە راشکاوی وتبووی: ((ئەوە بەباوکت رابگەیەنە: ناچارمان نەکات سازش بۆ شای ئێران بکەین، ئەگەر مەترسی کەوتە سەر قەوارەی عێراق ئەوکات سازش دەکەین لە سەر شەتولعەرەب بۆ لابردنی ئەو مەترسیە))[٣١٣].

٣١١- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (راندال، کوردستان یان، ل٥٨" مارتین فان برونسن: ئاغاو شێخ‌و دەوڵەت، و/ کوردو. سلێمانی، ١٩٩٩، ل٥٨)

٣١٢- راپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێسانە، حوزەیرانی ١٩٨٢، ل٢٦

٣١٣- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٩٦" محمد صالح العقراوي: الكرد و الدولة المستقلة وفق المعهدات و المواثيق الدولية،، اربيل، ٢٠٠٥، ص٢٠٨" مثنى امين: قضايا القوميات و اثرها على العلاقات الدولية، سليمانية، ٢٠٠٤، ص١٧٠-١٧١

بەپێی دوا ڕێککەوتننامەی نێوان دەوڵەتی عوسمانیو ئێران شەتولعەرەب بە تەنیا هی عێراق بووە بەکاری بهێنێت بۆ کەشتیەوانی[٣١٤]، بە دابەشکردنی شەتولعەرەب بە پێی هێڵی (تالوك) ئێران لەگەڵ عێراق بووە بە برا بەش. پێدەچێ سەدام حوسێن بێجگە لە خواستی سنوور داخستنو قەدەغەکردنی پەڕینەوە باسی هیچ خواستێکی دیکەی لاگرنگ نەبووبێ، بۆ عێراقیش وەکو دەوڵەت لە ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتننامەیە هیچی دەست نەکەوتووە. بێجگە لە (بە شێوەیەکی کاتی) لە ناوبردنی مەترسی شۆڕشی کوردستان نەبێت[٣١٥]

چوارەم: ئێران لەو ڕێککەوتننامەیە دەستکەوتی ستراتیجی بردۆتەوە، بەڵام بەعس بە دانپێدانانی بە مافی میللەتی کورد کارتی شۆڕشی کوردستانی خستبووە دەست ئێران، بۆ وەرگرتنەوەی ئەو کارتە شەتولعەرەبی دۆڕاندووە. بە بیرکردنەوەی سەدام حوسێن دۆڕانی شەتولعەرەبی لە دۆڕانی کوردستان چاکتربووە.

ئێران وەکو دەوڵەت سوودمەند بوو، بۆیەش بە زوویی پشتی شۆڕشی کوردستانی بەردا[٣١٦]. لە کاتێکدا دەگونجێت وڵاتێك بە بڕیارێك بەشێك لە خاکی خۆی لە دەست بدات، بەڵام بە بڕیارێك نەستەمە ویستی گەلێك بۆ ئازادی دەستبەسەرا بگرێ، چونکە ئەو مافە لە دەست وڵاتێکی دراوسێدا نییە، هەتا بیگێڕێتەوە، باروودۆخێکی سیاسیو سروشتی مامەڵەی سەرکردایەتی شۆڕش لەو کاتە کاریگەری ئەو وڵاتە دراوسێیەی

٣١٤- بە پێی ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٣٧ ئێران بە تەنیا لە ئاستی شاری عابادان خاوەنی ئاوی شەتولعەرەب بووە،، کەشتی ئێرانی لەگەڵ هاتنەناوەوەی بۆ شەتولعەرەب دەبوایە ئاڵای عێراق بەرزکر بکاتەوە. بڕوانە: (صالح ملا عیسی: ایران افریقی، ص١٧٤

٣١٥- بڕوانە: (بەشی کۆتایی ئەم توێژینەوەیە)

٣١٦- حامید محمود عیسی: القضیة الکردیة، ص٣٧٤" ژیرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی، ل٣١٥-٣١٦" ڕاندال: کوردستان یان، ل٢٤٢

بەسەر خۆیەوە دروست کردووە، مەرج نییە تا سەر ئەو کاریگەرییە بێنێتەوە. بۆیە ئێران وەکو رژێمو دەسەڵاتی سیاسی لە شا نیگەران بوون، بەڵام لێرەدا دەستکەوتی گەورەی بۆ وڵاتەکەی مسۆگەر کردووە، (عیسی پەژمان) لە بیەوەرییەکانیدا دەنووسێت: ((.. ئەم رووداوە نەك هەر شانازیە بۆ دەورانی سەڵتەنەتو بۆ دەسەڵاتی ئەو لە مێژوو تۆمار دەکرێ، بەڵکو هەموو بەرپرسو هەڵسوڕێنەرانی ئەم گەڵاڵە مەزنە، کە لە راستیدا هەر لە سەرەتاوە ناوێکی پڕ بە پێویستیان لە سەر دانا، واتە (گەڵاڵە نامەی پیرۆز)، زیاتر سەربەرزە لە ویژدانی خۆیدا هەست بە فیزو سەربەرزیو خزمەتگوزاری بە راستی بۆ مڵلەو میللەتی گەورەی خۆیان کردووە..))[٢١٧].

پێنجەم: هیچ کام لە شای ئێرانو سەدام حوسێن (کورد)یان لەو رێککەوتننامەیە بەڕەوا نەدیووە، تەنیا بە دەربڕینی ناراستەوخۆی وەکو: ((لە پێناو سنووردانانی کۆتایی بۆ هەموو سنووربەزاندنێك کە بە مەبەستی کاری تێکدەرانە بێت لە هەر لایەکەوە بێت))[٢١٨]، لەوێدا شۆڕشی کورد بە ناوی (سنووربەزێنەری تێکدەرانە) هاتووە.

٢١٧-عیسی پەژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل١٩٩٧

٢١٨- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٢)

پرۆتۆکۆڵەکان و بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد.:

پرۆتۆکۆڵەکان بەشی سەرەکی ڕێککەوتننامەی جەزائیر پێک دەهێنن، لە پەیماننامەیەکەو سێ پرۆتۆکۆڵ پێک هاتووە بەم شێوەیە:

یەک: یەکەم پرۆتۆکۆڵ لە شێوەی پەیماننامەیەک دایە، لە پێشەکیەکەو (٨) مادە پێکهاتووە[٣١٩]، هەموو مادەکانی بە بنەمایەک دادەنرێت بۆ ئەو پرۆتۆکۆڵ و ڕێککەوتنامانەی لە نێوانیان واژۆکراوە. بەڵێنامەکە بۆتە سەرەتا، لەوێدا نالیەت دیاریکراوە بۆ مامەڵەکردنی یاسایی لەگەڵ هەر حاڵەتێکی ناکۆک لە ناکامی تەفسیری مادەکان دروست ببێت، تەواو بەرنەجامی بەدگومانی هەردوولا بەدیار دەخا بەرانبەر یەکتری.

دوو: یەکەم پرۆتۆکۆڵ تایبەتە بە دیاری کردنی سنووری ئاوی: لە (٩) مادە پێکهاتووە[٣٢٠]، لەوێدا هەموو وردەکاریەکانی دابەشکردنی شەتولعەرەب لە نێوان هەردوو وڵات هاتووە، بە شێوەی مادەو بۆ وردتر بە سەر خاڵ دابەش کراوەتەوە، ئەو بابەتانەی بە پێی خەتی تالوک تایبەتن بە دیاریکردنی سنوور، هاتوچۆی کەشتی مەدەنی و بازرگانی و سەربازی لەوێدا ڕوون کراوەتەوە، هەروەها چارەسەری یاسایی لە حاڵەتی گۆڕینی شوێنی ڕووباری شەتولعەرەب و چەندان بابەتی دیکەی پەیوەست بە سنووری ئاوی ئارتویێ کراوە. لەوێدا عێراق شەتولعەرەبی دۆڕاندووە، ئەو بەشەی

٣١٩- بەڵگەنامەی ژمارە (٣).

٣٢٠- بەڵگەنامەی ژمارە (٣).

دژرانەریەتی لەگەڵ ئەو بەشەی بۆی ماوەتەوە، وردەکاریـەکانی بەشـکردنەکەیان لـەو پرۆتۆکۆڵەدا رێکخستووە[321]

سێ: پرۆتۆکۆڵی دووەم تایبەتە بە دووبارە نەخشەکێشانەوەی سنووری وشکانی، لـە (٦) مادە پێك هاتووە. هەموو مادەکان بە بەراورد لەگەڵ پێش خۆی گۆڕانی تازەی تێدا نابینرێت، زیاتر جەختکردنەوەیە لـە سـەر هـەردوو پرۆتۆکـۆڵی سـاڵی ١٩١٣و ١٩١٤، دانانی ئەستونگە (الدعامات)ی تازە بە درێژایی سـنووری وشـکانی نێـوان هەردوولاو چۆنیەتی پاراستنیانو رێنەگرتنی شوێنی دروستی سنوورو دانانی رێوشوێن بۆ دستکاری نەکردنی ئەو ئەستونگانە.

چوار: پرۆتۆکۆڵی سێیەم بە نـاوی (پرۆتۆکـۆڵی تایبـەت بـە ئاسـایشـی سـنووری عێراقی -ئێرانی).

پرۆتۆکۆڵی ئاسایشی سنوور، سەرەڕای پێشەکیەك لە (٨) مادە پێکهاتووە[322]. لـە ١٣ی حوزەیرانی ١٩٧٥ لە بەغدا واژۆکراوە. لەلایەن ئێرانـەوە (عـەلی خەلعەتبـەری) وەزیـری دەرەوەو لەلایـەن عێراقـەوە (سـەعدون حـەمادی) وەزیـری دەرەوە، وەکـو سەرپەرشتیار وەزیری دەرەوەی جەزائیر (عەبدولعەزیز بۆتەفلیقە)[323] واژۆیـان لـە سـەر ئەم پرۆتۆکۆڵانە کردووە[324].

٣٢١- پرۆتۆکۆڵی ناوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (٣)

٣٢٢- بەڵگەنامەی (٢)

٣٢٣-عەبدولعەزیز بۆتەفلیقە: لە ساڵی ١٩٣٧ لەشاری (تەلیسان)ی جەزائیر لە دایك بووە، لە قۆناغی ئامادەییەوە وازی لە خوێندن هێناوەو پەیوەندی کردووە بە سوپای رزگاری نیشتیمانی جەزائیرەوە، پلەکانی سەربازی بڕیوە هەتا گەیشتۆتە ئەندامی سکرتاریەتی ئەرکان. لە یەکەم کابینەی حکومەتی سەربەخۆدا لە ساڵی ١٩٦٢ کراوەتە وەزیری وەرزشو لاوانو دوایی لەگەڵ ژەنەراڵ (هەواری بۆمەدیەن) بەشداری لە کودەتا کردووە بە سەر (بن بیلا)، بووە بە وەزیری دەرەوە، لەو پۆستەدا مایەوە هەتا ئەخۆشیە کوشندەکەی

پرۆتۆکۆلی تایبەت بە ئاسایشی سنوور راستەوخۆ پەیوەندی بە بزافی رزگاریخوازی کوردستانەوە هەیەو بۆ عێراق زیاتر جێی بایەخ بووە، بە پوختی ناوەڕۆکەکەی پێك دێ لە:

١. لە دیباجەی پرۆتۆکۆلەکەدا هاتووە: ((بە پێی بەرئەنجامی بڕیارەکانی رێککەوتننامەی جەزائیر بە مێژووی ١٥ی ئازاری ١٩٧٥ لە بابەت بایەخدان بە گەڕانەوەی ئاسایش و متمانە لە نێوان هەردوولا، بە درێژایی سنووری هاوبەش و بە جدیەتی هەردوولا چاودێری توندو کارا لە سەر سنووری هاوبەش دادەنێن بۆ مەبەستی بەرگریکردن لە هەموو رووداوێکی سنووربەزاندنی تێکدەرانەو هاوکاری توندوتۆلی یەکتری لەو پێناوەدا، بۆ مەبەستی قەدەغەکردنی هەموو کارێکی سنوور بەزاندنی نایاسایی بە درێژایی سنووری هاوبەش، کە بە مەبەستی گێرەشێوێنیو یاخیبوون و هەلگەڕانەوە دەکرێت))[٣٢٥]

٢. مادەی یەکەم تایبەتە بە هاریکاری یەکتر بۆ رێگەگرتن لە جموجۆلی (پەم) لە سەر سنوورەکان، لەو مادەدا رێکدەکەون: أ- پابەند بن بە هەوالدان بە لایەنی بەرانبەر سەبارەت بە ناسنامەی ئەو کەسانەی سنوور دەبەزێنن.

بزمدیەن لە سالی ١٩٧٨، لە سالی ١٩٩٨ەوە سەرۆك کۆماری جەزائیرە. بڕوانە: الکیالی: موسوعە السیاسیە ج٣، ص٨٣٧ عبد العزیز برتفلیقە ناونیشانی ئەلیکترۆنی:
www.elmouradia.dz/arabe/presidence/portrait/bouteflika.htm

٣٢٤- دەقی پرۆتۆکۆلەکان لە بەلگەنامەی ژمارە (٣)

٣٢٥- بەلگەنامەی ژمارە (٣)

ب- هەموو ڕێوشوێنێکی پێویست دەگیرێتەبەر بۆ قەدەغەکردنی ئەوانەی کاری تێکدەرانە ئەنجام دەدەن[٣٢٦].

٣. مادەی دووەم تایبەتە بە هەموو جۆرە شێوازێکی هاریکاری لە نێوان دامەزراوە پەیوەندیدارەکانی هەردوو حکومەت، وەکو وەزارەتی (دەرەوە، بەرگری، ناوخۆ) هەتا دەگاتە بالاترین دەسەڵاتی ئەو وەزارەتانە، بۆ ئەو مەبەستەی لە دیباچەی پرۆتۆکۆلەکە دیاری کراوە.

٤. لە مادەی سێیەم، ئاماژە بۆ ئەو کۆنووسە کراوە، کە لە ئاکامی کۆبوونەوەی لیژنەی هاوبەشی هەردوولا لە خاڵی سنووری تورکیاوە هەتا دەگاتە شەتولعەرەب تێیدا هەموو قاچاغە ڕێگاکانیان سەرژمێری کردووە، کە دەکاتە ٣٨ قاچاغەڕێگا[٣٢٧]، لەوانە (٢١) قاچاغەڕێگا لە حاجی ئۆمەرانەوە هەتا دەگاتە (خانەقین- قەسری شیرین)، ئەوەی دیکە بەرەو باشوور هەتا دەگاتە کۆتایی سنووری ئاوی لە سەر شەتولعەرەب، کە (١٧) قاچاغەڕێگای دەگرتەوە، هەر لەو مادەدا ئاماژە بە دوو ئەگەری تری مەترسیداری پەڕینەوە کراوە، ئەوانیش خاڵە گومرگیەکانو ئەو قاچاغە ڕێگایانەی نەکەوتوونەتە ناو ئەو ٣٨ شوێنە[٣٢٨].

٥. لە مادەی چوارەم لە لایەن دەسەڵاتدارە پەیوەندیدارەکانی هەردوولاوە بۆ گرتنو ڕاوەدوونانی (پەم)و جێبەجێکردنی حوکمی یاسا بە سەریاندا بڕیار لە سەر

٣٢٦- بەڵگەنامەی ژمارە (٣)

٣٢٧- دەربارەی کۆنووسی تایبەت بەو ٣٨ قاچاغەڕێیانە بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٤)

٣٢٨- بەڵگەنامەی ژمارە (٥)

دابینکردنی هەموو کەرەستە مرزیی‌ومادیەکان دراوە، هەروەها رێککەوتوون لەو بارەوە ئالوگۆڕکردنی زانیاری تەواو هەبێت[٣٢٩].

٦. مادەی پێنجەم، تایبەتە بە رادەستکردنەوەی نەك بە تەنیا (پ‌م) بەلکو برگەکانی زۆر بە کراوەیی هاتووە، کە هەموو هەلاتوویەکی ولاتی بەرانبەر بگرێتەوە[٣٣٠].

٧. مادەی شەشەم بە دەربڕینێکی کورت‌و کراوە رێککەوتوون لە سەر چۆلکردنی هەموو ئەو ناوچانەی (پ‌م) بۆ پەڕینەوە یان بۆ حەوانەو کارکردن بەکاری دەهێنن[٣٣١].

٨. لە مادەی حەوتەم، هەموو بالوێزخانەو دیبلۆماسەکانی وەزارەتی دەرەوەی عێراق‌و ئێران دەبنە سیخوڕ لە سەر هەموو جموجۆلێکی سیاسی کورد لە ولاتانی دەرەوە بۆ دۆزینەوەی سەرەداوی دەستگیرکردنی (پ‌م)و شۆڕشگێرانی کورد لە سەر سنوورەکان، لەوبارەیەوە دەبێت سالانە بەرپرسان لە وەزارەتی دەرەوە لەگەل بەرپرسە کارگێڕیە پەیوەندارەکانی ناوچە سنووریەکان کۆببنەوە بۆ هەر هاریکاریەك خزمەت بەو ئامانجە بکات، کە لە پرۆتۆکۆلەکەدا هاتووە[٣٣٢].

٩. لە هەردوو مادەی هەشتەم‌و نۆیەم رێککەوتون لە سەر:

أ - تێکنەگیانی مادەکانی پرۆتۆکۆلی ئاسایش لەگەل رێککەوتننامەکانی تری نێوان عێراق‌و ئێران تایبەت بە پاراستنی سنوورو مافی مەڕ لەوەڕاندن.

٣٢٩- بەلگەنامەی ژمارە (٣)

٣٣٠- بەلگەنامەی ژمارە (٣)

٣٣١- بەلگەنامەی ژمارە (٣)

٣٣٢- بەلگەنامەی ژمارە (٣)

ب-دانانی بنکەی چاودێری لە ناوی شەتولعەرەب بە ڕێگەی بەلەمی ئێشکگر (الزوارق الدوريه)[٢٣٣].

دەتوانین سەرنج و تێبینیەکان لە سەر پەیماننامەو هەر سێ لە پرۆتۆکۆڵەکانو بە تایبەت پرۆتۆکۆڵی سێیەمو پاشکۆی پەیوەست بە پرۆتۆکۆڵەکە بەم شێوە پوختە دەکرێتەوە:

یەکەم: پەیماننامەکەو پرۆتۆکۆڵەکان لە ڕووی کارگێڕیەوە لەو پەڕی وردەکاریدان، لە ڕووی تیۆریەو درزێکیان نەهێشتۆتەوە باسیان لێوەنەکردبێ.

دووەم: زمانی پەیماننامەکەو وردەکاری پرۆتۆکۆڵەکان بێمتمانەیی تەواوی لێ بەدی دەکرێت لەبەرانبەر یەکتری، چونکە ویستوویانە هەموو مەترسییەك، کە لە ناکامی خوێندنەوەی جیا بۆ دەقەکان یان کەمتەرخەمی تووشیان دەبێت بە ڕوونکردنەوەی زیاتر چارەسەری بۆ بدۆزنەوە.

سێیەم: ڕێککەوتننامەی جەزائیرو هەموو پرۆتۆکۆڵەکان بە تایبەت پرۆتۆکۆڵی ئاسایشی سنوور، تایبەتە بە ڕێککەوتن بۆ لە ناوبردنی جوڵانەوەی کورد، بەڵام ناوی کوردی نەبردووە، کەچی لە ڕاستیدا سەودایەك بووە بۆ ئەو مەبەستە[٢٣٤]، لە بەرانبەردا کۆمەڵێك وشەو گوزارشتی دیکەی بۆ (پ.م) سەفەرەزەی چەکدار، پارتو گروپی سیاسی کوردی بەکارهاتووە وەکو: ((لە پێناو ڕاگرتنی هەموو هەنگاوێکی سنووربەزاندنێك، کە ئامانجی تێکدەرانەی هەبێت، ئەمە سەرەڕای چەندان بڕگەی وەکو

٢٣٣- بەڵگەنامەی ژمارە (٣)

٢٣٤- بڕوانە: (خۆشناو: مەسەلەی کوردو، ل١٧٦-١٧٧" نەوشیروان: پەنجەکان، ل١١١" نوردینی: سیستەمی نوێی جیهانیو، ل١٠٥" زهير الزاهر، اتفاقية الجزائر ١٩٧٥ للموقف منها و البديل عنها، الثقافة الجديدة، ع ٢٢٥، السنة(٣٨)، تموز، ١٩٩١، ل١٢)

تێکدەرانە، یاخی بـوون، هەڵگەڕانـەوە، ئەنجامـدانی کـاری تێکدەرانـە لـە هـەرێمی بەرانبەر، لایەنە تێکدەرەکان، کەسانی تێکـدەر، تێکـدەرانی هـەڵاتوو))[335]، پێدەچـێ بەکارنەهێنانی وشەی کورد یان دەربڕینێك گوزارشت لە بزاڤی میللەتی کورد بکـات، رەنگدانەوەی دڵڕاقی‌و شۆڤینیەتی هەردوو رژێم بێت بەرانبەر کورد.

هەموو خاڵەکانی عێراق‌و ئێران لە سەری رێککەوتوون لە نەتەوە یـەکگرتووەکان کۆیـان لە ژێر ناونیشانی (پەیماننامەکانی عێراق‌و ئێران) بە ژمارەکانی (١٤٩٠٣ تـا ١٤٩٠٧) لە ئەرشیفی سکرتاریەتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان هەڵگیراوە[336].

دواتریش حیزبی بەعس لە هەموو لێدوانێکی لە بابەت هۆکارەکانی بەستنی ئـەو رێککەوتننامەیە بە راستەوخۆ ناوی کوردی نەبردووە، بە وشەو بڕگەی تر ناوی هێنـاوە وەکو: ((دەستێوەردانی ئێرانـی لـە کاروبـاری نـاوخۆ... جەیبـی عـەمیل... شـەڕی شاراوە... زیان گەیاندن بە یەکیەتی خاکی عێراق...))[337].

چوارەم: زۆربەی ئەو رستەو دەربڕینانـەی بـۆ هاریکـاری هـەردوو وڵات لـە بابـەت رێوشوێنی توندی ئەمنیەوە لە پرۆتۆکۆڵی تایبـەت بـە ئاسایشـی سـنووردا هـاتووە، دەستکراوەیی داوەتە دەست بەرپرسە پەیوەندیدارەکان‌و بەو پـەڕی جدیـەت دارێـژراون، وەکو دەبڕینەکانی : ((...چاودێری توندو کاریگەر لە سەر سنوورەکان... یـان...هـەموو رێوشوێنێك...یان هاوکاری جۆراو جـۆر... یـان...هـەتا لەبـەرزترین ئاسـتی وەزارەت... یـان...هـەر خـاڵێکی دیکـەی قاچـاغەڕێ، کـە دوای بدۆزرێتـەوە...یـان...پەرەپێـدانی

٣٣٥-ئەو دەقانە بە زمانی عەرەبی رۆشنتر بەدەردەکەون. بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٣).

٣٣٦- فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ هەمین، ل٢٣

٣٣٧- صباح سليمان: اضواء على الحرب العراقية الايرانية، بغداد، ١٩٨١" بدر غيلان: تأريخ الاطماع الفارسية، ص٢١٨-٢٢٢

پەیوەندیـەکانی هەردوو وڵات بە هەر شێوەیەك بخوازێت... یان..هۆکارەکـانی مرۆیـیو مادیی پێویـست..یان..پەرەپێدانی پەیوەندی بەپێی پێویـست..یان بەستنی کۆبوونەوەی نائاسایی..یان... باشترین شێواز بۆ راپەڕاندنی بڕیارەکان...)[٣٣٨]

ئەو رێککەوتنامانەی لە پەراوێزی رێککەوتننامەی جەزائیرەوە واژۆکران.

بێجگە لە پرۆتۆکۆڵەکان چوار رێککەوتننامەی دیکـە لـە نێـوان ئـەو دوو وڵاتـە واژۆکراوە لە سەر مەسەلەکانی:

١- هاریکاری دەربارەی کەشتیوانی لە شەتولعەرەب.

٢- هاریکاری دەربارەی مافی بەکارهێنانی لەوەڕگاکان.

٣- رێککەوتن دەربارەی رووبارە سنوورییەکان.

٤- رێککەوتن دەربارەی مافو ئەرکی قۆمیسەری سنوورەکان[٣٣٩].

وەکو بەدەردەکـەوێ خاڵـەکانی ئـەو رێککەوتنانـە وەکـو ناوهێنـانی راسـتەوخۆو ناراستەوخۆ پەیوەست نەبوون بە کورد، بەڵام نەسـڵی رێککەوتنامـەی جـەزائیر، کـە کورد هۆکاری دیارو بەرچاوی تێیدا بووە بارێکی سیاسی وای دروست کـرد، عێـراقو ئێران بە هەموو جومگەکانی پەیوەست بە بەرژەوەندی ئـابووریو سیاسـیو کـاگێڕیو ئەمنی نێوانیاندا بچنەوە.

٣٣٨- بۆئەو دەقانە بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٣).

٣٣٩- بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ص٧١١)

بەڵێنیداوە بیگەڕێنێتەوە بۆ ئێران[٢٥٥]، بەڵام ناوی ئەو سنوورە وشکانیە لە پرۆتۆکۆڵەکاندا نەهاتووە، کە عێراق بەڵێنی گەڕانەوەی دابێت.

ئەو ئالیەتەی گرتیانە بەر بۆ گەیشتن بە ئاکام.

سەرچاوەی بڕیار بۆ قبوڵکردنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر ئێران جێی پرسیار نییە، چونکە وڵاتێکی پاشایەتی بووەو ئێران لەو ڕێککەوتننامەیە براوە بووە، بەڵام سەدام حوسێن جێگری سەرۆك کۆمار واژۆی لە سەر ڕێککەوتننامەیەك، کە لە سەرووی ئەوەوە سەرۆك کۆماری عێراق (ئەحمەد حەسەن بەکر)[٢٥٦] و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و بەرەی نیشتیمانی و نەتەوەیی و پێشکەوتوخواز هەیە، ڕۆڵی ئەوانە لە پەسندکردنی ئەو ڕێککەوتننامەیەدا ونە.

هەردوو وڵات بۆ هەموو وردەکاریەکان، کە لە پرۆتۆکۆڵ و ڕێککەوتننامەکاندا خۆی دەدیتەوە، سپێردرا بە لیژنەیەك لە لایەن حکومەتی عێراقەوە (سەعدون حەمادی) وەزیری و لەلایەن ئێرانەوە (عەلی خەلعتبری) وەزیری دەرەوە بە هاریکاری

٢٥٥- موحسین دزەیی لە یاداشتەکانیدا دەنووسێ، کە مەنسور پور وتوویەتی : (... عێراق سازش دەکات لە سەروەریەتی بەشی ڕۆژهەڵاتی شەتولعەرەب لەگەڵ ئەو زەویە سنووریانەی لە دیوی ئێران جێگەی ناکۆکی هەردوولا بووە...) بڕوانە: (دزەیی: أحداث عاصرتها، ص١٣٠١)

٢٥٦- - ئەحمەد حەسەن بەکر: لە دوای کودەتای ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ بۆ ماوەی شەش مانگ سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران بووە، لە کودەتای دووەمی بەعس لە ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٨ بووە سەرۆکی کۆماری عێراق و سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و دواتر سەرۆکی بەرەی نیشتیمانی و نەتەوەیی و پێشکەوتوخواز، لە ناوەڕاستی تەمووزی ساڵی ١٩٧٩ دەستی لە کارکێشایەوەو سەدام حوسێنی جێگری جێگای گرتەوە. بڕوانە: (الریب: صفحات من تاريخ العراق، ص٢٦١-٢٩٦° wikipedia.org)

بۆیە ڕێگەی جموجۆڵی ئێمەی نەدەدا... لە ڕێبەندانی ١٩٧٩/١٣٥٦ داوای لە ئێمە کرد دەبێ لە عێراق بچینە دەرێ، یان ئەندامەکان بە ڕەسمی بینە پەنابەرو واز لە تێکۆشانی سیاسی بهێنن...))[٢٤٣]

دووەم: عێراق لە بانگەشەی عروبەو موزایەدەی بەرگری لە مافی عەرەبەکان، بەوەی یارمەتی بزووتنەوەی عەرەبەکانی ناوچەی عەرەبستان (خوزستان) دەداتو رکەبەری ئێرانە لە دەسەڵاتی ئێران بە سەر هەرسێ دوورگەی (عەرەبیو ئێرانی)[٢٤٤] لە کەنداو، کە لە ساڵی ١٩٧١ەوە لە لایەن سوپای ئێرانەوە داگیر کرابوون[٢٤٥]، بەڵام دوای ئەو ڕێککەوتننامەیە لە بیر خۆی بردەوە، ئەمەش لەو شەپۆلە نارەزاییە بەدیاردەکەوێت، کە ڕۆژنامە عەرەبییەکان بە تایبەت ڕۆژنامەکانی سوریا لەو رووە سەرزەنشتی عێراقیان کرد[٢٤٦]، سەرۆکی سوریا ئەوکات ئەو هەنگاوەی بە ناشیرین ڕێنا دەکرد، پێی وابوو پیلانێکی ئیمپریالیستیە بۆ لە دەستدانی خاکی عەرەب بۆ بێگانە، دووبارە ناکۆکیەکانی عێراقو سووریا گەرم بۆوە[٢٤٧]

٢٤٣- عەبدوڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی، ل٢٧٩، ٢٨٣-٢٨٤

٢٤٤- مەبەست هەرسێ دوورگەی (تونبی بچوکو تونبی گەورەو ئەبوموسایە).

٢٤٥- خۆشناو: مەسەلەی کوردو، ل٤٠٧" کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٠، (ی.ن.ك) لە بەیاننامەی دامەزراندنی خۆیدا لە ١٩٧٥/٦/١ ئەو سازشەی ڕووژاندووە، دەگونجێت ئەوکات بۆ سەرنج ڕاکێشانی ڕای عەرەبی بەسوود بووبێت. حکومەتی عێراقیش هەتا دوای ڕوخانی شا وازی لە ورووژاندنی ئەو مەسەلەیە هێنابوو. بۆ بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك) بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

٢٤٦- خۆشناو: مەسەلەی کوردو، ل٤٠٧

٢٤٧- سلومو نکدین، الموساد في العراق، ص٣٠٨

سێیەم: وڵاتانی کەنداو نەکرێنە داشی دامەی زلهێزەکان، لەو بارەیەوە هیچ لایەکیان پشتیوانی لە ناکۆکیە ناوخۆیی‌و ناوچەییەکان نەکەن[٢٤٨]، کە لە راستیدا دوای رێککەوتننامەی جەزائیر دەستێوەردانی هەردوو وڵات لە کێشەی ناوخۆیی عومان کۆتایی هات‌و جارێکی دیکە لەلایەن عێراق‌و ئێرانەوە نەخرایەوە بەر باس.

چوارەم: ئێران هاریکاری عێراق بکات لە تواندنەوەی تەرلوی شۆڕشی کوردو گەڕانەوەی ئاوارەکان بۆ عێراق هەتا لە ئایندە لەگەری هەلگیرسانەوەی شۆڕش نەمێنێت، شا رێگەی بە عێراق دابوو هێزەکانی بۆ راوەدوونانی پێشمەرگە سنووری ئێران بەزێنن، جۆناتان دەڵێ: ((لە رۆژی ١٩٧٥/٣/١٢ شای ئێران، کە زانی بارزانی بەلای بەرگری‌و درێژەدان دایە بە شۆڕش بە پەلە ژەنەراڵ (مەنسور پور)[٢٤٩]ی نارد بە بارزانی رابگەیەنێت، شا لە چاوپێکەوتنی جەزائیردا بەڵێنی بە عێراق داوە چی دی چاو لە کورد نەپۆشێت‌و رێگەی بە هێزەکانی عێراق بدات بۆ جێبەجێکردنی رێککەوتننامەکە بێنە ناو خاکی ئێرانەوە))[٢٥٠]. لە کاتی سەردانی ژەنەراڵ (ئەزهاری) لە ساڵی ١٩٧٨ بۆ بەغدا لە کۆبوونەوەی تایبەتی لەگەڵ فەیلەقی ١ی سوپای عێراقی، لە سەر ئەوە رێککەوتن، کەعێراق بۆی هەیە ئاسمان‌و زەوی ئێران بەکاربهێنێت[٢٥١]، لە کاتی رێککەوتننامەی جەزائیریش عێراق (٣٠٠) ملیۆن دۆلاری دابوو بە ئێران لە بەرانبەر خەرجی ئاوارە کوردەکانی عێراق لە ئێران[٢٥٢].

٢٤٨-کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢١

٢٤٩- پێدەچێ بەرپرسێکی باڵای ساواکی ئێران بووە.

٢٥٠- راندال: کوردستان یان، ل٢٤٥" دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٠٠-٢٠١.

٢٥١- نەوشیروان مستەفا : لە کەناری دانوبەوە، ل١٨٩، لە بەرانبەر سازشی عێراق لە شەتولعەرەب ئێران بەو پەڕی چاوەڕێ نەکراوی هەمو پشتگیریەکی گرتەبەر بۆ هاریکاری عێراق. دەستەوەستانی سوپای عێراقی لەبەرانبەر شۆڕش رەواندەوە، کەچی فاضیل البراك دەنووسێ: (...جولانەوەی چەکداری لە دوای

یاوەری مەحمود عوسمان‌و موحسین دزەیی[٣٦٠] بەرەو ئێران چوو، بە روونی دەردەکەوێت، کە شا ویستوویەتی بە هۆی رێککەوتن لەگەڵ بەعس لە ئازاری ١٩٧٠ تۆڵە لە بارزانی بکاتەوە، بە دەرفەتی زانی بارزانی لە تاران بێت‌و رێککەوتننامەکە رابگەیەنرێت، شا لەگەڵ گەڕانەوەی فەرمانی بە سەرۆکی ئەرکان (سەرتیپ ئەزهاری) کرد، (دەستەی تۆپخانە)و (بنکەکانی موشەك)ی لە کوردستان بکێشێتەوە، ئەو کارانە بە بێ ئاگاداری ئێمە کرا، بروسکەمان بۆ شەفیق قەزاز[٣٦١]ی نوێنەری خۆمان لە تاران نارد، هەتا بزانین چی بووە، بە درێژی لە هەواڵی خیانەتێکی گەورە ئاگاداری کردینەوە، داوای رێنومایمان لە بارزانی کرد، وەلامی داینەوە، کە موحسین دزەیی بە هەموو ئاگادارییەکەوە دەگەرێتەوە لاتان))[٣٦٢]. هەر لە بارەی بیستنی هەواڵی رێککەوتننامەی جەزائیەوە ئیبراهیم جەلال دەنووسێت: ((رۆژی ١٩٧٥/٣/٦ هەواڵ وەك هەورە تریشقەی پاش بروسکەی گەواڵە هەوری بەهار لە هەمولایەك، لە بەرەکانی شەڕ، لە بارەگاکان‌و لە فرۆشگاو بازاڕەکان، لە ناو ئۆردوگاکان، لە کوردستان‌و عێراق‌و ئێران دەنگی دایەوە))[٣٦٣]. هەروەها دەڵێ: ((ئێوارەی رۆژی ١٩٧٥/٣/٦ ئێران تۆپخانەو چەك‌و جبەخانەکانیان‌و سوپاکەیان کێشایەوە بۆ ناو

٣٦٠- موحسین دزەیی: لە هەولێر لەدایك بووە، دەرچووی کۆلیژی یاسایە، ئەندامی باڵای داداگاری شۆرش‌و دوایی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی‌و باڵوێزی عێراق بووە لە چیکۆسلۆڤاکیاو وەزیر بووە لە حکومەتی عێراق. بڕوانە: (دزەیی: أحداث عاصرتها).

٣٦١- شەفیق قەزاز: لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، برازای سەعید قەزازی دوا وەزیری ناوخۆی سەردەمی پاشایەتی بووە، نوێنەری شۆرش بووە لە تاران. بڕوانە: (دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٩٦، ٣٠٦)

٣٦٢- البارزاني و الحركة، ج٣/ص ٢٤٥-٢٤٧

٣٦٣-خوارووی کوردستان‌و ل٢٩٢

خاڵە نهێنییەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر

هەتا ئێستاش دەقی تایبەت بە بەشە نهێنییەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیە بەردەست نین، پوختەی گرنگترین ئەو دۆسییانە ناراستەوخۆ بەپێی بەرئەنجامەکانی دەرکی پێدەکرێت لەم خاڵانەی خوارەوە پوخت دەبنەوە:

یەکەم: نابێت عێراق هیچ جۆرە پشتیوانیەك لە ڕێکخراوە دژە ئێرانیەکان بکات، کە شاری بەغدایان کردبووە مەڵبەندی خۆیان بە تایبەت (حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران = حدکا)[٢٤٠] و (شۆڕشگێڕانی زەفار)[٢٤١]، کە وەکو بەرهەڵستکاری ڕژێمی شا بەدیارکەتبوون و عێراق پشتگیری لێدەکردن[٢٤٢]. ئەمەش لەوەدا پشتڕاست دەکرێتەوە، کە

قاسملو دەڵێ: ((دەوڵەتی عێراق تازە ڕێککەوتننامەی لەگەڵ ئێران مۆر کردبوو نەیدەویست لە جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی ئەلجەزائیردا نوختەیەکی بێتەوە سەر،

٢٤٠- حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران:لە سەر دریژەدانی خەباتی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژێکاف) لەساڵی ١٩٤٥ بە سەرۆکایەتی قازی موحەممەد دامەزراوە. لە ساڵی ١٩٤٦-١٩٤٧ خاوەنی سەروەری سەرکردایەتیکردنی کۆماری کوردستانە، یەکێك بووە لە پارتە سەرەکیەکانی کوردستانی ئێران. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (عەبدوڕەحمان قاسملو، عەبدوڵلای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ب. ش، ٢٠٠٢" عثمان علي: دراسة في حركة الكردية للمعاصرة، ص٦٤٥-٧٧٨)

٢٤١- شۆڕشگێڕانی زەفار: (١٩٦٥-١٩٧٥) لە هەرێمی زەفار لە عومان دژی سوڵتانی عومان پەیدابوون، دواتر دروشمی ئازادکردنی هەموو عومان و کەنداوی عەرەبیان بەرانبەر داگیرکەری بەریتانی بەرزکردەوە . عێراق و هەندێ لە وڵاتانی عەرەبی پشتیوانیان لێکرد، بەڵام ئێران لە بەرانبەردا پشتیوانی لە سوڵتانی عومان دەکرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (محمد علی اللوزی: موضوع الخاص في تاريخ العرب الحديث،، بيروت ١٩٩٩، ص٤٣٣-٤٣٦)

٢٤٢- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢١

لیژنەیەکی بەرفراوان لە باڵوێزو شارەزایانی بواری جوگرافیاو ئەندازەو نوێنەری زۆربەی وەزارەتە گرنگەکان[٢٥٧]

کۆبوونەوەکان لە ئاستی وەزارەت و لیژنەی باڵاو لیژنە فەرعیەکان لە مانگی ئازاری ١٩٧٥ەوە بە شێوەیەکی کارا دەستیان بەکارەکانیان کرد، ئەو لیژنە هاوبەشە بە سەرپەرشتی (عەبدولعەزیز بۆتەفلیقە)ی وەزیری دەرەوەی جەزائیر بووە، لە ١٣ی حوزەیران هەموو پرۆتۆکۆڵەکان لەلایەن وەزیری دەرەوەی جەزائیرو وەزیری دەرەوەی عێراق و ئێرانەوە واژۆکران[٢٥٨].

٢٥٧- بۆ زانیاری لە سەر پێکهێنانی ئەو دوو لیژنەیە. بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٤)

٢٥٨- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: پرۆتۆکۆڵەکان لە بەڵگەنامەکانی (٣)

باسی دووەم

ئامادەکارییەکانی سەرکردایەتی کورد بۆ ئەگەری رێککەوتنی عێراق و ئێران

پوختەی رێککەوتننامەی جەزائیر لەوەدا کورت دێ، کە سەودای داگیرکارانی کوردستان بوو لە سەر حیسابی شۆڕشی کوردستان[٣٥٩]، بۆیە گرنگە هەڵوێستی سەرکردایەتی سیاسی کورد تێبگەین بەرانبەر پیلانێکی کارای لەو جۆرە، ئەمە لە کاتێکدا مێژووی شۆڕشەکانی کورد زۆر ریستەگەی تێدایە لە بابەت هۆکاری دەرەکی و هەڵوێست نواندنی کورد لە هەمبەر ئەو هۆکارە. لێرەدا لە دوای خستنەڕووی وردەکارییەکان لە بەبابەت بڵاوبوونەوەی هەواڵی رێککەوتننامەی جەزائیر باس لە هەڵوێستی سەرکردایەتی کورد دەکەین.

لە بارەی هەواڵی بەستنی ئەو رێککەوتننامەیەوە مەسعود بارزانی دەنووسێت: ((لە سەر داوای شا، بارزانی بانگهێشتی ئێران کرابوو، لە ٢٦ی شوباتی ١٩٧٥ بە

٣٥٩- نورەدینی: سیستەمی نوێی جیهانی و، ل١٠٥، عەبدولڕەزاق عەلی: پیلانی جەزائیر گەلەکۆمەکی دونیای دوو جەمسەری بە دژی کورد و شۆڕشەکەی، گۆڤاری گوڵان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گوڵان، ژ(٢٦٨) ی ٢ی ئازاری ٢٠٠٠، ل١٢

لە دوا بڕیاری بارزانی بۆ کۆتایی هێنان بە بەرگری یەکێك لە گرفتە گەورەکانی ئێران هەردوو وڵات ئاوارەبوانی کوردی عێراق بوو، بۆ ئێران، بۆ ئەو مەبەستەش ئێران ڕێگەی تەواوی بە ڕاگەیاندنی عێراقی دابوو لە ناو ئاوارەکان کار بکات بۆ گەڕانەوەی زۆرترین ئاوارە بۆ عێراق[٢٥٣].

لە هەموو دەقی ڕێککەوتننامەکەو پرۆتۆکۆڵەکانی لەگەڵیدا واژۆکران، وردەکاریەکانی میکانیزمی تواندنەوەی شۆڕشی کوردو ڕێگری کردن لە سەرهەڵدانەوەی شۆڕش بە هێما گوزارشتی لێکراوە یان براوەتە خاڵە نهێنیەکان، یان لە دەقە نهێنیەکان باسی هاتووە، بەڵام ئەو ئاماژانەی سەرەوەو شوێنەواری مەیدانی، کە لە ئاکامی بەرئەنجامەکانی دەست دەکەوێت، ئەوە دەسەلمێنن، کە ڕێککەوتننامەی جەزائیر مادەی نهێنی هەیە.

خاڵێك هەیە عێراق لە بیانوو هێنانەوە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر دەی ورووژاند، ئەویش گەڕاندنەوەی ئەو زەوییانەی ئێران دەستی بە سەراگرتووە، کە گوایە ئێران لە سەردەمی شا نەیگەڕاندۆتەوەو دەبوایە بیداتەوە عێراق، وەکو (زەینەلقوس و سەیف سەعد)[٢٥٤]، کە لە ڕێککەوتننامەو پرۆتۆکۆڵە ئاشکراکانی ساڵی ١٩٧٥ بەرچاو ناکەوێت، لە بەرانبەریشدا بەرپرسانی ئێران باس لە هەندێك سنووری وشکانی دەکەن، کە ناکۆکی لە سەر بووەو بە پێی پێکهاتنی هەردوولا عێراق

ئازاری ساڵی ١٩٧٥ بە ئیمادەی یەکگرتووی عێراق و بە هەوڵی سەرکردایەتیە کارزانەکەی دەستی بە سەرداگیرا) بڕوانە: (مصطفى البارزاني بين الاسطورة و الحقيقة، ص١٩٣)

٢٥٢- دانشجوان پیرو امام، اسناد لانه جاسوسی – کوردستان (٢)، شماره (٣١)، ص١٠٢

٢٥٣- البارزاني: البارزاني و الحركة، ص٢٩٦

٢٥٤- هریدي: كيسنجر و ادارة الصراع الدولي، ص١٧٥-١٧٦.

ڕێککەوتنێکی نووسراو نەبووە[٣٧٥]، لە وتارێکی ڕۆژنامەی لۆمۆندی فەرەنسیدا هاتووە، کە ((...ئێران هەرگیز نەیهێشتووە کوردەکان لە بەشی سێ ڕۆژان پتر تەقەمەنیان لە بەردەست دابێت، کۆمەکی سوپای ئێرانی بۆ لەشکری کوردی زۆر بە قورسی خرابووە ژێر چاودێرییەوە...))[٣٧٦]، یارمەتی نەدانی شۆڕشی کورد بەو ئەندازەیەی لە شەڕی بەرگرییەوە بچێتە شەڕی هێرش بردنو تەنگهەڵچنین بە سوپای عێراقی جێگەی هەڵوێستە لە سەر کردن بووە[٣٧٧]، لەو بارەیەوە جەرجیس حەسەن دەنووسێت: ((... هارکاریکردنی بزووتنەوەی چەکداری کورد بە ئەندازەیەك بووە نەبێتە سەرچاوەی تەنگژەو لاوازی بۆ عێراق، کە سەرکەوتنی تەواو بەدەست بهێنن، هەتا شا گەیشتە ئەو باوەڕەی کورد ئەرکی سەرشانی بەجێ هێناوە، بۆیە لەگەڵ سەدام حوسێن لە ڕێککەوتنی جەزائیر بە یەکگەیشتن))[٣٧٨]، ڕاپۆرتی پایك ئەو بابەتەی بە ڕوونی بەدیار خستووە، کە ئەمریکاو ئێران لە سەر ئەو خاڵە یەك دەنگ بوون، دەنووسێت: ((..ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو هاوپەیمانەکەمان سیاسەتی "سەرکەوتن بە دەست نەهێنان"یان پەیڕەو دەکرد، چونکە ئەو بەڵگانەی لە بەردەست دان بە ڕوونی ئەوە بە دیاردەخەن، کە هەر یەك لە سەرۆکو کیسنجەرو سەرۆکی دەوڵەتی بیانی

٣٧٥- ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٢

٣٧٦- ژیرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی، ل٢١٥

٣٧٧- ئێرانو ئەمریکا هەتا لە سەر جۆری ئەو چەکەی دابوویانە شۆڕشی کوردستانو چۆنیەتی بەکارهێنانی یەك دەنگ بوون. کە چۆن جولانەوەی کورد وەکو کارتی فشار بەکاری بهێننو خواستی ستراتیژی نەیانەدی. بۆ زانیاری زیاتر لەوبارەیەوە. بڕوانە: (گزینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٢٣١-٢٣٢)

٣٧٨- ترکیا في ستراتیجیة الامریکیة، ص١٢٤

بۆ کراوە، کە ئەو شەوە ئێران بە بێ ئاگاداری پێشوەخت هەموو چەکو هێزەکانی بەرگری زەوی‌و ئاسمانی کێشاوەتەوە بۆ ناو ئێران، دەڵێ: ((ئەوجا ئێمە تێگەیشتین لە گەورەیی ئەو پیلانە))[٣٦٩].

هەر لەوبارەیەوە نەوشیروان مستەفا دەنووسێت: ((...کۆبوونەوەی شاو سەدام لەگەڵ یەکتری‌و ڕێککەوتنەکەیان بۆ بارزانی‌و سەرکردایەتی‌و بزوتنەوەی کورد ڕووداوێکی کتوپڕی چاوەڕێ نەکراو بوو، ئەوانیش وەکو خەڵکی دیکە لە دەزگاکانی ڕاگەیاندنی جیهانیەوە بیستیان...))[٣٧٠].

لە ڕوانگەی ئەو دەق‌و ڕوونکردنەوانەی پێشەوە گومان نامێنێت، کە ڕێککەتنامەی جەزائیر بەو شێوەی گەیشتنە ئاکام، دوای هەشت سەعات لە واژۆکردنیەوە دەستکرا بە جێبەجێکردنی، ئەوە بۆ مستەفا بارزانی‌و سەرکردایەتی کورد لە ناکاوو جێگەی سەرسوڕمان بووە، توێژەر ناتوانێت دەروازەیەك بدۆزێتەوە بۆ گومان دروستکردن لە سەر ئاگاداری پێشوەخت.

ئاماژەو شرۆڤەی هەوڵەکانی پێش ساڵێك لەو ڕێککەوتنامەیە ئەوە دەگەیەنێت، کە سەرکردایەتی کورد لە سەرەتای وەرگرتنی هاوکاری لە ئێران‌و ئەمریکا درکی بە ئاکامێکی لەو جۆرە کردووە، بەڵام ڕێوشوێنی جێگرەوەی نەگرتۆتەبەر.

لە چاوەڕوانی سەرکردایەتیەوە بەدوور بووە بەو شکڵ‌و میکانیزمە ڕووبدا، لایەنی کەم حیسابی بۆ ئەو تێگەیشتن‌و هەواڵ‌و ئاگاداریانە نەکردووە، کە لە سەر لێك نزیکبوونەوەی هەردوو وڵات بیستوویەتی، بەڵام نەخشەی سیاسی‌و سەربازی زیاتر ئەگەری پێشهات دادەنرێت، ئەو ئەگەرەش بۆ ئەو حاڵەتانە هەمیشە کراوە بووە.

٣٦٩- أحداث عاصرتها، ص٢٩٢

٣٧٠- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانووبەوە، ل٢٨-٢٩

ئەگەر بە شێوەی پرسیار بیخەینەڕوو، سەرکردایەتی کورد لە سەر چ کەرەستەیەک بڕوای بە خۆی هێنابوو، کە عێراق و ئێران هەرگیز ڕێک ناکەون یان ڕێککەوتن و بەو گەرم و گوڕیە کاردانەوەی لە سەر شۆڕشی کوردستان نابێت، لێرەدا ئەو کەمتەرخەمیە بەدیار دەکەوێ.

یەکەم: لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٤ و کۆتایی ساڵی ١٩٧٥ گەرمەی هەوڵی ناوبژیوانان بووە بۆ پێکهێنانەوەی هەردوو وڵات، ئاماژەیەک دەست ناکەوێت لە سەر کۆبوونەوەی سەرکردایەتی و (م.س)ی (پ.د.ک) لە سەر دیراسەکردنی ئەو مەترسیانەی لە سەر ئەگەرە دەرەکییەکان هەبووە، لە بەرانبەردا ئاماژەی روون هەیە، کە مستەفا بارزانی متمانەی بە شا نەبووە، کە چۆتە ناو هاوکێشەی ئەمریکی – ئێرانی ئەو بێمتمانەیەی نەشاردۆتەوە[٢٧١]، ئەمریکیەکانی پێ زەمانەت بووە، ڕاپۆرتەکەی دەزگای هەواڵگری ئەمریکا (پایک) ئەو قەناعەتەی پشت ڕاست کردۆتەوە[٢٧٢]، ئەمە لەکاتێکدا مستەفا بارزانی دوای نووستنی شۆڕشی کورد دان بەوەدا دەنێ، کە هیچ زەمانەتی نووسراو نەبووە لەلایەن ئەمریکیەکانەوە، بە پێی بەڵگەکان لە سەردانەکەی

٢٧١- بۆ زیاتر دڵنیابوون لە بەدیارخستنی بێمتمانەیی مستەفا بارزانی بە شای ئێران بڕوانە: (گۆتنەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٢٤٢" بارزاني: البارزاني و الحركة، ص٢٧١-٢٧٢)

٢٧٢-لە ڕاپۆرتی ناوبراودا هاتووە-(سەرۆکی کۆمەڵەی ئەو ڕەگەزە "مەبەستی مستەفا بارزانی"یە لە زۆر بۆنەدا وتوویەتی، کە متمانەی بە هاوپەیمانەکەمان "مەبەست لە شای ئێران"ە نیە، بەڵام ئەو متمانەیەی بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەیەتی، هەر وەکو خۆی دەریبڕیوە متمانەی بە هیچ زلهێزێکی دیکە نیە..) بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٦).

له وەڵامی پرسیارێکی (گۆڕینتەر) لەو بارەیەوە ئایا گەورەترین هەڵەی شەخسی چی بووە بارزانی کردبێتی؟ لە وەڵامدا دەڵێ: ((گەورەترین هەڵەی ژیانم، ئەوەیە متمانەم بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کرد، باوەڕم بەو گفتو بەڵێنانە کرد کە پێیان داین))[287]

دووەم: بە پێی ئەو ئاماژانەی لەبەردەستدان سەرکردایەتی کورد گوێبیستی هەواڵی کۆبوونەوەی نوێنەرانی عێراق و ئێران بووە، لەو بارەیەوە مەحمود عوسمان دەڵێ: ((سەرکردایەتی کورد ئاگاداری ئەو پەیوەندیانە بووە لە نێوان هەردوو وەزیری دەرەوەی عێراق و ئێران کراوە))[288]، هەروەها مەسعود بارزانی دەنووسێ: ((لە هاوینی ساڵی ١٩٧٤ لە گەرمەی شەڕەکانی کوردستان بە ڕێگەی هەواڵگری خۆمان هەواڵمان پێگەیشت لە سەر گفتوگۆی نهێنی نێوان ڕژێمی عێراق و ئێران، کە نزیکە ڕێک بکەون، کۆبوونەوەکەش لە نێوان (سەعدون حەمادی) و (عەلی خەلعەتبەری) وەزیری دەرەوەی عێراق و ئێراندا بووە لە ئەستەنبوڵ، دوای ئەوەش کۆبوونەوە هەر بەردەوام بووە، لەوەمان بیست، کە ئیسرائیل ڕۆڵی لەو کارەدا هەبووە، لە هەمان کات بەڕێوەبەرایەتیە ئیسرائیلیەکان جەختیان دەکردەوە، کە شا خیانەت لە شۆڕشی کورد ناکات)[289].

ئەوانەی لەو کاتە لە نزیکەوە چاودێری ڕووداوەکانی کوردستانی عێراقیان کردووە لەو بڕوایەدابوون سەرکردایەتی لە پێشتر ئاگاداری سەرەداوی ئەو نەخشەو پیلانە بوو،

٢٨٧- گۆرینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٣٤٥.

٢٨٨- الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٢٤)

٢٨٩- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص ٢٤٤.

ئێران...))[٣٦٤]، کۆچێرا دەنووسێت: ((...کوردەکان هەواڵی ڕێککەوتنی جەزائیریان لە ڕادیۆوە ژنەوت،... لە ڕادیۆی بی بی سی، لە دەنگی ئەمریکا، لە ڕادیۆی قاهیرە، ڕادیۆی ئیسرائیلو ڕادیۆی بەغدایە))[٣٦٥]، هەروەها دەنووسێت: ((...هەمان شەوی ١٩٧٥/٣/٦ ئێرانیەکان ئەو تۆپخانەو فڕۆکەشکێنانەیان، کە بۆ بەرگری لە بارەگای جەنەڕاڵ بارزانی لە حاجی ئۆمەران هێنابوو کۆیان کردەوەو بردیانەوە بۆ ئێران...))[٣٦٦]، دیارە سەرکردەکانی کورد بەو بێویژدانیە چاوەڕوانی ئاکامەی نەدەکرد، چونکە تا کۆتایی باوەڕیان نەدەکرد، بە ئەمابوون ڕێککەوتنەکە هەندێ شتی بۆ کوردیش تێدابێت[٣٦٧].

موحسین دزەیی یاوەری بارزانی بووە، لە یاداشتەکانیدا ئەوەی ڕوون کردۆتەوە، کە لە تاران بوونو لە ڕێگەی ڕادیۆی تارانو بەغداو لەندەنەوە گوێیان لەو هەواڵە بووە، خۆیان بەوە دڵخۆش کردووە، کە ئەمەش وەکو ڕێککەوتنامەکانی دیکەی نێوان ئەو دوو دەوڵەتە جێبەجێ نابێت[٣٦٨]، بۆ بەیانیەکەی شەفیق قەزاز نوێنەری شۆڕش لە تاران هاتۆتە لایانو پێی ڕاگەیاندوون، کە بروسکەی لە ئیدرس بارزانیو مەسعود بارزانیەوە

٣٦٤-هەمان سەرچاوە، ل٢٩٣

٣٦٥-کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل٤٢١

٣٦٦-هەمان سەرچاوە، ل٤٢٢

٣٦٧- هەمان سەرچاوە، ل٤٢٣-بە لای حکو- نی عێراقیشەوە وا بەزووی چاوەڕوان نەکراو بوو، بەڵام دەستکەوتی ئێران لەو ڕێککەوتنە ئەوەی لێ چاوەڕوان دەکرێ، کە گەرەو گوێ بەرەو پێی جێبەجێکردنی ئەو ڕێککەوتنامەوە بچێ..

٣٦٨- لە ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٣٧ بە دواوە هیچ ڕێککەوتننامەیەك لە نێوان عێراقو ئێران واژۆلەکراوە جێبەجێ نەکرابێ، هەتا وەکو پاساو ئومێدی جێبەجێنەکردنی ئەو ڕێککەوتننامەیەی لە سەر بنیات بنرێ.

دەیانویست بەکرێگیراوەکانمان سەرکەوتن بە دەست نەخەن...))[379]، ئەوە مەبەستی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایە، کە هاوڕای ڕژێمی شا بووەو وەك بەکرێگیراو سەیری بزوتنەوەی کوردی کردووە.

لەلایەکی دیکەوە لە دوای شەش مانگی یەکەمی شەڕ نیو ملیۆن کەسی مەدەنی لە سەر سنوورەکان خڕبوونەوەو بارزانی داوای پەنابەری بۆ لە ئێران کردن[380]، ئەمەش دەچێتە خانەی ئەو ڕەخنەیەی دەکرێ لە سەرکردایەتی بگیرێ، کە ناکری وڵاتێك متمانەی پێی نەکرێ‌و ئەو ئەندازە پەناهەندەیە ئەو هەنگاوەی پێچەوانەی باوەڕی سەرکردایەتی پێی هەبوو.

سەرکردایەتی داوای لە هەموو ئەندام‌و لایەنگرانی خۆی لە ناو دام‌و دەزگاکانی حکومەت‌و ژێردەسەڵاتی حکومەت کردووە بێنە ناوچە ئازادکراوەکان[381]، لەلایەکی دیکەوە، پشتبەستنی تەواو بە چەك‌و دژە ئاسمانی ئێران بەستووە، کە چالاکی پێشمەرگانە بە تەواوی لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٤ەوە کەوتۆتە دەست ئێران[382]، ئەفسەرو پلەدارانی ئەو وڵاتەی متمانەی پێناکرێت! ئەمەیە دژە لە نێوان قەناعەت‌و هەنگاونان، سەرەتای هەنگاونانی سەرکردایەتی کورد بە بێ بەرچاوڕوونی.

سەرکردایەتی کورد لە بەرانبەر شا بە گومان بوو، بەڵام ئەو هەنگاوەی ئەوکات هاریشتوویەتی هیچ مانای بۆ بێمتمانەیی نەهێشتۆتەوە، قورسایی پشتیوانی شۆڕشی

٣٧٩- بڕوانە: ڕاپۆرتی پایك بەڵگەنامەی ژمارە (٦)

٣٨٠- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٧٩

٣٨١- لە ڕێگەی ئێزگەی شۆڕشەوە لە ڕۆژی ٢٣/٣/١٩٧٤ ئاگاداری بۆ هەموو چین‌و توێژەکانی کوردستان خوێندرایەوە، کە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی بەعس چۆڵ بکەن.. بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٩٦)

٣٨٢- هەمان سەرچاوە، ل٣٧٤

کورد لە ئەستۆی ئێران دابووەو لە سەرەتاوە ئێران ڕێنومایی ئەمریکای کردووە بۆ بەکارهێنانی کارتی کورد دژی پێگەی یەکیەتی سۆڤیەتی لە ناوچەکە.

مەحمود عوسمان دەڵێ: ((...یارمەتی ئەمریکیو ئیسرائیلی ڕەمزی بوون، کەچی ئێران بە تایبەت لە سالانی ١٩٧٣، ١٩٧٤ دە ئەوەندەی بۆ دەناردین))[٢٨٣]، بڕوا بە خۆهێنان، کە ئەمریکا ڕێگە نادات شا پشت لە کورد بکات!. بەلام لە مەیدانەکەدا ئێران لە بەردەم شۆڕشی کورد بە دۆستو پالپشتی ستراتیژی بە دیار کەوتووە. ئەوەی پێویست بوو لە ئاستی ناوخۆ پشتبەستن بە ئێران کەم نەکرایەوە، بە جۆرێ حیساب بۆ ئەو ئەگەرە نەکرا، کە جێی متمانە نەبووە، بە پێچەوانەوە ئێران لەلایەن سەرکردایەتی کوردەوە بە کردەوە بە ولاتێکی متمانە پێکراوو دۆستی ستراتیژی دەچێ، وەکو نووسەر ئاماژەی پێداوە، لە بەرانبەر زەمانەتی متمانە بە ئەمریکاش هیچ ڕێککەوتننامەی نووسراوو بەلێنی گرەنتی نەبوو بۆ ئەو دلنیاییەی سەرکردایەتی ئومێدی لە سەر هەلچنیبوو[٢٨٤]، ئەو خالە بزوە کە سەرکردایەتی کورد پشتی پێ قایم کردبوو[٢٨٥]. سکرتێری ئەوکاتەی (م.س)ی (پ.د.ك) حەبیب موحەممەد کەریم دەڵێ: ((لە هاوینی سالی ١٩٧٢ لە تاران بارزانی کیسنجەری بینیوە))[٢٨٦]، سەرچاوە لەبەردەستدانییە لە ئالوگۆڕی نامە بەولاوە کیسنجەر خۆی نیشاندابێ، بۆیە لە ئەندازەی پەیوەندییەکانی کوردو ئەمریکادا زیادڕەوی بووە.

٢٨٣- چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ لەگەڵ ناوبراو لە ژمارەی (١٥٢٤)ی ڕۆژی ١٩٩٧/١٢/٢٣

٢٨٤- گۆنتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٢٨٠

٢٨٥- بە پێی ڕاپۆرتی (پایك) پشتیوانی ئەمریکا بۆ کورد زیاتر لە ڕێگەی ئێرانەوە ڕوخسارێکی هەوالگری پێوە دیار بووە. بڕوانە: (دەقی ڕاپۆرتەکە لە بەلگەنامەی ژمارە (٦)).

٢٨٦- حبیب محمد کریم: تأریخ الحزب الدیمقراطی الکردستانی، ص١٣٢.

نیکسۆن‌و کیسنجەر لە ١٩٧٢/٥/٣٠ بۆ ئێران شا پشتگیری لە شۆڕشی کورد وەکو فشار بۆ سەر حکومەتی عێراقی پێشنیاری شا بووە نە سەرۆکی ئەمریکا[٣٧٣]

لایەنێکی دیکەی پشت بەستنی مستەفا بارزانی بە هاوکێشەی ئێران‌و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەکو نووسەر روونی کردۆتەوە لە سەر قەناعەتێکی هەڵە دانرابوو، دەنووسێ: ((هەڵەکە لەوەدا بوو بارزانی وای دەزانی یارمەتی وەرگرتن لە (c.i.a) بەو مانایەیە بزوتنەوەی کورد بە شێوەیەکی نیوەڕەسمی لەلایەن ئەمریکاوە ناسراوە، راستییەکەی ئەوە بوو بارزانی بە زهنیەتی ئەخلاقیەوە ئاگاداری تیۆریی واقیعخوازانەی سیاسەتی ئەمریکاییەکان نەبوو، بۆیە گەشبینانە دەیڕوانیە بابەتەکەو بەهیوا بوو ئەمریکا بۆ بەردەوامبوونی یارمەتی بزوتنەوەکەی بدات))[٣٧٤]، لێرەوە بەدەردەکەوێ، کە بارزانی ئومێدی لە سەر یارمەتی‌و پشتگیری ئێران هەڵنەچنیبوو، بەڵکو ئەوەی جێی ئومێدی ئەو سەرکردایەتیەکەی بووە، ئەمریکا بووە، کە بەنیاز بووە وەکو پشتیوانیەکی ستراتیژی بێنێتەوە بۆ بزاڤی رزگاریخوازی کوردی.

لێرەدا درك کردنی مستەفا بارزانی بە گومان خستنەر سەر شای ئێران بۆ پشتکردنی لە شۆڕشی کورد، بە تیژی‌و پێشبینی ئەو بە دیاردەخات لە بەرانبەر پێشهاتەکان‌و ناسینی دوژمنان، بەڵام ئەوە بەتەنیا بەس نەبووە، بەڵکو ئەو بۆشایە گەورەیە ماوەتەوە، کە چۆن ئاراستەی چارەنووسی هەموو شۆڕشەکەی لە دەست ئێران ناوە، نەخشەو پلان‌و رێوشوێنی جێگرەوەی نەگرتۆتەبەرو لەگەڵ سەرکردایەتیەکەی ئەو بابەتەی نەخستۆتە دووتوێی لێکۆڵینەوەو دۆزینەوەی رێگەچارەی هاتنە پێشەوەی ئەو ئەگەرە مەترسیدارە، ئەمە لە کاتێکدا ئاماژە هەیە، کە لەگەڵ ئێران هیچ

٣٧٣- ایوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص٥٠٧-٥٠٨، ٥١٢.

٣٧٤- فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٣٥٩

که دواتر ئاکامەکەی دەرکەوت[٢٩٠]، بەڵام بە راشکاوانە رێوشوێنی گونجاریان نەگرتۆتە بەر، سەرۆکی ئەوکاتەی میسر ئەنوەر سادات لە دوای کۆبونەوەی لەگەڵ شای ئێران لە رێگەی باڵوێزی خۆی لە لوبنان داوای دیتنی بارزانی کردووە، (سامی عەبدوڕەحمان) بە نوێنەرایەتی بارزانی چووە قاهیرە، لە رۆژی ٢١ی شوباتی ١٩٧٥ سەردانی ئەنوەر ساداتی کردووە، بە راشکاوی سادات هەواڵی گفتوگۆی نێوان عێراقو ئێرانی پێراگەیاندووە، ئەوەشی پێ وتووە، کە کۆبوونەوەی عێراقو ئێران پەیوەندی بە کوردیشەوە هەیە[٢٩١]، ئەمەش ئاگادارکردنەوەیەکی دۆستانەی راستەوخۆ بووە، بەوەی کورد مشوری خۆی بخواتو ئایندەی خۆی لە بەر رۆشنایی ئەگەری پێکهاتنەوەی عێراق ئێران دیراسە بکات، لەو سەفەرە سامی چاوی بە رۆژنامەنووسی میسری بە ناوبانگ (موحەمەد حەسەنێن هەیکەل) کەوت، هەیکەل ئەو ئەگەرەی خستۆتە بەردەم سامی عەبدوڕەحمان، کە ئەگەر هەردوو وڵات پێک بێن سەرکردایەتی کورد چی دەکات[٢٩٢]. دەکرێ لە بەرانبەر پرسیارێکی رۆژنامەنووسیدا بڵێت بەرگری دەکەین،

٢٩٠- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٢" الخراصان: التیارات السیاسیة، ص١٨٩، بە مێژووی ٢٢ کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٢ مستەفا بارزانی نامەی بۆ کیسنجەر نووسیوە، ئاگاداری کردۆتەوە لە مەترسی لێکنزیکبوونەوەی عێراقو ئێرانو چارەنووسی کورد، داوای لێکردووە وەختێکی کوردی سەردانی راشتێن بکات، کیسنجەر بە مێژووی ٢٢ شوباتی ١٩٧٥ وەڵامی نامەی بارزانی لە چەند بڕگەیەکی گشتیدا داوەتەوە، بەڵام دڵنیاکردنەوەی تێدا نییە. بۆ دەقی نامەی کیسنجەر بۆ بارزانی. بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە(٧)

٢٩٠- چاوپێکەوتنی رۆژنامەی کوردستانی نوێ لەگەڵ مەحمود عوسمان. بڕوانە: ژمارەی (١٥٢٤)ی رۆژی ١٩٩٧/١٢/٢٣

٢٩١-کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤١٧" ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٨٩

٢٩٢- کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤١٧، ئەنوشیروان مستەفا : لە کەناری دانوبەوە، ل ٢٧

بەلام ئەمە لە رووی سیاسییەوە ئاگادار کردنەوەی پێشوەخت بووە بۆ سەرکردایەتی شۆڕش، کە کاری لە سەر نەکردووە، سەرەڕای ئاگاداری ناوبژیوانی میسر، بارزانی ئاگاداری هەوڵەکانی ئوردن و جەزائیریش بووە بۆ کۆتایی هێنانی ناکۆکی عێراق و ئێران[293]. لە مانگی شوباتی ١٩٧٥ەوە سەرکردەکانی شۆڕش ئاگاداربوون بە ناوبژیوانی کردنی عێراق و ئێران، بەلام پێیان وانەبوو ئەو دوو وڵاتە دەگەنە یەك[294]، کە ئەمەش شرۆڤەی دروست نەبووە بۆ پێشهاتەکان یان هیچ نەبێ لە ڕێگەی سەرکردایەتی و (م.س) بە کۆمەڵ شرۆڤە بۆ پێشهاتەکان نەکراوە.

سێیەم: هەڕەشەی سەدام حوسێن لە ئیدریس بارزانی لە دوا کۆبوونەوەی نێوان وەفدی سەرکردایەتی کورد و بەعس، ستراتیژیەتی بەعس لە بەرانبەر هەڵگیرسانەوەی شەڕی ٨ی ئازاری ساڵی ١٩٧٤ زۆر روون و ئاشکرا کردووە، بەمەش نەخشەی ڕێگای حکومەتی عێراقی لەبەردەم سەرکردایەتی کورد ئاشکراکردووە، واتە لە هەموو حاڵەتێکی پاشەکشێی حکومەت، کە بە پشتیوانی ئێران ئەنجام بدرێ، ئەوە سازش بۆ ئێران لە بەردەم حکومەت کراوەیە.

چوارەم: بەر لە ڕێککەوتننامەی جەزائیر لێدوان و چاوپێککەوتنی بەرپرسانی هەردوو وڵات، حاڵەتی پێکهاتنەوەی پێوە دیارە، بەلام هەڵوێستە لە سەر ئەو لێدوان و چاوپێکەوتنە رۆژنامەوانیانە نەبووە، لە چاوپێکەوتنی لەگەڵ رۆژنامەی ئەهرامی میسری لە ٢١ی شوباتی ١٩٧٥ واتە ٢٠ رۆژ پێش راگەیاندنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر سەدام حوسێن دەڵێ: ((کوردەکان لە بارزانی دەکشێنەوە، ئەوەی بەدەستیەوە دەمێنێت راوێژکارە ئیسرائیلیەکانە، باسی هاریکاری ئێرانی نەکردووە بۆ بارزانی،

٢٩٣-ئینتیسار: ئیتنۆنەتەوایەتی کوردی، ل٢٦٤.

٢٩٤ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٨٨-٢٨٩

ئاماژەی کردووە بە تـەبایی دراوسـێیەتی لەگـەڵ ئێـران و نەچـۆتە سـەر باسـی مـافی سەروەریەتی عێراق لە شەتولعەرەب))[295]، پێدەچێت سەدام حوسێن ئەو کـات بڕیـاری ئەوەی دابێت، کە بەو نزیکانە پەنا بەرێتە بەر سازش بۆ ئێـران، کـە بەرئەنجامـەکانی دواتر ئەوەی بەدیارخـست.

ئەو ڕێوشوێنەی گیابووە بەر لەو ئاستەدا نەبووە، خۆی لەبەر ئـەو ئەگـەرە بگـرێ، مەسـعود بـارزانی لەوبارەیـەوە دەنووسـێت: ((...چـەند هەوڵمانـدا ئامـانج لـەو نزیکبوونەوەی عێراق و ئێران بـزانین. لـە سـەر ئـەو زانیاریانـەی دەسـتمان کـەوتبوو نامەمان بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نارد، داوامان لێکردبوون وەفادارین بەو پەیمانـەی بـە ئێمـەیان داوە، هـەتا شۆڕشـەکەمان نووشـستی نـەهێنێت... ئیـدارەی ئەمریکی بە تەواوی نەفیان کردبوو، کە لێکنزیکبوونەوەیەك یان مـۆرکی سیاسـی وا هەبێت زیان بە تێکۆشانی کورد بگەیەنێت، لەلایەکی دیکەوە لە سەر ئەو زانیـاریانـە نامەمان بۆ شا نارد ئەویش لە نامەیەکدا بـۆ بـارزانی دڵنیـایی کـردەوە، کـە پشـتی شۆڕشی کوردی بەرنادات، بارزانی بە نوێنەری تایبەتی خۆی لە سـەر ئـەو زانیاریانـە نامەی بۆ هەریەك لە مەلیك حوسێن و سادات نارد))[296].

لە شوباتی سالی ١٩٧٥یش بارزانی، بە سامی عەبدوڕەحمان نامـەی بـۆ سـادات ناردبوو، لەو نامەیەدا داوای لێکردبوو، کە عەرەب بێن و ئەو کێشەیە لە نێوان کورد و عێراق چارەسەر بکەن، ساداتیش بـەڵێنی دابـوو هەرچـی لـە توانـای دابێـت هـەوڵ

٢٩٥- سلومر تكدين: الموساد في العراق، ص٢٩٨

٢٩٦- البارزاني و الحركة التحررية، ج٣/ ص٣٤٤. کە لە ڕاستیدا مەسعود بارزانی لە پەراوێزی بەڵگەنامەکان نامەیەکی درێژی مستەفا بارزانی خستۆتەڕوو، کە لە ١٩٧٤/٢/١٦ ئاراستەی هەموو پاشاو دەوڵەتانی ئیسلامی کردوە لە سەر کارە دژێوەکانی حکومەتی عێراق بەرانبەر کورد. بۆ دەقی نامەکە بڕوانە: (البارزاني والحركة، ج٣/ ص٨٥٦-٨٥٨)

بدات[٢٩٧]، ئەمەش هەنگاوێکی دروستی دیکە بووە لە ئاست ڕێگە چارە بۆ ئەو مەترسیە، بەڵام تەنیا هەوڵێکەو نەبووە بە ئەلتەرناتیڤ، هەروەکو دواتر دەرکەوت سادات هەنگاوی بۆ چارەسەری ئەو کێشەیە نەهاویشت، نامەکەی مستەفا بارزانیش درەنگ بووە، چونکە ئەوکات عێراق‌و ئێران تەواو لێك نزیك ببوونەوە.

لێرەوە دەگەینە ئەو ئاکامەی، کە سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان، ئاگاداری گفتوگۆی نێوان عێراق‌و ئێران بووە، شۆڕشیش هەموو قورسایی پشتیوانی خۆی بە ئێرانەوە بەستۆتەوە، ئەگەر هەردوو وڵات پێك بێن شۆڕشی کوردستان زیانی لێدەکەوێت، بەڵام چاوەڕوانی زیانی وا گەورە نەبوون، هەنگاوی کردەیشیان نەگرتەبەر بۆ ئەگەری ئەو زیانەی لە شۆڕشی کورد دەکەوێت، لە ئاستی بەرەکانی جەنگ‌و شێوازی شەڕ، حیسابکردن بۆ ئازوقەو تەقەمەنی‌و چەك لە حاڵەتی سنوور داخستنی ئێران، لە ئاستی دۆزینەوەی ڕێگە چارەیەکی گونجاو بۆ ئاوارەکان، هەر هیچ نەبێت ئاگاداری خەڵك بکەن ئەوەی دەتوانێت لە شارو گوندی خۆی بمێنێتەوە، ئارام بگرێ‌و ئاوارە نەبێت، خەڵکی مەدەنی لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی شۆڕش دووربخەنەوە، ڕێـڕەوی نەخشەی شەڕ لە شەڕی بەرەییەوە لە سەرخۆ کەم بکەنەوە، بگۆڕن بە شەڕی پارتیزانی، ئەوانە هیچی نەکرا، بارزانی وەکو لە دوای ٢٦ی شوباتی ئەو ساڵە لە تاران بە (موحەمەد حەسەنین هەیکەل)ی وتبوو، ئەگەر عێراق‌و ئێرانیش ڕێك بکەون ئێمە شاخەکان‌و چەکەکان‌و پێشمەرگەکانمان هەر دەمێنن، بەردەوام دەبین لە خەباتی خۆمان[٢٩٨]، ئەمە لەو کاتە دەکاتە ١١ڕۆژ پێش ڕاگەیاندنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر،

٢٩٧- هەمان سەرچاوە.

٢٩٨- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٨٩

ئەگەر ڕیوشوێنی وردکردنەوەی ئەو پیلانەی بارزانی بە کردەوە بگیرایە خزمەتی پاراستنی شۆڕش دەکرد.

لە ماوەی مانگەکانی شوباتو سەرەتای ئازاری ١٩٧٥ زانیاری دەست ناکەوێت لە سەر ئەنجامدانی کۆبوونەوەی (م‌س)و ئەنجومەنی سەرکرایەتی لە سەر باروودۆخی چاوەڕوانکراو بۆ راوێژکردنی ئەگەری وەستاندنی پشتیوانی ئێران، پێدەچێت بەشێکی هۆکاری کۆنەبوونەوەی سەرکردایەتی لە سەر ئەو ئەگەرە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە، کە لە مایسی ١٩٧٢ لەوکاتەی چوونە ناو هاوپەیمانی ئەمریکیو ئێرانی بە بڕیارو ئاگاداری هەموو ئەندامانی سەرکرایەتی نەبوو، هەتا لە کاتی بەرئەنجامە مەترسیدارەکانی ئەو کارە کۆبینەوەو پرسو رای هەموانی لە سەر بکرێت، چونکە وەکو ئاماژە هەیە، لە ناو هێزی پێشمەرگەو فەرماندە سەربازیەکان ئەو هەواڵە هەمووی نهێنی بوو[399].

کاروباری سەرکردایەتیو پەیوەندی بە جیهانی دەرەوە لە بندەستی بازنەیەکی بچوك کورتهەڵهاتبوو، کە ئەوانیش توانای سیاسیو لێکدانەوەی ڕووداوەکانیان سنووردار بووە، کارەکان لە ماوەی ئەو ساڵە بە کۆمەڵ نەبوون، زیاتر پەیوەندی دەرەوەش لەگەڵ ئێرانو ئەمریکا بوو، ئەویش بۆ داواکاری مادیو چەکو تەقەمەنی، ئەگینا بەشداری کردن لە کۆنفراسو کۆبوونەوە پەیوەندیدارەکان بە مافی مرۆڤ و گەیاندنی کێشەی کورد بە ناوەندە نێودەوڵەتیەکان لە ماوەی دوای بەیانی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠و بە تایبەتی لە ماوەی شەڕی یەك ساڵە زۆر لاواز بووە، پەیوەندی لەگەڵ وڵاتانی بەرەی سۆشیالیزمیو وڵاتانی بێلایەنی ناو ململانێی هەردوو جەمسەر نەبووە، لە ئاستی دەرەوە بە تەواوی شۆڕشی کوردستان بۆتە پەراوێزو پاشکۆ بۆ ناکۆکی ئیقلیمی لە

٣٩٩- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٢/ص٣٧٨

نێوان عێراق‌و ئێران‌و ناکۆکی شەڕی سارد لە نێوان دوو جەمسەری بەرەی وارشۆ[٤٠٠] و ناتۆ[٤٠١]. بۆیە نووشستی شۆڕشی کوردستانی باشوور لە ئاکامی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ناوەندە ڕۆشنبیری‌و ڕێکخراوە مرۆڤدۆستەکان نارەزایی لێدروست نەبوو.

لە کاتی ڕاگەیاندنی ڕێککەوتننامەی جەزائیریش سەرکردایەتی لە داوی پیلانی شا دابوو، شا بۆخۆی ئێرانی بەجێهێشتووە، بەرەو ئوردون چووە بۆ خۆئامادەکردن بۆ کۆبوونەوەی ڕێکخراوی (ئۆپێك). ئەو کۆبوونەوەی تێیدا ڕێککەوتننامەی جەزائیری مۆرکرد، لە ٢٦ی شوبات بارزانی بانگهێشت کرابووە ئێران‌و چاوەڕوانی نەکردووە بارزانی ببینێت، یان دەکرێ بۆ ئەو مەبەستە ویستبێتی لە ئێران بیبینێتەوە، لە ڕۆژی دوای مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر گەڕایەوە تاران، بەڵام پێنج ڕۆژ دوای ئەوە لە ١١ی ئازار خۆی نیشانی بارزانی‌و وەفدی یاوەری داوە، پێنج ساڵ لەوەپێش بارزانی لە ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ڕێککەوتننامەی واژۆکردو پرسی بە شا نەکردووە، گوێی بە نارەزایی شا نەداوە، شا ئەو ڕۆژەی وەکو تۆڵەکردنەوە دیاریکردووە[٤٠٢]، ئەمانەش بە

٤٠٠- بەرەی وارشۆ: هاوپەیمانیەتی سەربازی بووە لە نێوان وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژهەڵات بە سەرۆکایەتی یەکیەتی سۆڤیەت کە لە ئایاری ساڵی ١٩٥٥ لە شاری وارشۆی پایتەختی وڵاتی پۆلۆنیا دامەزراوە، یەکیەتی سۆڤیەت‌و پۆڵەندەو تیشکۆسلۆڤاکیاو مەجەرو رۆمانیاو ئەلبانیاو بولغاریا ئەندامی بوون دواتر ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات چووە پاڵیان. بارەگای هاوپەیمانیەتی وارشۆ لە مۆسکۆ بووە، بەپێی پرتیپەکانی دامەزراوەی تایبەت بە خۆی هەبووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٧/ ص٢٤٨-٢٤٩)

٤٠١- بۆ زانیار زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: (اللجنة التحضيرية، تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص٦٢-٦٩)

٤٠٢- لەو بارەیەوە بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٢٤٥" ژێرارە چالیارە و ئەوانیتر: گەلێکی، ل٣٩٥)

هۆی لە خۆشیی بوونی شارە بووە[٤٠٣]، بەڵام ناکرێ هەمووی بخەینە خانەی شرۆڤەی سایکۆلۆژیەتی شا لەبەرانبەر بەیاننامەی ئازاری ١٩٧٠و بارزانی.

موحسین دزەیی لەو سەفەرە یاوەری بارزانی بووە، بەو شێوەیە دیدارەکە دەگێڕێتەوە: ((... بەیانی ڕۆژی ١١ی ئازار ژەنەراڵ نەسیری هات، یاوەری بارزانیو هاوەڵانی بکات بۆ لای شا، وابزانم سەعات دەی بەیانی بوو، سەیارەیەکی هێنا بوو بارزانی لەگەڵ خۆی سوار کردو سەیارەیەکی دیکەش بۆ دکتۆر مەحمود عوسمان ئەندامی (م.س)، کە بارزانی بە سیفەتی ڕاوێژکاری هەندێك جار لە سەفەرەکانی لەگەڵ خۆی دەیبرد[٤٠٤]، هەروەها شەفیق قەزاز بە سیفەتی نوێنەری شۆڕشی کوردی لە تاران، من مەبەستم نەبوو بچم، پێشتر لە هیچ کۆبوونەوەیەك لەگەڵ شا دانەنیشتبووم، تەنیا لە ئوتێل بۆ بەڕێکردنیان دەرچووم، نەسیری تەماشای کردمو داوایکرد منیش بەشدار بم، منیش سەیری بارزانیم کرد، ئاماژەی کرد لەگەڵیاندا سوارمو بچم...)). لە درێژەی گێڕانەوەکەیدا دەنووسێ: ((... دوای ئەوەی دانیشتین بە ماوەیەکی کەم شا بە لوت بەرزیەوە هاتە لامان، سەلامی لێکردینو وەڵامان دایەوە، یەکسەر هاتە ناو بابەتەکەوەو وتی: سەبارەت بەو ڕێککەوتننامەیە لەلایەن دۆستانەوە زۆر سەرکۆنە کراوین، بەوەی

٤٠٣- پێشتر مستەفا بارزانی لە کۆماری مهاباد لای دەسەڵاتدارانی ئێرانی حوکمی لە سێدارەدانی هەبووە، لە دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول بە قسەی (عیسا پەژمان) دەزگای ساواك قەناعەتی بە شا کردوە دادگایی بارزانی هەڵبوەشێنێتەوە، چونکە بۆ فشار خستنە سەر ڕژێمی تازەی عێراقی جێگرەوەی بارزانی نییە. بڕوانە: (عیسی پەژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل٤٩-٥١)

٤٠٤- ئەندازەی ناتەبایی سەرکردەکانی شۆڕش لێرەدا بەدەردەکەوێ، مەحمود عوسمان لە ساڵی ١٩٦٤ەوە ئەندامی مەکتەبی سیاسی بووە، بەشداری زۆربەی کۆبوونەوەی هەستیارەکانی کردووە لەگەڵ حکومەتی عێراقیو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بەڵام بەدیدی یەکێك لە نزیکەکانی بارزانی "بە سیفەتی ڕاوێژکاری" هەندێ جار لەگەڵ خۆیدا دەیبرد. توێژەر.

ئەگەر ئێمە هاوکاری ئێوە نەکەین هەتا عێراق سیاسەتی خۆی بگۆڕێت، بە تەواوی بڕیارمانداوە لە سەر ئەو ڕێگەیە بڕۆین، بۆ ئێوەش سێ ڕێگاتان لە پێش دادەنێین، بگەڕێنەوە عێراق لێبووردنی گشتیتان بۆ دەردەکات، کە من داوام لێکردووە، "وەکو خۆی دەیوت" یان پەنا بهێننە بەر ئێران، یان بە بێ هیچ یارمەتیەکی ئێران بەردەوام بن لە شەڕ ، تەنانەت لە کۆتایی مانگی ئازارەوە سنوورتان لە سەر دادەخەین، لە بەرانبەردا دکتۆر مەحمود عوسمان وتی: چ وەڵامی گەلی خۆمان بدەینەوە، ئەوان چی بە ئێمە دەڵێن؟ شا بە توڕەییەوە وتی: دەڵێن سەرکردەکانمان زۆریان وت و مافیان بە فیڕۆدان. پرسیارم لێکرد ئایا ڕێگە بە پەناهەندەکانمان دەدات، ئەو خێزانانە لە ئێرانن بهێننەوە، ئەگەر شەڕ بەردەوام بێت؟ وتی باش دەبێت.

بارزانی وتی: بە ڕاستی لە بەر ڕاستگۆیی دەستمان خستە دەستتان نەك بۆ ئەوەی دەستمان ببڕن، لێرەدا شا هەستا، کە ئاماژە بوو بە کۆتایی هاتنی کۆبوونەوەکە، پێش ئەوەی بڕوات من پێم وت: باڵوێزی عێراق بووم و چاك لە مەبەستی ئەوان تێدەگەم سەبارەت بە خوزستان و ئەوانی دی، بە لە خۆبایی و فیزەوە وەڵامی دایەوە، کە هەمووو ئەوانە دەزانم، بەڵام ئێمە بە هێزین، چیان بۆ ناکرێت، من (تاقیان دەکەمەوە) چەندە ڕاستگۆن، دوایی خوا حافیزیمان کرد، هەمووی نیو سەعاتماینەوە))[٤٠٥]. ئەمە دەقی گێڕانەوەی یەکێك لە بەشدارانی دوا دیداری شا و بارزانی و وەفدی یاوەری بووە، بەڵام ئەوانەی باسیان لەو کۆبوونەوەیە کردووە هەموویان لە سەر ناوەڕۆکی باسەکانی ئەو کۆبوونەوەیە کۆکن نین. ناگونجێت لە ماوەی نیو سەعات دانیشتن هەر هێندە قسەیە کرابێت، لە هەڵەسەنگاندنەکەی (لیژنەی ئامادەکاری) کە مەحمود عوسمان بەرپرسی

٤٠٥- أحداث عاصرتها، ص٢٩٨

ئەو دەستەیە بووە[٤٠٦] و یاوەری بارزانی بووە بۆ لای شا لە ڕاپۆرتەکەیاندا هاتووە، کە دوای ئەوەی شا ڕێگەکانی خۆی خستە بەردەم بارزانی ئەویش وتی: ((ئێمە گەلی ئێوەین مادام ئێوە بە ڕێککەوتننامەکە ڕازین لە بەرژەوەندی ئێرانە، ئێران وڵاتی دایکمانە هیچ دژایەتیمان لەگەڵیدا نییە، لە ژێر فەرمانی تۆداین، بڵێی بمرە دەمرین یان بڵێی بژی دەژین. دڵسۆزی تۆین، لە ئایندەش بە دڵسۆزی تۆ دەمێنینەوە، خوازیارین بەردەوام بیت لە چاودێریمانو لە چاودێری کێشەکەمان...))[٤٠٧]. لە ڕاپۆرتەکەدا هاتووە، کە پێویستی نەدەکرد ئەو قسانەی بکردایە[٤٠٨]، لەوانەیە ئەو هەستی بە گەورەیی پیلانەکە کردبێتو ویستبێتی هیچ نەبێت بۆ ئایندە دەروازەیەك بۆ گفتوگۆ لەگەڵ شای ئێران بهێڵێتەوە، هەتا بە لاوازیش بێت بتوانێت جوڵانەوەکە

٤٠٦- لیژنەی ئامادەکاری (پ.د.ك): لە دوای شۆڕشی ئەیلول مەحمود عوسمانو شەمسەدین موفتی، عەدنان موفتیو قادر جەباری سەرکرایەتیەکیان پێکهێنا بوو بە ناوی (لیژنەی ئامادەکاری پ. د. ك)، لەو لەناعەتدا بوون دوای هەڵوەشانەوەی نووشستی شۆڕشی ئەیلول هیچ سەرکردایەتیەك شەرعیەتی نەماوەو دەبێت کار بکرێت بۆ کۆنگرە. چالاکی نووسراوی ئەو لیژنەیە کە گوزارشت لە بیروبۆچوونیان بکات لەو نووسراوە بەولاوە هیچی دیکە لە بەردەست دا نیە. لە تەوەری یەکەم هەڵسەنگاندنێکی رەخنەییە لە سەر شۆڕشی ئەیلولو تەوەری دووەم خستنەڕووی هەڵوێستی لیژنەی ئامادەکاریە لە سەر دروستکردنەوەی پارتی وەکو حیزبێکی سیاسیو چەند بابەتێکی سیاسی تایبەت بەو قۆناغە. بڕوانە: (الحزب الديمقراطي الكردستاني. اللجنة التحضيرية: تقيم مسيرة الثورة الكردية و انهيارها والدروس و العبر المستخلصة منها).

٤٠٧- اللجنة التحضيرية: تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص١٠٤-١٠٥،

٤٠٨- اللجنة التحضيرية، تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص١٠٤-١٠٥، بۆ گێڕانەوەی زیاتر لە سەر دەقی قسەکانی ئەو کۆبوونەوەیە. بڕوانە: (ڕانداڵ: کوردستان یان، ل٢٤٣-٢٤٤" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٢٩)

درێژە پێبدات، چونکە لەگەڵ گەڕانەوەی بۆ سەرکردایەتی لە ناوپردان لە رۆژی دوایی ١٢/٣/١٩٧٥ لەگەڵ هەڵبژاردنی بەرگریو درێژەدان دابووە بە شۆڕش[٤٠٩].

دوای ئەوەی ئێرانیەکان هەموو چەکە قورسو دژە ئاسمانیەکانیان کێشایەوە ناو خاکی ئێران بۆ رۆژی دوایی واتە ٨/٣/ ١٩٧٥ عێراق هێڵی (هاملتۆن)[٤١٠]ی لە سەرەوە بۆ خواری بۆردومان کرد[٤١١]، سوپای عێراق ئەمەی بە دەرفەت زانی هێرشێکی چڕی بۆ سەر بارەگاکانی پێشمەرگە دەستپێکرد[٤١٢]، بەڵام هێرشەکەی رووبەڕووی بەرگری پێشمەرگە بووە[٤١٣].

لە کاتێکدا زۆربەی زۆری ئەندامانی (م‌س)و سەرکردایەتیو فەرماندەکانی هێزی پێشمەرگە لە کوردستان بوون، کەچی گێڕانەوەی جیا هەیە لە سەر هەڵوێستی (م‌س)و سەرکردایەتی لە رۆژی ٦/٣ هەتا ١٢/٣ کاتی گەڕانەوەی بارزانیو رۆژانی دواتر.

٤٠٩- بۆ رای بارزانی لە سەر درێژەدان بە شۆڕش. بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٢/ص٣٥٢" دزايي: أحداث عاصرتها، ص٣٠٠)

٤١٠- دۆڵی هاملتۆن: بەو رێگەیە دەڵێن کە هەولێر بە حاجی ئۆمەرانو دواتر بە ئێرانەوە دەبەستێتەوە، پێشتر رێگەی کاروانی هاتوچۆی نێوان موسڵو شارەکانی ئازەربایجانی رۆژئاوا بووە، لە ساڵی ١٩٢٨ دروست کراوە، بە ناوی هاملتۆن کە ئەندازیاری سەرپەرشتی ئەو پڕۆژەیەکە ناسراوە، هاملتۆن لە دایکبووی ساڵی ١٨٨٩ نیوزلەندایە، لە ساڵی ١٩٧٣ مردووە. بڕوانە: (گزیتەر دیشەر: کورد گەلێکی، ل٢٥٩-٢٦٠)

٤١١-ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٣" زیرار شالیان: تراژیدیای کورد، ل١١٦

٤١٢- راندال: کوردستان یان، ل ٢٤٢

٤١٣- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٣

مەسعود بارزانی باس لە کۆبونەوەیەی ٩ی ئازار دەکات، کە موحسین دزەیی پێش وەفدی تاران گەڕاوەتەوە، نامەی مەحمود عوسمانی هێناوە، ئەو ئەندامە سەرکردایەتیانەی لە حاجی ئۆمەران بوون و کۆبونەتەوە هەتا بڕیارێك گەڵاڵە بکەن. دەنوسێ: ((نامەکەی مەحمود عوسمانم خوێندەوە، هەروەها گوێمان لە قسەی موحسین دزەیی گرت...))[٤١٤]، کە لە تارانەوە گەڕابۆوە بۆ گەیاندنی دوا هەواڵی ئەوێ، لە بارەی کۆبونەوەکەوە دەنوسێت: ((هەواڵەکە زۆر ناخۆش بوو، هەموو بەشدارانی کۆبونەوەکەی تووشی شۆك کرد، ئەمان دەتوانی بە روخسارمانەوە دیار نەبێت، کەسمان کۆبونەوەکەمان بە هێمنی بۆ کۆنترۆڵ نەدەکرا...))[٤١٥]، ئەم حاڵەتە گرژیە بەردەوام بووە هەتا دوایی لە سەر چەند بڕیارێك رێککەوتوون وەکو پێشنیاز بە موحسین دزەیی بۆ بارزانی نێردرا، کە خۆی لە چەند خاڵێك دەبینێتەوە لەوانە: کردنەوەی دەرگای گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق بە ناوبژیوانی ئێرانی‌و چارەسەری کاتی بۆ ئاوارەکان‌و کەمکردنەوەی هێزەکان، خۆئامادەکردن بۆ شەڕی پارتیزانی، دیارە بارزانی پێش گەڕانەوەی‌و دوای گەڕانەوەی رەزامەندی لە سەر نیشانداوە، بەڵام مەسعود بارزانی دەنوسێت: ((دوای چەند رۆژێك بۆمان دەرکەوت ئەو رێککەوتنە پیلانێکی چەندە گەورەیە لە سەر شۆڕشەکەمان، عێراق‌و ئێران رێککەوتن بۆ لێدانی شۆڕشی کورد سوپایان بێتە ناو خاکی یەکتر))[٤١٦]، بۆیە دوا بڕیار هاتە گۆڕینی هەڵوێست لە بەرگریەوە بۆ خۆبەدەستەوەدان، لەوێدا باس لە بەساڵاچوویی بارزانی‌و نەخۆشی ئەو دەکات، هەروەها بارزانی نەیویستووە گەلی کورد شەڕێك بکات بێئاکام‌و خۆی تووشی

٤١٤- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص ٢٤٩

٤١٥- المصدر نفسه، ج٣/ص٢٤٩

٤١٦-المصدر نفسه، ج٣/ص٢٥٠-٢٥١

لە ناوچوون و مەرگەسات بێت[٤١٧]، سەرەڕای ئەوانە سەرکردەکانی شۆڕش ئامادەییان تێدا نەبووەو بە باشیان زانیوە خۆ هەڵگرن بۆ دەرفەتێکی سیاسی و دەولی لە بارتر[٤١٨].

لە ١٩ی ئازار بڕیار درا شەڕ رابگیرێت و شۆڕش بە کۆتا بگات[٤١٩]. لە ئاکامی رێککەوتننامەی جەزائیر هەڵوێستی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان خۆبەدەستەوەدان بووە، ئایا ئەمە دەچێتە بازنەی ئیجتیهادی کارزانی و حیکمەتی سەرکردایەتیەکی

٤١٧- المصدر نفسه، ج٢/ص٢٥٣-٢٥٤، کۆچێرا باس لە چاوپێکەوتنێکی موحەمەد حەسەنەین هەیکەل کردووە لە مایسی ئەو ساڵە لەگەڵ مستەفا بارزانی، بارزانی لەوێدا وتوویەتی: (.. تەنانەت ئەگەر سنوورەکانیشیان داخستایە من هەر لەگەڵ بەردەوام بوونی شۆڕش دابووم، بەڵام وام بە چاک زانی لەوەی پتر نەبە مایەی رشتنی خوێنی گەلی کوردو عێراق..) بڕوانە: (کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٦)

٤١٨- حەمید گەوهەری بەبێ دیاریکردنی شوێن و کات، باس لە کۆبوونەوەیەکی بارزانی دەکات لەگەڵ فەرماندەکانی هێزی پێشمەرگە لەو کۆبوونەوەیەدا لە سەر بارزانیەوە دەڵێ: (..ئەوەی بەسەرمان دا هاتووە هەمووی لە ئیهمالی و زوڵمی ئێمە بووە، زیاتر لە هەموو کەس من تەحەمولی مەسئولیەت دەکەم، بەڵام شتێك هەیە دەمەوێ پێتان بڵێم، نابێ مەئیوس بن، ئەمڕۆکە پیلان لە سەر کورد کراوە، وای بەچاك دەزانم حالی حازر بڕۆین، بڵێن لە بەرچی؟ ئەوەڵەن ئەمن نەخۆشم، وەکو جاران توانام نیە، گوند بەگوندو چیا بەچیا لەگەڵتان بم ــ دە کەس حالی حازر ئامادە نیە سەرکردایەتیتان بکات ـ هەتا دەگاتە ئەوەی دەڵێ: وا باشە ماوەیێ بڕۆین، شەش مانگیتر ئاغایانێ وەزع ئەگۆڕێتەوە، ئێمە ئەتوانین بە هیمەتی ئێوە دووبارە خۆمان رێك بخەینەوە، سیاسەت بە مانگ و دوو مانگ گۆڕانی تیا یە.) بڕوانە: حەمید گەوهەری، رۆڵی بارزانی لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی سەدەی بیستەمی کوردستان، گۆڤاری گوڵان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گوڵان. ژ (٢١٧) ی ١٥ای ئازاری ١٩٩٩، ل١٦، سەرچاوەی تر ئەو کۆبوونەوەیە بە شێوەی تر دەگێڕێتەوە، کە مستەفا بارزانی لە بەرەو رووی ناڕەزاییەکی گەورەی ئامادەبوان بە تایبەت بەرپرسە کۆنەکانی باڵی (م.س) وەکو (عەلی عەسکەری، عومەر دەبابە، ئیبراهیم ئەحمەد..) بووێتەوە، بڕوانە: حەمە نوری تۆفیق: یادنامە، ل١١٠-١١٢.

٤١٩- ئەوشیلون مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٠.

شۆڕشگێڕ، یان لەو نێوەندەدا پێناسەیەکی دیکە هەڵدەگرێت. بەدواداچوون و بڕیارداڕ دەبێتە ئەمانەتێکی مێژوویی، بەڵام ئەوەی لە واقیع رووی‌دا، لە ماوەی ٢٠ی ئازار سەرکردایەتی گەلی کوردی توشی نائومێدیەکی گەورە کرد، کە بڕیاری کۆتایی هێنانی شۆڕشی بووە. لە ٢٠ی ئازار بروسکەی بۆ هەموو هێزی (پ‌م) نارد، کە بە هۆی پیلانی دەولیەوە ناتوانرێت درێژە بە شۆڕش بدرێ و کۆتایی پێ بهێنن[420].

بۆ تێگەیشتن لەو هۆکارانەی لە پشت بڕیاری کۆتایی هێنان بە شۆڕشەوە بوون لە پاڵ دەنگە ناڕازیەکان و هەڵبژاردنی ئەو جۆرە هەڵوێست وەرگرتنە، پێویست بە خستنەرووی فاکتەرە هەستپێکراوەکانی دەکات.

لە خوێندنەوەی هەڵوێستی ئەوکاتەی سەرکردایەتی کورد ئەو هۆکارانە لەسەر بڕیاری هەرەس بەدیاردەکەوێت:

یەکەم: هاتنی ژەنەراڵ (مەنسور پور) بۆ لای بارزانی هەتا لە بیری بەرگری و درێژەدان بە شەڕ دووریان بخاتەوە و مەترسی ئاکامی ڕێککەوتنی نهێنی و ئاشکرای هەردوو وڵاتیان پێ رابگەیەنێت. ئەوەی توێژەر لێی تێدەگات هاتنی ژەنەراڵ تەنیا لە بازنەیەکی بەرتەسک پێشوازی کراوە، بەڵام دروستی ئەم هاتنە بە پشت بەستنە بە دوو خاڵ: یەکەمیان، بەر لە گۆڕینی رای بارزانی بۆ شەڕ راگرتن مەنسوور پور یان بەرپرسی دیکەی ئێرانی ئەناسراو بۆ ئەو مەبەستە هەیە[421]. دووەمیان، سەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە بارزانی دوای گەڕانەوەی بۆ حاجی ئۆمەران

٤٢٠- بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەوە بڕوانە: (الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٣٣" علي سنجاري القضية الكردية و حزب البعث العربي الاشتراكي في العراق، دهوك، ٢٠٠٦، ج١/ص٧٧-٧٩)

٤٢١- بۆ دڵنیایی زیاتر بڕوانە: (دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٠٠-٢٠١)

جارێکی دیکە گەڕاوەتەوە بۆ ئێرانو شای بینیوە، پێی وتووە،کە قبوڵی ناکات درێژە بە شەڕی چەکداری بدرێ"[٤٢٢]

دووەم: بارزانی نامەی بۆ کیسنجەر ناردووە هەتا فشار بخەنە سەر ئێران شۆڕشی کورد لە بارێك نەبات، دەگوترێت بارزانی لە سەر ئەو نامەیەی ئومێدی زۆری هەڵچنیبێت، بەڵام کیسنجەر وەڵامی نەدایەوە"[٤٢٣]. دەڵێن ئەو سەفەرە نهێنییەی بارزانی بۆ لای شا، دوا گەڕانەوەی بۆ حاجی ئۆمەران لە ٣/١٣، هاوکات بووە لەگەڵ وەڵامی کیسنجەر، کە بارزانی ئاگادار کردۆتەوە بەرگری نەکات"[٤٢٤]، بۆ جاری دووەم بینینی شا

٤٢٢- سەرچاوەی هەواڵی ئەو گوزارشتە مەحمود عوسمانە، گوایە لەو سەفەرەدا شا بە بارزانی وتووە ١٢ ساڵ لە یەکیەتی سۆڤیەت ماوەتیەوە، وەرە لە ئێرانیش دوو سێ ساڵ بێنەوە. بڕوانە: (کۆچیها: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٥-٤٢٦" ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٩٦)

٤٢٣-هەمان سەرچاوە، ل٣٩٦، لەو نامەیەی بارزانی بۆ کیسنجەری ناردووە لە ١٠ی ئازاری ١٩٧٥ نووسیویەتی: (دڵمان خوێنی لێدەچۆڕێ بەرانبەر ئەو ئەنجامە راستەوخۆو بەراییانەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر، کە گەلەکەمان بە شێوەیەك وێران دەکات پێشتر وێنەی نەبووە، ئێران سنوورەکانی بە تەواوی بە ڕووماندا داخستووە، لە هەمان کات عێراق گەورەترین هێرشی مێژوویی لە دژمان دەست پێکردووە، کە هەتا ئێستا ئەو هێرشە بەردەوامە.... ئەوەی ڕوو دەدا لە ناوچوونی بزاڤەکەمانو گەلەکەمانە بە ڕێگەیەکی نەشیاو لە سایەی بێدەنگی کردەیی هەموو لایەکە.. وەزیری پایەبەرز ویلایەتە یەکگرتووەکان پابەندی ئەخلاقیو سیاسییە لەبەرانبەر گەلەکەمان، کە چارەنووسی بەستراوەتەوە بە سیاسەتی وڵاتەکەتانەوە، وەزیری پایەبەرز.. ئێمە چاوەڕوانی وەڵامێکی بە پەلەی ئێوەین، ئێمە زۆر نیگەرانین..) بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: (راندال: کوردستان یان، ل٢٤٦" الخرصان: التیارات السیاسیة، ص٢٢٨" بەڵگەنامەی ژمارە (٦))

٤٢٤-راندال: کوردستان یان، ل٣٩٦

بە دوور نازانرێت، بەڵام کیسنجەری نەبینیوە، چونکە لە ڕاپۆرتی (پایك) بە ڕاشکاوی ئەوە باس کراوە، کە وەڵامی ئەو نامەی ١٠ی ئازاری بارزانی نەدراوەتەوە[٤٢٥].

سێیەم: ئەو پەیوەندییەی سەرکرایەتی شۆڕش لەگەڵ ئیسرائیل دروستی کرد بوو، بەو هیوایەی لە ڕێگەی بە کارهێنانی پێگەی خۆی لای داڕێژەرانی سیاسەتی ئەمریکا بتوانێت شتێك بکات، بەڵام ئەویش هیچی نەکردو خۆی لەو پیلانە بە دوور گرت[٤٢٦].

چوارەم: دواجار بۆ دەربازکردنی شۆڕش لە فەوتان لە دەرگای حکومەتی عێراقیشیاندا. بە ناوی (م.س) لە ٣/١٨ بروسکەیان بۆ حکومەتی عێراقی ناردو داوای دانوسانیان کرد، لە سەر ئەو کارتەش هیوایان هەڵچنیبوو هەتا بتوانێ پشوویەك بدا بۆ درێژەدان بە مانەوەی شۆڕش، حکومەتی عێراقی بۆ ڕۆژی دواتر لە ٣/١٩ وەڵامی دانەوە، کە ڕازی نیە لەگەڵیاندا بکەوێتە دانوسان، لەو بروسکەیەدا حکومەتی عێراقی داوای خۆ بەدەستەوەدانی بێ مەرجی کردووە[٤٢٧]، لێرەدا ئەو هەوڵەش بۆ مانەوەی شۆڕش بێ ئاکام بوو.

٤٢٥-بەڵگەنامەی ژمارە (٦)

٤٢٦- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٣٨١-٣٨٢

٤٢٧- دەقی بروسکەی (م.س) بۆ حکومەتی عێراقی: ((بۆ ئەنجومەنی سەرکردایەتی بەرێز.. لە/ مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە ١٩٧٥/٣/١٨. لەو ناخۆشیانەی لە ڕابردوو بە هۆی شەڕ لە نێوان ئەوەکانی یەك نیشتیمان ڕووی داوە، ئەو زیانانەی لێی کەوتۆتەوە، هەتا زیاتر خوێن نەڕژێ‌و لە بەر بەرژەوەندی باڵای وڵاتو یەکێتی نیشتیمانیدا، بۆ ئەوەی هەموومان لە ئاست بەرپرسیارێتی دابێنو کاریگەین بۆ لابردنی هەموو سەرکەشی‌و هەڵەکانی ڕابردوو، چارەسەرێکی کۆتایی بۆ کێشەی کورد دابنێین بە شێوەیەك هەمووی خزمەت بە بەرژەوەندی باڵای نیشتیمان بکات، ئێمە پێمان وایە دەستەبەرکردنی چارەسەرکردنی جێگیرو گونجاو ڕێگر دەبێت لە دەستێوەردانی دەرەکی، بۆ ئەو مەبەستە ئامادەی دەست پێکردنی گفتوگۆین لەگەڵ حکومەت‌و حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالستی، ئەگەر ئێوە

کاتێك بارزانی ئەو ئەگەرانەی بڕیاری درێژەدان بە شۆڕشی لە سەر بنیاتنابوو سەری نەگرت، بە ناچاری بڕیاری کۆتایهێنانی شۆڕشیدا[٤٢٨].

بارزانی پێی وابوو پیلانەکە گەورەیە، دەبێت لەم بارودۆخەدا شەڕ بکاتو بکەوێتە بەر مەترسی لە ناوچونو مەرگەساتی گەورە یان شۆڕش بکاتە قوربانی مانەوەی گەلی کورد[٤٢٩]، بۆیە بڕیاریدا هەتا بارودۆخێکی سیاسی لەبارتر شۆڕش رابگیرێت[٤٣٠]،

ئامادە بن نوێنەرمان دەنێرینە لاتان. تکایە ئاگادارمان بکەنەوە) بڕوانە: علی سنجاري: القضية الكردية و، ج١/ص٧٢، دەقی وەلامی حکومەت بۆ (م.س) - (بۆ/ ئەوەی پێی دەڵێن مەکتەبی سیاسی یاخیبوان- ١٩٧٥/٣/١٩- بروسکەتان لە رێگەی فەرماندەی فیرقەی دووەوە گەیشت، ئێمە هەتا ئێستاش خۆمان بە بێتاوان دەزانین بەرانبەر لوت بەرزیو لە خۆبایی بوون بە شێوەیەك جێی رەزامەندی خەلو گەلەکەمان بێت...پێش ١١/ئازاری ١٩٧٠ بە راستگۆیی تەواوەوە رێ نیشاندەرتان بووین لەو ئایندە تاریکەی چاوەڕێی دەکردن، ئەو زیانەی لە گەلەکەتان دەکەوت، بە هۆی سواربوونی ئێوە لە ئەسپی سەرکەشی بەرەی دژ بە گەلو ئامانجەکانیو دژ بە گەلی کوردو ئاسایشەکەی. ئێمە بە دڵێکی پڕ لە بڕوا بە سەرکەوتنو خواو گەل بەرەنگاری کارە خراپەکانی ئێوە بووینەوە، رای گشتی لەگەڵ ئێمەدایە.. لە ئێستادا بە هۆی ئەزموونی تاڵی رابردوو، دەرفەت نەماوە مەبەستتان تاقی بکەینەوە، متمانەمان نەماوە، تاکە دەرفەت لە بەردەمتان، کە رێگر بێت لە خوێنڕشتن، بەبێ هیچ مەرجێك سوود وەرگرتنە لەو لێبووردنە گشتییەی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، کە لە ١ی نیسان کۆتایی دێت، چارەسەری چەسپاوو گونجاوە بۆ کێشەی گەلی کوردمان لە رێگەی یاسای ئەو ئۆتۆنۆمییەوە تەواو دەبێت، کە لە ١/ئازاری ١٩٧٤ رامانگەیاندوە، دەرفەتی پاشقول گرتن نەما.. کۆتایی) بڕوانە: علی سنجاري: القضية الكردية و، ج١/ص٧٥، حکومەتی عێراقی وەلامەکەی خۆی لە رۆژنامە رەسمیەکاندا بلاوکردەوە. بڕوانە: رۆژنامەی (الثورة) ع(٢٠٢٦) لە ٢٠/٣/١٩٧٥" هاوکاری ژ(٢٥٩) لە ٢١/٣/١٩٧٥

٤٢٨- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٦" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣١" فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ هەمین، ل٣٤

٤٢٩- رۆژنامەی برایەتی، ژمارە (٢٧٩٥)ی ١١/٣/١٩٩٩

٤٣٠-شێخ لەتیف محمد: رۆژنامەی برایەتی، ژمارە (٢٧٩١)ی ٧/٣/١٩٩٨

داکۆکیکردن لە کەسایەتی مستەفا بارزانی بەوەی هەنگارێکی ژیرانەو ئازایانە بووە،قوربانی داوە بە لەکەدار بوونی کەسایەتی خۆی لە بەرانبەر کارەساتێك کە بەرەو رووی گەلەکەی دەبێتەوە[431]، ئەمە ئەو ئیجتیهادە سیاسیە بووە، کە هەڵیبژارد، بەلام چوونە سەر ئەو رێگەیەی کە لەبەردەم دوو ئەگەردا خۆی ببینێتەوە، رێگەی دیکەی لەبەردەمدا نەبێ، پەیوەستە بەو پێشینەیەی کە ئەویش خۆی لێی بەرپرسیاربووە.

لە لایەکی دیکەوە هەیە پێیان وایە هەموو ئەو هەولانەی بۆ درێژەدان بە شۆڕش، بە خۆخافلاندنی مستەفا بارزانی دەزانن،و لە سەرەتاوە ئەو هەڵوێستەی بڕیار دابوو، بەلام زیاتر بۆ کات کوشتن،و ساغکردنەوەی چارەنووسی بارەگاو کەلوپەلەکانی شۆڕش کاتی پێویست بووە، لەگەڵ گەڕانەوەی لەلای شا ئاوازی ماڵ ئاوایی پێوە دیار بووە.[432]، یان بە گومانەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکەن،و پێیان وایە هۆکاری پیری،و نەخۆشی،و پیلانی جەزائیر بە تەنیا جێی قەناعەت پێهێنان نیە، نهێنی شاراوەی دیکە هەیە[433].

رێگە خۆشکردن بۆ دروستکردنی (سەرکردایەتی کاتی) کە لە هەوڵەکانی ژمارەیەك لە کادیرە نزیك،و باوەڕپێکراوەکانی ئەرکاتەی نزیك لە دەزگای پاراستن بووە بە دەوری مەسعود بارزانی،و هەوڵەکانی ئیدریس بارزانی لە دوای نوشستی شۆڕش لە

431- البارزاني: البارزاني و الحركه، ج٣، ص٣٤٧" علي سنجاري: القضيه الكرديه، ج١/ ص٧٢-٧٧

432- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٠-٣١" ژیرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی، ل٢٩٥، دەگوازێ بۆچوونی نووسەر لە هەمان سەرچاوە وەلام بێت بۆ ئەو خوێندنەوەیە لە سەر هۆکاری دواکەوتنی بڕیاری هەرەس کە دەنووسێت: (.. بارزانی بڕوای وابوو کە ئاکۆکیەکانی شاو سەدام لەوە قوڵتن بتوانن رێك بکەون، لە بەر ئەوە ئەو هەولانەی بە هێند وەرنەگرت). نەوشیروان مستەفا : لە کەناری دانوبەوە، ل٢٩

433-کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٥

نێران بۆ کەمکردنەوەی قەوارەی بێئومێدی[٤٣٤]، لە بیرەوەری و لێدوانی ژمارەیەك لە بەشدارانی دامەزراندنەوەی (پ.د.ك) لە چوارچێوەی سەرکردایەتی کاتی ئەو قەناعەتە پشتڕاست دەکەنەوە، کە ژمارەیەك لە نزیکەکانی مستەفا بارزانی لە پێکهاتەی ئەوکاتەی سەرکردایەتی و (م.س) ڕازی نەبوون، خۆیان بۆ داڕشتنەوەی سەر لە نوێی سەرکردایەتی (پ.د.ك) ئامادە کردبێت[٤٣٥]، لە بەرانبەردا هەوڵەکانی ژمارەیەك لە ئەندامانی باڵی (م.س)ی پێشوش بە جموجۆڵی سیاسی[٤٣٦]، لەو شرۆڤەیەمان نزیك دەکاتەوە، لەو نێوانەدا جۆرێك لە کارو کاردانەوەی دوو جەمسەری بە دیاردەکەوێ لەبەرانبەر ناکامەکانی شۆڕش و هەوڵدان بۆ جێگرەوەی سەرکردایەتی کردنی تازە.

لەبەرانبەردا ڕای جیاواز هەیە کە ئەو ئیجتهادە دەخاتە ژێر پرسیارەوە، پێی وایە بەرپرسیاریەتی توانەوەی شۆڕش لە ئەستۆی بارزانی دایەو نەدەبوایە ئەو هەڵوێستە بگرێتەبەر چونکە:

٤٣٤- دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٠٢-٢٠٣؛ "دانشجوان پیرو امام، اسناد لانه جاسوسی – شمارە (٣١)، کوردستان (٢)، ص٩٧

٤٣٥- لەو دەقەی حەمید گەوهەری هێناویەتی لە سەر زاری بارزانیەوە، کە ئاماژەیە بە خۆئامادەکردن، یان ئەو هەواڵەی لە (اسناد لانەی جاسوسی) لە سەر ناوەڕۆکی کۆبوونەوەی نێوان ئیدریس بارزانی و نوێنەرانی کونسوڵی ئەمریکا لە ئەوروپادا، لەوێدا ئیدریس بارزانی مەترسی ئەوەی دەرخستووە، کە ئەگەر ئەمریکا فریا نەکەوێت کەسانی دیکە لەبەرانبەر خانەوادەی بارزانی باوەڕخەکە دەلەرزێنەوە. ئەوە جۆرێکە لە خۆئامادەکردن و درێژەدان بە شۆڕش. بۆ هەردوو هەواڵ بڕوانە: حەمید گەوهەری: ڕۆڵی بارزانی لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی سەدەی بیستەمی کوردستان، ل١٦١ "دانشجوان پیرو امام، اسناد لانه جاسوسی – کوردستان (١)، شمارە (٣١)، ص٩٦

٤٣٦- بڕوانە: باسی یەکەمی بەشی سێیەم.

یەکەم: بە بە هێزی پێشمەرگەی کوردستانو توانـای بەردەسـت لـە پـارەو چـەکو تەقەمەنی دەتوانرا درێژە بە شۆڕش بـدرێت، بەهائـەدین نـوری لـە بابـەت پشـتگیری ناوخۆو دەرەکی دەڵێ: ((ئەگەر سەرکردایەتی پـارتی لـە دەرەوەی دژسـتایەتی ئێـرانو ئەمریکا لە دوای واژۆکردنی ڕێککەوتننامەی جەزائیر درێژەی بە شەڕ دابا هەڵوێسـتی (حشـع) عێـراق دەگـۆڕا، یـان لێـك دەتـرازاو بەشـی زۆری دەهاتـە پـاڵ شۆڕشـی کورد...))[437]، کە دەکرێ ئەم قەناعەتە لە ژێر هـەژمونی ئـەو تەنگپێهەڵچـنینانەدا بووبێ، کە دوای هەرەسی شۆڕشی کورد بەرەو ڕووی (حشع) بۆوە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی توانەوەی شۆڕشی کورد بووە، ئـەگینا ئەگـەر شۆڕشـی کـورد درێـژەی هەبوایـە، پـێ نەدەچوو حیزبی بەعس لە درێژەدان بە ڕاگرتنی دڵی سـەرکردایەتی (حشـع) بـەردەوام نەبوایە، بەمەش ئەو پێشبینیـەی نوری بـە ڕاسـت دەرنەچـوو، بـەڵام لـە خوێنـدنـەوەی ڕووداوەکانی ئەوکات دەگەینە ئەو ئاکامەی کە سـەرکردایەتی بـووە، ورەی جـەماوەری کوردستانی ڕوخاند، ئەگەر بە میکیانیزمی تازە درێژەی بە شۆڕش دابا، پلانی دەرەکی لە باریەك دەچوو، ئەو کارەساتەش نەدەقـەوما، کـە ئاکامـەکانی نوشسـتی بـە دوای خۆیدا هێنا.

دووەم. شێوەی جەنگی پارتیزانی، پێویستی بە چەکی قورس بـووە، ئەمـە شۆڕشـی ئەیلولی ڕاکێشایە ناو پشتبەسـتنی تەواو بە دەرەوە[438]، بەڵام دەرفەتی گۆڕینی شـێوازی تازە بۆ شەڕ لە بەردەستدا مابوو، کە پێویستی کەمتر بەو پاڵپشتیە دەرەکییە هەبێ.

سێیەم: بازنەی پرسو ڕاوێژکردن بچوك بووە بۆ وەرگرتنی هەڵوێسـتێکی لەو جـۆرە، ماوەی ئاگربەست بەس بووە هەتا بە دیموکراتیـانە لە ڕێگـەی کۆنفراسـێکی نائاسـایی

٤٣٧-- دیداری توێژەر لەگەڵ ناوبراو، لە ڕۆژی ١٨/٩/٢٠٠٦ لە سلێمانی.

٤٣٨- اللجنة التحضيرية: تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص٣١-٣٢

ئاوتوێ ئەو مەسەلە چارەنووسسازە بکرایە، ئەو ئاماژانەی هەیە لە سەر چۆنیەتی بڕیاردانی نووشستی دونیابینیەکی دیکەیە بەوەی سەرکردەی کاریزما دەتوانێ بڕیاربدات[٤٣٩].

چوارەم: ئەوەی پشتی لە شۆڕش کرد بەرەی رۆژئاوا بووە، دوور نەبوو لە حاڵەتی درێژەدان بە شۆڕش وڵاتانی بەرەی سوشیالیزمی هاوکاری شۆڕش نەکەن هەڵوێستی ئەوان لەو بارەیەوە نەگۆڕابا[٤٤٠]، هەر لەو بارەیەوە باس لە نامەیەکی جەلال تاڵەبانی دەکرێت لە سوریاوە ناردویەتی بۆ بارزانیو داوای لێکردووە، ئەگەر شۆڕش خۆی رابگرێ سۆڤیەت یارمەتی شۆڕشی کورد دەدات[٤٤١]، دەکرێ ئەمە بەشێکی راست دەرچوبێ، چونکە سەدام حوسێن سەرەڕای ئەو هەموو هاریکاریەی بۆ لێدانی شۆڕشی کورد لە یەکیەتی سوڤیەتی وەرگرتبوو، بەلام ئەویش وەکو سەرکردایەتی کورد بێئاگابووە لە رێککەوتنی عێراقو ئێران لە جەزائیر[٤٤٢].

پێنجەم: مەترسی بارزانی لەوەی هەردوو دەوڵەت پێکەوە هاوکاری یەکتری دەکەن بۆ لێدانی شۆڕشی کوردستان، رێککەوتنی نهێنی لە جۆرە هەبووە، لە راستیشدا

٤٣٩- لەو بارەیەوە مەسعود بارزانی دەنووسێ: (دەتوانم دڵنیایی بدەم، کە ئەگەر بارزانی بەساڵا نەچووبا، نەخۆشی ئەنگی پێنەهاڵ نەچنی با، کە دوایی بەو هۆیەوە مرد، ئەوە درێژەی بەشەڕ دابوو..".. هەتا دەگاتە ئەو شوێنە کە دەنووسێ: "بۆچوونم لەگەڵ بەرگریدا بوو، لەوانەیە ئەمە زیاتر عاتیفەو هەڵچوونی گەنجانەو حەماسەت وای لێکردبم بۆ وەرگێڕانی ئەو بڕیارە، بەلام لەبەرانبەر ئەو بڕیارەی باوکم دابووی هیچ دەسەلاتیشم نەبوو ، کە دواتر دەرکەوت لە سەر بنەڕەتو حیکمەت دلریەتی..). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (البارزاني و الحركه، ج٣/ص٣٤٧" راندال: کوردستان یان، ل٢٤٦)

٤٤٠- ویداری توێژەر لەگەڵ بەهائەدین نوری لە ٢٠٠٦/٩/١٨ لە سلێمانی.

٤٤١-الخرصان: التيارات السياسيه، ص٢١٥-٢١٦

٤٤٢-أيوب بارزاني: الحركه التحرريه الكرديه و صراع القوى، ص٣٤٤

یەکێك لە خاڵە نهێنییەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر هاریکاری سەربازیی و لۆجستی نێوان هەردوو دەوڵەت بووە، بەڵام قەناعەتی هەندێ لە سیاسییەکانی کورد ئەوە بووە دوای شەش مانگ یان زیاتر ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتننامەیە کاڵ دەبێتەوەو پەیوەندی عێراق و ئێران بەو گەرمو گوڕییە نامێنێتەوە[443]، بەڵام ئەو کاڵ بوونەوەیەش درێژەدان بە شۆڕش دروستی دەکرد.

ئەستەمە توێژەر بگاتە ئاکامێکی دروستی زانستیانە لە ناو دوو خوێندنەوەی جیا بۆ دیارخستنی هەڵوێستی سەرکردایەتی کورد لە بەرانبەر ڕێککەوتننامەکە، پێش ئەوەی ئەنجامگیرییەك بەدەست بێت، ئەم چەند خاڵەی وەکو دەستپێك بە پێویست دەبینرێت:

١. پاساوی تواندنەوەی شۆڕشی کورد بە ڕێککەوتننامەی جەزائیرەوە لە سەر ئەو بنەڕەتەی کە خیانەت لە کورد کراوە، لێرەدا بەکارهێنانی (خیانەت)[444] لە جێی خۆیدا نییە چونکە:

ئەلیف: وشەی خیانە بەکاردەهێنرێت بۆ (پ م) یان بەشداربوانی شۆڕش و ڕاپەڕینێك، کە بچنە پاڵ بەرەی دوژمن، یان بەڵێنێکی ڕوون ئاشکرا بۆ پشتگیری لەلایەنێکەوە هەبووبێ، نەك پەشیمان بوونەوەی دەوڵەتێك لە پاڵپشتی بزاڤێکی

443- حەمید گەرهەری: ڕۆڵی بارزانی لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی سەدەی بیستەمی کوردستان، گۆڤاری گوڵان، دەزگای ڕۆشنبیری ڕاگەیاندنی گوڵان، ژ (٢١٧) ی ١٥ی ئازاری ١٩٩٩، ل١٦

444- لە ئەدەبیاتی دوای هەرەس ئەو وشەیە هاتووە. بۆ نموونە لە بەیاننامەی (پەدەك) سەرکردایەتی کاتی، بە بۆنەی تێپەڕبوونی ساڵوەگەڕی خیانەتی ڕێککەوتننامەی ٦ی ئازار. بڕوانە:(الخراسان: التیارات السیاسیة، ص٦٩٦)، لە بابەت زیاتری بەکارهێنانی وشەی خیانەت. بڕوانە: (بەیاننامەی دامەزراندنی (ی ن ك) لە ڕۆژی ١/٦/١٩٧٥). لە پێشەکی بەیاننامەکەدا هاتووە: (کە خیانەتی ڕێککەوتننامەی ٦ی ئازار هات..)، یوسفی: ثورة ایلول، ص٢١٢" بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

شۆڕشگێڕی، کە سوودی کاتی لەو پاڵپشتیە دابوو، هیچ بەڵێنامە یان ڕێککەوتنی نووسراو لە نێوانیاندا نەبووبێت، واقعیەتی ڕێککەوتنامەی جەزائیر گۆڕان بووە بە سەر هاوکێشەی بەرژەوەندیەکانو سەودایەکی سیاسی بووە لە سەر بنەمای سازشی دوو دەوڵەت بۆ یەکتری. لە سەرەتای ناکۆکیەکانەوە ناماقی هەردوو دەوڵەت دیار بوو، شۆڕشی کوردستانیش لەو سەرەتایە سوودمەند بووە، ئێرانو ئەمریکا وەکو (کارتی یاری) سەیری شۆڕشی کوردستانی باشووریان کردووە. بە ڕەسمی هیچ بەڵێنی ئێرانی یان ئەمریکی نەبووە هەتا لێی پەشیمان بووبێتنەوەو ناوی خیانەتی لە سەردابنرێت.

با: ناتوانرێت ئەو هەڵوێستەی سەرکردایەتی کورد نواندویەتی دروست هەڵبسەنگێنرێت، بە بێ خوێندنەوەی هەموو ڕەهەندەکانی پێش ڕاگەیاندنو دوای ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنامەی جەزائیر، ئەو جۆرە هەڵوێست نواندنانە بە ڕەهایی دابەش ناکرێت بە سەر ڕەش یان سپی.

٢. دەکرێ ئەو ئەنجامگیریە بەدەست بێ، کە سەرکردایەتی کورد لە سەر چ بنەرەتێك هەڵوێستی کۆتایی هێنانی بە شۆڕش گرتەبەر، ڕاستە هەڵوێستی سەرکردایەتی کورد خۆ بەدەستەوەدان بووە لەبەرانبەر پیلانی جەزائیر، هەر هەڵسەنگاندنێك لەو بارەیەوە بکرێت، دەبێت لە ڕوانگەی تاوتوێ کردنی ئەو بیانوانە بێت، کە خرایەڕوو، ئەوەش لە چەند خاڵێکدا پوخت دەکرێنەوە:

یەکەم: سەرکردایەتی کورد بەر لە ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنامەی جەزائیر کەمتەرخەم بووە لە بەرانبەر ئەگەری لەو جۆرە، کەمتەرخەمیو هەڵوێستی دەستەوەستانی کورد هەرگیز لە دوای ٦/٣/١٩٧٥وە هەڵناسەنگێنرێت، ئەگەر هەموو ڕەهەندو هەنگاوەکانی لە ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ هەتا دەمی ڕێککەوتنامەی جەزائیر پێکەوە نەخوێندرێنەوە، دەستەوەستانی لە دوای

ڕاگەیاندنی ئەو ڕێککەوتننامەیە زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ هەموو ئەو هەڵانەی پێشتر تێی کەوتبوون، کە نەیانتوانی بێجگە لە خۆ بەدەستەوەدان چی دیکە هەڵبژێرن.

دووەم: ئەو هەڵوێستەی سەرکردایەتی کورد گرتیەبەر بە بڕیارێکی دەستەجەمعی نەبووە[٤٤٥]، لە کاتێکدا سەرکردایەتی بە دەست پارتێکی سیاسی وەکو (پ.د.ك) ەوە بووە، (م.س)و سەرکردایەتی و ئەنجومەنی تەنفیزی و ژمارەیەك ئەندام مەکتەب و وەزیرو ڕاوێژکاری هەبوو، بەڵام هەموویان بەرپرسیارێتی هەرمیان بە یەکسانی ناکەوێتە سەر شان[٤٤٦]

٤٤٥- سکرتێری م.س دەنووسێت: (زۆربەی لەگەڵ بەرگری دابوون)، (ئیبراهیم ئەحمەد) لە کاتی ئەو بڕیارە سەردانی مستەفا بارزانی کردووە، شاهیدی بۆ هەردوو کوڕەکەی دەدات، کە لەگەڵ بەرگری دابوون. ساڵح یوسفی لەگەڵ بەرگری دابووە، عەلی سنجاری بە خۆیی و لقی (٥) لەگەڵ بەرگری دابوون، هەموو ئەندامانی پێشووی باڵی (م.س)ی لێك هەڵوەشاوە، لەگەڵ بەرگری دابوون، ژمارەیەکی زۆری بەرپرسی سەربازی و (پ.م)ەکانی بەرەی بادینان لەگەڵ بەرگری دابوون، بەتەنیا بڕیاری سەنگەر چۆڵ کردن لەو حاڵەتە دەکەوێتە ئەستۆی مستەفا بارزانی. بڕوانە: (حبیب محمد کریم: تأریخ الحزب الدیمقراطي الکردستاني، ص١٣٩" محمد حسێن عەزیز: پێنج کاتژمێر لەگەڵ برایم ئەحمەدا، ب. ش، ١٩٩٥، ل٢١" أیوب بارزاني: الحرکة التحرریة الکردیة و صراع القوی، ص٥١٦٠-٥١٨، ٥٤٩" علی سنجاري: القضیة الکردیة، ج١/ص٦٩، ٧٨-٨٠" حەمە نوری تۆفیق: پیاونامە، ل٥٧-٥٨)

٤٤٦- ئاماژەی هەندێ لە نووسەرو توێژەروان بۆ دوو جۆر پوخت دەبنەوە، هەیانە ئەو بڕیارە بە هی بڕیاری "م.س" ناودەبەن، بڕوانە: (سەروەر عەبدوڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٥٣" فوئاد کەریم. لە یادی ٢٤ هەمین، ل٢٣، ڕای بەرانبەر هەیە، ئەو بڕیارە لە سەر سەرکردەی کورت دەکەنەوە. بڕوانە: (ڕوندال، کوردستان یان، ل٢٤٧)، مستەفا بارزانیش هەرگیز ئەوەی نەشاردۆتەوە کە خۆی لەو بڕیارە بەر پرسیارە: (.. من وام بەچاك زانی لەوەی پتر نەبمە مایەی ڕشتنی خوێنی گەلی کوردو عێراق..) بڕوانە: کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٦ یان ((.ڕای بارزانی بۆ ماوەیەك ڕاگرتنی شەڕ بووە، ئەمە باشترین ڕێگە بووە، بۆ ڕزگارکردنی گەلی کورد لە مەترسی لە ناوچوون، لە دوای گفتوگۆکردن لە سەر

هەموو رەهەندەکان لەگەڵ فەرماندە عەسکەریەکانو کەسایەتیە حیزبیو سیاسیەکان رای هاتە سەر ئەو بڕیارە..) بڕوانە: دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٣٠٢، لە راپۆرتەکەی لیژنەی ئامادەکاری دا هاتووە کە:- (ریبەرایەتی بارزانی هیچ کات ڕێبەرایەتیەکی دەستەجەمعی نەبووە..)، بڕوانە: مبارزه ملی و مبارزه‌طبقاتي به شی یەکەم، ایران – انتشارات اسماعیل شریف زاده، کوردستان ایران١٩٧٨، ص١٧٠-١٧١.

باسی سێیەم

کاریگەری ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە سەر هەرەسی شۆڕشی کورد

ئایا ڕێککەوتننامەی جەزائیری ١٩٧٥ کاریگەری یەکلاکەرەوەیە لە زیندە بە چالکردنی شۆڕش، یان هۆکارە ناوخۆییەکان. لەوانەیە بەشێکی هۆکاری ئەبوونی توێژینەوەی زانستیانەی بێلایەن لەو بارەیەوە بگەڕێتەوە بۆ دابەشبوونی سەرکردایەتی سیاسی کوردستان لە دوای نوشستی شۆڕش بۆ دوو بەرەی سەرەکی، کە تێڕوانینی جیایان هەبووە لە سەر هەڵسەنگاندنی ڕێڕەوی شۆڕشی ئەیلولو ئاکامەکانی، بە زەحمەت دەتوانرێت ئەو سەرچاوە واقیعیانە لە ناو لێکدانەوە جیاوازەکان بە دەست بخرێت، کە ئەندازەی دروستی کاریگەری ڕێککەوتننامەی لە سەر نوشستی شۆڕشی کوردی لێوەرگیرێت. لێکدانەوەیەکیان قورسایی تەواو دەخاتە سەر هۆکارە دەولیەکانو تاوان لە سەر سەرکردایەتی کورد کەمدەکاتەوە، لێکدانەوەی دووەم لە سەنگی هۆکارە دەولیەکەکان زۆر کەم دەکاتەوەو ئەو بەرپرسیاریەتیە مێژووییە زیاتر دەخاتە ئەستۆی سەرکردایەتی.

لە ڕۆژی ١٩٧٥/٣/٦ هەتا ڕۆژی ١٩٧٥/٣/١٩ سەرکردایەتی بڕیاری هەرەسی پەسند کرد، لە ماوەی ئەو دوو هەفتەیەدا، بە هۆی پڕوپاگەندەو پەرتەوازەیی

سەرکردایەتی وورەی هێزی پێشمەرگە دابەزی، حکومەت لێبووردنی گشتی بۆ هەموو هێزی پێشمەرگە ڕاگەیاند، لە گەرمەی پەشێوی ناو سەرکردایەتیو کۆبوونەوەی بەردەوامو بێناکامی کۆبوونەوەکان پەشێویەکە زیادی کرد، لە ڕۆژی ۲۰/۳/۱۹۷۵ لە ناکامی کۆبوونەوەی ۱۸لە سەر ۳/۱۹ بروسکە بۆ هەموو هێزی پێشمەرگە لێدرا خۆیان ڕادەستی حکومەت بکەنەوە[٤٤٧].

لە ناو ئەو بەڵگەنامەو دیکۆمێنتانەی دەمانگەیەنێتە دانانی ڕادەیەکی واقیعی بۆ ڕۆڵی هەردوو هۆکاری ناوخۆییو هۆکاری دەولی، کە لە ڕێککەوتننامەی جەزائیر بەرجەستە دەبێت، سەرچاوە بیانیەکان وەکو توێژینەوە یان ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەنووسی، سەردانی کوردستانیان کردووە، لە ساغکردنەوەی ئەو بابەتانە واقیعبینترن لە سەرچاوە خۆماڵیەکان. لە سەرەتاوە بە هەڵسەنگاندێکی ڕەوشی سیاسیو سەربازیو بوارەکانی دیکە دەگەینە کایە لاوازو بەهێزەکانی شۆڕشی ئەیلولو سەرکردایەتیەکەی لە بەرانبەر ئەو بۆچوونەی، کە هۆکاری ناوەکی وەلادەنێتو جەخت دەکاتە سەر ئەوەی کە پیلانێکی دەرەکی شۆڕشی کوردستانی لە ئازاری ساڵی ۱۹۷۵ لە باریەك برد[٤٤٨]، لە بەرانبەریشدا ڕایەکی دیکە هەیە، کە ڕێککەوتننامەی جەزائیر وەکو هۆیەکی

٤٤٧- دەقی ئەو بروسکەیەی کە بەناوی بارەگای مستەفا بارزانیو (م.س)ەوە دەرچوو دەڵێ: (شۆڕش تووشی پیلانێکی دەولی ترسناك بۆتەوە، بە جۆرێ ئەستەمە درێژە بەشۆڕش بدرێ، گەلەکەمان بەرەو ڕووی کارلکاریو ماڵوێرانی بۆتەوە... بۆیە هەموو پێشمەرگەو هاوڵاتیان ئاگادار بکەنەوە، ئەگەر ئارەزوو دەکەن سوود لە بڕیاری لێبوردن وەربگرنو بگەڕێنەوە بۆ عێراق... بەلام سەبارەت بە کادیرە حیزبیو بەرپرسە سەربازیەکان، ئەوە باشتە بکشێنەوە بۆ سەربازگەکانی پەنابەران لە ئێران، چونکە ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ عێراق هیچ زەمانەتێکی گیانیان نیە). بڕوانە: (علی سنجاري: القضية الكردية، ج۱/ص۷۷

٤٤٨- پارتی دیموکراتی کوردستان، شەڕی ناوخۆ چۆن دەستی پێکرد و کێ لێی بەرپرسیارە؟ ب۱، لە بلاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوەی (پ.د.ك)، هەولێر،۱۹۹۷، ل۱۳

دەرەکیو فاکتەرێکی بابەتی کاریگەر بوون، بەڵام گەر هۆکارە ناوەکییەکانو فاکتەرە خۆییەکان بۆ روخانو هەرەس لە بار نەبوونایە نووشستی[449] رووی نەدەدا[450]، ئێمە لێرەدا هەردوو بۆچوونو بەڵگەو پاساوەکانیان دەخەینەڕوو لەگەڵ هەر راییەکی دیکە لە سەر ئەو بابەتە، دواتر بە بەراوردی هۆکارەکان هەڵدەدەین هەڵسەنگاندێکی واقیعیانە بخەینە ڕوو.

گرنگترین ئەو خاڵانەی کە سەرکردایەتیو هێزی پێشمەرگەو پارتی دیموکراتی کوردستانی لاواز کردبوو لە بەرانبەر هۆکارە دەرەکییەکان دەستەوەستان بێت دەتوانین لەم خاڵانەی خوارەوەی کورتی بکەینەوە:

یەکەم: (پ.د.ك)و بەرپرسیاریەتی بەر لە رێککەوتننامەی جەزائیر.

لە ساڵی ١٩٦٤ هەتا ساڵی ١٩٧٠و دوای بەیانی ١١ی ئازار (پ.د.ك) نەك هەر ببووە دوو لەت، بەڵكو بە هێزی ئەو دوو لەتبوونەوە درز کەوتبووە ناو بزاڤی کوردایەتی، ئەوەی شۆڕشی هێشتبۆوە زیاتر جەماوەری کوردستانو (هـ.پ)بووە. راستە (پ.د.ك) سەرکردایەتی (پ.د.ك)ی باڵی مستەفا بارزانی توانی ماوەی دوو ساڵ (پ.د.ك) باڵی (م.س) لە کوردستان دەربکات، دوایی بۆ ماوەی چوار ساڵ هەتا

٤٤٩- بەشێك لە نووسەرانو سیاسییەکانی کورد بەرانبەر بەو نووشستییەی شۆڕشی کوردستان وشەی (ئاشبەتاڵ)یان بەکارهێناوە، کە لە زمانی کوردی واتە بڵاوەپێکردنو چۆڵکردنی مەیدان. لەوانەیە بگونجێت لەگەڵ واقیعیەتی رووداوەکە، بەڵام لەبەر ئەوەی مەغزایەکی سیاسی هەیە جێگەی ئەم توێژینەوەیە نیە.

٤٥٠- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٩٦

بەياننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ سەرکردايەتی توانی باڵی بەرانبەر بخاتە ريزی رژێمی بەعس، بەڵام بە هێزی ئەو بۆشاييەی لە سەرکردايەتی (پ‌د‌ك) دروست بوو، لە کۆنگرەی (٨)ی ١٩٧٠ کەسانی لاوازو کەم ئەزموون جێگايان گرتەوە[451]، وەکو لە رووداوەکان بەدەردەکەوێ (پ‌د‌ك) پێشڕەوايەتی لە باڵەکەی ديکە بردەوەو شەرەفی رێککەوتننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ بەرکەوت، توانی بەرەی بەرانبەر ناچاری گەڕانەوە بکات، بەڵام لەوەدا زيانی لێکەوت، کە گيانی بە خەمەوە بوون و دڵسۆزی بۆ ئايندەی شۆڕشی کورد بە سەرکردايەتی خۆی لای سەدان کاديرو سەرکردەی ئەو باڵە لاواز کرد، (پ‌د‌ك) لە ماوەی پێنج ساڵی يەکەمی حەفتاکان، لە ئاستی سەرکردايەتی‌و بەرپرسياريەتی کاديرە سياسی‌و سەربازيەکان بەو ئەندازەيە سوود لە توانای ئەوانە وەرنەگيا. قادر عەزيز دەڵێ: ((تێکەڵبوونەوەکە زۆر شکلی بوو ...))[452]. ئەمە لە ئاستی سەرکردايەتی‌و خوێندنەوەی زاتی بۆ ئەو يەکگرتنەوەيە، لە راپۆرتی (ليژنەی ئامادەکاری) (پ‌د‌ك)دا هاتووە: ((...گەڕانەوەی ئەندامانی پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان "م‌س پێشوو" بۆ ريزەکانی پارتی‌و شۆڕش دەرفەتێکيدا بە دووبارە يەکگرتنەوەی حيزب‌و هەموو گەلی کورد بەو هەواڵە دڵخۆش بوون، بەڵام هەر

٤٥١- لە تەموزی ساڵی ١٩٧٠ (پ‌د‌ك) کۆنگرەی هەشتەمی بەست، پێشتر باڵی (م‌س) کۆنگرەی خۆی بەست‌و خۆی هەڵوەشاندەوە، بە نيازبوون لە کۆنگرەی هەشت بەشداری بکەن‌و يەك لە سێی کۆنگرە لەوان پێك بێت. کە را دەرنەچوو، لەبابەت هەردوو کۆنگرە بڕوانە: (ئيبراهيم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٩٩" حبيب محمد کريم: صفحات من نضال الشعب الکردي. تاريخ مؤتمرات الحزب، الحزب الديمقراطي الکردستاني، د‌م، ١٩٩١، ص٢٥-٢٩)

٤٥٢- چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ قادر عەزيز، بەرواری ٢٠٠٦/٩/٧ سلێمانی.

له سەرەتاوە بەدیار کەوت سەرکردایەتی بارزانی‌و کەسانی بەرژەوەندپەرست ئەو یەکگرتنەوەیان بە جدی وەرنەگرت...))[453].

ئەگەر سەرکردایەتی (پ‌د‌ك) تاوانبار بێت بە کالکردنەوەی هەستی خەمخۆری بۆ شۆرش لە لایەن سەدان کادیری باڵەکەی دی بوویێتە بەشێك لە هۆکاری ئەو خەمساردیەی وەکو بەشێکی نووشستی ئەخرێتە روو[454]، ناکرێ ئەمە بۆچوونێکی دروست بێت، چونکە یەکەمیان: (هپ) لە مەیدانی گیانفیدایی تێك نەشکا، سەرکردایەتی سیاسی ئەو کاتەی کوردستان نە بڕیاری ئاشتیداو نە پلانی شەڕی داڕشتبوو، سەرەڕای ئەوە نکۆڵی ناکرێت لە بوونی سیماکانی گەندەڵی لە نار هێزی (پم)، دووەمیان: باڵی (م‌س) لە ژێر فشاری بەرئەنجامەکانی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠ بڕیاری تێکەڵ بوونەوەیان دابوو، بە هۆی لایەنگری حکومەت زۆربەی جەماوەری خۆیان لە دەست دابوو، ئەگینا پێناچێ دیدی خۆیان بۆ سەرکردایەتی گۆڕانی بە سەردا هاتبێ.

کەسایەتی کاریزمای مستەفا بارزانی‌و مێژووی خەباتی ئەو هەر لە سەرەتای سییەکانی سەدەی بیستەمەوە دەست دەستپێکردووە، بەڵام تەمەنی مستەفا بارزانی، کە لە ساڵی ١٩٧٥ حەفتاو دوو ساڵ بووە، بەمەش هەم پیرو هەم نەخۆشی تەنگی پێهەڵچنیوو بوو، سامی عەبدوڕەحمان، ئاماژە بەوە دەکات، کە ئەگەر بارزانی گەنجترو خێزانەکەشی هەژارتر بوایە شەڕی رانەدەگرت، ئەویش پێی بە هۆکارێك دەگەڕێنێتەوە بۆ قبوڵکردنی ئەو نووشستیە[455]، بەڵام هەر لە ناو بەرپرسانی (م‌س)ی ئەوکات رای

٤٥٣- اللجنة التحضيرية: تقييم مسيرة الثورة الكردية، ص٢٠

٤٥٤- گەوهەری: رۆڵی بارزانی لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی، ل١٦.

٤٥٥- راندال: کوردستان یان، ل٢٤٦

جیا هەیە، کە دەنووسێت: ((هەندێ کەس دەڵێن بارزانی پێ ببوو نەیدەتوانی بەرگری بکات..ئەوە راستە بەڵام کە لەساڵی ١٩٧٤ شەڕی هەڵگیرساندەوە پێ نەبوو، ئایا ئەو بە تەنیا بەرەنگاری دوژمن دەبێتەوە؟..))[٤٥٦] یان ((ئایا دەکرێ چارەنووسی گەلی کورد ببەسترێتەوە بە تاکە کەسێکەوە))، ئەوەش هەمور دەبێتە پشتگیری ئەو بۆچوونەی لە راپۆرتی لیژنەی ئامادەکاری (پ.د.ك)دا هاتووە، کە دەڵێ: ((بەرپرسیاریەتی لەوەی روویدا سەرکردایەتی بووە نەك گەل))[٤٥٧]، کۆبوونەوەی جەماوەری کوردستان لە دەوری کەسایەتی کاریزما، کە پێشتر وەکو رەمزی بەرگری حیسابی بۆ کراوە، ئاسایە ئەو بەرئەنجامەی لێبکەوێتەوە[٤٥٨]

دووەم: بەرپرسیاریەتی سەرکرایەتی (پ.د.ك) لە ئاستی پێشمەرگەو فەرماندەکان.

پرنسیپی حیزبایەتی پێش هەڵگیرسانەوەی شەڕ لاوازبوو، دوای شەش مانگی یەکەمی شەڕی یەك ساڵە شێوازەی رێکخراوەیی لە ناو جەماوەرو هێزی پێشمەرگە

٤٥٦- اللجنة التحضيرية: تقيم مسيرة الثورة الكردية، ص٨١

٤٥٧-المصدر نفسه، ص٨١

٤٥٨- سامی عەبدوڕەحمان بە (راندال) دەڵێ: (ئێمە ئەرمان وانە بارزانی بە نیوە خوایەك دەزانی-)، بەهائەدین نووری لە سەر رووداوەکانی ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥و پشتگیری کورد لە شۆڕشی ئەیلول بە سەرکردایەتی مستەفا بارزانی دەڵێ: (کورد هەمووی لەگەڵ مەلا مستەفا بوون، پێیان وابوو زۆر بەهێزتر دەگەڕێنەوە شارەکان‌و مەلا مستەفایان بە خوا دەزانی). بڕوانە: (کوردستان یان، ل٢٤٦)، دیدار لەگەڵ بەهائەدین نوری لە رۆژی ژ٨/٩/٢٠٠٦، یوسفی لە بابەت بڕیارەکانی کۆنگرەی هەشتەوە دەنووسێت: (لە دوا دانیشتنی کۆنگرەو لە ناو چەپڵەڕێزانی گەرم ئامادەبوان متمانەو گوێڕایەڵی رەهای خۆیان بۆ سەرکردە مستەفا بارزانی نوێکردەوە). بڕوانە: (ثورة ايلول المجيدة، ص٦٠-٦١)

هەڵوەشابۆوە، ئەو شیرازە تێکچوونەی ناو (پ م)ش دەکەوێتە ئەستۆی ئەو فەرماندانەی زوڵمیان کردوەو خەریکی پەرەپێدانی دەسەڵاتی خۆیانو پارە کۆکردنەوە بوون، خراپی ئەوانیش رەنگدانەوەی ناکۆکیو ململانێی نێوان ئەندامانی (م س)و سەرکردایەتی بووە لە سەر دابەشکردنی ئەو پۆستو دەسەڵاتانەی لە بەرئەنجامی رێککەوتنی ١١ی ئازار پێیان درابوو[٤٥٩]. لە راپۆرتی لیژنەی ئامادەکاری (پ د ك)دا هاتووە: ((سەرەڕای ئامادەیی گەلی کورد بۆ پشتیوانی لە شۆڕشو حیزبو قوربانیدان لەو پێناوەدا، بەڵام لەگەڵ سەرەتای ساڵی ١٩٧٤ وردە وردە متمانەیان بەو سەرکردایەتیە لاواز دەبوو، هەروەها سەرکردایەتی حیزبو شۆڕش لەلای خۆیەوە لەو ماوەدا وەکو گەیشتبێتە دەسەڵاتو پێویستی بە پشتگیری گەل نەمابێت، زیاتر بڕوای بە توانای مادی بوو لە رێگەی پارمەتی دەرەوە))[٤٦٠]، هەروەها دەنووسێت: ((..زۆری ئەوانەی پشتگیری شۆڕشیان دەکرد لە رووی چۆنایەتی لە سەر بنەڕەتی فیکری نەهاتبوون، ئەمەش زیانی لە بزاڤەکەدا پێش ئەوەی سوودی پێبگەیەنێت))[٤٦١]. لێرەوە دەگەینە دوو ئەنجام یەکەمیان: سەرکردایەتی لە دوای بە دەستهێنانی پشتگیری دەرەوە هێندە بایەخی بە رێکخستنی جەماوەرو هێزی پێشمەرگەی کوردستان نەداوە. دووەمیان: لاوازیو گەندەڵی لە ناو (ه پ) بڵاوببوە، ئەمەش لە ناکامی بێبایەخی سەرکردایەتی بووە بە توانای خۆماڵی شۆڕش.

٤٥٩- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (حوسێن محمد عەزیز، خولانەوە لە ناو بازنەیەکی بۆشدا، دەقی چاوپێکەوتنو دەمەتەقێیەك لەگەڵ جەرجیس فەتحوڵلای پارێزەردا، چ١، سوید، ١٩٩٧، ل٤٧-٥٠)

٤٦٠-هەمان سەرچاوە، ل٤٧-٥٢

٤٦١-هەمان سەرچاوە، ل٤٧-٥١

سەرکردایەتی بۆ کۆنترۆلکردنی ریزەکانی شۆرش، پشتی بە دەزگایەك دەبەست بە ناوی (پاراستن)، لەو بارەیەوە عەلی سنجاری دەنووسێت: ((دەزگای پاراستن رۆلی گەورەی گێرا لە گەندەلّ کردن و ویرانکردنی بارودۆخی ناوخۆ، زۆربەی ئەندامەکانی ئەو دەزگایەیان بۆ مەرامی خۆیان بەکاریان دەهێنا، راپۆرتی نادروستیان لە سەر بارودۆخی ناوچەکانیان بۆ سەرروو دەنووسی و زۆر لە تاوانەکانی خۆیان دەشاردەوە..))[٤٦٢]

لە ماوەی ئاگربەستی ١٩٧٠ بۆ ١٩٧٤ بە زەقی باس لە گەندەلّی دارایی و واسیتە و خزمایەتی و بازرگانی و قاچاغچیەتی و دەولّەمەندبوونی کاربەدەستان و قونتەراتچیەتی دەکرێ[٤٦٣]، لە لایەکی دیکەوە ریکخراوەکانی (پ.د.ك) لە رووی سیاسی و بەرێوەچوونەوە لە بەر یەك هەلّوەشابوونەوەو جلّەوی کاروباری سەربازی لە دەست کەسانی نەشارەزا دابوو، دیاردەی چەك فرۆشتن و دزینی ئازوقەو شتی لەو بابەتە باس دەکرێ[٤٦٤]. مەسعود بارزانی لە راپۆرتی سیاسی و عەسکەری بۆ کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) دەلّێ: ((دەبێ ئیعتراف بکەین کە زۆر بە ئاشکرایی هۆی نەکسەی ١٩٧٥ بە تەنیا پیلانی (جەزائیر) نەبووە، بەلّکو بەرەلّلایی و بێ تەنزیمی ناوخۆمان هۆیەکی دیکەی گرنگ بوو بۆ نەکسە..))[٤٦٥].

٤٦٢- علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص١٠٢

٤٦٣- بۆ زیاتر لەو بارەیەوە بروانە: (حوسێن محەمەد عەزیز: خولانەوە لەناو بازنەیەکی، ل٣٩-٤٢" علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص١٠١)

٤٦٤- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٢٨٦

٤٦٥- راپۆرتی سیاسی و عەسکەری و تەنزیمی سەرزکی پارتی "مەسعود بارزانی" بۆ کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە سەرەتای تشرینی دووەم ١٩٧٩. لە کتێبی حبیب محمد کریم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص٢٧٥

دەربارەی فەرماندە سەربازیەکان کە لە پیاوانی دەرەبەگو نەخوێندەوارەکان پێکهاتبوو، ئەفسەرو پلەدارو شارەزایانی جەنگو بەرەنگاری بێکار بوون[٤٦٦]، ئەگەر لەو بارەیەوە زیادەڕۆیی کرابێت زۆری لە راستییەوە نزیکە.

هەژار موکریانی لە باسی سەفەری بارزانی لە ١١ی ئازاری ١٩٧٥ بۆ لای شا دەنووسێ: ((.. (نەسیری)[٤٦٧] بە مەلا مستەفاو مەحمود عوسمانی وت: ((من هاتووم شتێکتان پێ رابگەیەنم ئێرانی شاهەنشاهی بە سەدەها دۆلاری یاریدەی شۆڕش داوە، بە چەلەو سەربازی خۆشمان هاتوینە یاریدەتان، ئێوە هیچ بەهرەتان پێوە نەماوە، گەورەکانی لەشکرتان هەموو دزن، هەر خەریکی گیرفانی خۆیانن، چەند جارمان وتووە ....و کۆ کێ دزو خائینن دەریان کەن، بە قسەتان نەکردین، ئێستا لەم شەڕە هەرچی فەرماندەی شۆڕش‌و فەرماندەی هێزەکانتان لە شارەکانی ئێران رادەبوێرن، کەسیان لە جەبهە نیە، پەنجا گوللە تۆپمان لە دامێنی زۆزك تەقاند سەنگەرمان بە عەرەبان چۆڵ کرد، پێشمەرگە نەچوون سەنگەرەکان داگیر بکەن...))[٤٦٨]، راستە موکریانی لەو ماوەیەدا لە نزیکەوە ئاگاداری رۆژانەی شۆڕش بووە، بەلام ئەو نە یاوەری بارزانی بووە بۆ لای شاو نە ئەوانەی بەشدار بوون ئەو قسەیان پشتراست کردۆتەوە، بەلام دەکرێ وەکو گوزارشتی نووسەر وەربگیرێن لە سەر شۆڕش، لەلایەکی دیکەوە ئەو قسانەی نیعمەتوللای نەسیری لە سەر زاری موکریانیەوە هۆکاری کشانەوەی هاریکاری ئێرانی نەبووە لە شۆڕشی کورد، چونکە هاریکاری‌و پشتکردن لە شۆڕش هۆکاری دیکە بووە، نکۆڵی لە دیاردەی گەندەڵی ناکرێ، لەلایەکی دیکەوە لەو ماوەیەدا هیچ

٤٦٦- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٨٧

٤٦٧- مەبەست لە نەسیری: نیعمت الله النصیری سەرۆکی موخابەراتی ئێرانی (ساواك)ی ئەوکاتەیە. بڕوانە: (الخرسان: التیارات السیاسیە، ص٢٢٦)

٤٦٨- هەژار: چێشتی مجێور، چ١، ب ش، بیروت، ل٥٥٤

ناماژەیەك بە مەشق و خولی هوشیاکردنەوەی پێشمەرگە نییە، هەتا باس لە هەڵوەشانەوەی ڕێکخستن و دیسپلینی حیزبی دەکرێت لە ناو تەشکیلاتی پێشمەرگە[٤٦٩]. دیارە لە بەرانبەردا بە ئاراستەی تەشکیلەیەکی ناوچەگەری و سیمای دەرەبەگایەتی بەسەر فەرماندەو بەتالیون و هێزەکاندا زاڵ بووە[٤٧٠]. سەرکردایەتی لەجیاتی ئەوەی پشتگیری لێ بکات بۆ دڵ ڕازیکردنی چەند دەرەبەگێکی بەرپرس لە ڕیزی پێشمەرگە، دژی وەستایەوە، بەمەش متمانەی شۆڕش لەلایەن جوتیارو ڕەش و رووتی کورد هەتا دەهات لاواز تر دەبوو[٤٧١]، ئەمەش بە هۆی کاریگەری بیری چەپ ئەو زەمانە لە برەو دابوو، کاریگەری بە سەر ناکۆکی نێوان زۆربەی جەماوەری جوتیاری کوردەوە هەبووە لەبەرانبەر خاوەن زەوی و دەرەبەگایەتی، بەتایبەت کە تەشکیلاتی پێشمەرگەو بەرپرسانیش ڕوخساریکی دەرەبەگانەی هەڵگرتبوو.

سێیەم: شۆڕش لە مەیدانی بەرەنگاری پشتی بە یەك شێواز بەستبوو، ئەویش شەری بەرەیی و سەنگەرگرتن بوو بۆ پاراستنی ناوچەی ئازاد کراو شارەکان چوڵ کران لە لایەنگرانی شۆڕش، جوتیارانی ناوچەکانی بندەستی حکومەتی عێراقی گوندەکانیان بەجێهێشت،ئابووری کوردستان بەهۆی دانەچاندنی زەویە کشتوکاڵیەکان زیانی گەورەی لێکەوت و درێژەدان بە شۆڕش باری قورستر کرد[٤٧٢].

٤٦٩- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (سەروەر عەبدوڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٢٢، ٣٥)

٤٧٠- تەشکیلاتی هێزی پێشمەرگە لە شۆڕشی ئەیلول بەم شێوەیە بووە: لە دوای مەکتەبی عەسکەری هێز هەبووە، هەر هێزێك لە چەند بەتالیون پێك هاتبوو، ئەویش دابەش دەکرا بە ٣ تا ٤ لق و ئینجا بچوکتر دەبێوە بۆ پەل لە پەلەوە دەستە، هەر دەستەیەکیش لە ٩ بۆ ١٢ پ،م. پێکهاتووە. بڕوانە: (ئەنوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٢-١١٣" حەمید ئەفەندی: سەرنجێك لە سەر شۆڕشی ئەیلول، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٥)ی پاییزی ٢٠٠٢، ل١٥١-١٥٤)

٤٧١- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (تقیم مسیرة الثورة الكردية، ص٢٨-٣٩)

٤٧٢- ژێرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی، ل٣٢٤

شەڕی بەرەیش هۆکارێکی دیکە بووە لە شکستی شۆڕشەکە، کە نەتوانرا شێوازی شەڕی پارتیزانی بگیرێتەبەرو درێژە بە شۆڕش بدرێت[473]

لە ڕووی خەباتی دیبلۆماسی‌و پشتبەستن بە پشتیوانی دەرەکی سەرکردایەتی شۆڕش قورسایی بە تەنیا خستبووە سەر بەرەی ئەمریکاو ئێران. مەحمود عوسمان ئەمەی بە سێگۆشەیەك وێنا کردووە، کە ئێران ئەوجا ئیسرائیل‌و ئەمریکا..ئەوانە پێکەوە بەستڕا بوون، لە نێوان خۆیاندا لە سەر هەموو شتێك ڕێککەوتبوون، کورد ئەوکات لێکدانەوەیەکی نادروستی هەبووە بۆ سیاسەتی دەوڵی[474]، هەر لەو بارەیەوە لە ڕاپۆرتی لیژنەی ئامادەکاری (پ‌د‌ك)دا هاتووە: ((..بایەخەکانی سەرکردایەتی کورت هەڵهاتبوو لە سەر پەیوەندی کردن بە دەوڵەتان‌و لایەنە ڕەسمیەکان بە تایبەتیش لایەنی ئیمپریالستی‌و کۆنەپەرستی بەبێ ئەوەی بایەخ بە ڕای گشتی جیهانی‌و ڕێکخراوو پارتە پێشکەوتوخوازو نیشتیمانیەکان بدرێ، هەروەها هیچ بایەخی بە پەیوەندی بە بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلان‌و کۆنگرە دەولیەکان نەدەدا، ئەوە ڕای کرد لە هەموو ئەو لایەنانە دابڕێ...))[475]، ئەگەرچی سەرکردایەتی شۆڕش لە هەوڵی ئەوەدا بووە سەرەڕای پەیوەندی‌و وەرگرتنی یارمەتی لە ئێران‌و ئەمریکا پەیوەندی باشی لەگەڵ هەندێ لە وڵاتانی عەرەبیدا هەبێت، بەڵام لە ئاستی ئەو پیلانەدا نەبووە[476].

٤٧٣- دیدار لەگەڵ بەڕێز قادر عەزیز لە ڕۆژی ٧/٩/ ٢٠٠٦ لە سلێمانی.

٤٧٤- چاوپێکەوتنی کوردستانی نوێ لەگەڵ مەحمود عوسمان، ژمارە (١٥٢٢)ی ٢١ای کانوونی یەکەمی ١٩٩٧

٤٧٥- تقیم مسیرة الثورة الکردیة، ص٦٧

٤٧٦- بۆ زانیاری زیاتر لە سەر کۆی پەیوەندییەکانی شۆڕشی ئەیلول لە ئاستی دەرەوە بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحرکة، ج٣/ص٣٦٣-٣٨٢).

پێداگرتن لە سەر یەك جۆری خەباتو پشتبەست بە دەرەوەو هەوڵ نەدان بۆ ئەلتەرناتیڤ سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستانی تووشی ئەو دەستەوستانیە کرد، کە بێجگە لە خۆ بەدەستەوەدان نەتوانێ چارەسەری دیکە هەڵبژێرێ.

چوارەم: تێڕوانینو خوێندنەوەی جیای ناو شەقامی کوردستان، لەوانە ڕەنگدانەوەی ڕەوتو بۆچوونی سیاسیو فیکری جیا، کە هێشتا ئەمریکای بە ئیمپریالیزم دەزانێ، ڕاستە (حشع) لەگەڵ بەرەی دژە شۆڕشی کوردستان دابوو، بەڵام بیری چەپ لە کوردستان لەوە بەرفراوان تر بووە، ڕۆژنامەی (ڕزگاری)و گۆڤاری (نور) بە زمانی کوردیو عەرەبی تێڕوانینی جیاواز بوون لەوەی سەرکردایەتی شۆڕش کاری لە سەر دەکرد، کتێبی جەلال تاڵەبانی بە ناوی (کوردایەتی) کە لە شەستەکان وەکو پرۆگرامی هۆشیاری سیاسی دەخوێندرا، دەنووسێت: ((... مەسئولیەتی یەکەمین لە دابەشکردنی کوردو کوردستان، بە پێبەش هێشتنەوەی گەلی کورد لە هەموو کیانێکی نەتەوایەتی لە ئەستۆی ئیمپریالیزمە. هەر بۆیەشە کوردایەتی ئیمپریالزمی بە دوژمنی هەرە گەورەی خۆی ناسیوە...))[٤٧٧]. هەر سەبارەت بە پیلانی ئیمپریالزم دەنووسێت: ((..لە ڕووی سیاسیو پیلان دانانو تەگبیرکردنیش دژی کوردایەتی درێغیان نەکردووە...))[٤٧٨]. لە بڵاوکراوەیەکی باڵی (م.س)دا هاتووە: ((...هەر کەسێ پەیوەندی لەگەڵ ئیمپریالستیو زایونیو هاوپەیمانیەتی سەنتۆ سێگۆشەکەی دوژمن بە گەلی کورد بگرێتە بەر، ناتوانیت دڵسۆز بێت بۆ چارەسەری دیموکراتیانەی کێشەی

٤٧٧- جلال تاڵەبانی: کوردایەتی، بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوایەتی گەلی کوردستان، ب. ش، ب.س، ل٤٢.

٤٧٨- هەمان سەرچاوە، ل٤٢

کوردو پێداگرییت لە سەر بە دەستهێنانی ئامانجەکانی گەلی کورد))[479]. بۆیە لە دوای بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی باڵی (م‌س)ی (پ‌د‌ك) لە نیسانی ساڵی ۱۹۷۰، بەشێکی گرنگی کادیرە بە تواناکانی ئەو باڵە ڕێکخراوێکی تریان لە سەر بیروباوەڕی چەپ دامەزراند بە ناوی (کۆمەڵەی مارکسی لنینی کوردستان)[480] و فەرمانده سەربازیەکانیشیان لە پەراوێزی شۆڕشدا کاری پێشمەرگانەی خۆیان رادەپەڕاند، بەڵام کاریگەری چەپ لە ناویاندا هەر مابوو.

پێنجەم: هەم ساڵی ۱۹۷۰ بۆ ساڵی ۱۹۷٤ ماوەی ئاگربەست، هەم ماوەی ئەو ساڵەی شەڕی تێدا هەڵگیسایەوە، لە ڕووی دەرفەتو کەرەستەکانی خۆبەهێزکردن‌و سوود وەرگرتن لە تواناکان دەرفەتێکی لە بار بووە بۆ سەرکردایەتی (پ‌د‌ك) هەتا خۆی ئامادە بکات لە هەموو ڕووەکانەوە، بەرەی ناوخۆ بەهێز بکات‌و پشتبەستن بە دەرەوە کەم بکاتەوە، لە ئاستی ناوخۆدا زیاتر پشت بەخۆی ببەستێت بەڵام دەرفەت لە دەست چوو لەوبارەوە کاری پێویست ئەنجام نەدرا. سەرکردایەتی سوودی لەو دەرەفەتەی لە بەردەستی دابوو وەرنەگرت[481].

لە بەر نەبوونی سەرژمێری ورد لە سەر ژمارەی هێزی پێشمەرگە بەشی زۆری لەوبارەوە ژمارەی تەخمینی بە زیاتر لە(٥٠) هەزار دادەنێن ئەمە سەرەڕای ژمارەی هێزی پشتگیری کە دانیشتوانی ناوچەکان بە چەکو تەقەمەنی خۆیان پێکیان هێنا بوو، نزیکەی لە (٤٠) هەزار تێدەپەڕی سەرەڕای ئەوانە ژمارەی ئەو ئەفسەرو پلەدارە کوردانەی لە ریزەکانی سوپاو پۆلیس هاتبوونە ریزی شۆڕش ژمارەیان دەگەیشتە

٤٧٩- منشورات جريدة النور، اراء في المسألة الكردية، د.م.،١٩٧٠، ص٤٠

٤٨٠- بۆ دامەزراندنی ئەو رێکخراوە بڕوانە: بەشی سێیەم.

٤٨١-جەبار قادر: چەند بابەتێکی، ل٧٩

(٤٧٠) ئەفسەرو پۆلیسی پلەداری کورد[٤٨٢]، هەروەها سەرچاوەکان، ئەو هەموو پارچە چەکەی لەبەردەستی شۆڕش دابووە، کە دوای هەرەس ئەو چەکانە رادەستی حکومەت کرانەوە[٤٨٣].

شۆڕش خاوەنی سەدان پزیشك‌و پارێزەرو ئەندازیارو مامۆستای زانکۆو مامۆستای ئامادەیی‌و سەرەتایی بووە[٤٨٤]، کە ئەمە سامانێکی گەورە بووە بۆ پاراستنی شۆڕش.

ئەگەر ئەو سەرنجانەی سەرەوە وەکو هۆکاری ناوخۆ وەربگرین لە سەر هەرەسی شۆڕشی ئەیلول پیلانی نێودەوڵەتی بۆ هەرەسی شۆڕش، کە لە رێککەوتننامەی جەزائیر چڕ دەبێتەوە، ئەوکات ئەو پرسیارە بێ وەڵام دەمێنێتەوە، ئەگەر بە هۆی بەرئەنجامەکانی پیلانی ئەو رێککەوتننامەیەوە شۆڕش هەرەسی نەهێنابێت، بۆچی چەند مانگ پێش ١٩٧٥/٣/٦ لە کاتێکی دیکەدا نەبوو؟

گومان ناهێڵێتەوە، کە هەرەس لە ئاکامی رێککەوتننامەی نێوان عێراق‌و ئێرانەوە بووە، بەڵام ئایا بۆچی شۆڕش بە پیلانی هاریکاری نێوان دوژمنەکانی هەرەس دێنێت؟ ئایا ئەو شۆڕشە بنچینەکانی خەباتی رزگاری نیشتیمانی خۆی لە سەر بڕوا بوون بە دوژمنەکانی هەڵچنیبوو؟. ئایا لە دوای راگەیاندنی پیلانی دوژمنەکان لە

٤٨٢- سەژمێری دروست لە بەردەست دانیە لە باری ژمارەی دروستی (پ‌م)و بەرگری میللی، بەڵام ژمارەکان زۆر لێك دوور نین بۆ نموونە، نەوشیروان مستەفا، ژمارەی (پ. م) بە (٩٠) هەزارو هێزی بەرگری میلی بە (٤٣) هەزار دیاری دەکات، ئەفسەرو پلەدارانی سوپاو پۆلیس بە (٤٧٠) دادەنێت، جلیم تۆفیق‌و مەکدوال، ژمارەی (پ‌م) بە (٥٠) هەزار دادەنێت، بڕوانە: (پەنجەکان، ل١١٣" مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، ل٤٠٤" مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٢)

٤٨٣-سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٥٥-٥٦

٤٨٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئازاد عوبێد: کاریگەری شۆڕشی شەیلول، ل٢٤٢- ٢٤٤" ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان‌و، ل٢٨٠-٢٨١" نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١١٢-١١٤).

جەزائیر دەرفەتی درێژەدان بە شۆڕش نەمابووە؟ کامانەن ئەو دەروازە داخراوانەی بەردەم درێژەدان بە شۆڕش؟ لە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەوە دەگەینە ئامانجی ئەم باسە، ئەویش گەیشتن بە ئەنجامێکی نزیك لە راستییەوە لە سەر دابەش کردنی دادگەرانەی هۆکارەکانی هەرەس بە سەر هۆکاری رێککەوتننامەی جەزائیرو هۆکارەکانی دیکە.

مەحمود عوسمان بەشداری یەکەم وەفدی کوردی بووە لە دوای بڕیاری ئەمریکا بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی کورد، لە ئەمرووزی ساڵی ١٩٧٢ لە جیاتی (هنری کیسنجەر) چاویان بە (ریچارد هێلمز) سەرۆکی دەزگای هەواڵگری ئەمریکی (CIA) کەوتووە، پێی وتبوون ((... ئەو پەیوەندییە لە سەر داوای شا بووە، دەبێت بە نهێنی بمێنێتەوە...))[485]. هەر ئەویش لە راپۆرتەکەیدا دوای هەرەس بەشی زۆری هۆکارەکانی هەرەس دەخاتە ئەستۆی هۆکاری ناوخۆو لەویش دەیخاتە ئەستۆی سەرکردایەتی (پ.د.ك)و روونتر بازنەیەکی بچوکتر. بەم حاڵە دەگەینە دوو ئەنجام یەکەمیان: نهێنی پەیوەندی سەرکردایەتی کوردو ئەمریکا لە بازنەیەکی بچوکدا ماوەتەوە، دووەمیان: پاڵپشتێکی گرەنتی لای ئەمریکیەکان نەبووە لە سەر هاریکاری هەمیشەیی و دوور لە کاریگەری ئێرانی، بەمەش متمانە بوون بە بەڵێنەکانی ئەمریکاو بێمتمانەیی بە ئێران بایەخێکی نامێنێت، بەهانەدین نووری ئەوکات ئەندامی سەرکردایەتی (حشع) بووە، کە بەرەیان لەگەڵ حیزبی بەعس هەبووە، وەکو نەیار بەرانبەر سەرکردایەتی (پ.د.ك) پێی وایە ئەگەر شۆڕش لە سەر نەخشەی جەنگی پارتیزانی دابنرایە کاریگەری رێککەوتننامەکە پووچەڵ دەبۆوە، هەڵوێستی سۆڤیەت لە بەرانبەر شۆڕشی کوردو حکومەتی بەعس گۆڕانی بەسەردا دەهات[486].

٤٨٥- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٣٧٨

٤٨٦- دیدار لەگەڵ نارپرار لە ٢٠٠٦/٩/١٨، لە سلێمانی.

هەردوو تێڕوانینی تەواو جیاواز لە هۆکارەکانی هەرەسی شۆڕش[٤٨٧]، هەندێ جار نابەتیانەو بەدەر لە واقیعی ئەکادیمی قسە لە سەر ئەو بابەتە دەکرێ[٤٨٨]. لەلایەکی دیکەوە بەشی زۆری وردەکاریەکانی پەیوەست بە پەیوەندی کوردو ئەمریکاو ئێران بە نهێنی ماوەتەوە. هەندێ جار لە لایەن (پ.د.ك) خۆیەوە وەکو هۆکاری نارخۆ ڕ'ن کراوەتەوە، لە یەکەم ژمارەی خەباتی دوای هەرەس، کە لەلایەن سەرکردایەتی کاتیەوە دەرچووە، هاتووە: ((.. لە مانگەکانی یەکەمدا (سەرکردایەتی) پیلانی بەدیلی دانەنابوو، ئەگەر یارمەتی دەرەوەمان لێ بڕێ چی بکەین...))[٤٨٩]، لە ڕاپۆرتی یەکەم کۆنگرەی سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) لە ناوەڕاستی ئابی ساڵی ١٩٧٩ پێ لە سەر لاوازی سەرکردایەتیدا دەگرێ بە تایبەت لە ساڵانی پێش ئەو ڕێککەوتننامەیە[٤٩٠]، هەر لە ڕاپۆرتی سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) لە ئاست پشت بەستنی تەواو بە ئێران لە ساڵی ١٩٧٤ بە هەڵەیەکی ستراتیژی دەخاتەڕوو[٤٩١].

٤٨٧-لەو بارەیەوە بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٩٦" ئەحمەد سەلام، لە کتێبی: کونگرەی ٩٠ ساڵەی بارزانی نەمر، کوردستان ١٩٩٧، ل١٦١-١٦٩" پارتی دیموکراتی کوردستان: شەڕی ناوخۆ چۆن دەستی پێکرد ١، ل١٣" دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٣٠-٣٢" البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٣٥٤-٣٥٥" بەیاننامەی ڕاگەیاندنی (سەرکردایەتی کاتی)، لە بەڵگەنامەی ژمارە(١٠)" فەرید ئەسەسەرد، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (٢٠٩٣)ی ٨/٣/٢٠٠٠)،

٤٨٨- لە چاوپێکەوتنێکی دا "عەبدوسەلام بەرواری" بەرپرسی مەکتەبی دیراسات و توێژینەوەی (پ.د.ك) لە ئێوارەی ٦/٣/٢٠٠٧، تایبەت بەو یادە وتی: (ئەگەر شۆڕشی چەکداری بەردەوام بوایە سعودیە، ئوردن، تورکیا، عێراق، ئێران، سوریان هەموویان لێ یان دەدواین)، ئەمەش پاساوێکی نەکردەی بەرلەنهامەکانە.

٤٨٩- ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە (١) لە ساڵی ١٩٧٦

٤٩٠- پارتی دیموکراتی کوردستان ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، ڕاپۆرتی سیاسی سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستان، پەسندکراوی کۆنفراسی (١١- ١٥) ئابی ١٩٧٦، ل٢٨

٤٩١- هەمان سەرچاوە، ل٥٦

له ناكامی تاو وتوێ كردنی ئەو سەرچاوانەی لـە بەردەسـتدان‌و ئـەوەی خرانەڕوو دەگەینە ئەو ناكامەی خوارەوە:

یەكەم: ڕێككەوتننامەی جەزائیر كاریگەری زۆر گەورەی هەبوو لە سـەر هەرەسـی شۆڕشی كورد، كاتێك دەتوانێ درك بەو قەناعەتە بكەین، لە پێناسەیەكی تیوری نـاو فەرهەنگی سیاسی لە سەر شۆڕش‌و پرنسیپی حیزبایەتی دوور بكەوینـەوە بـۆ واقیعـی سەركردایەتیكردنی شۆڕش، نەك كاریگەری سەركەوتنەكانی شۆڕش لە چوارچێوەیەك دابڕێـژین وەكـو دەمانـەوێ، ئـەوكات كاریگەرەیـە ناوخۆكـان زەق دەبنـەوە. هـەتا نەگەڕێنەوە بۆ ئەندازەی كاریگەری ئێران‌و ئەمریكاو تەنانەت ئیسرائیلیش لـە سـەر سەركردایەتی شۆڕشەكە لە ڕووی پشتیوانیكردن بە چەكی قـورس‌و تـۆپی دژە تانـك‌و دژە ئاسمانی‌و هاریكاری بە پارەو چەك‌و حەواندنەوەی ئاوارەكـان‌و دابینكردنـی شـوێنی حەوانەی ماڵ‌و خێزانی (پ‌م)و ڕێگەدان بە هاتنی دەیان ڕۆژنامـەنوس بـۆ بـەرەكانی شەڕو ئامادەكردنی ڕاپۆرت لە سـەر بـارودۆخی كوردسـتان، چـەندان جـۆری دیكـەی پشتیوانی كردن. پێوانەی دروستمان دەست ناكەوێ لە بەرانبەر كاریگەری نەمانی ئـەو پشتیوانیە بە هۆی ڕێككەوتننامەی جـەزائیرەوە، عەبـدولڕەحمانی قـاسملو تایبـەت بـە هۆكاری دەرەكی لە سەر هەرەسی شۆڕش ئەیلول دەنوسی: ((...ئاشـتی هەمیشـە بـە دەست ئەوانەوەیە، كە باڵادەستی شەڕیان لە دەسـتدایە، وەختێـك شـا دەبێتـە لایـەنی ئەسڵی شەڕ وا چاوەڕوان دەكرێ باڵادەستی ئاشتی بكەوێتە دەست ئـەو...))[492]. یـەكێك لە ئەندامانی ئەوكاتەی سەركردایەتی (پ‌د‌ك) بە ڕوونی ئەوە دەردەخـا كـە ((.. لـە

٤٩٢- عەبدوڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: كورتە مێژووی حیزبی دیموكراتی كوردستانی، ل٢٧٥

بەردەوام بوونی شەڕ بە تەواوی پشت بەستوا بوو بە هاریکاری دەرەکی، کە ئەو پاڵپشتە دەرەکییە ئەما خێرا هەرەسی هێنا))[493]. ئێران و ئەمریکا رۆڵیان لە سەر بەهێزکردنی شۆڕشی ئەیلول کەم نەبووە، بۆیە ناکرێ ئەو رۆڵەی لە هەرەس لێ وەربگرتنەوە.

دووەم: بە وەرگرتنی ماوەی ٦/٣ بۆ ٢٠/٣/ ١٩٧٥ ناگەینە سەرئەنجامێکی تەواو، چونکە چواردە رۆژ ژانی لە بارچوونی شۆڕش بوو، هەڵقەیەکی پێکەوە گرێدراوە لەگەڵ زنجیرە رووداوەکانی پێش خۆی، بە تایبەت لە ساڵی ١٩٧٣ بە دواوە، کە سەرکردایەتی شۆڕش رازی بوو قورسایەکی بخاتە سەر هاریکاری دەرەکی و ئامانجەکانی لەگەڵ ئامانجەکانی ئەمریکا و شای ئێران تێکەڵ بکات، کاتێک ئەو پاڵپشتیە نەما و سەرکردایەتی پێشتر حیسابی بۆ ئەگەری رێککەوتنێکی لەو جۆرە نەکردووە، وەکو جۆناتان ئاماژەی پێ دەدات: ((مستەفا بارزانی ئەوکات باجی لێکدانەوە کورتبینیەکانی خۆی دەدات))[494].

سێیەم: دەیان شۆڕش و راپەڕین لە مێژووی بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کوردی هەردوو سەدەی نۆزدە و بیست بەو شێوە لە ناوچوون، شێخ عوبێدوڵڵا (١٨٨١ز)، کۆماری کوردستان (١٩٤٦-١٩٤٧ز)، سەرکردایەتیەکەیان نەیاتوانیوە یان لە بیری ئەوەدا نەبوون بە نیوە هەرەس رازی بن، سروشتی ئەو شۆڕش و راپەڕینانەی لە دەوری کەسایەتی کاریزما ئەنجام دراوە هاوشێوە بووە، مستەفا بارزانی پێش ئەوەی سەرۆکی (پ.د.ك) بێت لە جەولەی دیکەدا رۆڵی لە سەرکردایەتی بزاڤی کوردایەتیدا هەبووە، لە ساڵانی (١٩٣٣) و (١٩٤٣ بۆ ١٩٤٥) و لە کۆماری کوردستان (١٩٤٦-١٩٤٧) رۆڵی کاریگەری گێڕاوە، هەموو ئەوانە لە راپەڕینی جەماوەری و شۆڕشی چەکداری

٤٩٣-علی سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص١٠١

٤٩٤-کوردستان یان، ل٢٢٤

یەکسەر بۆ هەرەس، شێخ سەعیدی پیران‌و شێخ مەحمودو قازی موحەمەد، کە هێمای بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کوردستانن ئاکامی بزاڤەکەیان لە بزاڤێکی جەماوەری بەرفراوانەوە بۆ هەرەس‌و تواندنەوەی شۆڕش بووە.

خاڵی لێکچوو لە نێوان شۆڕشی ئەیلول‌و ئەونەی پێش خۆی ئەوە بووە، ئەیلول دوا شۆڕش بووە، کە روخساری پێش خۆی ون نەکردبێت، بەڵام هەرەسی ئەوان بە تاوانێکی گەورە حیسابی بۆ نەکراوە لە مێژووی بزاڤی کوردی، هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گۆڕانکاریەی دوای هەرەسی شۆڕشی ئەیلول بە سەر بزاڤی کوردایەتیدا هاتوو، هەروەها سەرکردەکانی بە شێك لەو شۆڕشانە لەگەڵ هەرەسی شۆڕشەکەیان سەرکردەکەیان چووە بەر سێدارە، دوای هەرەس بوو هێمای خۆبەختکردن، دیدی دوای شۆڕش نابینا بووە لەبەرانبەر هەڵەکانی سەرکردایەتی کردنی ئەو شۆڕشانە، ئەگەر مستەفا بارزانی لەگەڵ ژمارەیەك لە سەرکردایەتیەکەی لە ئاکامی هەرەس گیانیان ببوایە قوربانی، لە ساڵانی دواتر هەموو ئەو بەرپرسیاریەتیەی دەکەوتە سەر شانیان لە هەرەسی شۆڕش ون دەبوو.

شێخ عوبێدوڵڵای نەهری لە سەدەی پێشووتر نزیك بە ژمارەی جەنگاوەرەکانی شۆڕشی ئەیلول (پ م)ی هەبووە، لە دوای نووشستی هێنانی لە بەرانبەر قاجاریەکان بە ژمارەیەکی زۆر کەمی جەنگاوەرەوە گەڕایەوە ئەهری شوێنی حەوانەوەی خۆیی‌و لەوێدا خۆیدا بە دەست دەوڵەتی عوسمانی[٤٩٥]، بەڵام ناوی وەکو کەمتەرخەم ناهێنرێ، پشتبەستنی قازی موحەمەد بەدەرەوەو کاریگەری رێککەوتنی ئێرانی‌و سۆڤیەتی وەکو هۆکاری سەرەکی لە کەوتنی کۆمار بەرچاوە بەڵام قازی بەو ئەندازەیە نەکەوتۆتە بەردەم بەرپرسیاریەتی.

٤٩٥- بڕوانە: (عثمان علي: دراسة في حركة الكردية، ص٧٤)

چوارەم: ناوچەی ئازادکراو لە ماوەی یەک دوو مانگی یەکەمی شەڕ سێ لە سەر چواری دانیشتوانی کوردستانی باشووری لە سنووری لە خانەقینەوە بۆ زاخۆ کۆکردەوە، شۆڕش کەوتە هەڵەی زۆر زەقەوە بەوەی نزیکەی نیو ملیۆن جەماوەری شارەکانی کوردستانی هێنایە سنوورەکان، کە نەکرایە بارسەنگ بۆ شەڕی بەرەیی، زانکۆی سلێمانیو هەردوو پەیمانگای مامۆستایانی هەولێرو دهۆکیشی بە هەموو مامۆستاو کارمەندو قوتابیەکانەوە گواستەوە بۆ ناوچەی ئازادکراو[496]، حکومەتی عێراق هەتا باری سەرشانی شۆڕش قورس بێت ڕێگر نەبوو لە چۆلکردنی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتیو حکومەتی ئێرانیش هەتا لەو پەناهەندانە لە ئایندە وەکو بارمتە وەربگرێت دەرفەتەکەی قۆستەوە بۆیە ئەمەش بە یەکێك لە هۆکارە ناوخۆییەکانی هەرەس دەژمێردرێت[497]. هەیە دەڵێ: لە سەرەتاوە ئامانجی سەرکردایەتی کورد ئەوە بووە وەکو بەنگلادێش بە ڕەوکردنی جەماوەر ئەمری واقیع دروست بکات[498]. بەڵام ئامانجی

٤٩٦- لە ١٩٧٥/٣/٢١ لە ڕێگەی ئێزگەی شۆڕشەوە ئەم ئاگاداریە خوێندراوەتەوە: (هەموو برین پێچو موچە خۆرەکانی نەخۆشخانەکان بە هەموو کەلو پەلە پزشکیەکانیانەوە بەرەو بارەگای سەرکردایەتی بڕۆن، تا شوێنی کارکردنو جێگای دانانی نەخۆشخانەکانی شۆڕشیان بۆ دیاری بکرێت).
هەموو قوتابیانی قوتابخانە پیشەییەکانو خوێندکارانی زانکۆی سلێمانیو دکتۆرو مامۆستایانی کۆلیجەکانی زانکۆی سلێمانی بە کەلوپەلەکانی پێویستی خوێندنەوە بگەنە قەڵادزە.
دانیشتوانی شارەکان هەر کەسێ بیەوێ خۆی لە دەستی ڕژێم ڕزگار بکات دەتوانێت ڕوو بکاتە مەڵبەندەکانی هەڵەبجە، قەڵادزە، گەلاڵە، حاجی ئۆمەران، وەرتێ، ناوچەی بارزان، شۆڕش دەسەڵاتی دابینکردنی شوێنی حەوانەی بۆ هەموان هەیە. بڕوانە: (ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٧٧)
٤٩٧- ژێراڕد چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی، ل٢١٨
٤٩٨- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١١٥" دیداری قادر عەزیز لە ڕۆژی ٢٠٠٦/٩/٧، لە سلێمانی.

حکومەت ئەوە بووە باری سەرشانی شۆڕش قورس بێت، ئامانجی ئێرانیش ئەوە بووە پەناهەندەکان وەکو کارت بەرانبەر سەرکردایەتی شۆڕشی کورد بەکار بهێنێ.

پێنجەم: بە خوێندنەوەی ناوەڕۆکو مەرجە ئاشکراو نهێنییەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر گومان ناهێڵێتەوە لە سەر جدیەتی شای ئێران لە هاریکاری حکومەتی بەعس بۆ لە ناوبردنی شۆڕش. ئەو ئیمتیازاتەی لە شەتولعەرەب بە ئێران دراوە[499]، لەگەڵ هەموو ئەو بەڵێنانەی بە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دراوە لەلایەن عێراقەوە لەبەرانبەر نەک پشتگردن بەڵکو هاریکاری بۆ لە ناوبردنی شۆڕشی کورد، ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتننامەیە بە مانەوەی شۆڕشی کورد پوچەڵ دەبوو، ئەمەش بەرئەنجامی ئەو خۆڕادەستکردنی شۆڕش بووە بە ستراتیژیەتی بەرژەوندییەکانی ئێرانو ئەمریکا پێش ١٩٧٥/٣/٦، تازە لە دەرفەتێکی بە فێرۆدراو لەو ماوە کورتە قەرەبوو ناکرێتەوە.

ئەگەر لە سەر دوو خاڵ قسە دەکرێت کە سەرکردایەتی ئەوکات دەیتوانی بیکات ئەوانیش: یەکەمیان: سەرکردایەتی (پ.د.ك) خۆی هەڵنەوەشاندایەوە، لە شارەکانی کوردستانو دەرەوەی کوردستان درێژەی بە خەباتی سیاسیو حیزبی خۆی بدابایە، دووەمیان: ڕازی بوایە لە سەر مانەوەی کەمتر لە هەزار (پ.م) لە شاخەکان بۆ درێژەدان بە خەباتی پارتیزانیو ڕاگرتنی ئەنگەری وورەی جەماوەری کوردستان بۆ دەرفەتێکی لەبارتر، ئەوەش زیاتر بە خەیاڵی ساڵانی دوای هەرەس دادەنرێ، چونکە ئەو

٤٩٩- عیسا پەژمان، گەورە بەرپرسی ساواك دوای گەڕانەوەی لە گەشتێکی بۆ ئەورووپا شای بینیوەو نیگەرانیو ڕقو توڕەیی کوردانی بە ئاکامی ڕێککەوتننامەی جەزائیر پێ ڕاگەیاندووە، ئەویش وتویەتی: (دەیانویست لە بەر ئەوان سوودو بەرژەوندی وڵاتم بخەمە ژێر پێ، ئەمە چ فکرەیەکی ئەحمەقانەیە).
بڕوانە: (عیسی پەژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل٩٧)

هەنگارانە لەگەڵ سروشتی سەرکردایەتیو زۆربەی فەرمانـدە سـەربازیەکانی ئـەوکات نایاتەوە[٥٠٠]

شەشەم: ئەو پرسیارە دێتە پێشـەوە ئایـا ئەگـەر بـە رێگـەی سـازش بـۆ رژێمـی حکومەتی عێراق پشتیوانی ئێرانی مسۆگەر نەکردایە بە راستی دەڕوخا؟ هەموو ئـەو پێشینانەی عێراقی ناچار کرد بۆ ئـەو سازشـە گەورەیـە لـەوە بەدیاردەخـەن، ئەگـەر حکومـەتی عێراق لەو پەڕی مەترسیدا نەبوایە لە سەر ئایندەی دەسـەلاتی خـۆی ئـەو سازشەی نەدەکرد، کە کردیشی بە جۆرێ رێککەوتنەکەی مۆرکرد شۆڕشی کوردی لـە کۆڵ بێتەوە، سەدام حوسێن لە کاتی هەڵوەشاندنەوەی رێککەوتننامـەی جـەزائیر لـە وتارێکی بەو بۆنەیەوە بە روونی ئەو لاوازیو گەیشتنە بنبەسـتەی سـوپایەکەی باس کردووە[٥٠١]

٥٠٠-گوایە جەلال تاڵەبانی لە بەیروتەوە نامەی بۆ بارزانی ناردووە، کە ئەگەر درێژە بە شۆڕش بدات سوریاو لیبیاو سۆڤیەت یارمەتی شۆڕش دەکەن. بڕوانە: (الحرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق، ص٣١٥-٣١٦) شێوازی ئەو یارمەتیە روون نیە بەڵام دەگوترێت ئەو سێ وڵاتە بەرژەوەندیان لەگەڵ درێژەپێدانی شۆڕش بووبێت.

٥٠١- بۆ زانیاری بڕوانە: (گرینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٣٤١-٣٤٢" دەقی وتارەکەی سەدام حوسێن لە بەڵگەنامەی ژمارە (١٤))

باسی چوارەم:

چارەنووسی هێزی (پ‌م)و پەناهەندەو کەرەستەکانی دیکە دوای بڕیاری هەرەس

لە پێش ٦ ڕۆژ لە بڕیاری سەرکردایەتی بۆ هەرەس لە ١٤ی ئازار بروسکەی حکومەتی عێراقی گەیشتبووە هەموو یەکەکانی سوپا بۆ ئاگربەست لەگەڵ (پ‌م)، هەتا سوود لە دەرفەتی لێبوردن وەربگرن و بگەڕێنەوە[٥٠٢].

سەرکردایەتی شۆڕش و کادیرەکانی (پ‌د‌ك)، دامەزراوەکانی حیزبی و جەماوەری کوردستان بە گشتی، ئەو (پ‌م)انەی لە سەنگەری بەرگری شەڕیان دەکرد، ئەو دیبلۆماسیکارانەی پشتگیریان بۆ شۆڕش مسۆگەر دەکرد، ئەو سەدان هەزار ئاوارەی بە فەرمانی سەرکردایەتی یان لە ترسی گیانی خۆیان لە شوێنی خۆیان ئاوارە بوون، لە کەرەستەکانی بەردەست لە چەکو تەقەمەنی هەتا دەگاتە هۆیەکانی ڕاگەیاندن و کەرەستەی بارەگاکان و پارەی دارایی شۆڕش و کەرەستەی فرۆشگاکان فەوتا، بەو مانایەی کەوتنەوە بندەستی حکومەت یان فەوتان یان دزران.

٥٠٢- جمال الفيطاني: حراس البوابة الشرقية، بيروت، د س، ص١١٩

جۆری ئەو هاریکاریەی لە دەرەوە دەستی دەکەوت یان لەو پاڵپشتە مەعنەریەی لێی دەکرا، ئەو کارناسانیەی دەستی کەوتبوو، بەشێکی تری سەرمایەی بنەڕەتی شۆڕش بووە، لەگەڵ ئەو کەرەستەو ڕەگەزو توانا خۆماڵیەی شۆڕش بەرهەمی هێنا بوون لە دەستچوون.

سەرکردایەتی (پ.د.ك)و شۆڕش هەریەك سەرکردایەتی بووە، کە بەرئەنجامی کۆنگرەی هەشت بووە، بەشدارانی گومانیان لە سەر لاوازی ستافی ئەوکاتەی سەرکردایەتی دروست هەبووە[٥٠٣]، بێجگە لە مستەفا بارزانی وەکو سەرۆکی (پ.د.ك)، (٢٢) ئەندام[٥٠٤] سەرکردایەتیو لە ناویاندا (٨)ی (م.س.)بووە[٥٠٥]، بەر لە دەستپێکردنەوەی شەڕ لە ئازاری ساڵی ١٩٧٤ز ئەندامێکی (م.س)ی بە ناوی (عەزیز عەقراوی) لەگەڵ هاشم عەقراویو عەبدولوەهاب ئەترۆشی ئەندامانی سەرکردایەتی چوونە پاڵ حکومەتی عێراق، هەر بە هەمان ناوی (پ.د.ك) حیزبێکیان بۆ دروست کرد[٥٠٦]، هەروەها چوونە ناو ئەو بەرەیەی پێشتر (حشع)و حیزبی بەعس دروستیان

٥٠٣- جرجيس فتح اللة، زيارة للماضي القريب، ص٥٢° علي سنجاري: الحركة التحررية، ص٦٣

٥٠٤- ئەندامانی سەرکردایەتی بریتی بوون لە: ئیدریس بارزانی، مەسعود بارزانی، مەحمود عوسمان، نوری شاویس، حەبیب محمد کریم: علی عەبدوڵلا، عەزیز عەقراوی، دارا تۆفیق، یەدوڵلا کەریم، علی سنجاری، اسماعیل مەلا عەزیز، فاخیر میرگەسووری، فارس باوە، ڕەشید سندی، شکیب عقراوی، عبدالوهاب الاتروشی، عبدول سۆزان، صدیق ئەفندی، زکیە اسماعیل. بڕوانە: (یوسفی: ثورة ایلول، ص٦١-٦٢)

٥٠٥- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (حبیب محمد کریم: صفحات من نضال الشعب الكردي...، ص١١١-١١٧° ص٥٩-٦٣° الحرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق، ص١٨٦-١٨٩° يوسفي: ثورة ايول)

٥٠٦- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٣٦٦

کردبوو[٥٠٧]. ئەندامێکی تری سەرکردایەتیش بە ناوی فاخیر مێرگەسووری بە تاوانی پەیوەندی کردن بە حکومەتی عێراقەوە سەرکردایەتی شۆڕش بێزی کرد[٥٠٨]، ئەوانی دیکە هەموویان لە مەیدانی سەرکردایەتیکردندا مابوونەوە.

دوا کۆبوونەوەی (م.س)و سەرکردایەتی بۆ بڕیاردان بووە لە هەرەس، دوای ئەوە هەندێکیان خۆیان رادەستی حکومەت کردەوە[٥٠٩]، عەلی سنجاری ئەندامی ئەوکاتەی سەرکردایەتی دەنووسێت: ((١٣ ئەندامی (م.س)و سەرکردایەتی دەرچووی کۆنگرەی هەشت پەیوەندیان بە حکومەتی عێراقەوە کرد[٥١٠])).

٥٠٧- لەگەڵ دەستپێکردنەوەی شەڕ هەریەك لە "عەزیز عەقراوی‌و هاشم عەقراوی" بە هاوکاری حیزبی بەعس کەوتنە چالاکی لە ژێر ناوی "پ.د.ك". بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الخراصان: التيارات السياسية في كردستان العراق، ص٢١٢" رۆژنامەی (التآخي)، ژمارە (١٥٨٣) لە ١٢ ئازاری ١٩٧٤، ژمارە (١٥٨٩) لە ١ی نیسانی ١٩٧٤)

٥٠٨-فاخیر مێرگەسووری ئەندامی سەرکردایەتی لەگەڵ بارام‌و براکانی پێش هەرەسی شۆڕش دەست بەسەر کران‌و دواتر بێ دادگایی کردنی ئاشکراو راگەیاندنی تاوانبارییەتیان کوژران، مەسعود بارزانی بەپەیوەندی نهێنی بەحکومەتی عێراقەوە تاوانباری دەکات، لەبەرانبەردا خوێندنەوەی دیکە بۆ ئەو رووداوە دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/، ص٢٩١-٢٩٢" و: زوراو ئیبراهیم، چەند بەشێك لە تراژیدیای تاوانێکی لە بیر کراو، بەش،١٩٩٧" شەپۆل فاخیر مێرگەسووری: زمانی تاوان هاتە قسە، سلێمانی ١٩٩٧، ل٥٣-١١٥)

٥٠٩- ئەوانەی خۆیاندا بەدەست حکومەتی عێراقەوە: (فارس باوا، عەبدول وەهاب ئەتروشی، سدیق ئەمین: عەبدول سۆران، عەلی هەژار، دارا تۆفیق، حەبیب محمد كريم، سالح یوسفی). بڕوانە: (الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٣٦" ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان‌و، ل٣٩٩)

٥١٠-علي سنجاري، الحركة التحررية الكردية، ص٦٣.

حکومەتی عێراقی لە ١٣ی ئازار بۆ ١ی نیسانی ئەو ساڵە شەڕی ڕاگرت[٥١١]، فەرمانی ئاگربەستی حکومەتی لە ١٤ی ئازار بروسکە گەیشتە هەموو یەکەکانی سوپا. لێبووردنێکی گشتی ڕاگەیەنرا بۆ هەموو ئەوانەی بەشداری شۆڕشیان کردبوو بە مەدەنیو سەربازیەوە[٥١٢]، سەدام حوسێن لە نیسانی ئەو ساڵە سەردانی تارانی کرد، لە ئامانجە دیارەکانی بەشداریکردن بووە لە شاڵاوی پڕوپاگەندە لە ناو ئاوارەکان هەتا بگەڕێنەوە بۆ عێراق، نامەیەکی بە شێوەی پەیام لەو بارەیەوە بڵاوکردەوە[٥١٣]، لەوێدا مافی گەڕانەوەی بۆ سەر کارو وەزیفە بە هەمووانداو بەر لێبووردنی گشتی خستن، لێبووردنەکە تەنیا چوار کەسی نەدەگرتەوە، ئەوانیش مستەفا بارزانیو کوڕەکانی (ئیدریس بارزانیو مەسعود بارزانی)و شێخ موحەمەد خالدی برازای[٥١٤].

مستەفا بارزانی پێنج ڕۆژ دوای بڕیاری کۆتاییهێنان بە شۆڕش بۆ یەکەم جار لە ڕێگەی حاجی ئۆمەرانەوە سنووری لە ٢٥ی ئازار خاکی کوردستانی عێراقی بەجێهێشت[٥١٥]. لە دوای گەیشتنی بۆ شاری (نەغەدە) لە ئێران لە کۆبوونەوەی فراواندا قسەی بۆ ئاوارەکان کرد لە سەر بێ ئومێدنەبوونو لە سەر ئەوەی بە سەر میللەتی کورددا هاتووە[٥١٦]. دواتر حکومەتی ئێران خۆیو هەندێ لە ئەندامانی بنەماڵەکەیو سەد کەس لە نزیکەکانی لە گەڕەکێکی شاری کەرەجی نزیک تاران

٥١١- مەکدواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٠٥

٥١٢- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٨)، کە نامەکە بەرواری ٣/٤/١٩٧٥ی بە سەرەوەیە.

٥١٣- بەڵگەنامەی ژمارە (٨)

٥١٤- نامەی ئاوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (٨).

٥١٥- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٣٩٧" کرچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٢٧، دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٣٠٣-٣٠٤" ئوناد کەریم: لەیادی ٢٤ هەمین، ل٣٥

٥١٦- البارزاني: البارزاني و الحركة، ص٣٩٩

نیشتەجێ کردن[٥١٧]، دەکرێ لە دوای هەرەس و پەرتەوازەبوونی هەموو بەشدارانی شۆڕش و جەماوەرە بنکە فراوانەکەی، ئەوانە بە زۆرترین ئەندام و بەرپرسی لێکهەڵوەشاوە دابنێین، کە لە دەوری مستەفا بارزانی کۆبوونەتەوە، پاشان دوو لێکدانەوە بۆ ئەو هەنگاوەی شای ئێران بکەین. یەکەمیان ڕێستویەتی هیچ نەیێت دڵی مستەفا بارزانی بەو هەنگاوە رابگرێ، دووەمیان، لە ئایندە نەهێڵێت بزاڤی رزگاریخوازی کورد لە کوردستانی عێراق بە بێ ڕوخسەتی ئەو زیندوو بێتەوە.

لە ماوەی لێبووردنی گشتی زیاتر لە (٥٠) هەزار (پ‌م)ی رەسمی و (٤٠٠) هێزی بەرگری کە لە جەماوەری خاوەن چەکی کوردستان پێك هاتبوو چەکیان دانا، رووبەری (٤٠٠٠٠)کم ناوچەی ئازادکراو بە دەست هێزی (پ‌م)ی کوردستانەوە بووە، لە سەرەتاوە بروسکەی سەرکردایەتی دوو خاڵی لە بەردەم هێزی (پ‌م) دانابوون، کە دەبوو یەکێکیان هەڵبژێرن، یەکەمیان، تەسلیم بە عێراق ببنەوە یان بکشێنەوە بۆ ئێران، کە سەرکردایەتی دووەمیانی پێ چاکتر بووە[٥١٨]، بەڵام پێ ناچێت ئەو پێ چاکبوونەی بەرەو ئێران بڕیاری کۆدەنگی سەرکردایەتی لە سەر بووبێت[٥١٩]، چونکە ساڵح یوسفی ئەندامی (م‌س)ی (پ‌د‌ك) هەر لە دوای بڕیاری ٣/١٩ خۆی رادەستی

٥١٧- ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٦

٥١٨- الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٣٢-٢٣٣

٥١٩-- گەرچی ئەو گوزارشتە لەو بروسکەیەدا بەکار هاتووە، کە دەڵێ: (..بەڵام بۆ کادیرە حیزبیەکان و بەرپرسانی عەسکەری وا باشترە بکشێنەوە بۆ سەربازگەی پەنابەران لە ئێران..). بڕوانە: علي سنجاري: القضية الكردية و حزب البعث العربي،ج١/ ص٧٧، بەڵام ئەندامانی (م. س) و سەرکردایەتی (پ‌د‌ك) لە دوای ١٩ی ئازار جارێکی دیکە کۆنەبۆتەوە هەتا ڕێنومایی دابەزێنن، ڕێی تێناچێت لە دوا کۆبوونەوەی (م‌س) بڕیاری وا درابێت، خۆ کادیرە سەربازیەکانی شۆڕش لە ئەندامانی (م‌س) و سەرکردایەتی مەترسیدارتر نەبوون لە لای حکومەتی عێراقی.

حکومەتی عێراقی کردەوە، حەبیب محمد کریم دەنووسێت: (بارزانی هەمووەمانی ئازادکرد لە نێوان مانەوە یان گەڕانەوە بۆ عێراق.) [٥٢٠]، چۆلکردنی سەنگەرو بارەگاکان لەلای (پ‌م) تاڵترین ناکامی هەرەسی شۆڕش بوو، بە نرخترین سەرمایەی شۆڕش پێشمەرگەکانی بوو، پۆل پۆل تەسلیم بوونەوە، هەندێکیان ئاوارەی ئێران بوون، کۆچێرا ئەوکات لە نزیکەوە لەگەڵ ڕووداوەکانی هەرەس ژیاوە، ئەوها باسی کردووە: ((لە سەرانسەری دۆڵی چۆماندا، هەر هەموان رابەری خۆیان بە خیانەتکار دەزانی، لەم دوا ڕۆژانەی مانگی سێدا... ئەگەر ئەندامێکی کۆمیتەی ناوەندی یان "م‌س"ی حیزب یان یەکێک لە کوڕانی بارزانی زاتی بکردایە لە ڕێگەی حاجی ئۆمەران و چۆماندا بە دیار بکەوتایە، دەمو دەست دەکوژرا...)) [٥٢١]، دەکرێ وەکو ڕیپۆرتاژێکی ڕۆژنامەوانی سەیر بکرێ و زیادڕۆیی تێدا بێ، بەڵام هەندێکی دەکرێ لە ڕاستییەوە نزیک بێ.

لێبووردنی گشتی هەتا ١ی نیسان بەردەوام بوو، هەردوو دەوڵەت لە هاندانی ئاوارەکان لە پڕوپاگەندەو فشار بۆ گەڕانەوە درێغیان نەکرد [٥٢٢]، بۆ ئەو مەبەستەش عێراق لیژنەیەکی پێکهێنابوو هەتا نەخشەی هاریەش دانێن بۆ گەڕانەوەی ئاوارەکان [٥٢٣]

٥٢٠- بڕوانە: (تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص١٦٠)

٥٢١- کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل٢٤٧.

٥٢٢- سەدام حوسێن لە کۆتایی نیسانی ١٩٧٥ سەردانی تارانی کرد، بە ناوی خۆیەوە نامەی ئاراستەی ئاوارەکان کرد. بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٨).

٥٢٣-- لەو بارەیەوە لە سەر ئاستی بەرز حکومەتی عێراق وەفدی نارد بۆ ئێران هەتا قەناعەت بە ئاوارەکان بکات بگەڕێنەوە، کە پێک هاتبوون لە (نعيم حداد) ئەندامی سەرکردایەتی شۆڕش بە یارەی

ئاوارەبوون لەو رۆژە یەك جۆر نەبووە، یەكەمیان ئەوانەن لە شوێنی خۆیان بە هۆی شەڕەوە ئاوارە بوون، بەڵام لە سنووری كوردستان نەچوونەتە دەرەوە، دووەمیان ئاوارەی ئێران بوون و دوای لێبوردنی گشتی گەڕاونەتەوە عێراق، سێیەمیان، ئاوارەی ئێران بووەو لەوێ ماونەتەوە، چوارەمیان، ئەوانەن لە ئێرانەوە چوون بۆ وڵاتانی ئەورووپاو ئەمریكا. زۆرترینیان ئەوانەبوون دوای هەرەسهێنانەوەی باردۆخەكە بە بێئومێدی گەڕانەوە عێراق، ماوەی لێبوردن لە كۆتایی ئازاری ١٩٧٥ەوە درێژكرایەوە بۆ حوزەیرانی ئەو ساڵە[٥٢٤]، ئەمەش بۆ دەرفەت رەخساندنی زیاتر، بەڵام لە ساڵی ١٩٧٦ دوای لێبوردنی گشتی ژمارەیەك لە ئاوارە گەڕانەوە، چونكە بە نهێنی لێبوردن دوای ساڵێكیش مابوو.

ئاوارەبوون ئاكامێكی دیكەی ناخۆشی هەرەسی شۆڕش بوو، بەشێكی دیكەی كارەساتی مرۆیی لەو ئاوارەییە بە سەر كورددا هات، لە رووی دەروونی و تەندروستی و سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە ئاكامێكی خراپی لێكەوتەوە، ئەوانەی ئاودیوی سنوور ببوون لە ئێران لە بن خێوەتگا دەژیان یان لە سەر سنوورەكان بوون، بەرئەنجامە جیاجیاكانی ئەو كارەساتە هەتا ئێستاش میللەتی كورد لێی دەربازنەبووە، ئەوەی زیاتر جێی نیگەرانییە ئەو بێدەنگییەی رای گشتی دونیابووە، لە پێشەوەیان ویلایەتە

(خالید عبدالله عثمان) سكرتێری لیژنەی باڵای كاروباری باكوور نەقیب (وفیق السامرائي) نوێنەری بەڕێوەبەرایەتی هەواڵگری سەربازی. بڕوانە: (الحرصان: التیارات السیاسیة في كردستان العراق..، ص٢٣٥)

٥٢٤- بە هۆی زۆری ئاوارەو (پەم)، بە بڕیاری ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش ماوەی لێبوردن بۆ دووەم جار درێژكرایەوە، كە هاتووە: ئیلمای لێبوردن بۆ كوردەكان بە پێشمەرگەو مەدەنییەوە ئەوانەی یاسای لێبوردن دەیانگرتەوە لە ١/٥/١٩٧٥ لە چوارچێوەی ئەو ماوەی ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش بۆ دیاری كردووە بە ژمارە (٤٦٥) درێژكرایەوە بۆ ٢/٦/١٩٧٥ز). الوقائع العراقیة عدد (٢٤٧٤) ٢/٦/١٩٧٥ز.

یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کە ئاگاداری تەواوی بارودۆخی خراپی ئاوارەکان بووە، بەڵام بێدەنگی هەڵبژاردووە. راپۆرتەکەی (پایك) ئەو ئاکامە بە روونی بە دیار دەخا، کە بەشێکی تاوانەکەی دەکەوێتە ئەستۆی ئەمریکا، وەکو دەنووسێت: ((... وادیار بوو ویلایەتە یەکگرتووەکانیش هەمان سیاسەتی هاوپەیمانەکەمانی پیادە کرد، لە یەکلاییکردنەوە لەگەڵ حکومەت، دەرفەتی ئەدان بەلای کەمەوە کەمە خودموختاریەك بدرێ و چی دیکە خوێن نەڕژێ، بەڵام هاوکارانمان ئەو رێگەیان هەڵبژارد، کە شەڕ وەستا، هەزاران کەس پێکراو "٢٠٠" هەزار پەناهەندەی لێکەوتەوە))[٤٢٥]، گەرچی ژمارەی ئاوارە زۆر لەوە زیاتر بووە، لە شوێنی دیکەی راپۆرتەکە هاتووە: ((... بەڵام لەوە گاڵتەجارتر ویلایەتە یەکگرتووەکان و دەوڵەتی هاوپەیمان هیچ هەڵوەستەیان نەکرد، سەرەڕای ئەو بانگەوازە راستەوخۆیانەی سەرۆکی یاخیبووان و ریتگەی (C.I.A) لە ناوچەکە بۆ سەرۆك نیکسۆن و کیسنجەر، بەڵام ویلایەتە یەکگرتووەکان هەموو هاریکاریەکی مرۆییان بۆ هەزاران پەناهەندە رەتکردەوە، کە بە هۆی پچڕانی پاڵپشتی لە ناکاوی سەربازیەوە ئاوارە بوون))[٤٢٦].

لە راپۆرتی قونسولگەری ئەمریکا لە خورەمشەهر، کە بۆ وەزارەتی دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای ناردووە، ئەوەی تێدا روونکراوەتەوە، کە کوردەکان دەترسن ئێران فشاریان بخاتە سەر لە گەڕانەوە بۆ عێراق، لە وەڵامی ئەو راپۆرتەدا هاتووە، کە ئەمریکا دەست لە کاروباری ناوخۆی ئێران وەرنادات[٤٢٧]، وا بەدەردەکەوێ

٤٢٥- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٦)

٤٢٦-هەمان سەرچاوە.

٤٢٧- دانشجوان پیرو امام، اسناد لانه جاسوسی – ژ (٩)، کوردستان (٢). شماره (٣٢)، شماره (٣١)، کردستان (١)، ص٩٨- ٩٩، ژ(٥)، کوردستان (٢). شماره (٣٢)، ص٩٩

به ته‌نگه‌وه نه‌هاتنی ئه‌مریکا له سه‌ر ئه‌و گرفتانه‌ی تووشی ئاواره کورده‌کان بووه به‌شێکی به هۆی قه‌ناعه‌تی ئێرانه‌وه بووبێت، چونکه دواتر سه‌رۆکی (CIA) لێی قه‌ده‌غه کرا چی دیکه په‌یوه‌ندی به باره‌گای سه‌رکردایه‌تی کورده‌وه بکات[528]، له راستیدا ویلایه‌ته یه‌کگرتووه‌کانی ئه‌مریکا ئه‌گه‌ر بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی مه‌ینه‌تیه‌کانی کورد به هه‌ر جۆرێك به ته‌نیا و دوور له ره‌هه‌نده‌کانی دیکه‌ی رێککه‌وتننامه‌ی جه‌زائیر به ته‌نگ ئاواره‌کانی کورده‌وه بهاتبایه، ئه‌وه له‌گه‌ڵ ناسافی ئه‌و رێککه‌وتننامه‌یه تێکده‌گیا، ئه‌وه‌ی له‌به‌رانبه‌ر ئاواره‌کانی عێراق و ئێران ئه‌نجامیاندا به‌شێك بووه له به‌رجه‌سته‌کردنی ئه‌و رێککه‌وتننامه‌یه، ئه‌وکات له به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌مریکادا نه‌بووه ئه‌و هاوسه‌نگیه تازه‌یه، که خۆی ده‌ستی تێیدا هه‌بووه تێك بدات.

پێده‌نگی ولاتانی ئه‌وکاته‌ی ناکۆك له‌گه‌ڵ ئه‌مریکا وه‌کو یه‌کیه‌تی سۆڤیه‌ت و ولاتانی سۆشیالیزمی بۆ ئه‌وه ده‌گه‌رێته‌وه، که قه‌ناعه‌تیان وابووه شۆرشی کوردستان چاره‌نووسی خۆی به ئه‌مریکا و شای ئێران به‌ستۆته‌وه، به‌مه‌ش باجی هه‌ڵوێستی خۆیداوه، ئه‌وان له به‌ره‌ی شه‌ری دژی شۆرشی کوردستان هاریکاری حکومه‌تی عێراق بوون، ده‌رچوونی عێراق له شه‌ر به‌و جۆره‌ی رووبیدا رای ئه‌وانیشی له سه‌ر بووه[529]، به‌لام وه‌کو باس کرا سه‌دام له‌و رێککه‌وتنه پرس و راوێژی به سۆڤیه‌ت نه‌کردبوو[530]، ئه‌وه‌ی لێی ده‌خوێندرێته‌وه له به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌واندا نه‌بووه دژی ئه‌و رێککه‌وتننامه‌یه بوه‌ستنه‌وه.

٥٢٨- گۆنته‌ر دیشنه‌ر: کورد گه‌لێکی، ل٣٤٢

٥٢٩- بروانه: به‌شی یه‌که‌می ئه‌م تووێژینه‌وه‌یه.

٥٣٠- ایوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص٣٤٤

دوای هەرەس بە هۆی لێبووردنی گشتیەوە زۆرترینی ئاوارە ئەوانە بوون گەڕانەوە عێراق، ناونووسکران و ناونیشانیان لێوەرگیرا بۆ دەرفەتێکی دیکە لەو شوێنەی لێی دادەنیشتن دوای داواکرانەوەو دوورخرانەوە بۆ ناوەڕاست و باشووری عێراق، لەوێ بە سەر شارو شارۆچکەو گوندەکان بە پێی ئارەزووی حکومەت دابەشکران[531]. هەموو ئەوانەی گەڕانەوە ڕەوانەی خوارووی ناوەڕاستی عێراق نەکران، بەڵام لە زیانەکانی ئاوارەیی بێ بەش نەبوون، ئەو ساڵە لە کارو کاسبی دابڕان و لە دڵەراوکەدا دەژیان، بە هۆی پڕوپاگەندەی حکومەت، کە دڵنیانەبوون لەوەی ئاکام حکومەت چیان لێ بە سەردێنێت.

سەرژمێری تەواو لە بەردەستدا نییە لە سەر ژمارەی ئاوارە بووەکان، ئامارەکان لێك جیاوازن، ڕاندال بە (١٢٠٠٠٠بۆ ٣٠٠٠٠٠) دەزانێت[532]، الحرصان کەمی دەکاتەوە بۆ (٩٥٠٠٠٠)، کە دوای هەوڵ و کۆششی دەسەڵاتدارانی عێراق و ئێرانی(٦٠٠٠٠) گەڕانەوە بۆ عێراق(١٠٧٠٠٠) لە ئێران مانەوە[533]، بارزانی لەو نامەیەی لە بەرواری ٩ی شوباتی ١٩٧٧ بۆ (جیمی کارتەر)ی ناردووە، ژمارەی ئاوارەی کورد بۆ ئێران، تەنیا ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتەی بە (٢٥٠٠٠٠) داناوە[534]، کەچی مەکدواڵ ژمارەی ئاوارەی ناو ئێران بە ٢١٠٠٠٠کەس دیاری دەکات، کە لە ناویاندا (٤٠٠٠٠) گەڕاوەنەتەوە بۆ عێراق[535]. بە پێی تەخمینی ئەوانەی لەو بابەتە دواون ڕای

٥٣١- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٤٥١" ماریون ویتر سلوجت، العراق الحدیث من الثورة، ص٢٦٤)

٥٣٢- کوردستان یان، ل٢٤٨

٥٣٣- التیارات السیاسیە، ص٢٣٥

٥٣٤- بەڵگەنامەی ژمارە (١١)

٥٣٥- مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٩

جیاواز زۆره، له راپۆرتی پایکدا هاتووه: ((..زیاتر له (٢٠٠) هەزار کەس هەڵاتن بۆ نـاو خـاکی هاوپەیمانەکـەمان، بـەڵام نـه ویلایەتـه یـەکگرتووەکانی ئـەمریکاو نـه هاوپەیمانەکـەمان هاریکـاری پێویـستی مرۆیـی پێشکەشـی ئەوانـه نـەکرد، بگـره هاوپەیمانەکەمان بڕیاریـدا زیـاتر لـه (٤٠) هـەزار لەوانـه بـه زۆر رەوانـەی عێـراق کرانەوه..))[٥٣٦]، بەڵام پێدەچێ ئەوانەی له ئێران مـاونەتەوه لەو ژمارەیـه زیـاتر بـوون، پێدەچێ (مەکدواڵ)یش ئاماژەی راپۆرتی (پایک)ی دووباره کردبێتـەوه، لـەو بارەیـەوه رۆژنامەکانی ئەوکاتەی عێراق به راشکاوی ریپۆرتاژیان له سەر گەڕانـەوەی ئاوارەکـان بڵاوەکردەوه[٥٣٧]، بەرپرسانی عێراقی له هەوڵی ئەوەدا بوون ئەو ژمارەیه کەم بکەنـەوه، که بـۆ باشـووری عێـراق دووریـان خـستۆتەوه، (میـدل ئیـست ووچ) لـه سـەر زاری لێپرسراوێکی عێراقیەوه دەگێڕێتەوه کـه (٥٠٠٠٠) کوردیـان دوای رێککەوتننامـەی جەزائیر بۆ خوارووی عێراق راگواستووه[٥٣٨].

به پێی راپۆرتی هەواڵگری عێراقی ئەو شەپۆله ئـاواره کوردانـەی عێـراق هـەتا ساڵی ١٩٧٩ روویان له وڵاتانی ئـەورووپی‌و ئـەمریکی کـردووه گەیـشتۆته (٣٥٠٠٠) کەس[٥٣٩]، به راسـتیش دوای نـسکۆ شەپۆلی پەنابەری سیاسـی بـۆ ئـەورووپاو ئـەمریکا دەستی پێکرد[٥٤٠]، بەڵام ئەو ژمارەیەش زۆره، که چوویتـه هەندەران، ئەو ئامارانەش که له سەرەوه ئاماژەی پێدرا کۆمەڵێك تێبینی هەڵدەگرن لەوانه:

٥٣٦- بەڵگەنامەی ژماره (٦).

٥٣٧- بڕوانه: هەفتەنامەی هارکاری، ژماره (٢٦١) ٤/٤/١٩٧٥.

٥٣٨- جینۆساید له عێراق‌و پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، و: سامەندی موفتی زادە، چاپخانەی خاك، چ١، سلێمانی، ١٩٩٩، ل١٠١

٥٣٩- الحرصان: التیارات السیاسیه، ص٢٣٦

٥٤٠- نەوشیروان مستەفا ئەمین: له کەناری دانوبەوه، ل٥٧

یەکەم: ژمارەی ئەوانەی لە شوێنی خۆیان هەڵکەنراون زۆر لەوە زیاترە، چونکە لە ماوەی شەڕی یەك ساڵە سەرکردایەتی هەموو هەوڵێکی راگەیاندنو رێکخراوەیی خۆی تەرخان کردبوو بۆ ئەوەی خەڵك شارەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەت بەجێبهێڵنو روو بکەنە ناوچە ئازاد کراوەکان، کادیرەکانی شۆڕش بۆ ئەو مەبەستە لە هاندانی خەڵك درێغیان نەکردووە، حکومەتیش بە بەردەوامی ئەو شارو شارۆچکانەو ئاوەدانیانەی کەوتبوونە ژێردەسەڵاتی (پ.م) بە فڕۆکە بۆردومانی دەکرد. قوتابخانەکانو فەرمانگە حکومەیەکان هەموو داخران، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ژمارەی ئەو ئاوارانەی لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٤ لەگەڵ ئەو پێشمەرگانەی لە رۆژانی دوای نسکۆ ئاودیوی ئێران بوون، بە پێی ئاماژەکان ژمارەی ئەو کوردانەی گەڕانەوە بۆ عێراق لەگەڵ ئەوانەی نەگەڕانەوە یان ئاوارەی وڵاتانی ئەورووپی بوون زۆر زیاتر دەبن.

بێجگە لە پێشمەرگەکان هەتا ئازاری ١٩٧٥ نزیکەی نیو ملیۆن ئاوارەبوو[541]، بەلای هەندێك ئەو ژمارەیەش کەمتر بێت[542]، شای ئێران بە تەواوی پێی خۆش بوو زۆرترین خەڵکی کوردستان ئاوارەی ناو خاکی ئەو بن هەتا وەکو بارمتە بۆ سەپاندنی زۆرترین مەرج بە سەر شۆڕشو بارزانیدا بیانهێڵێتەوە[543]، ئەو نیو ملیۆنە زیاتر روخساری گوتاری سیاسی وەرگرتووە، بەڵام ئەگەر وەکو تەخمین وەری بگرین دوور

541- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٧٩" خۆشناو: مەسەلەی کوردو، ل٢٧٩" گوێنتەر دیشنەر: کورد گەلێکی، ل٣٢٨" مراد حەکیم موحەممەد: سیاسەتی راگواستنی کورد لە کوردستانی عێراق، سیاسەتی دەولی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژ٤٥، ساڵی ١٣، شوباتی ٢٠٠٥. ل٢١

542-بڕوانە: ئورد ئالستوم، لیس لنا من الاصدقاء غیر الجبال. ص٣٠" الحرصان: التیارات السیاسیة، ل٢٣٥

543- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٣٧٩.

نییه نزیك بەو ژمارەیه بێت، له لایەکی دیکەوە حکومەتی عێراقی ڕێگری نەنواندووە له بەجێهێشتنی کورد له ماڵو شوێنی خۆی. لەگەڵ ئەو هەموو ساختەکاریەی حکومەت بۆ کەمکردنەوە ژمارەی کورد له عێراق به پێی سەرژمێری ساڵی ۱۹۷۷ گەیشتبووە (۱۸۹۱۸۸۷) کەس، که دەیکردە ۱۵٪ی دانیشتوونی عێراق، بێجگه له کوردی فەیلی که به جیا نووسراوە[٥٤٤]، هەروەها نارنووسکردنی زۆربەی یەزیدیو شەبەكو کاکەییو دەیان هۆزی دیکەی کورد به عەرەب، به پێی هەندێ تەخمینی بەدەر لەو سەرژمێریە ژمارەی کورد له ساڵی ۱۹۷۵ گەیشتۆتە دوو ملیۆن بۆ دوو ملیۆنو نیو کەس[٥٤٥]، بەو پێیه دەبێت ژمارەی ئاوارە بوو له سەر شوێنی خۆی له ماوەی شەڕی یەك ساڵه له نیو ملیۆن زیاتر بووبێت، له ژمارەیه نزیکەی یەك له سەر سێی ئاوارە بووە، مەرجیش نییه هەموو ئاوارەکان ئاودیوی سنووری ئێران بووبن، هەروەها کۆچکردن بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی شۆڕش وەکو هەڵوێستی نەتەوەییو نیشتیمانی سەیرکراوە.

دووەم: به هۆی باری ناسکی کوردستانو گەورەیی کارەساتەکە، کەمتر نووسەرانو سیاسیانی نزیك به ڕووداوەکەکان قسەیان له سەر ئاماری پەناهەندەو ئاوارەکان کردووە، زیاتر ئەو ژمارانەی هەن هی ڕۆژنامەنووسو چاودێرە ئەوروپاییەکانن، که ئەوکات به هۆی کاری ڕۆژنامەنووسی سەردانی کوردستانو ئێرانیان کردبوو، هی ئەوانیش زیاتر ڕوخساری ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەوانی یان وتاری سیاسی پێوەدیاره، ئەوەی زیاتر سەرژمێری دروستی له لادەست دەکەوێت حکومەتی بەعسو ڕژێمی شای ئێرانه،

٥٤٤-ئەیسەڵ دەباغ: کوردو کەمه نەتەوایەتیەکان له سەرژمێری ساڵی ۱۹۷۷، هەولێر، ۱۹۹۹ ﻫ٢/ ل٧٩-٨١

٥٤٥- مارتین فان برونسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، ل٣٧

ئەوانیش نەیانویستووە ژمارەی دروست لەو بارەیەوە بدەن، یان هەندێك لە ئاوارەكان ناویان لە هیچ جێگایەك تۆمار نەكراوە. ئەو ژمارەیە زۆر لەوە زیاتر بووە، كە رەوانەی باشووری عێراق كراون، یان ئەو گوندو ئاوەدانیانەی راستەوخۆ دوای هەرەس وێرانكرانو خەڵكەكەیان راگواستن[٥٤٦].

ئەوانەی گەڕانەوە بۆ عێراق لە خواروو ناوەڕاستی عێراق یان لە كوردستان چاودێری توندی داموو دەزگاكانی ئەمنو موخابەراتیان خرابووە سەر، لە كاتی گومان لێكردن بانگ دەكرانو لێپێچینەوەیان لەگەڵدا دەكرا، لە واقیعێكی كۆمەڵایەتیو سیاسیو ئابووری سەختدا دەژیان، لەگەڵ ئاوو هەوایەك كە لەگەڵیدا رانەهاتبوون، منداڵەكانیان لە خوێندن بێ بەش بوون یان ناچار بوون بچنە قوتابخانەی عەرەبیو گرفتی زمانو جیاوازی كەلتووریان بۆ دروست بووبوو.

ساڵێك پێش هەرەس بە هۆی شەڕەوە جوتیارو كاسبكاری كورد لە سەر كێڵگەو باخو بێستانی خۆی دابڕابوو، سەرەڕای سەختی ژیان دوای هەرەس حكومەت بە پێی یاسای بە سەربازگرتن بەشێك لە لاوەكانی بانگكردنە سەربازی.

ئەوانەش لە ئێران مانەوە بە بارێكی سەختدا ژیانیان بە سەر دەبرد، بەشی زۆریان لە ناوچە سنووریەكانو كوردستانی رۆژهەڵات دووورخرانەوە، هەتا راپەڕینی گەلانی ئێران دژی رژێمی شا بە فریا كەوت نەیهێشت ئەو سەغڵەتیە درێژە بكێشێت[٥٤٧]، بە پێی رێككەوتننامەی جەزائیر هەموو كاروچالاكیەكی سیاسی لە ئاوارەكان قەدەغە كرابوو، لە كاتێكدا ئەوانە لە بەر نەبوونی ئازادیو لە سایەی زوڵمی حكومەتی بەعس وڵاتی خۆیان بەجێهێشتبوو. هەتا ئێران دەرفەتی نەدەدا رێكخراوە

٥٤٦- بڕوانە: باسی سێیەمی ئەم بەشە.

٥٤٧- یوسفی: ثورة ایلول، ص٢٢٥-٢٢١

نێودەوڵەتییەکانی وەکو خاچی سووری نێودەوڵەتی سەرژمێریان بکات‌و یاسای پەنابەریەتی بیانگرێتەوە، نەیدەویست ڕێکخراوی UN ناونووسیان بکات‌و وەکو پەناهەندە بە ڕەسمی بیانناسێ[548]، لە ناوەوەی ئێران لە ئۆردوگا نیشتەجێی کردن‌و مافی پەنابەریش پێنەدان[549]، وەکو بەدەردەکەوێ مەبەستی ئەوە بووە هەر کاتێك ویستی سەردای لەگەڵ عێراق پێ بکات سەرنەکێشێ بۆ ناساندنی کێشەی کورد لە ئاستی نێودەوڵەتی، هەروەها بۆ ئەوەی بووە هیچ پەیوەندییەك لە نێوان ئەوان‌و بزاڤی سیاسی‌و چەکداری چاوەڕوانکراوی کوردستانی عێراقدا نەمێنێتەوە.

بەشێکی دیکەی ئاوارەی کورد بە تایبەت لە بەرپرس‌و کادیرە سیاسییەکان چوون بۆ وڵاتانی ئەورووپی‌و ئەمریکا، لێرەوە یەکەم شەپۆلی پەناهەندەی کوردی بووە بەو ژمارە زۆرییە روو لە هەندەران بکەن[550]، بەڵام دووبارە سەرژمێری تەواو لەو بارەیەوە نییە.

جۆرێکی تر لە ئاوارە بوون، کە کەمتر باسیان لێوەکراوە، لە ڕێگەی چۆڵکردنی ئەو ناوچانەی شەڕی تێدا بووە یان گوندنشینانی نزیك بە جادە گشتییەکان، کە سوپای عێراقی دەستی بە سەر ڕادەگەیشت‌و ببووە شەڕگە، بۆ ناوچەیەکی ئارامتر گواستبوویانەوە، ئەوانەش بە هۆی دوورکەتنەوەیان لە وەرزی زستان لە شوێنی حەوانەوەی خۆیان زیانیان لێکەوتووە.

548- خۆشنار: مەسەلەی کورد، ل279،

549- مراد حەکیم موحەمەد: سیاسەتی راگواستنی کورد لە، ل21

550-نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل57

لەگەڵ ئەوەدا بەشێکی زۆری پەناهەندەکان ناچار بە گەڕانەوە بوون بۆ ژێردەسەڵاتی ڕژێم، بەڵام ئەو بەڵێنانە جێبەجێ نەکران، کە پێیان درابوو[551]، تەنانەت هیچی لە رقو کینەی حکومەت نەگۆڕی بەرانبەر ئەوانەی پشتگیری شۆڕشیان کردبوو. ڕاستە ئاوارە گەڕاوەکانو هەموو کورد بە گشتی لە ژێرکاریگەری دەروونی هەرەسی شۆڕشو نیگەرانی دابوون بەرانبەر سەرکردەکانی شۆڕش، بەڵام حکومەت هەتا بۆ بەرژەوەندی دەسەڵاتی خۆشی بێت لە دوای کارەساتی هەرەس دڵنەوایی کوردانی نەکرد، بەشێکی بۆ ئەوە دەگەڕایەوە، کە کاربەدەستانی عێراقی لە ژێرکاریگەری دەروونی سازشکردندابوون بۆ ئێران، هۆکاری ئەو سازشەیان لە چاوی کورد دەزانی، بەمەش نەیانتوانی سۆزی کورد بەلای خۆیاندا رابکێشن، کۆچێرا لەو بارەیەوە دەنووسێت: ((...کاربەدەستانی عێراقی پیانویستبایە لە سیاسەتی خۆیان کارامەبنو رابردوویان فەرامۆش بکردایەو رێگەی ئەو پەنابەرانەیان بدابایە، کە بڕیاریانـدابوو بـۆ وڵاتیان بگەڕێنەوە، جێگەی شایستەی خۆیان لە کۆمەڵ وەربگرنەوە، لەوە بوو بیانتوانیبایە ئەوپەڕی سوود لەو خەڵکە وەربگرن، کە داموو دەزگای شۆڕشیان بە تەواوی لە بەرچاو کەوتبوو، زۆربەی ئەو کوردە عێراقیانە دەستیان لە ئۆتۆنۆمی شت بوو، دووچاری نائومێدی ببوون، دەکرا بە ئاسانی بهێنرێنە مەیدانی هاوکاری کردن لەگەڵ کاربەدەستانی عێراقدا...))[552]، ئەمەی کۆچێرا دەیڵێ ڕاستە کە دەسەڵاتدارانی عێراق لەو ماوەیەدا دڵنەوایی کوردیان نەکرد، بەڵام گیروگرفتو خواستی میللەتی کورد بە تەنیا دڵدانەوە نەبووە، ئەمەی نووسەر زیاتر لە ڕوانگەی ڕۆژنامەوانییەوە نووسراوە.

551- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (8)

552- کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا، ل251

له رووی دەروونیەوە هەرەس کاریگەری خراپی لە سەر رووی شۆڕشگێڕیەتی جەماوەری کوردستان بە جێهێشت، هەروەها هەرەس لە بەرچاوی شەقامی کوردی نموونەیەکی قێزەونی دروست کرد لە فێڵ‌و پیلانی نێودەوڵەتی‌و بێ پشتیوانی کورد لە ناوەندە دەولیەکان[553]. پاشان نسکۆی شۆڕش لە سەنگ‌و قورسایی کێشەی کوردی کەمکردەوە، لە کێشەی گەلێکی ستەمدیدەوە، لە ئاستی دەرەوە وەکو کێشەیەکی گرێدراوو کرێگرتەیی ئێران‌و ئەمریکای ناساند[554]، لە بەرانبەریشدا گیانی خەبات‌و تێکۆشانی لە ناو بزوتنەوەی کورد لاواز کرد[555]، حبیب محمد کریم لەوبارەیەوە دەنووسێت: ((ئەو کارەساتە تراژیدیایە بارێکی دەروونی ترسناکی یەکسانی لای هاوڵاتی‌و پێشمەرگە دروست کرد، بە هۆی خیانەت‌و غەدرو بە فیڕۆچوونی سەروەت‌و سامان‌و ئاسایش، زۆربەی خەڵکی بڕوای بە هیچ نەمابوو...))[556].

بەعس بۆ پتەوکردنی دەسەڵاتی خۆی لە دوای هەرەس بەردەوام‌و بە ئاشکرا کەوتبووە جموجۆڵ بۆ بە بەعسیکردنی کورد، تۆری سیخوڕی‌و دەزگانی هەواڵگری بە ناو خەڵکدا بلاوکردبۆوە[557]. لەو رێگەیەوە دەیویست بە تەواوی کۆنترۆڵی هەموو بزاڤێکی دژ بە حکومەت بکات.

ئەو کاریگەرە خراپانە تەنیا کورت هەڵنەهاتبوو لە سەر کوردستانی باشوور، بەڵکو کاریگەری لە سەر کوردستانی رۆژهەڵاتیش زۆربوو، روخانی شۆڕش‌و

553- رانداڵ: کوردستان یان کلۆڵی نەتەوەیەك، ل216

554- سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل69

555- کۆچێرا: بزوتنەوەی سەربەخۆیی، ل35

556- بڕوانە: (تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص140)

557- سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل69، فاتیح رەسوڵ: بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ، ل354-355

دوورخستنەوەی پەناهەندە کوردەکان لە ناوچەکانی کوردستانی رۆژهەڵاتەوە بۆ ناوچە دوورەکانی کوردانی کوردستانی ئێرانیشی نائومێدو نیگەران کرد، ئەو خانەوادانەی لەگەڵ (پ.م)ی حدکا ئاوارەی شارەکانی کوردستانی عێراق ببوون، لە دوای رێککەوتننامەی جەزائیرو هەرەسی شۆرشی کورد بۆ رومادی رۆژئاوای عێراق لە کوردستان دوورخرانەوە[558]. حکومەتی عێراقی (حدکا)شی ترساند، کە دەستی نەوانیش ببڕێت[559]، نیگەرانی کوردان لەبەرانبەر شاو پەیوەندی نێوان کورد و حیزبی تودەی بەرهەڵستکاری ناحەز بە شا لە دوا پیلانی جەزائیر، رژێمی شا گەیشتە رادەیەك ساواك راسپێرێت بۆ دیراسەکردن و گۆڕینەوەی ئاڵوگۆڕی زانیاری لە سەر کۆمەڵە کوردییەکان[560]، بەڵام هەوڵەکانی شا لە کپکردنەوەی نیگەرانی بەو لاوە بۆ هیچ مەبەستێکی دیکە نەبوو، کە لەو مەبەستەش سەرنەکەوت.

لایەنێکی دیکەی زیانەکانی هەرەس تەفروتونا بوونی کەرەستەی جەنگ و تەقەمەنی بوو، لە رۆژی یەکەمی دوای راگەیاندنی رێککەوتننامەکە، هەروەك مەکدواڵ دەنووسێت: ((چەند سەعات دوای رێککەوتن، هێزەکانی ئێران گەڕانەوە ناو ئۆردوگاکانی خۆیان و پارمەتیەکانی مەلا مستەفا راگیرا، هێزەکانی عێراقی لە دۆڵی چۆمان هاتنە پێشەوە، حاجی ئۆمەران کەوتە بەر هەرەشە، عێراق بە پێی رێککەوتننامەیەك لەگەڵ ئێران کردبووی لە ١٣/ ٣/١٩٧٥ شەڕی راگرت))[561]،

٥٥٨- دیدار بەرێز جەلیل گادانی، ٦/١/ ٢٠٠٧ز، لە شاری کۆیە.

٥٥٩- هوشمەند عەلی مەحمود: عەبدوڕەحمان قاسملور ژیان و رۆڵی سیاسی لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورددا ١٩٣٠-١٩٨٩، نامەی بلاونەکراوەی زانکۆ، بەشی مێژوو، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٦، ل١٢٨-١٢٩.

٥٦٠- عیسی پەژمان: نهێنی یەکانی بەستنی، ل١١٣-١١٤

٥٦١- مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٥

دوای بڕیاری هەرەس لەو چەکە سوکەو نیمچە قورس و قورسانەش لەگەڵ تەقەمەنی، کە لە بەر دەستی (هەپ) دابوو، زۆربەی رادەستی عێراق کرانەوە یان خراپ کرا، ئەگەر بەشێکی کەمی شاردرابێتەوە[٥٦٢]، ئەوەش بە هۆی ئەو بێ ئومێدیەی لە ناو خەڵك بڵاو ببۆوە لەگەڵ ئەو هەڕەشەو ئەو بڕە پارەی دەیدا لەبەرانبەر رادەستکردنەوەی چەکو تەقەمەنی، زۆر کەمی لێشاردرایەوە، هەڕەشەی حکومەت بە لە سێدارەکان، بەرانبەر هەر کەسێك چەکی پێ بگیرێت، ترسی لە ناو خەڵکدا بڵاوکردەوە بە جۆرێ خەڵك گومانیان لە یەکتری هەبێت[٥٦٣]، بۆیە لەو چەکانەی بەردەست شۆڕش حکومەتی عێراقی پشکی شێری بەرکەوت[٥٦٤]

٥٦٢- حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص١٤٠-١٤١.

٥٦٣- حکومەت لە دوا قۆناغی درێژکردنەوەی لێبوردنی گشتی بانگەوازێکی بڵاوکردەوە، هەڕەشەی لە سێدارەدانی کردوە لەو کەسانەی چەکیان شاردۆتەوە، کە دەڵێ: (بەناوی خوای گەورەو میهرەبان، روونکردنەوە بۆ نەوەکانی گەلی کوردمان لە باکوری خۆشەویست، پێتان دەخەینەوە کە سزای لە سێدارەدان بۆ هەموو ئەو کەسانە دەبێت، کە بەچەکەوە دەگیرێن، بۆیە دەرفەت لە بەردەم ئەو کەسانە دەهێنینەوە هەتا پەشیمان بینەوە، بگەڕێنەوە ریزی نیشتیمانی، حکومەتی نیشتیمانی چاوی لێتانەو ئەرەبوری چەکەکانتان بۆ دەکاتەوە، ئەگەر نا بە هۆی خیانەت کردن لە گەلی عێراق بە عەرەب و کوردەوە چارەنووس مردنە و لە سێدارەدانە. لیژنەی لێبوردن لە گەڕاوەکان. بڕوانە: (سەروەر عەبدوڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٢٣١)

٥٦٤-سەدام حوسێن دوای هەرەسی شۆڕشی کوردستان لە سەر زاری خۆیەوە دانی ناوە بەکۆکردنەوەی (١٥٢) هەزار پارچە چەکی جۆراو جۆری لە کوردستان. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئەنوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٩٧" بەڵگەنامەی ژمارە (١٤).

کەلوپەلی فرۆشگاو کەرەستەکانی دیکەی بارەگاکانی سەرکردایەتی لە ماوەی ١٣ی ئازار بۆ ٢٦ی ئازار شوێن بزرکراو ساغ کرایەوە[٥٦٥]. رادیوی شۆڕش لە رۆژی ٢١ی ئازارو لە یەکەم رۆژی نەورۆز بێ هیچ لێداونێك لە کارکەوت[٥٦٦]، بۆ ئەوەی حکومەتی عێراق سوودی لێوەرنەگرێ تەقێنرایەوە[٥٦٧]. هەتا وێستگەکانی لاسلکی لە رۆژی ٢٢ی ئازار بە تەواوی لە کارکەوت[٥٦٨]، کە ئەمەش لە ١٩ی ئازار بە دواوە نیشانەیەکی دیکەی هەڵوەشانەوەی تەواوی سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان بوو[٥٦٩].

سەبارەت بە پاشماوەی پارەو داهاتی شۆڕش بە هۆی نەبوونی شەفافیەتی دارایی لە خەرجیو داهات، زانیاری ورد دەست ناکەوێت، هەندێ لە بەرپرسانی جوڵانەوەکە ناراستەوخۆ ئەوە نیشان دەدەن، کە بەشێك لە داهاتی شۆڕش مابوو، لەوێدا مەسعود بارزانی دەنووسێ: (("سێ" ملیۆن دینارو "یەك" ملیۆن دۆلار لە دارایی شۆڕش مابوو، زۆری ئەو پارەیە بۆ خەرجی نیشتەجێبوونی پەناهەندەکانی ئێرانو ئەوەی دیکە

٥٦٥-شۆڕش لە ساڵی ١٩٧٢ ەوە ئەو فرۆشگایەی دامەزراندبوو. بڕوانە: (پارتی دیمکراتی کردستان، کمیتە تدارکاتی، انتشارات اسماعیل شریف زادە، کوردستا ایران١٩٧٨، ل٢١٤" نەوشیروان مستەفا : لە کەناری دانوبەوە، ل٣١)

٥٦٦- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٢٩٦

٥٦٧-مزەیی: أحداث عصرتها، ص٣٠٢.

٥٦٨- علی سنجاری: القضیة الکردیة.ج١/ص٧٨-٧٩.

٥٦٩- لە بەرنامەیەکی تەلەفزیونی تایبەت بە یادی رێککەوتننامەی جەزائیر لە تیڤاری ٢٠٠٧/٣/٦ی کەناڵی زاگرۆس، عەبدوسەلام بەرواری بەرپرسی مەکتەبی دیراساتو توێژینەوەی (پ.د.ك) وتی: (سەرکردایەتی شۆڕشی ئەیلول وای بە چاك زانی ئەو چەك و کەرەستە مادیانەی شۆڕش هەڵگرێت بۆ هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی چەکداری لە شۆڕشی گوڵان..).

بۆ چالاکیەکانی دەرەوەو کڕینی چەك بۆ شۆڕشی گوڵان[٥٧٠] خەرج کرا))[٥٧١].، لەو بارەوە لە ڕاپۆرتی (لیژنەی ئامادەکاری)دا هاتووە، کە لە ماوەی ساڵانی ١٩٧٠ بۆ ١٩٧٥ سەرکردایەتی شۆڕش (٤٨) ملیۆن دینارو (١٥٩) ملیۆن دۆلاری میزانیە بووە، جگە لە داهاتی فرۆشگاکانی شۆڕش، ئەو پارەیە چەكو تەقەمەنی پێ نەکڕاوە، ئەوەی خەرج کراوە بۆ یارمەتی (پ م)و خەرجی بارەگاکان بووە، بە پێی ئەو ڕاپۆرتە یەك لە سەر سێ واتە ١٦ ملیۆن دینار مابۆوە، کە دەیکردە (٥٠) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی، کەوتۆتە دەست خانەوادەی بارزانی[٥٧٢]، کە دواتر (سەرکردایەتی کاتی)یان دامەزراند، عەلی سنجاری لەو بارەیەوە دەنووسێت : ((١٦١ ملیۆن دۆلار هاریکاری ئەمریکی بووە، ئێران میزانیەکی هەشت ملیۆن دۆلاری مانگانەی بۆ شۆڕشی کورد تەرخان کردبوو، لەمە سەرەڕای دابینکردنی چەكو ئەرزاقی بارەگاکانو کەرەستەی پزیشکی[٥٧٣]، لە لایەکی ترەوە (شریف وانلی) پێی وایە ئەو کاتەی مستەفا بارزانی کوردستانی بەجێهێشتووە، (٧٠) ملیۆن دۆلاری شۆڕشی پێ بووە[٥٧٤]. (الحرصان) لە مەحمود عوسمانەوە دەگێڕێتەوەو دەنووسێت: ((لە ئێرانو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئیسرائیل "٤٨"ملیۆن دیناری عێراقیمان بەدەست دەگەیشت، لەو

٥٧٠- بەو بەشەی هەڵگیرسانەوەی شۆڕش لە سەر دەستی سەرکردایەتی کاتی (پ د ك) دەوترا (شۆڕشی گوڵان)، ئەو بەشەی کە (ی ن ك) سەرکردایەتی دەکرد پێی دەوترا (شۆڕشی نوێ).

٥٧١- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص ٣٩٦

٥٧٢- الحزب الديمقراطي الكردستاني ـ اللجنة التحضيرية، تقيم مسيرة، ص٢٣٣-٢٣٤، زاراوەی بنەماڵە وەکو شوناسێکی کۆمەڵایەتی هەتا ئێستاش لە کۆمەڵگای کوردستان بەکاردەهێنرێ بۆ خانەوادەیەکی دیاری کراو، بەڵام لێرەدا مەبەستی نووسەر سەرکردایەتی کاتیە.

٥٧٣- علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٨٠

٥٧٤- الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٣٤،

پارەیەکی زۆر بوو، ژمارەی جەنگاوەرەکانمان دەگەیشتە "٦٠" هەزارو "٤٠" هەزاری یەدەك، هەرچۆنێك لێکی بدەینەوە لە سێ بەشدا بەشێکی لای سەرکردایەتی مابۆوە، کە دەیکردە "٦٠" هەزار دۆلاری ئەمریکی، ئەو بەشە لای سەرکردایەتی مابۆوە))[٥٧٥].

هەر لە سەر زاری مەحمود عوسمانەوە دەگێڕنەوە: ((بارزانی راستەوخۆ لە دوای نووشستی شۆڕشملیۆنێك دیناری لە ئێران وەرگرتووە))[٥٧٦].

ناتوانین لە بابەت ئەو پارەیەی لە بودجەی سەرکردایەتیدا مابۆوە بگەینە ئەنجامی ورد، چونکە ژمارەی تەواو لە بەردەست دانییە لە سەر داهاتی شۆڕشو سەرچاوەکانی، ئینجا خەرجیو ئەو بوارانەی پارەی تێدا خەرج کراوە، پێدەچێ داهاتو خەرجی پرنیسیپێکیان نەبووبێت بەلای کەمەوە ئەندامانی (م.س) لێی ئاگادارین، ئەو ژمارانەش هەیە، تەخمینیەو جیاوازی تێدایە، لە بەرپرسیاریەتی دارایی شۆڕش ئاماژە بە (شێخ موحەمەد هەرسین) دەکرێت، لە کۆنگرەی هەشتەوە بوویتە بەرپرسی دارایی، لە ساڵی ١٩٧٩ لە رووداوێکی نادیاردا ون کراوە[٥٧٧]، سەرەڕای ئەوە ئاماژە هەیە بەوەی لە سنوورێکی بچوك نەبێ رێگە نەدراوە داهاتو خەرجیەکانی شۆڕش بۆ ئەوانی دیکە ئاشکرا نەبووە، ئەو جیاوازیەش لە سەرداهاتی شۆڕشو ئەو پارەیەی ماوە ئەنجامی ئەو ناشەفافیەتەیە کە هەبووە[٥٧٨].

٥٧٥- المصدر نفسه، ص٢٢٣-٢٢٤

٥٧٦- المصدر نفسه، ص٢٣٦

٥٧٧- المصدر نفسه، ص٢٥٤

٥٧٨- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (أيوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص٥٢٠-٥٢٢)

لە ڕووی سەرچاوەی دارایی باس لە ویلایەتە یەکگرتووەکانو ئێرانو شانشینی سعودیە دەکرێت[٥٧٩]، یان ئێرانو ئیسرائیل[٥٨٠]، بە دڵنیاییەوە شۆڕش داهاتی فرۆشگار گومرگی شۆڕشو کۆمەکی ئەندامان هەبووە، کە کادیرەکانیان لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش کۆیان دەکردەوە، ئەو بابەتە جگە لەوەی ساغ نەبۆتەوە دوای بڕیاری نسکۆ شۆڕش چەندە پارە مابوو، هەندێك لەو پارەیە لە لایەن (سەرکردایەتی کاتی)یەوە خەرج کراوە.

حکومەتی عێراقی دوای هەرەس بە بۆنەی ئەو سەرکەوتنەوە ئاهەنگی گێڕاوە، لەو بارەیەوە یوسفی دەنووسێت:((حکومەت بەو بۆنەوە مانۆڕێکی سەربازی گەورەی ڕێکخست، لەو مانۆڕەدا سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقی زیانی ١٦٤٠ کوژراوو ٧٩٠٣ بریندار ڕاگەیاند،کە لە ماوەی مارسی ١٩٧٤ بۆ مارسی ١٩٧٥ لە سوپای عێراقی کەوتووە، لە ناویاندا ٦٦ ئەفسەر کوژراوو ٣٨٨ ئەفسەر بریندار بووە))[٥٨١]، لە کاتێدا ئەگەر ئەو ئامارەش ڕاست بێت، حکومەت سەرکەوتنی بەدەست نەهێناوە، سەدام حوسێن لە وتارێکدا، کە بە بۆنەی هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠دا سەرەڕای خستنەڕووی هەمان ئاماری کوژراو بریندار، باسی لاوازی ئەو ساتە وەختە دەردەکێشێ[٥٨٢]، لە کاتێکدا شەڕی کوردستان بە هۆی گوتاری

٥٧٩-البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ ص٣٩٥

٥٨٠- المرصان: التيارات السياسية، ص٢٣٣-٢٣٤

٥٨١- یوسفی: ثورة ايلول، ص٨٦

٥٨٢- سەدام حوسێن لەو وتارەدا دەڵێ: (لە ڕاستی دا تەواوی چەکی شەڕمان نهێنی بووە هەتا دوژمنان ئەو نهێنیە نەزانن و لە پیلانو دوژمنایەتی بەکاری نەهێنن، بەتیا چەند کەسێك لە سەرکردایەتی دەمانزانی، ئەمەش بۆ ئەوەی هێزەکانمان کە بە ئازایەتیو شەرەفمەندی دەجەنگان ورە بەرنەدەن). بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١٤).

چـری شـۆڤینیەتی بـەعس بـەوەی شۆڕشـی کـورد دەسـتکردی دوژمـنانـە، دوای ڕێککەوتننامەی جەزائیر دەرفەتی زیاتری بۆ ڕەخساو بەڵگەی زیاتری کەوتە دەست ئەو شاڵاوە چڕتر بە گوێی شەقامی عێراقیدا بدات، ئەو زیانە گیانیانەش کـە لـە سـوپای عێراقی کەوت لە ماوەی شەڕی یەك ساڵە سوودی لێـوەرگرت بـۆ جۆشـدانی هەسـتی ناسیونالستی عەرەبی، هەروەها ئەو زیانە گیانیانەیـە لـە مـاوەی ئـازاری ١٩٧٤ بـۆ ئازاری ١٩٧٥ لە شۆڕشی کورد کەوتووە گەیشتۆتە ١٥٢٥ کوژراوو ٢٣٦٠ بریندار لە هێزی (پ‌م)و لە خەڵکی ئاسایی ١٤٩٣ کوژراوو ١٩٥٢ بریندار هەبووە[٥٨٣].

لە زیانەکانی حکومەتەوە دەگەینە تەخمینێك لە سەر زیانە گیانیەکانی کورد لـە ماوەی شۆڕشی کوردستان کـە دەبێـت ژمـارەی برینـدارو کـوژراو لـە ڕێـزی (پ‌م.)و هاوڵاتیاندا لە (١٠٠٠٠) کەمتر نەبێت، گەرچی بەو ناکامەی شـۆڕش پێـی گەیشـت ناتوانرێ ئاماری دروست لە سـەر هەموو شەهیدانی شۆڕش دەست بخرێ، لـە کاتێکـدا زیانەکانی حکومەت لەو ساڵەی پێش ڕێککەوتننامەی جـەزائیر شـەڕ بـەردەوام بـوو، پێشمەرگەو هاوڵاتی ئاسایی وەکو یەك کەوتوونەتە بەر شاڵاوی تۆپبـارانو بۆردومـانی حکومەتی عێراقی.

٥٨٣- حبیب محمد کریم: تأریخ الحزب الدیمقراطی الکردستانی، ص١٤٢

بەشی سێیەم

کوردو شۆڕشەکەی لە بەردەم ئاکامەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر
هەتا هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێککەوتننامەیە

باسی یەکەم

دامەزراندن و چالاکبوونەوەی پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکان و سەرهەڵدانەوەی جوڵانەوەی چەکداری لە کوردستان

باسی دووەم:

ڕاگواستن و وێرانکردنی گوندو شارەدێیەکان.

باسی سێیەم:

گۆڕانی ڕژێمی دەسەڵات لە ئێران و بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردو هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر

باسی یەکەم

دامەزرانـــدن و چـــالاکبوونەوەی پـــارت و ڕێکخـــراوە سیاســـیەکان و سەرهەڵدانەوەی جوڵانەوەی چەکداری لە کوردستان.

حکومەتی عێراقی لەوەدا سەرکەوت کۆتایی بە شۆڕش هێنا، بەڵام نەیتوانی زیاتر لە ساڵێك مەیدانی بەرەنگاری سیاسیو چەکداری لە کوردستان بنبڕ بکات، لەو بارەیەوە کازم حەبیب دەنووسێت: ((لەوەو پێش حکومەت توانیبووی خۆی لە سەرکردایەتی مێژوویی بزاڤی کوردی مەلا مستەفای بارزانی رزگار بکات، بەڵام دەستەوەستان بووە خۆی لە دەست گەلی کوردو دوایی بزاڤە رزگاریخوازیەکەی قوتار بکات، دووبارە لە ساڵی ١٩٧٦ بە ماوەیەکی کەم بەرگری چەکداری لە کوردستانی عێراق دەستی پێکردەوە))[٥٨٤].

هۆکارە بابەتییە ناوخۆییەکان بۆ درێژەدان بۆ خەباتی سیاسیو چەکداری کۆتایی نەهات، بەڵکو کۆسپەکان بەرتەسك بوونەتەوە، هۆکارە دەولیەکان بە هۆی هاوکاری عێراقیو ئێرانی پاڵپشتی جارانیان نەما، چاودێری توند خرایە سەر سنوورەکان، گیانی پێشمەرگایەتی بە هۆی توانەوەی شۆڕشی گەورەی ئەیلولو لە دەستدانی توانا مرۆییو

٥٨٤- لمحات من نضال حركة التحرر الوطني، ص٥١١

مادیەکانیەوە لاواز بوو[٥٨٥]، ئەوانەی گەڕانەوە بۆ عێـراق لـە ڕووی جموجـوڵی سیاسـی خرابوونە ژێر چاودێریەوە، هەرکەسێك لە ناو ئێران ئاشکرا بێت، کارو چالاکی سیاسی ئەنجام دەدا رادەستی عێراق دەکرایەوە[٥٨٦]

بزاڤی سیاسیو فەرهەنگی لە کوردستان لە دوای بیستەکانی سـەدەی بیستـەمەوە لە دەوری پارتو کۆمەڵە کوردیەکان خۆیان ڕێکخست، سەرەڕای مانەوەی ڕۆڵی کارای شێخانی تەریقـەتو سـەرۆك هۆزەکـان لـە جۆشـدانی جـەماوەر، پـارتی دیموکراتی کوردستان لە دامەزراندنیەوە لە ١٦ی ئابی سالی ١٩٤٦ز هەتا سـالی ١٩٧١ لەگـەڵ پارتی کومۆنیستی عێراق، ویستوویانە ئەو ڕچەیە بشکێنن.

لە ١٩٧٠هەتا ئازاری ١٩٧٥ جگە لـە چـەند لایـەنێکی سیاسی بچـوکی وەکـو کاژیك[٥٨٧] و (حشع- القیادە المرکزیە)[٥٨٨] و کۆمەڵەی مارکسی لنینی کوردستان[٥٨٩]،

٥٨٥- سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٥٦

٥٨٦- بڕوانە: مادەی یەکەمو پێنجەم لە پرۆتۆکۆڵی پەیوەست بە ئاسایشی سنوور لە بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

٥٨٧- کاژیك: کورتکراوەی (کۆمەڵەی ئازادیو ژیانەوەو یەکیەتی کورد)ە لە ١٩٥٩/٤/٤ وەك ئاراستەیەکی نەتەوەیی رادیکالی دامەزراوە، لە دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی ئەیلول کاژیك ئەو کاریگەریەی نەما، لە هاوینی سالی ١٩٧٤ کارەکانی خۆی بەرەسمی راگرت، بەڵام وەکو ئاراستەیەك نەتەوەیی ناو بزاڤی ڕۆشنبیریو هوشیاری کوردایەتی مایەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الخراسان: التیارات السیاسیة، ص٢٨٦-٢٨٧* کامیل ژیر: کوردایەتیو سەربەخۆیی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی ٢٠٠٢، ل٥٣- ٥٩* کاوە ئەمین: ناسیونالزمی کوردی، خەبات بۆ دەوڵەتێکی نەتەوەیی، هەولێر ٢٠٠٦، ل٤٢-٥٧* چاوپێکەوتنی گۆڤاری بابان لەگەڵ کامیل ژیر، ژمارە (٣) تەمووزی ٢٠٠٧، ل٢٨-٣٣)

٥٨٨- حیزبی شیوعی عێراق لە کۆتایی سالی ١٩٦٧ بوو بە دوو لەت، باڵە سەرەکیەکەی لە تەمووزی سالی ١٩٧١ چووە ناو (بەرە) لەگەڵ بەعس، باڵە بچووکەکەیان بە ناوی (القیادة المرکزیة) لەگەڵ شۆڕشی

(پ.د.ك) بیٚ پێشبڕکیٚ جڵەوی سەرکردایەتی خەباتی بزاڤی سیاسی‌و چەکداری لە دەست دابوو، لە ئازاری ساڵی ١٩٧١ بۆ ئازاری ساڵی ١٩٧٥ هەستیارترین ساڵانی تەمەنی شۆڕشی کورد بووە.

سیستمی خەباتی سیاسی‌و چەکداری لە کۆتایی هاتنی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم شێوازێکی تازەی وەرگرت، ئەویش جۆشدانی جەماوەری شۆڕشگێڕ بۆ خەباتی رزگاری نیشتیمانی لە کەناڵی رێکخستنی حیزبایەتیەوە، کۆتایی شۆڕشی ئەیلول زیاتر بە سەردەمی وەرچەرخانی نێوان شێوازی کۆن‌و تازە دەبینریٚ.

وەکو بەدەردەکەویٚ سەرەڕای هۆکارە زاتیەکان لە بەردەوامی زوڵمی رژێمی بەعس‌و ئامانجی کورد بۆ بەدیهێنانی خواستەکانی لە کوردستانی عێراق، هۆکاری خودیش رۆڵی هەبووە لە پێشبڕکیٚ بۆ جێگرەوەی سەرکردایەتی کردنەوەی جوڵانەوەی شۆڕشی

کوردستان مانەوە، ژمارەیەك لە بارەگاو چەکداریان هەبوو، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الحرصان: صفحات من تاريخ، ص١٣٣-١٢٠)

٥٨٩- کۆمەڵەی مارکسی لینینی: لە دوای هەڵوەشانەوەی باڵی (م.س) ژمارەیەك لە کادیرە چەپەکانی ئەو باڵە رێکخراوێکیان بەو ناوەوە دامەزراند، بە نهێنی لە شارەکانی کوردستان کاریان دەکرد، لەگەڵ هەڵگیرسانەوەی شەڕ لە بەهاری ساڵی ١٩٧٤، زۆربەیان چوونە ریزی شۆڕش‌و بە نهێنی کاریان دەکرد، لەگەڵ راگەیاندنی هەرەس کەوتنە گفتوگۆ بۆ درێژەدان بە شۆڕش، بەلاّم ئەوانیش خۆیان رادەستی حکومەتی عێراق کردەوە، بڕوانە: (الحرصان: صفحات من تاريخ العراق، ص٣٢٦-٣٢٤" سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٨٤-٩٥" شۆڕش حاجی رسول: الانفال الكرد و الدولة العراق، ت/مجموعة من المترجمين، سليمانية، ٢٠٠٥، ص٣٤).

کورد[٥٩٠]. مستەفا بارزانیو کوڕەکانیو لایەنگرانیان کەوتنە خۆو جەلال تاڵەبانیو هاوڕێیانی لەلایەکی دیکەوە یەکیەتی نیشتیمانی دامەزراند[٥٩١].

لە شاری ورمێ راستەوخۆ دوای نووشستی شۆڕش ژمارەیەك لە کادیرە سەربازیو سیاسیەکان کۆبوونەوە بۆ تاوتوێکردنی درێژەدان بە خەبات، تاکام گەیشتنە ئەوەی رێکخراوێکی سیاسی بە ناوی (بزوتنەوەی سۆشیالستی کوردستان) دابمەزرێنن[٥٩٢]، حکومەت بەڵێنی پێدابوون ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ عێراق رێگەیان پێدەدا کاری سیاسی بکەنو دەرفەتی رەخساویان بۆ دابین دەکات لە دەزگاکانی ئۆتۆنۆمی ناوچەی کوردستان رۆڵی خۆیان بگێڕن، بەڵام کە گەڕانەوە هەموویانی دوورخستەوە بۆ باشوورو خوارووی عێراقو لە ژێر چاودێری دەزگاکانی بەعس لە سەر ئیشوکاری میری دایمەزراندن[٥٩٣].

٥٩٠-ئینتیمار: ئینتۆنەتەرایەتی کوردی، ل٢٦٨

٥٩١- تریب: صفحات من تأریخ العراق، ص٢٨٤

٥٩٢- ئەوانە لە دوای گەڕانەوەیان بۆ عێراق، لە بەڵێنەکانی حیزبی بەعس بێئومێدبوون، تێهەڵچوونەوەو لەوێدا (ساڵح یوسفی)یشیان لەگەڵ کەوت. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٤٨٥-٤٨٦" سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٩٦-١٠٢" حەمە نوری تۆفیق: پیاونامە، ل٤٩-٦٥" فاتیح رسول: بنچینەی مێژووی بۆڵکەی چەپ، ل٣٥٦)

٥٩٣- تێکەڵاوبوونێك هەیە لە بەشداربوانی کۆبوونەوەی ورمێ بۆ قسەکردن لە سەر دامەزراندنی (بزوتنەوەی سۆسیالستی کوردستان)، دواتر لە بەغدا گۆڕانکاری بە سەردا هاتو بەوبۆچوونو کاراکتەری تازی بەدواداهات، لێرەوە ئەوەی جێی پرسیارە بەیاننامەی دامەزراندن بە مێژووی ١٩٧٦ دەرچووە، بۆیە پێدەچێ هیچ بەیاننامەو میکانیزمی کارکردن لە کۆبوونەوەی ورمێ دەرنەچووبێ. بڕوانە: (حەمە نوری تۆفیق: پیاونامە، ل٥٩" سەروەر عەبدولرەحمان، یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٩٨.

کارو چالاکی سیاسی لە ژێردەسەڵاتی حکومەتی بەعس نەك لەوانە قەدەغە کرا، کە لە شاخ گەڕابوونەوەو بەشداری شۆڕشیان کردبوو، بەڵکو حکومەت کەوتە بەرتەسك کردنەوەی کاروچالاکی ئەو پارتانەی پێشتر لە بەرەی بەعس دابوون، لە پێشەوەیاندا (حشع)[٥٩٤]، کە لێیان قەدەغە بووە پەیوەندی بەوانەوە بکەن، کە دوای هەرەس خۆیان رادەستی حکومەت دەکردەوە، تەنیا بۆ حیزبی بەعس هەبوو پەیوەندیان پێوە بکات[٥٩٥]. لە ژێرچاودێری بەعس لە کەش و هەوایەکی پڕ لە پێداهەڵدان بە دەستکەوتەکانی کودەتای ١٧و ٣٠ تەمووز لە ساڵی ١٩٧٦ (حشع)[٥٩٦] و (پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان)[٥٩٧] کۆنگرەی خۆیان بەست.

حکومەت لە ڕێگەی دەزگاکانی ئۆتۆنۆمیەوە نیشانی خەڵکی دەدا، ئەوەی کورد داوای دەکات بەعس بە زیادەوە پێی داوە، یان نیشانی بدات بەیاننامەی ١١ی ئازار قەناعەتی خۆرسکی بەعس بووە، بۆ ئەو مەبەستە (تەها محیەدین مەعروف)[٥٩٨]ی کرد

٥٩٤- ئەلیوت هیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل٦٤-٦٦" فاتیح رسول: لە ناو کاروانێکی دوورو درێژدا، ل٢٢٥-٢٢٧

٥٩٥- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٢٢

٥٩٦- لە ژێر دروشمی (لە پێناو تۆکمەکردنەوەی شۆڕش و پەرەکردنی بەرەی نیشتیمانی و نەتەوەیی پێشکەوتووخواز)دا لە رۆژانی ٤ بۆ ٦ی ئابی ١٩٧٦ (حشع) لە بەغدا کۆنگرەی خۆی بەست. بڕوانە: (وثائق للمؤتمر الوطني الثالث للحزب الشيوعي العراقي، بغداد، ١٩٧٦، من اجل توطيد و تعميق المسيرة الثورة و توجه نحو الاشتراكية، بغداد، ١٩٧٦" طريق الشعب، عدد (٨٠٢) في ٩/ ايار/١٩٧٦)

٥٩٧- لە بەغدا لە ژێر چاودێری (حسن العامري) ئەندامی قیادەی هەرێمایەتی حیزبی بەعس "پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان" لە سەرەتای شوباتی ١٩٧٦ کۆنگرەی خۆی بەست، هەموو راپۆرتو ئەدەبیاتی کۆنگرە تەرخان کرابوو بۆ پێداهەڵگوتنی دەستکەوتەکانی کودەتای ١٧-٣٠ تەمووزی ١٩٦٨. بڕوانە: (رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (٣٠٢)ی ٦/٢/١٩٧٦)

٥٩٨- ترێب: صفحات من تأريخ العراق، ص٢٨٥

بە جێگری سەرۆکی کۆمار، کە رۆڵی لە بزاڤی شۆڕشی کوردستاندا نەمابوو[٥٩٩]، هاشم ئاکرەیی کردە سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان، ئامانج لە دانانی هەردوو ئەنجومەنی یاسادانان و راپەڕاندن زیاتر بۆ راگەیاندن و کردەیەکی رووکەشانە بوو، دوو ئەنجومەنی بێ دەسەڵات و لە کەسانی ملکەچی (حیزبی بەعس)ی پێکی هێنابوو، زۆربەی دەسەڵاتە گرنگەکانی ئەو سێ پارێزگایەی ناوی ئۆتۆنۆمی لێ نابوون راستەوخۆ بەستبۆوە بە وەزارەتەکانی بەغداوە[٦٠٠]، ئەو دوو ئەنجومەنە لەوە نەدەچوو بۆ نەتەوەیەکی جیا لە عێراقدا دامەزرابن[٦٠١].

٥٩٩- تەها محێ دین مەعروف: لە ساڵی ١٩٢٤ لە شاری سلێمانی لە دایک بووە، دەرچووی کۆلیژی یاسایە، لە یەکەم کۆنفرانسی (پ.د.ك) ساڵی ١٩٤٦ بە ئەندامی سەرکردایەتی هەڵبژێردراوە، لە دوو لەت بوونی (پ.د.ك) سەر بەباڵی (م. س) بووە، لە دوای کودەتای بەعسیەکان لە ١٧ی تەموزی ساڵی ١٩٦٨ بە نوێنەرایەتی ئەو باڵە کراوەتە وەزیری ئیشغال و نیشتەجێکردن، لە ساڵی ١٩٧٤ کرایە جێگری سەرۆك کۆمار. بۆ زانیای زیاتر بڕوانە: (الحرصان: التيارات السياسية، ص٤٥-٦٠" عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والنظمات والاحزاب الكردية، بغداد١٩٨٩، ص١١٤، ١٥٥)

٦٠٠- بۆ دەسەڵات و پێکهاتەی هەردوو ئەنجومەن بڕوانە: (قانون الحكم الذاتي). لە کتێبی: الحرصان: التيارات السياسية، ص٦٦٠-٦٦٨

٦٠١- بۆ نموونە ئەو دەقەی حکومەتی مەرکەزی بۆ سوێندخواردنی ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانانی دانابوو، بەڵگەیە لە سەر نەبوونی تایبەتمەندیەتی نەتەوەیی، کە بەم شێوەیە بووە:- (اقسم بالله العظيم، بشرفي و بمعتقدي، ان احافظ على النظام الجمهورية وان التزم مخلصا بمبادئه و دستوره و قوانينه، ولن اعمل جاهدا على سلامة الجمهورية العراقية و وحدة أراضيها.) ئەم دەقەش بە بڕیاری (المجلس القيادة الثورة) بە زمانی عەرەبی دانرا بوو. بڕوانە: (الوقائع العراقية عدد ٢٤٧٤، ٢/٦/١٩٧٥ز)

لە دوای نسکۆی شۆڕشی کوردی (پ.د.ك) لەبەریەك هەڵوەشابۆوە[٦٠٢]، لە نیسانی ساڵی ١٩٧٥ لە سەر دەستی ژمارەیەك لە ئەندامانی (م.س)و کادیرە لاوە نزیکەکانی پشتی دەزگای پاراستنی (پ.د.ك) بە ناوی (سەرکردایەتی کاتی) دامەزرایەوە[٦٠٣]

ئەوەی مەسعود بارزانی ئاماژەی پێدەکات هەر لەدوای ئەوەی مستەفا بارزانی باوکی کوردستانی عێراقی بەجێهێشتووە، بەر لەوەی دوور بخرێتەوە بۆ (کەرەج) لە شاری (نەغەدە) ڕوخسەتی دووبارە ڕێکخستنەوەی سەرکردایەتی (پ.د.ك) لێوەرگرتووە، دەنووسێت: ((داوام لە باوکم کرد ڕووخسەتم بدات بۆ دووبارە دەسپێکردنەوەی تێکۆشانو ڕێکخستنەوەی تەشکیلاتی حیزبیو سەربازی لە سەر بنەماو چەمکی گۆڕانکاریو بارودۆخی تازەو ئەزموونو بەهرەی ڕابردوو، ئەویش هەرزوو ڕازی بوو، بە حەماسەتەوە تەخویلی کردم، بە دڵخۆشیەوە داوای سەرکەوتنی بۆ کردم، منیش دەقیقەیەکم بە فیڕۆ نەدا، لەگەڵ گەڕانەوە خێرا بە بایەخەوە دەستم کردەوە بە کارکردن بە تایبەت لە ناو کادیرە لاوەکان...))[٦٠٤]

ئیدریس بارزانی دوای نسکۆ لەلای کونسوڵخانەی ئەمریکیەکان لە تەورێز ئەو مەترسیەی ڕاگەیاندووە، کە ئەگەر ئەمریکا بۆ فشار خستنە سەر ئێران لە بەرژەوەندی ئاوارەکان کارێك نەکەن مەترسی هەیە کەسانی دیکە دژی بنەماڵەی بارزانی بارودۆخەکە بقۆزنەوە[٦٠٥]، هەر لەو پێوەندانگەوە موحسین دزەیی لە دێرۆکی

٦٠٢- مەکدواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٦٣٥" شورش حاجی: الانفال الکرد، ص٢٤

٦٠٣- الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٢٤٥-٢٤٦

٦٠٤- البارزاني والحرکة، ج٣/ ص٣٩٩

٦٠٥-- بە پێی ئەو ڕاپۆرتەی قونسوڵخانەی ئەمریکا لە تەورێز کە بۆ باڵوێزخانەی خۆیان لە تاران لە ٢٠/٤/١٩٧٥ز ناردوویەتی، لەوێشەوە بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا لە واشنتۆن، لە سەر زاری ئیدریس بارزانی نوێنەری مستەفا بارزانی وتراوە، کە ئیدریس بارزانی لە ٨/٤/١٩٧٥ لە شاری نەغەدە کونسوڵی

١٩٧٥/٣/٢٠ باس لە فەرمانی سەرووی خۆی دەکات بە شاردنەوەی چەك، دەڵێ: ((لە سەرکردایەتی زۆر بە نهێنی هەندێ چەکمان لەو شوێنانە شاردەوە کەس پێی نەزانێت...))[٦٠٦]

ئەم گوزارشتە ڕۆشنتر بەدیاردەکەوێ، کە هەندێك لە ئێران سەرقاڵی دامەزراندنەوەی (پ.د.ك) بوون، ئەمەش بە هۆی هەڵگرتنی چەكو تەقەمەنی لەگەڵ بەکارهێنانی ئەو پارەیەی لە دارایی شۆڕشدا مابوو، ئەمە بەڵگەیە لە سەر نەمانی پرنسیپی حیزبیو بەرنەڤامی هەوڵدان بووە بۆ گۆڕینی (پ.د.ك) بۆ شێوازێکی دیکەی سەرکردایەتی کردن، هەر لەوبارەیەوە مەسعود بارزانی دەنووسێت: ((دیارە بە پێی ئەو بارودۆخە سەختەی ئەوکات، کارەکان لە ئێران بە نهێنی بۆ ڕێکخستنەوەی ئەو (پ.م) ئەنجام دەدرا، ئەمەش بە پێی ڕێککەوتنی عێراقو ئێران کارێکی تەواو قەدەغە بوو، ژمارەیەك ئەندامی (پ.د.ك) لە سەر ئەساسی ئەو ڕێککەوتنەو بە تاوانی ئەنجامدانی کاروچالاکی رادەستی عێراق کرانەوە، ئەویش کوشتنی...))[٦٠٧]، زیاتر ئەندامانی سەرکردایەتی کاتی ڕوویان لە ئەورووپاو سوریا کرد، هەتا لەوێوە بتوانن کارەکانی ناوخۆ ڕێنومایی بکەن، لەگەڵ هەوڵدان بۆ ئامادەکردنو ناردنی مەفرەزەی (پ.م) بۆ ناوچە سنوورییەکانی عێراق- ئێرانو عێراق- تورکیا[٦٠٨]

ئەمریکای دیوە، دەوێستوە: (..بەرهەڵستی کۆتایی هاتووە، خەڵك ڕەبەرایەتی بارزانیان خۆش ناوێ، لەوانەیە هەرکەسێ بیەوێ دژی خانەوادەی بارزانی هەڵەکە بقۆزێتەوە...)بڕوانە: (دانشجولن پیرو امام، اسناد لانە جاسوسی – کوردستان، شمارە ٣١، کردستان (١)، ص٩٦)

٦٠٦- دزەیی: أحداث عاصرتها، ص٢٠٢

٦٠٧- البارزاني و الحركة، ج٣/ص٤٠٠

٦٠٨- الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٤٨" البارزاني: البارزاني و الحركة ، ج٣/٤٠٠"

لە سەرەتاوە مستەفا بارزانی لە ئێران لە ژێرچاودێری توندی دەزگای هەواڵگری (ساواک)دا بوو، لەگەڵ بەدیارکەوتنی تەواوی نیشانەکانی نەخۆشی شێرپەنجە، لە ژێر چاودێری و مەرجی ساواک و ئیدارەی ئەمریکی دەرفەتیان پێدا بچێت بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ چارەسەری نەخۆشییەکەی[٦٠٩]، مەسعود بارزانی لەگەڵ چوو، بەڵام مستەفا بارزانی لەوێ هەوڵیدا دەنگی بگاتە بەرپرسانی ئەمریکی، بەڵام وەڵامیان نەدایەوە، لە ئەمریکا جوجوڵی سیاسی ئەو لە چاودێری حکومەتی ئێرانی و هەواڵگری ئەمریکا دابووە[٦١٠]. ئەم چاودێرییەش لە چوارچێوەی پابەندی هەردولادا بووە بە رێککەوتن لەگەڵ عێراق، کە هەتا ئەوکات پەیوەندی نێوان بۆ فشارخستنە سەر بزاڤی نەتەوایەتی کورد لە عێراق هاوڕابووە.

تەنیا پێنج لە ئەندامانی (م.س)ی پێشوو لە دامەزراندنەوەی (سەرکردایەتی کاتی) بەشدار بوون[٦١١]، سەرچاوەکان دامەزراندنی یەکەم کۆبوونەوەی دەگەڕێننەوە بۆ مانگی نیسانی ساڵی ١٩٧٥، کە ئەوکات بە نهێنی لە ئێران پێک هات بوو، بەڵام

٦٠٩-- البارزاني: البارزاني و الحركة، ج٣/ص٤٠١-٤٠٤" د. فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٣٩٥

٦١٠- البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ ص٤٠١-٤٠٣" الخراسان: التيارات السياسية، ص٢٣٧-٢٢٨

٦١١- ئەوانیش: (ئیدریس بارزانی و مەسعود بارزانی و سامی عەبدولڕەحمان: عەلی عەبدوڵلا، نوری شاویش) بوون، لە دامەزراندنی سەرکردایەتی کاتی هەردوو برا ئیدریس بارزانی و مەسعود بارزانی پشکی شێریان بەرکەوتبوو، لەگەڵ ئەوەدا کە ناگەینە یەکدەنگی تەواو لە سەر ناوی ئەندامانی سەرکردایەتی کاتی، بەڵام بەگشتی ئەم ناوانە زیاتر لە سەرچاوەکان دا ناویان هاتووە: جەوهەر نامیق، عارف تەیفور، کەریم سەنجاری، موحەممەد رەزا، ئازاد خەفاف، ئازاد بەرواری، غازی زیباری، وریا سەعاتچی، فازیل جەلال، عەبدولڕەحمان بینداوی، کەمال کەرکوکی، شێرکۆی شێخ عەلی). بڕوانە: (الخرسان: التيارات السياسية، ص٢٢٤" فاتیح رەسول: بنچینەی مێژووی بیلاکەی چەپ، ل٣٥٦" کرمانج گوندی: سی ساڵ خەباتو، ل٦٨" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٩٥)

یەکەم بەیاننامەی دامەزراندنی سەرکردایەتی کاتی لە ١٩٧٥/١٢/١٠ بلاوکراوەتەوە[٦١٢]، لە کاتێکدا سەرکردایەتی کاتی بەشی بنەڕەتی سەرکردایەتیەکەی لە ئێران بووە، کەچی ئەوەی جێی سەرسوڕمانە لەو بەیاننامەیە هێرشی زۆر کراوەتە سەر ئێران[٦١٣]

لە نیسانی ساڵی ١٩٧٦ یەکەم کۆنفرانسی (پ.د.ك) سەرکردایەتی کاتی لە بەرلینی رۆژئاوا لە ئەڵمانیا بەسترا[٦١٤]. لەوێدا بە بەرچاو روونتر (سەرکردایەتی کاتی)یان دیاریکرد و راپۆرتی سیاسی کۆنفرانسیان بە دەنگی هەموان پەسندکرد[٦١٥]، لە ٩ی شوباتی ١٩٧٧ مستەفا بارزانی نامەیەکی بۆ سەرۆکی ئەمریکا (جیمی کارتر) نارد، لەوێدا واقیعی کوردستان و ئاکامەکانی رێککەوتننامەی جەزائیری روون کردبۆوە[٦١٦]، بەڵام نامەیەکە بێ وەڵام مایەوە.

(پ.د.ك) بە درێژایی ساڵانی ١٩٧٥ تا ساڵی ١٩٧٩ هەتا مستەفا بارزانی لە ژیاندا مابوو لە بیری دانانی سەرۆك دا نەبوو، سامی عەبدوڕەحمان وەکو سکرتێری سەرکردایەتی کاتی دانرابوو[٦١٧]، لە دوای روخانی رژێمی شا لە شوباتی ساڵی ١٩٧٩

٦١٢-بڕوانە: بەیاننامەی ناوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (١٠).

٦١٣- لەوێدا دەربڕینی وەکو: (الشاهانشاهي الخياني الرجعي في ايران.. الرجعية الايرانية ــ الحكم العميل في ايران..) بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١٠).

٦١٤- یوسفي: ثورة ايلول، ص٢٢٤. (الخرصان) باسی لەو خاڵە نەکردووە، بەڵام دەڵێ: لە مانگی ئاب ئەو کۆنفرانسە بەستراوە. بڕوانە: (التيارات السياسية، ص٢٣٤)

٦١٥- لەو کۆنفرانسە راپۆرتی سیاسی بە ناوی (گريق الحركه التحرريه الكرديه) کە وەکو راپۆرتێکی سیاسی و رەخنە لە خۆگرتن و بەخۆداچوونەوەیە پەسند کراوە. بڕوانە: (یوسفي: ثورة ايلول، ص٢٢٤)

٦١٦- بەڵگەنامەی ژمارە (١١)

٦١٧- سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص١٥٣

لە سەر زنجیرەی کۆنگرەکانی پێشوو، کۆنگرەی نۆیەمی خۆی بەست، لەوێدا، سەرۆکی تازەی بۆ (پ.د.ك) دیاری کرد، دوای ئەوە ناکۆکی کەوتە ریزەکانی سەرکردایەتی، زۆربەی ئەوانەی کاتی خۆی لە دامەزراندنەوەی سەرکردایەتی کاتی دابوون، لە پێشەوەیان سامی عەبدورەحمان لە (پ.د.ك) کشانەوە[٦١٨]

(ی.ن.ك) لە ١٩٧٥/٦/١ لە دیمەشقی پایتەختی سوریا بە رەسمی دامەزراو بەیاننامەی دامەزراندنی دەرکرد[٦١٩]، دەستەی دامەزرێنەرانی ئەو رێکخراوە تازەیە پێشتر بە شێوازی جیا جیا لە شۆرشی ئەیلول‌و لە ریزەکانی (پ.د.ك) کاریان کرد بوو[٦٢٠]، لە بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك)دا، کاریگەری سیاسی‌و دەروونی نسکۆی ئازاری ١٩٧٥و رەخنەگرتنی ئاراستەوخۆی لە سەرکردایەتی (پ.د.ك) پێوە دیارە، لەوێدا هاوکاری هەرەسی شۆرشی کورد دابەش کردووە بۆ پیلانی شای ئێران‌و رژێمی عێراق‌و ئیمپریالزم‌و زایۆنی‌و کۆنەپەرستی، لەگەڵ سەرکردایەتی (پ.د.ك)، کە بە سەرکردایەتیەکی خێڵەکی‌و بۆرژوای دەستەوەستان بووی لە ئاست ئەو بەرپرسیاریەتیەی پێش ساڵی ١٩٧٥ کەوتبووە ئەستۆی دانابوو[٦٢١]

بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك) لە ئاستی جۆشدانی جەماوەری کاریگەری بیری چەپ‌و کاردانەوەی رێککەوتننامەی جەزائیر وەکو پیلانێکی نێودەوڵەتی بە زەقی پێوە

٦١٨- الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٨" کرمانج گوندی: سی ساڵ خەبات‌و، ل١٠٩.

٦١٩- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٤٤" بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

٦٢٠- ئەندامانی دستەی دامەزرێنەر: (جەلال تاڵەبانی، د.کەمال فوئاد، فوئاد مەعسوم، عومەر شێخ موس، عادل موراد، عەبدورەزاق میرزا عەزیز) بوون. بڕوانە: (سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل٧٠-٨٢" الحرصان: التيارات السياسية، ص٣١٨" فاتیح رسول: بنچینەی مێژووی یەزکەی چەپ، ل٢٥٧

٦٢١- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

دیاره[٦٢٢]. لە ئاستی دەرەوەدا دوژمنکاری ئیمپریالزم و دۆستایەتی وڵاتانی عەرەبی و هاوسۆزی بۆ کێشەی فەلەستین تێدا بەرجەستە بووە[٦٢٣]، ناتوانین ئەو بەیاننامەیە بە دوور وەربگرین لە ئەو کاریگەریە ناوخۆیی و دەرەکیانەی کە ئەو رێکخراوەی تێدا لە دایك بووە، خۆی بە دۆستی وڵاتانی سۆشیالیزمی دەزانی، دیارە عێراق و ئێرانیش لە بەرەی هاوپەیمانی سەرمایەداری و دیکتاتۆری داناوە[٦٢٤]

لە سەر ئاستی دەرەوە پەیوەندییەکانی (ی.ن.ك) لەگەڵ سوریا و لیبیا بووە، لەگەڵ ئەو دەوڵەتە عەرەبی و ناعەرەبیانە نەبووە، کە بەشداربوون لە پیلانی جەزائیر، لە واقیعدا هەتا رووخانی رژێمی شا لە شوباتی ساڵی ١٩٧٩و تێکچوونی هاوکێشەکان هیچ پەیوەندیەکیان لەگەڵ ئەمریکا و یەکیەتی سۆڤیەتدا نەبووە، لەوانەیە خوێندنەوەی دیکەشی بۆ بکرێت، کە ئەو دەوڵەتانە بەرژەوەندیان لەگەڵ ناوبژیوانی عێراق و ئێران بووە[٦٢٥]، مەبەستیان نەبووبێت لەگەڵ (ی.ن.ك)و هیچ باڵێکی ناو بزاڤی نەتەوایەتی کورد پەیوەندی دابمەزرێنن.

لە نێوخۆدا (ی.ن.ك) وەکو شێوە بەرەیەك وابوو، بەڵام ئەو شێوە بەرەییەی لە رێنمای کردبوو هەتا کۆتایی ئابو سەرەتای ئەیلولی ساڵی ١٩٧٧ لە واقیعدا بە رەسمی پێك نەهات[٦٢٦]

٦٢٢- بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

٦٢٣- بەڵگەنامەی ژمارە (٩).

٦٢٤- بەیاننامەی دامەزراندن لە بەڵگەنامەی ژمارە (٩)

٦٢٥- بۆ پەیوەندییەکانی (ی.ن.ك) بە دەرەوە بڕوانە: سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل١٨٥-١٩٣

٦٢٦- ژمارەیەك لە ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەر لە سەرەتای ئەیلولی ١٩٧٧ لە برادۆستی سەر بەپارێزگای هەولێر بۆ یەکەم جار لەگەڵ باڵەکانی کۆبوونەوە، لە میانی پێکهێنانی تەشکیلاتی

لە سوریا پێش دامەزراندنی (ی.ن.ك) ژمارەیەك پارت‌و ڕێكخراوی بچوكی دیكەی عێراقی لە چوارچێوەی بەرەیەك بە ناوی گردبوونەوەی نیشتیمانی عێراقی (التجمع الوطني العراقي) خۆیان ڕێكخستبو[٦٢٧]، لە پێش ڕێككەوتننامەی جەزائیرەوە پەیوەندی نێوان عێراق‌و سوریا تێكچووبوو، ئەمەش هۆكارێك بوو هەتا ئەو وڵاتە ببێتە شوێنی خەباتی سیاسی بەرهەڵستكارانی عێراق‌و كوردستانی دژ بە حكومەتی بەعس.

نسكۆی شۆڕشی كوردو هەڵوەشانەوەی (پ.د.ك) بەوەندە نەوەستا، كە (ی.ن.ك)و (پ.د.ك سەركردایەتی كاتی)، پارت‌و دەستەو گروپی دیكە هاتە مەیدان، مەحمود عوسمان لەگەڵ هاوڕێكانی دەستەیەكیان پێك هێنا بە ناوی (پ.د.ك - لیژنەی

سەركردایەتی بێجگە لەو دوو ڕێكخراوە، (خەتی گشتی)یشی بۆ زیاد بوو، لەوێدا سەركردایەتی‌و (م.س)و تەشكیلاتی سیاسی‌و عەسكەریان لە نێوان هەر سێ ڕێكخراو دابەش كرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە كەناری دانوبەوە، ل١٧٣)

٦٢٧- گردبوونەوەی نیشتیمانی عێراقی (التجمع الوطني العراقي): لە سوریا لە ساڵی ١٩٧٣ لە لایەن ژمارەیەك پارت‌و ڕێكخراوە عێراقی دامەزرابوو وەكو (حزب البعث العربي الاشتراكي- قيادة القطر العراقي، حشع - القيادة المركزية، الحركة العربية الاشتراكية، الحزب الاشتراكي، مؤتمر القوميين) بە هاوكاری‌و پاڵپشتی سوریا پێك هاتبوو، زیاتر ئاراستەیان چەپ‌و عەرەبی ناسیونالستی بووە، دروشمیان ڕوخانی ڕژێمی بەعس بووە لە عێراق، لە سەر ئەرزی واقیع چالاكی سیاسی‌و ڕێكخراوەیی بەرچاویان نەبوو. (ی.ن.ك) لە شوباتی ١٩٧٦ لەو بەرەیە بووە ئەندام، هەڵوێستیان بەرانبەر كێشەی كورد ڕوشن نەبوو، تەنانەت لە بەیاننامەی ئەو گردبوونەوەیە بە بۆنەی بەئەندامبوونی (ی.ن.ك) لە ١٩٧٦/٢/١١ باس لە مافی كورد نەكراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (سەروەر عەبدوڕەحمان: یەكیەتی نیشتیمانی كوردستان، ل١٧٧-١٧٨" المرصان: التيارات السياسية، ص٧٢٥" نەوشیروان مستەفا: لە كەناری دانوبەوە، ل٦٥-٦٦".

ئامادەکاری)[٦٢٨]، گەرچی لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٧وە لە پاڵ سەرکردایەتی (ی.ن.ك) گەڕانەوە کوردستانو بارەگایان دانا و بەشداری ناخۆشیەکانی سەرەتای شۆڕشی چەکداری کوردستانی دوای نسکۆ بوون، بەڵام جەماوەرو (پ.م)یان لێکۆنەبۆوە[٦٢٩]. لە پاڵ کاروچالاکی سیاسیو پێشمەرگایەتی ئەو هەنگاوەی لیژنەی ئامادەکاری پێ بناسرێتەوە ئەو ئامیلکەیە بووە، کە شۆڕشی ئەیلول هەتا هەرس دەخەنە بەر رەخنە، گەرچی زیاتر روخساری راپۆرتێکی مەیدانی لە خۆگرتووە، زۆر لایەنی شاراوەی شۆڕشی ئەیلولی شی کردۆتەوە.

لە ١١ی ئەیلولی ساڵی ١٩٧٥ لە شاری کەرکوك (پارتی سۆسیالستی کورد "پاسۆك") دامەزرا[٦٣٠]، درێژەپێدەری بیروباوەڕی (پارتی ژیانەوەو ئازادیو یەکیەتی کورد –کاژیك) دادەنرێ[٦٣١]، پاسۆك پارتێکی نەتەوەیی رادیکاڵی بووە، قەناعەتی بە خەبات هەبووە لە پێناو ئازادیو یەکگرتنەوەو سەربەخۆیی کوردستانو بە دیهاتنی مافی چارەنووس بۆ گەلی کورد لە دەوڵەتێکی سەربەخۆدا[٦٣٢]

٦٢٨- بێجگە لە مەحموە پێك هاتبوو لە "عەدنان موفتیو قادر جەباریو شەمسەدین موفتی". بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل١٠٢)

٦٢٩- بڕوانە: (الحزب الدیمقراطي الكردستاني. اللجنة التحضیریة، تقیم مسیرة الثورة الكردیة)" مبارزه ملی و مبارزەطبقاتي ب١، ایران – انتشارات اسماعیل شریف زاده، ص١٥٥-٢٥٥" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٩٧)

٦٣٠- کاوە ئەمین: ناسیونالزمی کوردی، ل٦٠" کرمانج گوندی: سی٢ ساڵ خەباتو وڵاتێکی وێران، سوید١٩٩٠، ل٧٤

٦٣١-کامیل ژیر، کوردایەتیو سەربەخۆیی، ل٦٠

٦٣٢- بۆ زانیاری زیاتر لە سەر بیروباوەڕی پاسۆك بڕوانە: (کاوە ئەمین: ناسیونالزمی کوردی، ل٦١-٦٣)

(پاسۆك) پێش ئەوەی وەکو هێزێکی چەکداریو سیاسی بناسرێ وەکو رەوتی ناسیونالستی رادیکاڵی ناسرابوو، ئازاد مستەفا[٦٣٣] ئەندامی دامەزرێنەرو سەرۆکی پاسۆك بوو، سەرکردایەتی خوێندەوارو بڕیاری بە توانایان لێکۆنەبۆوە، ئەوانی پێشوو کە (کاژیك)یان دامەزراندبوو بەشداری دامەزراندنەوەو جۆشدانی پاسۆکیان نەکرد. پاسۆك لە بواڵی چەکداری شۆڕشی کوردستان، بە هێزێکی بچوك مایەوە، داواکاری پێکهێنانی بەرەیەکی کوردستانیان خستە بەردەم لایەنە سیاسیەکانو بە گرەنتی سەرکەوتنیان دەزانی، پاسۆك لە سەرەتاوە هەوڵیدا بۆ دابینکردنی تەبایی لە ناو پارتو لایەنەکانی کوردستانو لەو بارەیەوە دەیویست خۆی بێلایەن راگرێت، بەڵام تا سەر نەیتوانی لەو بێ لایەنیە بپارێزێت[٦٣٤]

(حشع) لە ناو بەرەی نیشتیمانیدا مایەوە، بە بۆنەی هەرەسی شۆڕشی کوردو پیلانی جەزائیر بەلێزبایی لە حکومەتی بەعس کرد[٦٣٥]، گوایە ئەوە سەرکەوتنی بەرەی سۆشیالیزمو پێشکەوتنە بە سەر ئیمپریالزمو کۆنەپەرستی، وای دەبینی بەعس

٦٣٣- ئازاد مستەفا: لە ساڵی ١٩٤٨ لە بارزان لە دایك بووە، لە ١/٩/ ١٩٧٥ لەگەڵ هاورێکانی لە کەرکوك (پارتی سۆشیالستی کورد – پاسۆك)یان دامەزراند. لە ساڵی ١٩٧٧ لە لایەن حکومەتی عێراقەوە بەدیل گیراوەو لە لێبوردنە گشتیەکەی ساڵی ١٩٧٩ ئازاد کراوە، گەڕاوەتەوە ناو حیزبەکەی لە شاخ، لە ساڵی ١٩٨٧، لە ساڵی ١٩٨٩ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: (کارە ئەمین: ناسیونالزمی کوردی، ل٦٠)

٦٣٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٢٨٦-٢٨٨" کارە ئەمین: ناسیونالیزمی کوردی، ل٦٠-٦٢).

٦٣٥-جەمال نەبەز: ئیدۆلۆژیای هوردە بورژوای مارکسی کورد، ل٤٩" کرمانج گوندی: سی ساڵ خەباتو، ل٨٢-٨٣" سەروتاری رۆژنامەی (الطریق الشعب) لە ژێر ناونیشانی: (الحزب الشیوعي العراقي یدین التمرد المسلح الیمیني الرجعي المنهار في کردستان..)، ژمارەی رۆژی ٢٧/٤/١٩٧٥.

یەکلادەبێتەوە بۆ پڕۆژەی ئاوەدانی و قۆڵکردنەوەی سۆشیالیزم و هاوبەشی کاراتری (حشع) لە ناو دامەزراوە حکومەیەکاندا[٦٣٦]، لە بڵاوکراوەکانی خۆیدا وەکو بڵاوکراوەکانی سەر بە حیزبی بەعس بڕیارەکانی لێبوردنی بۆ خۆ رادەستکردنەوەی (پ‌م) گەڕانەوە بۆ رێزی حکومەت بڵاودەکردەوە[٦٣٧]، لەگەڵ هەموو ئەو شاڵاوانەی دەکرانە سەر سەرکردایەتی کورد و پێدا هەڵدان بە دەستکەوتەکانی بەعس بەشداربوون[٦٣٨] بەڵام بە پێچەوانەوە بەعس بە لە خۆبایی بوونەوە کەوتە تەنگ پێهەڵچنین بە شیوعیەکان، بە شەرعیەتی شۆڕشگێڕی باڵادەستی تاک حیزب و (حزب القائد)ی بۆ خۆی پتەو دەکرد، سەدام حوسێن جێگری سەرۆک کۆماری عێراق لە کۆنگرەیەکی رۆژنامەنووسیدا لە ١٨ی تەموزی ١٩٧٨ز بە روونی بیانوو زەمینەی بۆ دیکتاتۆریەتی بەعس هێناوەتەوە، کە زیاتر مەبەستی باڵادەستی بووە لە ناو (بەرە)، ئەوکات (حشع) دووەم حیزبی بنکە فراوانی ناو (بەرە) بووە[٦٣٩]. بەمانای دۆستایەتی و

٦٣٦-بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (کریم احمد داود، المسیرة الثوریة للبلاد وعملیة انجاز وتطویر الحکم الذاتي، صحیفة (الفکر الجدید)، ژمارە ١٦٩ی ٦/١٢/١٩٧٥" کرمانج گوندی: ناسیونالزمی کوردی، ل٨٢-٨٣)

٦٣٧- بۆ ئەو مەبەستە بڕوانە: طریق الشعب، ژمارەکانی (٤٥٦ ن ٢٠/٣/١٩٧٥)و (٥١٥ل ٢٠/٥/١٩٧٥)

٦٣٨- بۆ ئەو مەبەستە بڕوانە: (طریق الشعب) ژمارەکانی(٤٥٩، ٢٣/٣/١٩٧٥) (٤٦١، ٢٥/٣/١٩٧٥) (٤٦٢، ٢٧/٣/١٩٧٥)

٦٣٩-لەوێدا سەدام حوسێن دەڵێ: (راستی یەکەم ئەوەیە شۆڕشی گەورەی تەموز لە ١٧ و ٣٠ی تەموزی ١٩٦٨ بەتەنیا "حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی" ئەنجامی دا، بە هاوبەشی هیچ لایەنێکی عەرەبی و بیانی نەبووە، حیزبی بەعس سەرکردایەتی کردووە... هەتا لە ساڵی ١٩٧٣ لە سەر ئەو بنەمایە رۆیشتووە، ئینجا بەرە دامەزراوە، حیزبێکی شۆڕشگێڕی وەکو بەعس بە تەنیا شۆڕشی کردووە..بە تەنیا بەرەنگاری مەترسیەکان بۆتەوە، بە تەنیا بەرەنگاری ئەو بارودۆخە ئاڵۆزە بۆتەوە...، بۆیە تێڕوانینی حیزب

هاریکاری حکومەتی عێراق لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت بەلای (حشع)یەوە هێندە گرنگ بوو، هاریکاری و سازشێکی لای شیوعیەکان بۆ حکومەتی بەعس ڕەوا کردبوو[٦٤٠]. ڕێکخراوە پیشەیی و سەندیکاکانی خوێندکاران و مامۆستایان و کرێکارانی هەڵوەشاندەوە لەگەڵ هی بەعس تێکەڵ بە یەکتری کردن[٦٤١]. (حشع) لێی قەدەغە کرابوو ڕێکخراوی پیشەیی تایبەت بە خۆی هەبێت، (بەرە) دەسەڵاتی نەمار کۆبوونەوەی ڕوکەشانەی بۆ مابۆوە، دەسەڵاتی کردەیی لە حکومەت و (بەرە) لەلایەن (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)ەوە کۆنترۆڵکرابوو[٦٤٢]. لە ئەندامانی (حشع) قەدەغە کرا ڕەخنە لە دامودەزگاکانی حکومەت بگرن، ئەندامانی (حشع) لە ئەنجومەنی یاساداناني نۆتۆنۆمیە ڕوکەشەکەی بەعس لە سەر ڕەخنەگرتن دەرکران[٦٤٣] بێجگە لە حیزبی بەعس قەدەغە بووە لە ناو سوپاو دامەزراوەکانی ناوخۆ ڕێکخستن هەبێت[٦٤٤]، بە تاوانی ئەنجامدانی کاری ڕێکخستن لە ناو سوپادا حکومەت بێ ئەوەی هیچ حیسابێك بۆ (حشع) بکات، (٣١) شیوعی لە سێدارەدا[٦٤٥]. لە ساڵانی ١٩٧٥ بۆ ١٩٧٩ز بە تاوانی شیوعی بوون سەدان ئەندامی زیندانیکردن و کاروچالاکی ئەوانی

ئەوە بووە دەبێت ڕۆڵی سەرکردایەتی کردنیش بە تەنیا بۆ حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی بێت....)
بڕوانە: (نص الكامل لوقائع المؤتمر الصحفي، ص٩-١٠)

٦٤٠- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٢٢

٦٤١- ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل٦٠

٦٤٢- ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل٦٩؛ الحرصان: التيارات السياسية، ص١٦٢

٦٤٣- فاتیح ڕسول: لە ناو کاروانێکی دوورو درێژدا، ل٢٢٧

٦٤٤- ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل٦٦؛ تریب: صفحات من تأريخ العراق، ص٢٩٠

٦٤٥- بهاءالدين نوري: مذكرات، ص٣٤٩؛ ڕاپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێمانە، حوزەیرانی ١٩٨٢، دار الثقافة و النشر الكردية، سلسلة الكتب السياسية المترجمة (٧٤)، ل٩٥

خستبوه ژێر چاودێریەوە[٦٤٦]، زیاتر ئەندامانی (م.س)ی کە زۆرینەی عەرەبەکان بوون لەلایەن ئەندامانی هەرێمی کوردستانی ئەو حیزبەوە تاوانبارکراون لە سەر ئەو سازشە[٦٤٧]

بەهائەدین نوری لە بابەت هەڵوێستی (حشع) دەڵێ: ((لە هەرەسی بزاڤی کوردیەوە دوو تێروانین لە ناو حیزب گەڵاڵە بوو: یەکەمیان، ئەگەر تاکامی هەرەسی کلکایەتی "بەکرێگیراو" بووە، وەکو گوزارشتیان لێدەکرد، سەرکەوتنی مێژوویە بۆ دەسەڵاتی نیشتیمانیو پێشکەوتووخوازیو سوشیالیزمی. دووەمیان، ئەوە تێروانینە زاڵەی ناو زۆربەی بەرپرسانو کادیرانی هەرێمی کوردستانی حیزب ئەوە بووە، کە هەرەسی بزاڤی چەکداری کورد فراوان دەبێت بۆ هەرەسی جولانەوەی شیوعیەتو هەموو جولانەوەی نیشتیمانی))[٦٤٨]. هەر لەو بارەیەوە نوری دەڵێ: ((لە ئەمڕۆی ساڵی ١٩٧١ سەرکردایەتی (حشع) یەك دەنگ نەبووە لە بەشداری کردن لە بەرە))[٦٤٩]

هەموو لەدەبیاتی ئەو سەردەمەی (حشع) وەکو دووەم حیزبی ناو بەرە لە دوای بەعس جەختکردن بووە لە سەر هاوپەیمانیەتی لەگەڵ بەعسو تاوانبارکردنی بزاڤی کوردستان بە نەتەوەپەرستیو دەرەبەگایەتیو بەکرێگیراوی ئیمپریالزم، لە بەرانبەردا

٦٤٦- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (بهاءالدین نوري: مذكرات، ص٣٤٨-٣٥٠)

٦٤٧- لەو بارەیەوە بڕوانە: (فاتیح رسول: لە ناو کاروانێکی، ل٢٢٥" دیداری بەهائەدین نوری، لە ١٨/٩/٢٠٠٦، لە سلێمانی)

٦٤٨- مذكرات، ص٣٢٧

٦٤٩- بهائەدین نوری دەڵێ: (لە کۆبوونەوەی لیژنەی مەرکەزی دوای هێنانو بردنو سووربوونی داکۆکیکاران "بە جیاوازی یەك دەنگ" سەرکردایەتی حیزبی شیوعی چووە ناو بەرە). دیداری ناوبراو لە ڕۆژی ١٨/٩/٢٠٠٦، سلێمانی.

ڕێگای دروست هاریکاری بەعس و شۆڕشی ١٧ی تەمووزی پێشکەوتووخواز بەرەو سۆشیالزم[٦٥٠]، بۆ هەڵوێست بوون بەرانبەر سیاسەتی ڕاگواستن و سەرکوتکردنی کوردستان[٦٥١]

(حشع) لە سەر متمانە بوون بە هاوپەیمانیەتی بەعس و یەکیەتی سۆڤیەتیدا زیانی لێکەوت، لە کوردستان لە حیزبێکی بنکە فراوانەوە بچووك بووە، لە بەرانبەر ئەو ناڕەحەتیەی (حشع) بەدەست حیزبی بەعسەوە چێشتی یەکیەتی سۆڤیەت هیچ فشارێکی نەخستە سەر عێراق[٦٥٢]. لەکاتێکدا یەکێك لەو ڕەخنە توندانەی بەعس لە دوای هەڵوەشانەوەی بەرە لەگەڵ (حشع) لێی دەگرت، وەرگرتنی ڕێنمایی (حشع) بوو لە یەکیەتی سۆڤیەت.[٦٥٣] ئەمە سەرەڕای تاوانبارکردنی (حشع) بە هاوسۆزنەبوون لەگەڵ مەسەلە عەرەبیەکان بە تایبەت مەسەلەی فەلەستین، مەترسی پەرەسەندنی کێشەی ئایدۆلۆژی لە عێراق و بایەخنەدانی (حشع) بە یەکیەتی عەرەبی و چەندان تاوانی دیکە[٦٥٤]

(حیزبی بەعس) قەناعەتی بە هاوبەشی نەبوو لە دەسەڵاتدا، هاوپەیمانیەتی لەگەڵ (حشع) لە سەر ئەو مەبەستە نەبوو، کە (حشع) لێی تێدەگەیشت، لەوکاتەی

٦٥٠- عزيز محمد، تحولات نوعية عميقة في الميادين السياسية و الاقتصادية و الاجتماعية، مجلة، الثقافة الجديدة، عدد(٨٦) تشرين أول ١٩٧٦" مهدي حافظ، حزب البعث العربي الاشتراكي يقود تغيرا ثوريا في الحياة السياسية و الاجتماعية في البلاد، مجلة الثقافة الجديدة، عدد (٥٨)، ايلول ١٩٧٦.

٦٥١- ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تەبعیس، سلێمانی ١٩٩٩، ل٩٨-٩٩

٦٥٢- نەوشیروان مستەفا : پەنجەکان، ل٢٩-٣٠

٦٥٣- ئەلیرت عیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل٦٦" ڕاپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرتمانە، ل٨٠-٩٥.

٦٥٤- ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٩٨-٩٩" ڕاپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرتمانە، ل٨٠-٩٥

پێویستی بە هاوپەیمانیەتی(حشع) نەما، لە هاوپەیمانیەتی سۆڤیەتیش خۆی گران کرد[٦٥٥]، چونکە هاوپەیمانیەتی لەگەڵ (حشع)ی بەرەنجامی هاوپەیمانی (عیراقی – سۆڤیەتی) بوو.

دەزگاکانی ساواکی ئێرانی لە بەتاوانی خۆڕێکخستنەوە ژمارەیەك لە چالاکوانی (پ.د.ك) گرت، (ی.ن.ك)یش بە لە دەستدانی ژمارەیەك ئەندامی سەرکردایەتی (کۆمەڵەی مارکسی لنینی کوردستان) کە هیوای زۆری لە سەر هەڵچنیبوو، لەوکاتەی ڕێگەی سنووری ئێرانیان گرتبووەبەر بۆ ئەوەی پەیوندی بە دەرەوە بکەن، ئێران پێی زانین و هەموویانی گرت و رادەستی حکومەتی عێراقی کردنەوە، ئەویش لە ١٩٧٦/١١/٢١ ژمارەیەك لەئەوانی لە سێدارەدا، ڕێکخستنەکانی ئەو ڕێکخراوە کەوتنە بەر شاڵاوی گرتن و زیانی کوشندەیان بەرکەوت[٦٥٦]

(پ.د.ك) بەشێکی کاری سیاسی خۆی گواستەوە ئەوروپا بۆ دروستکردنی شۆڕشی چەکداری پشتی بە ناوارەکانی ئێران دەبەست، هەتا روخانی شا کاری سیاسی لە ئێران ئەستەم بوو، یوسفی لەو بارەوە دەنووسی: ((ماوەی مایسی ١٩٧٦ هەتا سەرکەوتنی گەلانی ئێران لە ١٩٧٩ قورسترین و مەترسیدارترین و تاڵترین ماوەی تەمەنی شۆڕش بووە))[٦٥٧]، لە چوار ئەو چالاکیانەی (پ.د.ك) هەیبوو لە ناو ئێران بە تایبەت لە دوای دروستکردنەوەی مەفرەزی چەکدار، جۆرێك لە چاوپۆشینی ئێران هەستی پێدەکرێت، لەوانەیە بەشێکی بۆ ئەوە بگەڕێتەوە، کە ئێران نەیویستووە بە تەواوی بزاڤی چەکداری لە کوردستانی عێراق لە دەست ئێران دەربچێت، لەبەرانبەردا

٦٥٥-ڕۆژنامەی (هاوکاری)، ژمارە ٣١٢، ١٩٧٦/٤/١٥

٦٥٦- بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا : لە کەناری دانوبەوە، ل٤٨، ١٢٧)

٦٥٧- یوسفی: ثورة ایلول، ص٢٢٥

(ی.ن.ك) زیاتر ئاراستەی چەپی هەبووە[٦٥٨]، دەشێت ئێران ویستبێتی فشاری بخاتە سەر هەتا ریزەکانی جولانەوەی کوردستان پەرت بێت[٦٥٩].

(ی.ن.ك) لە لایەن لیبیاوە پشتیوانی لێکراوە، هاوکاری بۆ ناردووە[٦٦٠]، سووریاش هاوکاری مادیو لۆجستی (ی.ن.ك)ی کردووە، شوێنی دامەزراندنو خۆرێکخستنو چالاکی راگەیاندنو سیاسی ئەو رێکخراوە بووە، لەگەڵ دروستکردنەوەی مەفرەزەی چەکدار بۆ ناو کوردستان، چونکە ئەوکات ناکۆکی سیاسیو گرفتی ئاوی فوراتی هەبووە لەگەڵ عێراق[٦٦١]. یەکلاییبوونەوەی عێراق بۆ بەرەرەکانی سووریا یەکێك بووە لە هۆکارەکانی بە کۆتایی هێنانی ناکۆکی لەگەڵ ئێران، لەو حاڵەتەش حکومەتی سووریا دریغی نەکردووە لە هاوکاری هێزە ئۆپۆزسیونەکانی دیکەی دژ بە حکومەتی عێراقی.

(ی.ن.ك) لە یەکەم بەیاننامەی خۆیدار لە ئەدەبیاتی دواتر زۆر جەختی کردۆتە سەر پەیوەستکردنی کێشەی کورد لەگەڵ کێشەی عەرەبیو داکۆکیکار لە مافی گەلی فەلەستین، هێرشکردنە سەر ئەمریکاو ئیسرائیلو شا، لەگەڵ ئاسایشی کەنداو نیشاندانی عێراق لەوەی دژی خواستی گەلی عەرەبیە[٦٦٢]. ئەمە لە کاتێکدا هەموو ئەو حیزبە بچوکانەی سووریاو وڵاتانی عەرەبی دژی عێراق کە لە گردبوونەوەی نیشتیمانی عێراقی خۆیان رێکخستبوو لەلایەن سووریاوە پشتیوانیان لێدەکرا، لە کاتی

٦٥٨- ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٩٤

٦٥٩-هەمان سەرچاوە، ل١٨٩-١٩٠

٦٦٠- هەمان سەرچاوە، ل٧٥

٦٦١- بۆ زیاتر زانیاری لە سەر پەیوەندیەکانی (ی.ن.ك) بڕوانە: (سەرور عەبدورەحمان: یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، ل١٨٥-١٨٩)

٦٦٢- بڕوانە: بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك) لە بەڵگەنامەی ژمارە (٩)

به ئەندام بوونی (ی.ن.ك)یش هەڵوێستی روونیان لە مەڕ کێشەی کورد لە عێراق نەبووەو حکومەت کۆدەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ز بە حکومەتی نیشتیمانی ناسیوە[٦٦٣]

سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك)و (ی.ن.ك) لەوەدا هاوبەش بوون، کە هەردووکیان پەیوەندیان لەگەڵ حکومەتی سوریا باش بووە، لە رێگەی سوریاوە توانیویانە پەیوەندی بە دونیای دەرەوە بکەن، بەڵام تورکیا بۆ دژایەتی بزاڤی رزگاریخوازی کورد لە کوردستانی باشوور لەگەڵ عێراقدا هاریکار بووە. لەساڵی ١٩٧٨ لەگەڵ عێراق رێککەوتننامەیەکیان مۆر کرد، بە پێی ئەو رێککەوتننامەیە سوپای تورکیا دەیتوانی سنووری عێراق ببەزێنێت بۆ راوەدوونانی شۆڕشگێرانی کورد[٦٦٤]، لە سەر ئاستی حکومەت هیچ کام لە دەوڵەتانی ئەورووپی‌و بەرەی سۆشیالیزمی رۆژهەڵات هاوکاری بزاڤی رزگاریخوازی کوردستان نەبوون[٦٦٥]، بەڵام ئەورووپا وەکو وڵات نەك وەکو پاڵپشتی حکومەتەکان بۆ بزاڤی رزگاریخوازی کوردستان بە گشتی‌و سەرکردایەتی هەردوو حیزب شوێنی لەباربووە بۆ پەیوەندیکردن بە جالیەی کوردیەوەو لەوێوە کاروچالاکی سیاسی‌و راگەیاندنیان ئەنجام داوە، هەموو لایەنە سیاسیەکان سوودیان لە وڵاتانی ئەورووپی وەرگرتووە[٦٦٦]

لە رووی راگەیاندنەوە لە ساڵی ١٩٧٦ بەدواوە کۆمەڵێك بڵاوکراوە لەلایەن پارت‌و رێکخراوە کوردییەکانەوە دەرچوو، کە رۆڵی هەبووە لە پاڵ خەباتی سیاسی‌و دواتر چەکداری بۆ ئاشنا کردنی کورد لە ناوەوەو دەرەوە بە شۆڕش‌و گەیاندنی باروودۆخی

٦٦٣- بۆ ئەو بەیاننامەیە بڕوانە: (الخرصان: التيارات السياسية، ل٧٢٥

٦٦٤- مەکدواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٧١" ش.ج.مگۆیی‌و ئەوانی تر: کوردستانی هاوچەرخ، و:گوشاد حەمە سەعید، هەولێر٢٠٠٥، ل٥٤

٦٦٥- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل١٦٨

٦٦٦- هەمان سەرچاوە، ل٥٧

کوردستان لە دوای نوورشستی شۆڕش، وەکو: (الشرارە)و (رزگاری)و (خەبات)و هەروەها زنجیرەیەك راپۆرتی تایبەت بە بارودۆخی کوردستانو قۆناغی بزاڤی شۆڕشی کوردستان، بەڵام ئەو بڵاوکراوانە لەگەڵ ئەوەدا بۆ زیندووکردنەوەی گیانی شۆڕشگێڕیو ناساندنەوەی قۆناغی تازەی بزاڤی کورد بە سوودبوون، بەڵام درێغیان نەکردووە لە جۆشدانی گیانی ناکۆکی ریزەکانی شۆڕشی کوردستان[٦٦٧]

لەگەڵ سەرهەڵدانەوەی پارتو رێکخراوەکان شەڕی راگەیاندن لەبەرانبەر یەکتری دەستی پێکرد، ئەوانەی (ی.ن.ك)یان لە ١٩٧٥/٦/١ دامەزراند[٦٦٨]، لەگەڵ ئەوانەی سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك)یان دامەزراند[٦٦٩]، بە ناکۆکیو شەڕی راگەیاندن دەستیان پێکرد، هەریەك لە دوو هێزە بە رەوایان نەدەزانی هێزی بەرانبەرو هیچ

٦٦٧- وەکو: نامیلکەی(الاتحاد الوطني الكردستاني لماذا؟)و (پارتی دیموکراتی کوردستان ریبازی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، راپۆرتی سیاسی سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستان، پەسندکراوی کۆنفرانسی (١١- ١٥) ئابی ١٩٧٦).

٦٦٨- لە بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك) دوو خاڵ بە روونی بەدیار دەکەوێ. یەکەمیان (ی.ن.ك) پێی وایە سروشتی سەرکردایەتی عەشائیری (پ.د.ك) بەرپرسیارە لە هەرەسی شۆڕشی کورد. دووەمیان، دامەزراندنی (ی.ن.ك) وەڵامدانەوەی دروستی ئەو بۆشاییە دەبینێت کە سەرکردایەتی (پ.د.ك) لە ساحەی خەباتی کوردستان دروستی کرد. بڕوانە: بەیاننامەی ناوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (٩)

٦٦٩- سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) پێی وابووە، دامەزرێنەرانی (ی.ن.ك) درێژەپێدەری ئەو باڵەی تری (پ.د.ك)ن، کە ساڵی ١٩٦٤-١٩٧٠ لە مستەفا بارزانی جیا بوونەوە، بۆیە جەختیان کردبووە سەر دوو خاڵ لەوانە: رێککەوتننامەی جەزائیر وەکو پیلانی دەولی هۆکاری سەرەکی هەرەسی شۆڕش بووە، سەرکردایەتی (پ.د.ك) توانای درێژەدان بە خەباتی لە دەست نەدا بوو، بەڵام جەلال تاڵەبانیو هاوڕێکانی ئەوەیان بە فرسەت زانیوە وەکو بەدیلی (پ.د.ك) خۆیان بێنە پێشەوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: بەیاننامەی لقی ئەورووپای (سەرکردایەتی کاتی)، الحرصان: التيارات السياسية، ص٦٩٨

هێزێکی دیکە لە کوردستان دروست ببێت[٦٧٠]، ئەمەش سەرەتایەکی ترسناک بوو، بۆیە لەگەڵ دەستپێکردنەوەی خەباتی چەکداری لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧٦ شەڕی ناوخۆی لێکەوتەوەو بزاڤی رزگاریخوازی کوردستانی لەو قۆناغە تاڵەدا بە ئاقارێکی ترسناکدا برد.

لە یەکەم بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك)دا هاتووە: ((رووداوەکان ئەوەیان سەلماند، کە سەرکردایەتی عەشائیری بۆرژوازی راستڕەو و سازشکار، نووشستی هێناوەو دەستەوەستانە لە سەرکردایەتی بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد...))[٦٧١]، لەبەرانبەردا (پ.د.ك سەرکردایەتی کاتی) پێی وابووە، (ی.ن.ك) لە رکابەرایەتی ئەوان دروست بوون بۆ جێگرەوەی سەرکردایەتی بزاڤی کوردایەتی لە کوردستان، کە لە واقیعدا نەیاندەویست لەو بارەیەوە رکابەریان هەبێت‌و قەناعەتیان بە پارتی سەردەستە هەبووە[٦٧٢]

دوو لەتبوونی سەرکردایەتی جوڵانەوەی سیاسی‌و چەکداری کوردستان لە نیوەی دووەمی حەفتاکان بەرئەنجامێکی دیکەی نووشستی شۆڕشی ئەیلول بووە.

٦٧٠- حەبیب موحەممەد کریم: بەشداری لە دامەزراندنەوەی سەرکردایەتی کاتی نەکردووە، بە دامەزراندنی "ی.ن.ك" دەڵێ: (...لەو تەنگژەیەدا رەوتی سیاسی تازەی دژ دامەزران.. یان.. لە دوای هەرەس هەندێ مشك لە کون دەرچوون..). بڕوانە: (حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص١٥٢- ١٦١)

٦٧١- ئەو جۆرە دەربڕینە لە شوێنی تری بەیاننامەکە هەیە بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: دەقی بەیاننامەی دامەزراندنی (ی.ن.ك) لە بەڵگەنامەی ژمارە (٩)

٦٧٢- لە بەیاننامەی کۆتایی ئازاری ساڵی ١٩٧٧ سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك)ی ئەوروپا، بە روونی باوەڕ بە مەسەلەی پارتی سەردەستە بەدەرەکەوێ. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الخرصان: التيارات السياسية، ص٦٩٨-٦٩٩)

سەرەڕای هەوڵەکان لە سوریاو ئەوروپا بۆ بە یەکگەیاندنی هەردوو پارتی ناکۆک، هاوکات لە نێوان فەرماندە مەیدانیەکانی هەردوولاش لە کوردستان لەو جۆرە هەوڵانە هەبووە[٦٧٣]. لە دەرەوەش مەسعود بارزانی لە سەر داوای (حیزبی بەعس)ی سووریا سەردانی سوریای کرد، لەوێدا لەگەڵ جەلال تالەبانی بۆ پاراستنی تەبایی نێوان هەردوولا گەیشتنە ئاکام، بەڵام دواتر ئیلتیزامیان پێوە نەکرد[٦٧٤]، هەر لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٦ جەلال تالەبانی لە ئەوروپا لەگەڵ سامی عەبدوڕەحمان بۆ لێک نزیکبوونەوە کۆبوونەوە[٦٧٥]، بەڵام ئەو هەوڵانەش بێئاکام بوو.

لە مانگەکانی مایس و حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٦ز مەفرەزەی چەکدار بۆ بەگژاچوونەوەی ڕژێمی بەعس دروست کرا، وازنەهێنانی حکومەتی عێراق لە پێشێلکردنی مافە سەرەتایەکانی میللەتی کورد و سیاسەتی ڕاگواستن و کاولکردن و چەوسانەوە و هەوڵدان بۆ سڕینەوەی ناسنامەی خەڵکی کوردستان، هۆکاری بابەتی و بنەڕەتی بوون بۆ دووبارە بەرەو پیرەوەچوونی کورد بۆ بانگەوازی خەباتی چەکداری و بەرەنگاری مەیدانی لە شاخەکانی کوردستان، بەڵام لە پاڵ ئەو سەرەتایەدا پەنابردنە بەر چەک بۆ یەکلایی کردنەوەی ناکۆکی سیاسی و پێشبڕکێ لە سەر زەعامەتی شۆڕشی کوردستان لاپەڕەیەکی ڕەشی ئەو قۆناغە هەستیارە بووە، بەرئەنجامێکی دیکەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر بووە لە سەر کورد، چونکە وەکو بەدەردەکەوێ سەرکردایەتی پارت و ڕێکخراوە سیاسیە کوردییەکان کە سوریایان کردبووە بەدیل بۆ پەیوەندی کردن

٦٧٣- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ل١٦٦-١٦٧" المرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٦-٢٥٨)

٦٧٤- صلاح الرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٧" علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص١٥٢

٦٧٥- صلاح الرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٦-٢٥٧" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٥٨

بە دەرەوە، شەڕی (ی.ن.ك)و (پ.د.ك) لە سەر كۆنترۆڵكردنی ئەو ڕێگایە بووە، هەتا لەو گەمارۆدانەی ئێران خۆ دەربازبكەن، كە لە سەر ئەساسی ڕێككەوتننامەی جەزائیر بە سەر بزاڤی كورديدا سەپابوو.

دەستەی دامەزرێنەری (ی.ن.ك) لە كۆبوونەوەكانی خۆی لە ١٩٧٦/٥/٢٢ بڕیاری ناردنی یەكەم وەجبە پێشمەرگەيدا بۆ كوردستانو داوای لە ڕێكخستنەكانی ناوخۆی لە هەردوو باڵەكەی (ی.ن.ك) كردبوو مەفرەزە بنێرنە شاخ[٦٧٦]، كە پێشتر لە دەرەوەی عێراق پەیوەندیان بە دەستەی دامەزرێنەرانی (ی.ن.ك) كردبوو[٦٧٧]، دواتر لەگەڵ پاراستنی ناوو تەشكیلاتی خۆیان وەكو بەرەیەك بە ناوی (ی.ن.ك) پێكەوە كۆبوونەوە[٦٧٨].

سەركردایەتی كاتی لە دوو شوێنەوە مەفرەزەیان ناردەوە كوردستانی عێراق، یەكەمیان، لە بەرەی بادینان لە سنووری توركیاو عێراق، ئەوەی دیكە لە سنووری ئێرانو عێراق[٦٧٩]. لە پاڵ ئەو دوو هێزە (پاسۆك) بەشداری ڕەمزی هەبووە.

سەرژمێری دروست لە ساڵی یەكەمی دەستپێكردنەوەی شۆڕشی چەكداری لە بەردەستدا نییە لە سەر ژمارەی (پ.م)، لە سەرەتای ئەیلولی ساڵی ١٩٧٧ (ی.ن.ك)

٦٧٦- لە بارەی وردەكاریەكانی دەستپێكردنەوەی خەباتی چەكداری لە لایەن (ی.ن.ك)ەوە بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە كەناری دانوبەوە، ل٨٧* سەروەر عەبدوڕەحمان: یەكیەتی نیشتیمانی كوردستان، ل١٢٢-١٤٢)

٦٧٧-نەوشیروان مستەفا: لە كەناری دانوبەوە، ل٤٨.

٦٧٨- ئەو بەرەیەی (ی.ن.ك) هەتا سەرەتای ئەیلولی ساڵی ١٩٧٧ لە سەر ئەرزی واقیع دروست بوو. بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە كەناری دانوبەوە، ل١٧٥-١٧٠)

٦٧٩- بۆ دەستپێكردنەوەی خەباتی چەكداری لە لایەن (پ.د.ك) بڕوانە: (علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٥٩* مارتین ڤان برونسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، ل٦٠)

هێزێکی گەورەی ڕێکخست، کە لە هەشت هەرێمی (پ م) پێک هاتبوو، بە سەر ناوچەکانی کوردستان دابەشی کردن[680]، بەڵام لە ڕووی چەك و تەقەمەنییەوە زیاتر (پ م) بە چەکی سوك چەکدار کرابوون[681]، سەرهەڵدانەوەی شۆڕشی چەکداری لە شاخەکانی کوردستان بە شێوازی پارتیزانی هاوکات بوو لەگەڵ هاوئاهەنگی مەیدانی عێراق و ئێران لە بواری سەربازی و ئەمنی بۆ پاراستنی ناوچە سنوورییەکان.

عێراق هەتا ئازاری ساڵی ١٩٧٧ بە ڕەسمی هیچ جموجۆڵێکی سەربازی بۆ شەڕی (پ م) دەست پێنەکرد[682]، لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٧ حکومەتی عێراقی داوای لە (ی ن ك) کرد بۆ گفتوگۆ، ئەوانیش قبوڵیان کرد و نوێنەریان چووە بەغدا، بەڵام نەگەیشتنە ئاکام و ئەو دانوستانە زوو بە کۆتا گەیشت. لە بەهاری ساڵی ١٩٧٨ جەنەراڵ ئەزهاری سەرۆکی ستادی ئەرکانی سوپای ئێرانی سەردانی عێراقی کرد، لەگەڵ سەرکردایەتی فەیلەقی یەك لە سەر چەند خاڵێك ڕێککەوتن هەتا لە ڕووی مەیدانییەوە هاریکاری یەکتر بن بۆ بەرەنگار بوونەوەی بزاڤی چەکداری لە ناوچە سنوورییەکانی کوردستانی عێراق[683]

لە نیوەی دووەمی ساڵی ١٩٧٦ەوە لە پارێزگای دهۆك و سلێمانی زنجیرەیەك پێکدادان و کوژران لە نێوان هەردوو هێزی (ی ن ك) و (پ د ك)دا ڕوویدا، بەڵام لە دوای هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی چەکدار شەڕی خوێناوی تووشی هێزێکی (ی ن ك) بوو، (٨٠٠) پێشمەرگە لەگەڵ زۆربەی سەرکردە سەربازی و سیاسیەکانیان لەگەڵ هێزێکی

٦٨٠-الحرصان: التیارات السیاسیة، ص٣٥٣؛ نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل١٧٣

٦٨١- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل١٦٩

٦٨٢- هەمان سەرچاوە، ل٩٣-٩٤

٦٨٣- هەمان سەرچاوە، ل١٨٩-١٩٠

(پ.د.ك) لە ناوچەی هەکاری سنووری تورکیاو عێراق لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٨ بە شەڕ هاتن، بە شکانی (ی.ن.ك) دوایی هات، لەو شەڕەدا زۆربەی سەرکردەکانی بەدیل گیرانو کوژران[٦٨٤]. ئەوە سەرەتایەکی مەترسیداربوو بۆ شەڕی ناوخۆیی کوردستان. گەرچی ئەوە یەکەم جار نەبووەو دواجاریش نەبوو، هێزەکانی ئەو دوو هێزە سەرەکیە پەنا بەرنە بەر چەك بۆ یەکلایی کردنەوەی ناکۆکیەکان.

لە بەهاری ساڵی ١٩٧٧ هەتا سەرەتای ساڵی ١٩٧٩، لە چەند شوێنێك هێزی پێشمەرگە کەوتنە شەڕ لەگەڵ سوپای عێراقی، بەڵام زۆربەی زۆری شەڕەکان بەرگری بوو.

٦٨٤- ئەو رووداوە بە کارەساتی هەکاری ناسراوە کە ژمارەیەك سەرکردەی (ی.ن.ك) کوژران لەوانە: عەلی عەسکەری، حسێن بابەشێخ، خالید سەعید، لەوانە بەر نیازە چووبوون چەك لە سووریاوە بهێنن، گەرچی لێکدانەوەی جیاواز هەیە کە گوایە چووبن بۆ دەرکردنی هێزی (پ.د.ك) لە ناوچەی هەکاری. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الحرصان: التيارات السياسية، ص٣٧٥-٣٧٩" ستانسفیلد: کوردستانی عێراق، ل٢٠٧-٢١٠)

باسی دووەم:

ڕاگواستن و وێرانکردنی گوندو شارەدێیەکان

دوای نسکۆی شۆڕشی کورد حکومەتی عێراقی چڕترین سیاسەتی وێرانکردن و ڕاگواستنی دەست پێکرد[685]. گەرچی شاڵاوی ڕاگواستن پێشینەیەکی زووتری هەیە، بەڵام ئەم قۆناغە پەیوەستە بەپرۆتۆکۆڵی سێیەمی تایبەت بە ئاسایشی سنوور، کە لەوێدا هاتووە: ((لە پێناو ڕێگری لە مەبەستی کەسانی تێکدەر لە کاتی پێویست و بە هاریکاری هەردولا بڕیار لە سەر دروستکردنی ناوچەیەکی چۆڵ لە ئاوەدانی درا))[686]، بۆیە حکومەت ڕاستەوخۆ لە دوای کۆتایی هاتنی شۆڕشی ئەیلول، کەوتە بەرنامەڕێژی بۆ ئەوەی گوندە سنوورییەکان بە زۆر لە شوێنی خۆیان بگوازرێتەوەو پشتێنەی لەمنی چۆڵ لە دانیشتوان دروست بکرێ.

٦٨٥-لەسفەر جەعفەر ولدانی: رۆڵی فاکتەرە جوگرافی و جیوپۆلەتیکی یەکان لە پەیوەندی میسر بە کەنداوی فارسەوە، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژمارە (١)، ساڵی ١٢، شوباتی ٢٠٠٥، ل١٩٣

٦٨٦- پرۆتۆکۆڵی پەیوەست بە ئاسایشی سنووری عێراقی ئێرانی لە بەڵگەنامەی ژمارە (٣)

پەیڕەوکردنی سیاسەتی ڕاگواستن یەکێکە لە بەرئەنجامە مەترسیدارەکانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر[687]. لەوبارەیەوە جەلال تاڵەبانی دەنووسێت: ((حکومەت ڕێککەوتننامەکەی نێوان سەدام حوسێن لەگەڵ شای ئێرانی ١٩٧٥ی جەزائیر، کە بە دەستخۆشی هنری کیسنجەر بووە بە دەرفەت زانی بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی شۆفێنیستی لە هەوڵدان بۆ کۆتاییهێنان بە بوونی کوردو تەعریبی کوردستانی عێراق، بۆ ئەو مەبەستە دەستی کرد بە پیلانێکی نەخشە بۆ کێشراو بۆ ڕوخاندنی ئەو گوندە سنوورییانەی کەوتبوونە نێوان سنووری عێراق لەگەڵ ئێرانو عێراق لەگەڵ تورکیاو عێراق لەگەڵ سوریا بە قوڵایی ٣٠ بۆ ٤٠ کیلۆمەتر لە ناو خاکی عێراق، هەروەها هەستا بە دەرکردنی جوتیارو کرێکاری کورد لە ناوچە نەوتییەکان...))[688] سیاسەتی ڕاگواستن بە درێژایی دەسەڵاتی بەعسو بە تایبەت ساڵانی دوای ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ١٩٧٥/٣/٦ هەتا ١٩٨٠/٩/١٧ز بە تەنیا یەك ڕووی مەترسیدارو یەك بواری نەبووە بۆ زیانگەیاندن بە کۆمەڵگای کوردەواری، بەڵکو کۆمەڵێك زیانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیو سایکۆلۆژیو تەندروستی لەگەڵ خۆیدا هێنا، ساڵێك نەبووەو کۆتایی بێت، پرۆسەیەکی بەردەوام، دڵەڕاوکێ هەموو گوندنشینانی کوردستانی گرتەوە، هەتا لای ئەوانەش کە شاڵاوی ڕاگواستن

٦٨٧- مراد حەکیم موحەمەد، ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی، ل٥-١١" جرجیس فەتحوللا: شاری کەرکوك، کێشە لە سەر پێکهاتەی ڕەگەزی (ئەتنی)و هەوڵدان بۆ بەعەرەبکردنی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٠)ی هاوینی ٢٠٠٠، ص٢٥٨-٢٦٣" ڕەفیق شوانی: کێشەی کەرکوك لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٠)ی هاوینی ٢٠٠٠، ص٢٢٩-٢٣٢" نیزامەدین گلی: لێکۆڵینەوەیەکی گشتی سەبارەت بە کەرکوك، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢١)ی هاوینی ٢٠٠٠، ل١٧٨-١٧٩.

٦٨٨- حولة القضية الكردية، ص٢٩

نەیگرتبوونەوە، چونکە مەرج و بڕیاری جێگیر نەبووە جوتیاری کورد بەرچاو ڕوونی هەبێت، کە لە شاڵاوی ڕاگواستن ڕزگاری دەبێ.

وەکو بەدیاردەکەوێ مێژووی ڕوخانی گوندو ڕاگواستنی دانیشتوانەکەی لە مێژووی دەسەڵاتی بەعسیەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٦٣، لەو ساڵەی دەسەڵاتیان گرتە دەست، هەتا ساڵی ١٩٧٥ لە نێوان سستی و خێراییدا ئەو پرۆسەیە بەردەوام بووە، لە دوای بەیاننامەی ١١ی ئازار بە ساڵێك دەستیان کردەوە بە سیاسەتی ڕاگواستن[٦٨٩]، ئەو سیاسەتەش لە ١١ی ئازاری ١٩٧٠ بۆ ساڵی ١٩٧٤ یەکێك بووە لە هۆکارەکانی بە یەکنەگەیشتنی گفتوگۆکانی بەعس و سەرکردایەتی شۆڕشی کورد.

وەکو ڕوون کرایەوە ڕاگواستنی بە زۆر بەرئەنجامی بەرچاوتەنگی ڕەوتی دەمارگیری ناسیونالستی حیزبی بەعس بووە، کە ویستویەتی ئەو بیرۆکەیە بڵاوبکاتەوە، کە کەمینەکانی نیشتیمانی عەرەب دەبنە داردەستی ئیمپریالیزم و سەهیونی و زیان بە نیشتیمان و سەروەری وڵات دەگەیەنن. بیریاری بەعس (مشیل عفلق)[٦٩٠] شەڕی شۆڕشی

٦٨٩- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٢٥٨-٢٥٩" میدڵ ئیست، ووچ: جینۆساید لە عێراق و پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، و/سامەندی موفتی زادە، سلێمانی ١٩٩٩، ل٩٩" موحەمەد مراد حەکیم: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی، ل١١٧-١٢٤" مشیل عفلق: نقطة البداية، بیروت ١٩٧٣، ص١٠٦)

٦٩٠- مشیل ئەفلەق: لە ساڵی ١٩١٢ لە دیمەشق لە خێزانێکی ئەرسۆدەکسی مەسیحی لە دایك بووە، لە ساڵی ١٩٢٩ لەگەڵ صلاح بەیتار بزاڵی بووژانەوەی عەرەبی (حركة الاحياء العربي)ی دامەزراند، لە ساڵی ١٩٥٣ لەگەڵ (الحزب العربي الاشتراكي) بە سەرۆکایەتی ئەکرەم حورانی یەکیان گرت، (حزب البعث العربي الاشتراكي)یان پێکهێنا، لە سەردەمی دەسەڵاتی بەعس لە عێراق دامەزرێنەرو سکرتێری گشتی و سەرۆکی سەرکردایەتی نەتەوەیی حیزبی بەعس بووە، لە ٤/٦/ ١٩٨٩ مردووە. بڕوانە: (الكيالي

کوردستانی عێراق بە شەڕی دوژمنانی ڕەسەنیەتی عەرەبو پیلانی داگیرکەران داونراوە[691]. لەو دیدەوە کوردو پێکهاتە نەتەوەییەکانی دیکەی عێراق کۆسپن لە بەردەم ئاسایشی نەتەوەی عەرەب[692]

حکومەتی عێراقی لە کۆتایی ئازاری ١٩٧٥ هەتا کۆتایی ئەو ساڵە سەرقاڵی بەتاڵکردنەوەی شۆڕشی ئەیلولو نەهێشتنی شوێنەوارەکانی بووە، لە ڕێگەی بەردەوامبوونی کۆبوونەوەکانی لیژنەی هاوبەشی هەردوو وڵات، نیشتەجێکردنو چاودێری کردنی ئاوارە گەڕاوەکانی ئێران، کۆنترۆڵکردنەوەی کوردستان بە سوپاو ئاسایش، دامەزراندنی دەزگا کارتۆنیەکانی لە کوردستان. لە پاڵ ئەو هەنگاوو بەرنامە چڕانەش لە ژێر پاساوی پشتێنەی ئەمنی درێغی نەکردوە لە شاڵاوی چۆلکردنو ڕوخاندن، بۆیە وەکو توێژەر دەنووسێت: ((کوردستانی خواروو لە دوای نسکۆی ساڵی ١٩٧٥ بە شێوەیەکی فراوانترو سیستماتیکتر لە جاران لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ڕووبەڕووی سیاسەتی ڕاگواستن بۆتەوە...))[693]، یان دەنووسێت: ((ڕەنگە ڕاگواستنی لادێنشینانی کوردستان لە ساڵانی ١٩٧٥-١٩٧٧-١٩٧٩ دیارترین نموونەی ئەو کۆچە زۆرە ملیۆنییە بووە لە ناو سنووری وڵاتیکدا))[694]. بێگومان

و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٦/ ص٥١٥-١٥١٦؟ ئەلیوت عیما: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، ل٢١-٣٦، ٩٣)

٦٩١- مراد حەکیم محمد، ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی، ل٤٨-٤٩

٦٩٢- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٦٧-٧٣)

٦٩٣-هەمان سەرچاوە، ل١١

٦٩٤-هەمان سەرچاوە، ل٢٤

ڕاگواستن لە سایەی دەسەڵاتی بەعس لە عێراق لەوە دێرینترە، بەڵام لێرەدا پێ لە سەر خاڵێك دادەگرین، وەکو بەرئەنجامی ڕێککەوتننامەی جەزائیر دەستی پێکرد"[٦٩٥]

وەکو دەڵێ بڕیاری هیچ ناوەندێکی حکومەت لەبەردەست نییە لە سەر ڕووبەری ناوچەی چۆڵکراو لە دانیشتوان، بەڵام سەدام حوسێن لە ١٩٧٨/٧/١٨ لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسیدا، کە بە هەردوو بۆنەی کۆدەتای ١٤و ١٧ی تەمموزەوە ئەنجامیدا، دەڵێ: ((..سەبارەت بە خەتی سنووری عێراقو ئێرانو عێراقو تورکیا...، بڕیاری گواستنەوەی ئەو گوندانە، کە زۆربەیان ماڵی چۆڵ بوون، هیچ کەرەستەیەکی پێشکەوتنو شارستانی تێدا نەبووە، دەوڵەت نەیدەتوانی هیچ خزمەتگوزارییەکی کۆمەڵایەتیو ئابووریان بۆ دابین بکات، بۆیە بڕیاردرا ئەو ناوچە سنوورییانە بە قووڵایی١٠ بۆ ٢٠ کم چۆڵ بکرێن، واتە زەوی عێراقی هاوسنووری تورکیاو ئێران، دانیشتوانەکەی بگوازرێنەوە گوندی نموونەیی هاوچەرخ، کە هەموو کەرەستەیەکی خزمەتگوزاری بۆ دابینکراوە، بە جۆرێ لە گوندەکانی دەوروبەری بەغداو شارەکانی دیکەی عێراق ئەو خزمەتگوزاریانە دەست ناکەوێ، ئەوەیە گواستنەوە، دەڵێن کوردی گواستۆتەوە))[٦٩٦]، لەبەرانبەر ئەو قسە ڕاشکاوانەی سەدام حوسێن، لە ساڵی ١٩٧٨ ژمارەیەك لە نووسەران، باسی ٢٠کم دەکەن، کە حکومەت بڕیاری چۆڵکردنی دابێت لە ناوچە سنوورییەکان[٦٩٧]، لەگەڵ ئەوەدا ژمارەی جیا لە نێوان ١٠کم[٦٩٨] بۆ ٣٠بۆ

٦٩٥- ئەسغەر حەعفەر ولدانی: ڕۆڵی فاکتەرە جوگرافیو، ل١٩٣

٦٩٦- نص الكامل لوقائع المؤتمر الصحفي، ص٢٣٠

٦٩٧- ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل١٩٢° شورش حاجي: الانفال الكرد و الدولة العراق، ص٣٥° مارتین فان برونسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، ل٥٩° ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٢٥٩°

٦٩٨-ئینتیسار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ل٢٦٨

٤٠کم[٦٩٩] یان ٣٠کم[٧٠٠] دەوترێ، کە لە رووی رەسمیەوە یەکلایی نەکراوەتەوە، بەڵام لە راستیدا لەو رووبەرە زۆر زیاتر چۆڵ کراوە.

لە وتەکانی سەدام حوسێن دوو سەرنج گەڵاڵە دەبن وەکو ئەو هەنگاوەی حکومەت هیچ پەیوەندی بە خۆشگوزەرانی خەڵکی ناوچە سنوورییەکانەوە نەبووە، لە پرۆتۆکۆڵی ئاسایشی سنووری نێوان هەردوو دەوڵەت بە روونی هۆکاری چۆڵکردنی ناوچە سنوورییەکان روونکراوەتەوە، کە بۆ سوود وەرنەگرتنی (پ م) لەو ناوچانەوەو رێگرتن لە سەرهەڵنەدانەوەی بزاڤی چەکداری کوردستان بووە[٧٠١]، کە دواتر پێیان دەوت ناوچەی (پشتێنەی ئەمنی)[٧٠٢]، ئەمەیان مەبەستی راستەقینەی حیزبی بەعس بووە لە چۆلکردنی ئەو ناوچە سنوورییانە نەك ئەو هۆکارەی ئاماژەی پێداوە.

پاشان هەتا هەڵوەشاندنەوەی رێککەوتننامەی جەزائیر لەلایەن عێراقەوە لە ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ رووبەری چۆڵکردنی گوندە سنوورییەکانی کوردستان بە ناوی پشتێنەی ئەمنی زۆر لەو دوورییەی تێپەڕاند، سەرەڕای ناوچە سنوورییەکانی لەگەڵ تورکیاو سوریاشی گرتەوە، کە پەیوەندیان بە پرۆتۆکۆڵی ئاسایشی نێوان عێراقو ئێرانەوە نەبووە، بەشێك نەبوون لە چوارچێوەی باسکراوەی ناو پرۆتۆکۆڵی ئاسایشی نەتەوەیی سنووری عێراقی – ئێرانی[٧٠٣].

٦٩٩- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٤٠٢° جلال طالباني: حولة القضية الكردية، ص٢٩° سەروەر عەبدولڕەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان، ص٥٨°

٧٠٠- مەکداواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٩° گەراس ئارلی، ستانسفیلد: کوردستانی عێراق بەسەندنی سیاسیو پشکوتنی دیموکراسی، و/ د.یاسین سەردەشتی، سلێمانی، ٢٠١٠، ل١١٢

٧٠١- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٧٩-٨٠° بەڵگەنامەی ژمارە (٣)

٧٠٢- ڕاندال: کوردستان یان، ل٢٤٨.

٧٠٣- بڕوانە، پرۆتۆکۆڵی ناوبراو لە بەڵگەنامەی ژمارە (٣).

لە راستیدا وەکو بەدمردەکەی چۆلکردن بە بیانووی ناوچە ئەمنیەکان دوو ئاراستەی وەرگرت: یەکەمیان لە ناوچە سنوورییەکانەوە بۆ ناو خاکی کوردستان، دووەمیان لە ناوخۆی عێراق لە ناوچە هاوسنوورەکانی نێوان کوردستان و عەرەبستان و یان ناوچەکانی نزیك بە چاڵە نەوتیەکان، کەواتە راگواستنی کورد و نیشتەجێکردنی خێڵە عەرەبەکان لە شوێنی ئەوان، رووبەری کوردستانی عێراقی بەرتەسك کردەوە.

حکومەتی عێراق لەدوای گەڕاندنەوەی ئاوارەکانی باشووری عێراق نەیهێشت هەندێکیان بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان، وەکو کوردەکانی کەرکوك و خانەقین[٧٠٤]، سەرەڕای بارزانیەکان کە نەیهێشت بگەڕێنەوە ناوچەی بارزان[٧٠٥].

بە حوکمی ئەوەی کۆمەڵگای کوردی ئەوکات لە رووی گەشەی ئابوورییەوە کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵی بووە، راگواستنی گوند زیانی زۆری لە ئابووری کوردستاندا.

داینکردنی سەرژمێری لە سەر دانیشتوانی راگوێزراو و زیانەکانی بەردەست نییە، بە تایبەت کارێکی ئەستەمە زانیاری ورد لە سەر قۆناغەکانی راگواستن بەدەست بهێنرێت. ئەوانەی لەو بوارەیان توێژیوەتەوە بە زۆری بە تەخمینکردن لەسەر ژمارەی دانیشتوان، زیاتر ژمارەی گوندی راگوێزراویان خستۆتە روو[٧٠٦]، نەك زانیاری لە سەر ژمارەی دانیشتوانی راگوێزراو.

٧٠٤- شۆڕش حاجی: تەعریبی کەرکوك ل٢٥

٧٠٥- میدل ئیست، وچ: جینۆساید لە عێراق، ل١٠٠٠، لە ئەیلولی ١٩٧٩ رێگە بە بارزانیە ئاوارەکراوەکانی خوارووی ناوەڕاستی عێراق درا بگەڕێنەوە بۆ کوردستان و لە قوشتەپەی نزیك هەولێر نیشتەجێ بن. بڕوانە: رۆژنامەی (هاوکاری)، ژمارە (٤٩٣)ی ٢٤ی ئەیلولی ١٩٧٩.

٧٠٦- بە پێچەوانەی ئەو قسەیەی کە دەڵێ: (... ئەوانە گوند نەبوون، بەڵکو زۆربەی ماڵی چۆڵ بوون...)، نص الکامل لوقائع المؤتمر الصحفي، ص٢٣، شوێنێکی وەکو ئەوێڵە لە قەزای هەڵەبجە لە ساڵی ١٩٨٠

ئەمە سەرەڕای ئەو گوندانەی بەر لە ڕێککەوتننامەی جەزائیر ڕاگوێزراون. لەگەڵ ئەوەدا هەندێ توێژینەوە لەو بوارەدا کراوە، یان هەوڵی باش دراوە بۆ خستنەڕووی زانیاری لە بابەت ڕاگواستن، بەڵام هەموو تەخمینەو ژمارەی دروست نین.

سەرچاوەیەك پێ وایە لە ساڵی ١٩٧٥ واتە ساڵی یەکەمی ڕێککەوتننامەی جەزائیر نزیکەی ٦٨٠ گوند ڕاگوێزراون[٧٠٧]. زیاتر ئەو گوندانە هێی دەڤەرە سنووریەکانی عەشیەتی (بەرۆژی)و (نزاری)و (هەرکی)و (مزوری)و (شێروانی)و قەزای سمێلو بوون لە پارێزگای هەولێرو دهۆك، لەگەڵ دەیان گوندی ناحیەکانی سەر بە قەزای خانەقینو ناحیەی جەلەولای سەر بە پاریزگای دیالەو ناحیەی قەرەقوشو گوندەکانی قەزای سەنجارو شێخانو تەلعەفەرو (گەرگەری)یەکانی دەڤەری (عین زالە)ی سەر بە پارێزگای موسڵ، تەنیا لەو ساڵە لە هەردوو ناحیەکەی سەر بە قەزای سەنجار ١٤٦ گوند ڕاگوێزران[٧٠٨]. هەندێکیان دەکەوتنە چوارچێوەی پشتێنەی ئەمنی سنوورەوە، ئەوەی دیکە بە مەبەستی (تعریب) بووە، بە پێی سەرچاوەیەك هەتا ساڵی ١٩٧٨ نزیکەی (١٤٠٠) گوند خاپوورکراوە[٧٠٩]، یان کۆی گوندی خاپوور کراو لە ساڵی ١٩٧٥ هەتا ساڵی ١٩٧٩ گەیشتۆتە (٢٠٠٠) گوند[٧١٠]

ڕاگوێزرا (٢٠٠٠) خێزانی لێ نیشتەجێ بووە، کە دەکاتە نزیکەی ١٢٠٠٠ کەس. بڕوانە: (ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل١٦١-١٧٧)

٧٠٧-مراد حەکیم: تاکامە کۆمەڵایەتیەکانی، ل١٢٦-١٢٧

٧٠٨- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (مراد حەکیم: سیاسەتی ڕاگواستنی، ل٢٣)

٧٠٩-هەمان سەرچاوە، ل٢٤

٧١٠- هەمان سەرچاوە،، ل٢٦

توێژەرێك پێی وایە لە ساڵی ١٩٧٤ بۆ ساڵی ١٩٧٨ ئەو ژمارەیە هەڵدەکشێت بۆ (١٠٢٢٢) گوند[٧١١]، ڕۆژنامەی (الثورة) بە تەنیا لە دوو مانگی ساڵی ١٩٧٦زدا دانی ناوە بە ڕاگواستنی ١٥٠٠٠ گوندی ناوچە سنوورییەکان[٧١٢]، کە دەکاتە نزیکەی ٨٠٠٠٠ کەس، لە جێگای هەندێ لەو گوندانە هۆزە عەرەبیەکانی لێ نیشتەجێکردن، یان هەندێکیانی ناچارکرد خۆیان بە عەرەب بنووسن[٧١٣]، ئەو شاڵاوە پێکهاتە ئاینیو نەتەوەییەکانی دیکەشی گرتەوە، وەکو یەزیدیەکانو دیانەکانو کاکەییەکان[٧١٤]، کە دەکەونە هاوسنووری عەرەب، یان نزیك بە ناوچە نەوتیەکان[٧١٥]. مەبەستی حکومەت لە ڕاگواستنی ناوچە هاوسنوورییەکانی عەرەبستانو ناوچە نەوتیەکان بە عەرەبکردنی کوردستان بووە، بۆ نموونە ٢٠٠ خێزانی عەشیەتی گەرگەری لە نزیك عین زالە بۆ قەزای ئاکرێ دوورخستەوە، لە ساڵی ١٩٨٠ دوای ئەوەی ناچاربوون خۆیان بە عەرەب ناونووس بکەن دەرفەتی پێدان بگەڕێنەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان[٧١٦].

٧١١- ش.ج.هەگزیو ئەوانی تر: کوردستانی هاوچەرخ، ل٥٤

٧١٢- مراد حەکیم: سیاسەتی ڕاگواستنی، ل٢٣

٧١٣- شۆرش حاجی: تەعریبی کەرکوك، ل٢٦

٧١٤- یەزیدیو کاکەیی لە ڕووی نەتەوایەتیەوە کوردن، یەزیدیەکان لە ڕووی ئاینیەوەو کاکەکەییەکان لە ڕووی مەزهەبیەوە جیاوازن، دیانەکان لە ڕووی نەتەوەییەوە ئاشووریو ئەرمەنیو کلدانن. حکومەت لە سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧ زۆربەی کاکەییو یەزیدەکانیو دیانەکانی بە عەرەب ناونووس کرد، سەرەڕای ناونووسکردنی ژمارەیەکی زۆر لە تورکمانەکان. بۆ زانیاری زیاتر. بڕوانە: (ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٢٦٣)

٧١٥- لە سنووری قەزای ناوەند لە کەرکوكو لە قەزای دووبز ٥٩ گوندو لە سنووری کۆیە ١٠ گوندی بە هۆی ئاسایشی کانە نەوتیەکانەوە ڕاگوێزران. بڕوانە: (ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٨٩)

٧١٦- مراد حەکیم: ئاکامە کۆمەلایەتیەکانی، ل١٢٨

گوندانی راگوێزراو لە (ئۆردوگا)[717] پارچەیەك زەوی‌و بڕێك پارە بۆ دروستكردنی خانوویەكی سام ناوەندیان وەردەگرت، دواتر ڕووبەڕووی گۆڕانێكی ترسناك دەبوونەوە، لەگەڵ ئەو بارودۆخە تازەیەی كە تەواو جیاواز بووە لەگەڵ شێوە ژیانی لادێی، لە ڕووی كۆمەلایەتی‌و ئابووری‌و سەرچاوەی بژێوی‌و چاودێری حكومەت بە سەر هەموو هەلسوكەوتێكی سیاسی‌و پەیوەندییە كۆمەلایەتییەكانی، لەو شوێنە نەیدەتوانی نەچێتە سەربازی‌و مندالەكانی لە قوتابخانەیە نەخوێنن، كە پرۆگرامەكانی بە جۆرێك دارێژرابوون نەوەی تازە دابڕێ لە بیری نەتەوایەتی‌و ئازادیخوازی. لە ئۆردوگا هەموو جموجۆلێكی سیاسی خستبووە ژێرچاودێری[718]، بۆیە ئەو جۆرە كۆچپێكردنە هەرگیز نەدەچووە چوارچێوەی گەشەپێدانی ولات یان رەچاوكردنی بەرژەوەندی راگوێزراوان، بەلكو دەچووە چوارچێوەی كۆچپێكردنی ناچاری، كە لە ڕێگەی دژایەتیكردنی رەگەزی‌و ئینتیمای سیاسیەوە پەیدا بووە[719]

٧١٧- ئۆردوگا: شوێنی كۆكردنەوەو نیشتەجێكردنی گوندە راگوێزراوەكان بووە، ئەو ئۆردوگایانە لە نزیك شارە گەورەكان یان سەر ڕێگاو بانە سەرەكییەكان دروستی كرابوون، هەتا بە ئاسانی كۆنتڕۆڵ بكرێن، هەروەها بۆ ئەوەی ژمارەی كورد لەو سنوورە ئۆتۆنۆمییەی دایانابوو كورت بكاتەوە هیچ ئۆردوگای لە دەرەوەی ئەو سێ پارێزگایە دروست نەكرد، لە كۆی ٥٩ ئۆردوگا، (٢٩) ئۆردوگا لە سنووری پارێزگای سلێمانی‌و (١٦) بۆ هەولێرو (١٤) بۆ دهۆك. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (راندال: كوردستان یان، ل٢٤٨" ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٢٦٣" میدل ئیست ووچ: جینۆساید لە عێراق‌و، ل١٠٤

٧١٨- بۆ زیاتر زانیاری لەو بارەوە بڕوانە: ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس ، ل١٧٨-١٩٦

٧١٩- هەمان سەرچاوە، ل٢٥-٢٧

لەلایەکی دیکەوە حکومەت بە چۆلکردنی گوندە سنوورییەکان دەیویست هەموو پەیوەندییەکی سیاسیو بازرگانیو هاوکاری نەتەوەیی لە نێوان بەشەکانی کوردستان بپچڕێنێت.[720]

حکومەت بەو کارە سنووری کوردستانو زێدی کوردی بەرتەسک کردەوە هەتا هاوسەنگی نەتەوەیی لە عێراق لە بەرژەوەندی رەگەزی باڵادەست دابێ. لەوبارەیەوە تشالز تریب دەڵێ: ((...حکومەت بۆ هاوسەنگی لە بەرژەوەندی عەرەب هانی خێزانە عەرەبەکانیدا لە باشوورەوە بۆ باکور کۆچ بکەن...))[721] سەرەڕای گواستنەوەی کارمەندو سەربازی عەرەب بۆ کوردستانو دوورخستنەوەی فەرمانبەری کورد بۆ دەرەوەی ناوچە کوردییەکانو تەنانەت بەخشینی پارە بۆ هاندانی ژنخوازی نێوان کوردو عەرەب بۆ مەبەستی سیاسەتی تەعریب[722].

سەرەڕای ئەو شێوازانەی سەرەوە، حکومەت رێوشوێنی دیکەیشی گرتەبەر بۆ گۆڕینی باری دیموگرافیای ناوچەکە، ئەویش بە دەستکاریکردنی سنووری پارێزگاکان، لەو پێوەندانگەدا لە مەرسومێکی کۆماری بە ژمارە (٤١)ی رۆژی ٢٩ کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٦ قەزای دوزخورماتووی لە پارێزگای کەرکوک دابڕیو خستیە سەر پارێزگای سەلاحەدین (تکریت)، هەروەها لە دوو مەرسومی کۆماریدا بە ژمارەکانی (٦٠٨)ی رۆژی ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٥) هەردوو قەزای کەلارو کفری لە پارێزگای کەرکوک دابڕیو خستیە سەر پارێزگای سلێمانیو دیالە. لە بەرانبەردا ناحیەی (دووبز)ی لە پارێزگای کەرکوک بە مەرسومی ژمارە (٧٢) لە ١٥ی شوباتی

٧٢٠- هەمان سەرچاوە، ل٤٠٦

٧٢١- صفحات من تأریخ، ص٢٨٥

٧٢٢- مەکدواڵ: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٧

سالّی ١٩٧٦ کرده قەزا[٧٢٣]، پاشان بە بڕیاری (٦٠٨)ی تشرینی دووەمی سالّی ١٩٧٧ قەزای چەمچەماڵی لە پارێزگای کەرکوک دابڕیو خستیە سەر پارێزگای سلێمانی[٧٢٤]، هەموو ئەو هەنگاوانە بۆ کەمکردنەوەی ژمارەی کورد بووە لە پارێزگای کەرکوک[٧٢٥]، ئەمە سەرەڕای شالاّوی چڕی تەعریب لە ناو شاری کەرکوک بە دامەزراندنی گەڕەکی تازە بۆ عەرەبی هاوردەو دەرکردنی ماڵە کوردەکان. هەروەها کرێکارو کارمەندە کوردەکانی دەگواستەوە بۆ باشوورو لە جێگەی ئەوان هی عەرەبی دادەمەزراند، سەرەڕای تەعریبی ناوی تەواوی قوتابخانەو گەڕەكو شوێنە گشتیەکان[٧٢٦]

سەرەڕای ئەوانە گرتنەبەری زۆر ڕێگای دیکە بۆ کەمکردنەوەی ڕێژەی کورد لە کەرکوک لەوانە: ڕێگەگرتن لە تۆمارکردنی خانوبەرەی تازە بە ناوی کوردو

٧٢٣- مەکدوال: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٥٧" عەبدوڵلا غەفور: پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشوری کوردستاندا بە پێی سەرژمێری دانیشتوان لە عێراق.١٩٧٧، سلێمانی٢٠٠٥، ل٣٠-٣٧، ٦١" فاتیح عەبدوڵلا: پارێزگای کەرکوك سالّی ١٩٥٧-١٩٧٧ (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسی بەراوردکاریە لە ڕووی شێواندنی سنووری جوگرافیو کاریگەری باری نەتەوەیی)، سلێمانی ٢٠٠٥، ل١٠٢-١١٤

٧٢٤- فاتیح عەبدوڵلا: پارێزگای کەرکوك، ل١١٩

٧٢٥- لەگەڵ ئەو ڕەخنانەی لە ناکامی سەرژمێری سالّی ١٩٧٧ دەگیرێ، بە پێی ئەو سەرژمێریە زۆرینەی دانیشتوانی ئەو چوار قەزایە کوردبوون، وەکو چەمچەماڵ ٩٦٪. کەلار ٩٩٪. دوزخورماتوو ٤٥٪. قەزای کفری ٨٢٪. کورد بووە. بڕوانە: (نوري الطالباني: منطقة كركوك و محاولات تغير واقعها القومي، لندن ١٩٩٥، ص٧٢-٧٣" كاظم حبيب: الاستبداد القسوة في العراق،، سليمانية ٢٠٠٥، ص٤٧٦)

٧٢٦- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الحرسان: صفحات من تأريخ العراق الحديث، ص٣٩٦-٣٩٨" شۆڕش حاجی: تەعریبی کەرکوك، ل٤٦-٤٨" نوري الطالباني: منطقة كركوك، ص٦٠-٦١)

دەرفەتنەدان بە نۆژەنکردنەوەی خانوو، تاوان دانە پاڵ کوردان هەتا بترسێنن و شار بەجێ بهێڵن[727]

تاکامێکی دیکەی مەترسیداری راگواستن و ئۆردوگاکان، بە هۆی بێکاری و برسیەتی و نەبوونیەوە ناچارکردنی کورد بوو بە چەك هەڵگرتن بۆ رژێم و سزادانی ئەوانەی چەکیان هەڵنەگرتایە[728]

لە سەرەتاوە پارت و رێکخراوە کوردییەکان دەیانویست بەگژ سیاسەتی راگواستن و گۆڕانی باری دیموگرافی کوردستاندا بچنەوە، لە یەکەم مەرجی گەرماو گەرمی گفتوگۆی (ی.ن.ك) لەگەڵ حکومەتی عێراقی لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٧ز بریتی بووە لە: ((کۆتایی هێنان بە سیاسەتی راگواستن و گۆڕینی سیمای نەتەوایەتی و گەڕانەوەی دەرکراوەکان بۆ شوێنی خۆیان))، سەدام حوسێن سەبارەت بەو داواکاریە وتبووی: ((راگوێزانی دێهاتەکانی سنوور پەیوەندی بە ئاسایشی عێراق و پاشەڕۆژیەوە هەیە، لەبەر ئەوە ئەگەر هەموو جەیشی عێراقی لە ناوبچێ جێبەجێی دەکەین))[729].

لەبەرانبەردا ئەو پارت و رێکخراوە کوردیانەی لەگەڵ بەعس چووبوونە بەرەوە، بێ هەڵوێست بوون لەو پرسە. (حشع) لەبەرانبەر راگواستن بەتەواوی بێدەنگ بوو، لە بڵاوکراوەکانیدا دەنگی هیچ نیگەرانیەك نییە[730]. ئەو تەنگژەی جوتیار و کرێکار و رەنجدەری کوردستان تێی کەوت، ویژدانی (حشع) نەجوڵاند[731]. بەهائەدین نووری لەو بارەیەوە دەنووسێت: ((..سەدان گوندی کوردیان دەگواستەوە.. مەکتەبی سیاسی

٧٢٧- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: انوري الطالباني: منطقة کرکوك، ص٦١-٦٢.

٧٢٨- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٤٠٥

٧٢٩- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری، ل١٨-١٨٢

٧٣٠- ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیس، ل٩٧-٩٨

٧٣١- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان، ل٤٠٦

بەرانبەر ئەوە بێدەنگی هەڵبژاردە...))[٧٣٢]. (پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان)یش باس و ئەدەبیاتی کۆنگرەکەیان تەرخان دەکرد بۆ خوێندنەوەی سەروەرییەکانی حیزبی بەعس[٧٣٣]

لە هەرسێ پارێزگای ناوبراو رووبەری چۆڵ کراو بەو شێوەیە بووە: ٣١/١./. لە پارێزگای سلێمانی و ٢٦/٩٥./. لە پارێزگای هەولێر و ٦٠/٤٦./. لە پارێزگای دهۆك. تێکڕای ناوچەی چۆڵکراو لە سنووری هەرسێ پارێزگا دەگەیشتە (٣٦/٤٦./.) کۆی رووبەری گشتی. بەڵام لە پارێزگای کەرکوك و دیالە و موسڵ ناوچەکە راگوێزراوەکان بە چۆڵی نەدەهێشترایەوە، لە جێگەی ئەوان ماڵی عەرەب نیشتەجێ دەکرا، زەوی و خاك و ئاویان دەدرا بەو هۆزە عەرەبیانەی لە ناوچەکانی باشوورەوە دەهێنران.

هەڵبەت ئامار لە سەر ژمارەی دانیشتوان یان گوندی راگوێزراو بۆ ئەوانەش نەستەمە، کە دیراسەی تایبەت لە سەر ئەو بابەتە دەکەن[٧٣٤]، بەڵام ئامارەکان و رووبەری چۆڵکراو ئەوە دەردەخەن یەك لە سەر سێی زەمینی کوردستان چۆڵ کرا، بەمەش دەیان هەزار جوتیاری کورد لە زەوی و زاری دوورخرایەوە و زیانی گەورە بە بەرهەمی کشتوکاڵی و ئابووری کوردستان کەوت، یەك لە سێی زەوی و زاری بەراو و دێم لە کوردستان بۆ هیچ جۆرە سوودێکی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری بەکارنەدەهات، هەزاران

٧٣٢- مذكرات، ص٣٢٩

٧٣٣- بڕوانە: رۆژنامەی هاوکاری ژمارە (٣٠٢)، ٦/٢/١٩٧٦.

٧٣٤-مراد حەکیم: ئاکامەکانی راگواستنی، ل٣٢" صلاح سعد الله: للسألة الكردية في العراق، قاهرة ٢٠٠٦، ص١٠٦

مێگەلە مەڕو بزنو چێڵو پەلەوەری ماڵی لە ناوبران[٧٣٥]، بە پێی توێژینەوە ژمارەی ئاژەڵ بە هۆی ڕاگواستن زۆر ڕووی لە کەمی کرد[٧٣٦]

هەموو ئەو گوندانەی لە شوێنی خۆیان حکومەت گواستیەوە بۆ ئۆردوگاکان، بە بلدۆزەرو نارنجۆك تەختی کردن، درەختەکانی بڕینەوە، کانیاوەکانی وێران کردن[٧٣٧]، ئەمەش بۆ ئەوە بووە هەتا دانیشتوانەکەی هیوا بڕاو بن، لەوەی جارێکی دیکە بگەڕێنەوە بۆ سەر موڵكو ماڵی خۆیان.

٧٣٥- ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو، ل٤٠٥" نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٢٦١-٢٦٢

٧٣٦- بڕوانە: (مراد حەکیم: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی، ل١٧٧)

٧٣٧- ڕانداڵ: کوردستان یان کڵۆڵی نەتەوەیەك ل٢٤٨.

باسی سێیەم:

گۆڕانی ڕژێمی دەسەڵات لە ئێرانو بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردو هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر

پێش ئەوەی بچینە سەر هۆکارەکانی هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیرو واقیعی جوڵانەوەی کورد لە سایەی گۆڕانکاریە تازەکان، هۆکارەکانی ڕوخانی شا لە چەند خاڵێکدا پوخت دەکەینەوە: -

یەکەم : پەیوەندییە دەرەکییەکانی ئێرانو ڕوخانی شا:

سیاسەتی شا کۆڵەکەی بوو لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، واشنتۆن پاڵپشتی دامەزراوەی سەربازی ئێرانی دەکرد، وەکو پێگەی گرنگی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەیڕوانیە ئێران[٧٣٨]، حیزبی کۆماریەکان لە ئەمریکا زیاتر گرنگیان بە شا دەدا، بەڵام لە دوای ساڵانی ١٩٧٦ ئەو گرنگی پێدانە کەم بووە، شا زۆر نازی بە سەردا دەکردنو ئەمریکاش نازی هەڵدەگرت، بەڵام ئەو هەڵوێستە

٧٣٨- بۆ زانیار لەو بارەیەوە بڕوانە: (جرجیس حسن: ترکیا في استرتیجیة الامریکیة، ص١٥-١٦)

بەتایبەت لە سەردەمی (جیمی کارتەر)دا گۆڕا[739]. وا بەدەردەکەوێ سروشتی سیستمی سەرمایەداری ئەمریکایی‌و پەیوەندییە سەربازی‌و ئابوورییەکانی لەگەڵ ئێران لەگەڵ ئەمریکا ئەو قەناعەتەی لای گەلانی ئێران دروست کردبوو، کە ئەمریکا هۆکاری درێژەپێدانی زۆرداریەتی ئەو رژێمەیە، کارتێکی بە هێز بووە بە دەست هەردوو رەوتی ئیسلامی شیعەو چەپ[740]و دیموکراتی‌و لیبرالەکانی ئێران.

لە سەرەتاوە ئۆپۆزسیون دروشمی روخانی رژێمی شای بەرز کردبۆوە، لە کاتێکدا روخانی شا بە هۆی بە هێزی ئۆپۆزسیون‌و دەستەوەستانی شا مەحاڵ نەبوو، بەڵام لە ئاستی ناوخۆ بەرانبەر شەقامی ئێرانی بە تایبەت پیاوانی ئاینی، کە رۆڵی سەرەکیان دەگێڕا لە بزواندنی جەماوەر، شا پشتیوانی‌و هاریکاری دەرەکی نەمابوو. نەزاغی لەو بارەیەوە دەنووسێت: ((هەرچەندە ئارەزووی سەربەخۆ بوون‌و نیشتیمانپەروەری شا قوڵ بوایە پەیوەندی پتەوی لەگەڵ ئیسرائیل‌و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەستی نەتەوایەتی‌و ئاینی ئێرانیەکانی ئەزیەت دەدا...))[741].

پەیوەندییە ئیقلیمیەکانی ئێران لە ساڵی ١٩٧٥ بە دواوە گۆڕانی بە سەردا هات، لە پاڵ هاریکاری سەربازی‌و ئاسایشی لەگەڵ عێراق لە بواری ئابووری‌و بازرگانی‌و گەشتیاریش پەیوەندیان دامەزراند[742]، بە سەرپەرشتی وەزیری بازرگانی هەردوولا لە تەموزی ساڵی ١٩٧٧ دوو رێککەوتننامەی هاریکاریان مۆرکرد، یەکەمیان لە بواری

٧٣٩- نەزاغی: لە دەرباری شاوە بۆ زیندانەکانی شۆڕش، ل٨٣-٨٤

٧٤٠- چەپ: بەکارهێنانی بیلاکەی چەپ زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شۆڕشی فەرەنسی، بۆ هەموو بزاڤە شۆڕشگێڕو رادیکاڵەکان بەکاردەهات، لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانیەوە بۆ پارت‌و رێکخراوە کۆمۆنیستیەکان بەکارهاتووە. بڕوانە: (فاتیح رسوڵ: بنچینەی مێژووی بیلاکەی چەپ، ل٢١-٣٤)

٧٤١- نەزاغی: لە دەرباری شاوە بۆ زیندانەکانی شۆڕش، ل٢١

٧٤٢- ماریون ویتر سلوجت، العراق الحدیث من الثورة، ص٢٤٧

(گەشتیاری)و دووەمیان لە بواری (کشتوکاڵو ڕاوەماسی)[٧٤٣]، بەڵام باشبوونی پەیوەندییەکان لەگەڵ عێراق کاریگەری بەسەر باری ناوخۆی ئێرانەوە نەبوو.عێراق لە ساڵی ١٩٧٨ هیچ کاریگەری ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی نەبووە بە سەر نارەزاییەکانی گەلی ئێران، پەیوەندی ئێران لەگەڵ وڵاتانی کەنداویش زۆر ئاسایی بووە، بەڵام ئەوانیش بێکاریگەری بوون.

لە سەرەتاوە ئەمریکا هاوکاری ئێران بووە لە دامەزراندنی سوپای بە هێزو پڕ چەکو دەزگای هەواڵگری ساواک[٧٤٤]، دوای لاواز بوونی پێگەی یەکیەتی سۆڤیەتی لە کەنداو زیاتر ببووە جێگەی متمانەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لەو بارەوە توێژەر: دەنووسێت: ((ڕژێمی شا لە کەنداوو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کۆڵەکەیەکی بنەڕەتی بووە بۆ واشنتۆن))[٧٤٥]. هەروەها هاتووە کە: ((هێزی سەربازی ئێرانی بەهایەکی گەورەی هەیە بۆ ئەمریکا بەرانبەر یەکیەتی سۆڤیەت، ئێران ڕۆڵی بەرچاو دەگێڕێت لە دژایەتی هێزە نیشتیمانییەکانی دەرەوەی سنووری خۆی، شا لە زۆر بۆنەدا ڕایگەیاندووە، کە بەرگەی (کاری تێکدەرانە)ی هیچ بزاڤێکی دیموکراتی یان نیشتیمانی ناگرێ)) لە ساڵی ١٩٧٣ واژۆی لە سەر هاوپەیمانیەتی کردووە دژی شەپۆلی کۆمۆنیستیو بزاڤی ڕزگاریخوازی لەگەڵ وڵاتانی: فەرەنسا، ئێران، سعودیە، مەغریب، میسر، کە ناویان لە خۆیان نابوو "یانەی سەفاری"[٧٤٦]. سەرەڕای ئەوە

٧٤٣- الوقائع العراقية، ژمارە (٢٦٢)ی ٥ی کانونی یەکەمی١٩٧٧ و ژمارە (٢٦٢٧)ی ٢٦ی کانونی یەکەمی١٩٧٧

٧٤٤- فەوزیە صابر محمد: کێشەی نەتەوایەتی لە ئێران (١٩٤١-١٩٤٦)، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)ی بەهاری ٢٠٠٠، ل٢٨-٤٨

٧٤٥- جرجيس حسن: تركيا في الاستراتيجية الامريكية، ص١٥-١٦.

٧٤٦- المصدر نفسه، ص١٢-١٣

نەچووبوە ناکۆکی کردەیی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت، بەرژەوەندی ئابووری هەمەلایەنەو ستراتیژی وڵاتەکەی رەچاو کردبوو، پەیوەندی لەگەڵ ئەویش تێک نەدابوو، یەکیەتی سۆڤیەتیش زیاتر لە هەوڵی پاراستنی ئەو پەیوەندییە دابوو[٧٤٧]، لەوانە ئەو سنوورە هاوبەشەی لە نێوانیان دابووە هەردوولایان هەستیان بە مەترسی قوڵکردنەوەی ناکۆکیەکانی کردبێت، ئەمەش وای کرد باری رۆڵی بەرهەڵستکارەکانی ئێرانی ئاراستە چەپ لە کۆتایی هەفتاکان لە ژێر فشاری سیستمی دیکتاتۆری و بێ پشتیوانی یەکیەتی سۆڤیەت لاواز بێ.

ئەو دەرفەتەی لە کەناڵەکانی راگەیاندنی رۆژئاوا بە تایبەت فەرەنساو بەریتانیا لە کۆتایی حەفتاکان بۆ بەرەی ئۆپۆزسیۆن کرایەوە وەکو بەدەردەکەوێ رەوتی چەپ لێی هەندێ سوودمەندبووە، چونکە حکومەتی فەرەنسا سەرەرای ئەوەی (خومەینی)[٧٤٨] داڵدەدا، رێگەی گەرانەوەشی پێدا بۆ ئێران[٧٤٩]، ئەمەش زیاتر بە ئۆپۆزسیۆنی مەزهەبی کرد لە بەرانبەر رەوتی بەرهەڵستکاری چەپ، پشتیکردنی فەرەنسا دەردەخات لە رژێمی شا.

حکومەت لە ئێران لەبەرانبەر ئۆپۆزسیۆن بە ئاگری دۆستایەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی دەسووتا، ئەمریکاش بە چەند ساڵ پێش هاتنی شۆرشی گەلانی ئێران

٧٤٧- ئینتیار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ل٤٤

٧٤٨- خومەینی: یەکێک بووە لە پیاوە گەورەکانی شیعە، لە شاری قوم دادەنیشت، بە هۆی چالاکی دژ بە حکومەت شا لە ساڵی ١٩٦٤ لە ئێران دەرکرا، لە شاری نەجەف لە عێراق نیشتەجێ بوو، لە سەر داواکاری شای ئێران لە ٦ی تشرینی ساڵی ١٩٧٨ خومەینی لە عێراق دەرکرا. نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٥٠

٧٤٩- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٥٠

پشتی کردبووە شا، وەکو پێشتر بە پۆلیسی ناوچەکە بۆ ئەمریکا ناسرابوو[750]، دیارە رژێمی شا هەر بەو دیدەوە چاوەڕوانی پشتگیری ئەمریکا بووە، گۆڕینی سیاسەتی رەخنەگرتن، زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی ساڵی ١٩٧٧، ئەوکاتەی (جیمی کارتەر) رووبەڕووبونەوەی پێشێلکاریەکانی مافی مرۆڤی کردبووە دروشمی بانگەشەی هەڵبژاردن‌و دەسەڵاتی شای خستبووە لیستی پێشێلکارانی مافی مرۆڤەوە، هەرچەند شا هەوڵیدا بۆ ئاساییکردنەوەی ئەو پەیوەندیانە، بەڵام ناکامی نەبوو[751]، هەتا دروشمەکانی کارتەر ئەوکات مستەفا بارزانی خستە ژێرکاریگەری خۆیەوە[752]، دوای سەرکەوتنی لە هەڵبژاردنەکان نامەی پیرۆزبایی بۆ نارد، بە زەقی ئەو حاڵەی بە بیر هێنابۆوە[753]، بەڵام ئەوەی کارتەری تووشی شۆك کرد لە بەرانبەر رکەبەرەکانی هەڵوێستی رژێمی تازە بووە لە بارمتە گرتنی ئەو ئەمریکیانەی لە ئێران بوون، کە کارتەر لە بەرانبەر ئازادکردنیان دەستەوەستان بوو[754]

لەگەڵ هەموو چاوەڕوانیەکانی شا بە ئەمریکاو بەریتانیا لە ٨ی کانوونی یەکەم وەزیری دەرەوەی ئەمریکا رایگەیاند وڵاتەکەی بە هیچ شێوەیەك نیازی دەستوەردانی نیيە لە کاروباری ناوخۆی ئێران، شا لە بیرەوەریەکانی زۆر نیگەرانی نیشان داوە، کە ئەمریکاو بەریتانیا سەریان لێشێواند، نیگەران بووە لەوەی نماینەدەی هەواڵگری بەریتانی لە ئێران پێی وتووە نە لە سەر خۆیی‌و نە لە سەر دەسەڵاتەکەی دڵنیایی

٧٥٠- السبكي: تأريخ ايران السياسي بين الثورتين (١٩٠٦-١٩٧٩)، كويت، ١٩٩٩، ص٢٦٧

٧٥١- نەزاغی: لە دەرباری شارە، ل٨٣-٨٤

٧٥٢- د. فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، ل٢٩٧

٧٥٣- بەڵگەنامەی ژمارە (١١).

٧٥٤- الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية ج٥/ ص٢٣

ناداتێ[٧٥٥]، کە لە راستیدا لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٨ بارودۆخی ئێران بۆ ئاستێك تەقیبووە، بە پاڵپشتی و دەستێوەردانی دۆستەکانی شاش چارەسەر نەکرێت.

پێدەچوو سەرۆکی ئەمریکاو هەموو ئەو وڵاتانەی کەمتەرخەمیان نواند لە پشتگیری شا بە دوای لێکدانەوەی دیکەدا گەرابن، ئەو سەردەمە بەریتانیا هەڵوێستێکی ناحەزانەی گرتبووە بەر بەرانبەر شا، لە هەمان کاتدا دۆستایەتی یەکیەتی سۆڤیەتی بۆ شا تەنیا لە چوارچێوەی پاراستنی بەرژەوەندیەکان بووە[٧٥٦]، فەرەنسا لە ژێر ناوی ئازادی راگەیاندنەوە کەناڵەکانی راگەیاندنی خستبووە خزمەت ئۆپۆزسیونی ئێرانی، ئەمەش جۆرێکی دیکە بووە لە پشتێکردنی حکومەتی فەرەنسا لە شای ئێران[٧٥٧].

دووەم: گەندەڵی ئیداری و دارایی خانەوادەی شاو داروودەستەکەی:

زیاتر نیگەرانی گەلانی ئێران لە رژێمی شا لەبەرانبەر گەندەڵی ئابووری دەگەرێتەوە بۆ ناوەراستی پەنجاکان، ئەو رووبەڕووبوونەوە لە ئاکامی خۆماڵیکردنی پەترۆڵ لە ئێران لە سەر دەستی سەرۆك وەزیرانی ئەوکات (موسەدەق)[٧٥٨] هاتەدی، شا بە پشتیوانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا گەڕایەوە ئێران و حکومەتی موسەدەق

٧٥٥- آمال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٢١٦

٧٥٦-- المصدر نفسه، ص١٩٥-١٩٦

٧٥٧-لەو بارەیەوە بروانە: (ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٨٧-٨٨)

٧٥٨- موحەمەد موسەدەق: (١٨٨١-١٩٦٧) لە ساڵی ١٩٥١ کرایە سەرۆکی وەزیران، لە ساڵی ١٩٥٣ هەوڵی دا نەوتی ئێران خۆماڵی بکات، شاو بەریتانیاو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەو هەنگاوەی نارازیی بوون، هەتا لە ئاکامی کودەتایەك لە سەر کار لابرا. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (زهير مارديني: الثورة الايرانية بين الواقع و الاسطورة، بيروت، ١٩٨٦، ص١٢١" ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٣٣٧)

رووخا، ئەو هەنگاوە نیشتیمانیەی ئەرکات کۆدەتایەکی ناراستەوخۆ بووە بە سەر رژێمی شاهەنشایی لە ئێران[759]. شا بە تەنیا لە رووی دەسەڵاتەوە توانیبووی بە پشتگیری ئەمریکاو بەریتانیا حکومەتی نیشتیمانی بڕوخێنێت، بەڵام هۆکارە بابەتیەکانو کاریگەری ئەو کۆدەتایە لە دەروونی گەلی ئێران هەڵنەکەنرابوو، نارەزایی خەڵکی ئێران دژی گەندەڵی کارگێڕیو دارایی‌و ئەخلاقی بووە لەرانبەر بنەماڵەی پەهلەوی زیاتر ببوو، گەلی ئێران ئەو بنەماڵەیان بە سەرچاوەی گەندەڵی‌و نیگەرانیەکەی دەزانی، خانەوادەی شا لە خێزانو کورو کچەکانی‌و خوشکو براکانی رابەرایەتی ئەو گەندەڵیە گەورەیان دەکرد[760]، دەوڵەمەندبوونی خێرای هەندێ لە چینەکانو جیاوازی چینایەتی بە بێ هیچ بەهایەکی شەرەفمەندانە، لەگەڵ ئەو ئیمتیازاتە زۆرانەی لە دەستی نزیکەکانی شاو بە تایبەت بنەماڵەکەیدا بوو هۆکاری گرنگ بوون بۆ وروژاندنی خەڵکی ئێران لەلایەن ئۆپۆزسیۆنەوە[761]

لە دوای سەرەتای شەستەکانەوە شا سیستەمی نوێنەرایەتی (نیابی) لە ئێران فەرامۆش کرد، دەسەڵاتی کاروبارەکانی وڵاتی لە بندەستی (حیزبی رەستاخێز = حیزبی بوژانەوەی ئێران) کە حیزبی دەسەڵاتداربووە کورت کردەوە، ئەمەش لە سەر حیسابی پارتو رێکخراوو رەوتەکانی دیکەی ئێران[762]

759- آمال السبکي: تأريخ ایران السیاسي، ص181-187° دونالد ولبر: ایران ماضیها و حاضرها، ت/عبدالمنعم محمد حسنین، د.م، 1985، ص7° نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل205

760- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل347

761- نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل21

762- دونالد ولبر: ایران ماضیها و حاضرها، ص9-10

شا بۆ کەمکردنەوەی گلەیی خەلکی ئێران بەشێکی سەروەت و سامانی بنەماڵەکەی دابووە بە دامەزراوەیەکی ئابووری بە ناوی (دامەزراوەی پەهلەوی)[٧٦٣]، کە داهاتەکەی ئاراستەوخۆ خزمەتی شاو خزم و کەس و دەسەڵاتەکەی دەکرد، بەو هەنگاوەشی نەیتوانی سەرجی ئەو رەخنانە کەم بکاتەوە، کە لە سەر گەندەڵی دارایی و بەکارهێنانی ناڕەوای موڵک و سامانی دەوڵەت لە شا دەگیرا. خزم و کەسە نزیکەکانی شا دەسەڵاتیان بە سەر بزاوتی ئابووری وڵاتدا گرتبوو، بازرگانی بە مادە بێهۆشکەرەکان و بەشداری ئەوان لە کۆمپانیا بازرگانییەکانی ئێران و دەرەوە، کردنەوەی ئەندازەیەکی زۆر لە قومارخانەو ناوەندەکانی رابواردن بۆ خانەوادەی شا ئابووری وڵاتیان بەرەو ئەوپەڕی گەندەڵی بردبوو، سەرەڕای ئەوە دەسەڵاتی شا سەراپای ئێرانی خستبووە گەندەڵی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی[٧٦٤]، هەموو ئەوانەی بۆ پشتگیری لە مانەوەی خۆی لە دەسەڵات و لاوازکردنی ئۆپۆزسیۆن سازکردبوو.

شا بۆ کەمکردنەوەی ناڕەزایی چەند جار بە دوای یەکدا سەرۆک وەزیرانی گۆڕی[٧٦٥]، کۆمەڵێک رێوشوێنی توندی گرتەبەر لەوانە گۆڕینی سەرۆکی (ساواک) و قەدەغەکردنی

٧٦٣- دامەزراوەی پەهلەوی: لە ساڵی ١٩٥٨ەوە دامەزرابوو، شا بۆ چاوبەستەکی گەلانی ئێران لە رێگەی ئەو دامەزراوەوە سامانی خۆی و خانەوادەکەی خستبووەگەڕ، تەنیا لە رووی زەوی و زارەوە ٨٢٠ گوندیان هەبووە، بێجگە لە کۆشک و باڵەخانەو... هتد، ئەو کۆمپانیایە پشکی لە زۆربەی پرۆژە ئابووری و بازرگانییەکانی وڵاتدا هەبووە، بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (ئەزاغی: لە دەرباری شارە، ل٥٩-٦١)

٧٦٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئەنوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٤٧-٣٤٨

٧٦٥- شا لە دوای ١٢ ساڵ لە سەرۆکی وەزیران عەباسی هوەیدای لابردو جەمشیدی ئامۆزگاری لە جێگای دانا، دواتر لە سەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٧٨ حکومەتێکی عەسکەری بە سەرۆکایەتی (ژەنەراڵ ئەزهاری) دامەزراند، ئەحکامی عورفی راگەیاندو زانکۆو قوتابخانەکانی داخست، ئەو هەنگاوەشی ناکامی نەبوو، لە ٦ی کانوونی دووەمی ١٩٧٨ شاپور بەختیاری راسپارد حکومەتێکی دەستووری پێ پێک بهێنێت.

خۆپیشاندان[٧٦٦]، بەڵام هیچ کاری نەکردە سەر کەمکردنەوەی ناڕەزایی‌و خۆپیشاندانی شارەکان، لەبەرانبەردا مانگرتنی سەرانسەری دەستی پێکرد، لە هەڵوێست وەرگرتن بۆ بەرەنگاری شاو بنەماڵەو ڕژێمەکەی دووبارە یەکدەنگی شەقامی ئێران پاڵپشتی ئەو هێزو ڕەوتە سیاسیانە بوون، کە لە بزواندنی ڕاپەڕین ڕۆڵیان هەبووە.

ئەگەر زۆربەی ڕژێمە دیکتاتۆرەکان لە بەر لاوازی باری سەربازی‌و چەک‌و تەقەمەنی‌و بێ پشتیوانی دەرەکی ڕووخابن، ئەوە لەو بارەیەوە هەموو خواستەکانی لە چەک‌و تەقەمەنی سوپا بە زیادەوە تێر کرابوو، ئەو هێزەبووە، کە شای لە خۆیایی کرد ئاکامەکەی بە ڕوخانی دوایی هات[٧٦٧].

سێیەم: زەبروزەنگی دەزگای (ساواك)و سوپای ئێرانی لە بەرانبەر خەڵکی ئێران.

شا ڕاستەوخۆ دوو دەزگای هەستیاری وەکو سوپاو ساواکی لە ڕێگەی خۆیەوە بەڕێوەدەبرد، میزانیەی زۆری بۆ تەرخانکردبوو، ساواك تۆڕێکی گەورەی سیخوڕی لە ناو هەموو دامەزراوەکان‌و شوێنە گشتیەکان بڵاوکردبۆوە، سێ ملیۆن کارمەندو سیخوڕ لەو دامەزراوە کاریان کردووە، بۆ دامەزراندنی ئەو دەزگایە پشتی بە دەزگا هەواڵگریەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئیسرائیل بەستبوو[٧٦٨].

دوای ئەوە شا لە ١٦ی ئەو مانگە شا بە بێ دیاری کردنی ماوەی گەڕانەوە وڵاتی بەجێهێشت. نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٣٣١-٣٣٢.

٧٦٦- ئەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٤٧

٧٦٧- ڕاندال: کوردستان یان، ل٣٠٤

٧٦٨- الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٦/ص١٢١-١٢٢

بە هۆی ترس و تۆقاندنی دەزگای ساواك لە بەرتەسك كردنەوەی ئازادی ببووە هۆكاری رقی جەماوەری ئێران بەرانبەر شا[769]، كە رۆڵی سەرەكی هەبووە لە بەكارهێنانی توندوتیژی و هەوڵدان بۆ سەركوتكردنی خۆپیشاندەران[770] ساواك لە دیدی گەلی ئێرانەوە بە ئارەزووی شا كاری كردووە، زانیاریەكانی لە سەر پەیوەندییە دەرەكی و ناوخۆییەكانی بۆ پاراستنی خۆیی و ساواكیش لە خزمەتی شا دابووە، لە سەر ئەو بنەڕەتەش بەرپرسان بۆ ساواك دیاریكراون[771]

ئێران خاوەنی دامەزراوەی گەورەی سوپا بووە، ئەفسەرە گەورەكانی هێزی ئاسمانی و زەمینی، داردەستی خواستەكانی شا بوون، بۆیە لە بەرانبەر خۆپیشاندانەكانی ئێران لە بەكارهێنانی هێز سڵی نەكردۆتەوە، لە مانگی ئەیلولەوە سوپا بە توندو تیژی بە رووی خۆپیشاندەران بۆوە، ئەمەش پەیوەندی نێوان بەرهەڵستكاران و شای پچڕاند[772]

چوارەم: رۆڵی پیاوانی ئاینی و پارت و رێكخراوە بەرهەڵستكارەكان:

بەرەی ئۆپۆزسیون لە چەند ئاراستەیەكی تەواو لێك جیا پێكهاتبوو، بەڵام هەموویان لە سەر دروشمەكانی رووخانی شا كۆك بوون ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاشیان بە پشتیوانی ئەو رژێمە دەزانی.

لەگەڵ ئەوەدا شا لەلایەن سوپاو دامەزراوەی بە هێزو تۆقێنەری (ساواك) پشتیوانی لێدەكرا، بەڵام لەبەرانبەر یەكدەنگی و یەك هەڵوێستی بەرهەڵستكارانیدا

769- ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٦١؛ السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص١٩٨

770-دونالد ولبر: ايران ماضيها و حاضرها، ص٢٠-٢١

771ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٢٠٠٥-٢٠٠٩

772- هەمان سەرچاوە، ل٣٢١

دڵنیا نەبوو لە ئایندەی رژێمەکەی، یەکدەنگی نێوان گەلو پارتو ئاراستە سیاسییەکان[٧٧٣]، یەکدەنگی پارتو رێکخراوە سیاسییەکانو فەرمانبەرانو پیاوانی دامەزراوەکانی حکومەت. هەموو ئەو یەکدەنگیانە خاڵی بەهێزی بەرەی ئۆپۆزسیون بووە.

سەرەڕای بزاڤە سیاسیو ئاینیەکان بزاڤی ئازەریو کوردیو عەرەبی خوزستانو ئەوانی دیکەش هەبووە[٧٧٤]. رێککەوتننامەی جەزائیر بە تەنیا کاریگەری لە سەر تەنگپێهەڵچنینی بزاڤی کورد لە عێراق نەبوو، بەڵکو هێزە سیاسییە بەرهەڵستکارەکانی ئێرانیش لە لایەن عێراقەوە تەنگیان پێهەڵچنرابوو چالاکی ئەنجام نەدەن، بۆ نموونە (حدکا) رێگەی پێنەدەدرا عێراق بکاتە دەروازەیەك بۆ پەیوەندی کردن بە دونیای دەرەوەو تەنانەت خەباتی سیاسی بکات[٧٧٥]. دیارە ئەمەش کاریگەری هەبووە بۆ لاوازبوونی ئەو پارتە کە لە کاتی راپەڕینی گەلانی ئێران رۆڵی کاریگەری نەبێ. بە پێی ئاگاداری چاودێرێکی سیاسی، بە هۆی هاریکاری عێراق لەگەڵ ئێران، رۆڵی ئۆپۆزسیونی کوردی لە راپەڕینەکانی دژی رژێمی شا لاوازبووە[٧٧٦].

بزوێنەری سەرەکی خۆپیشاندانو مانگرتنەکانی سەرانسەری ئێران پیاوانی ئاینی شیعە بوون، لەگەڵ ئەوەدا چەند کەسایەتیەکی ئاینی سونی مەزهەب لە کوردستانی

٧٧٣-بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئاراستە سیاسیو ترۆژە جیاوازەکانی ئێرانو هەڵوێستیان بەرانبەر شا بڕوانە: (زهیر ماردینی: الثورة الايرانية، ص١٠٣-١٠٧)

٧٧٤-جرجيس حسن: تركيا في ستراتيجية الامريكية، ص١٢-١٣

٧٧٥- عەبدولڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی، ل٢٧٩، ٢٨٣-٢٨٤

٧٧٦- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٥٢

ئێران لەو وەرچەرخانەدا ڕۆڵییان هەبووە[777]، ڕاستە ئۆپۆزسیۆنی ئێرانی لە پێشەوە پیاوە ئایینیەکانی شیعە بزوێنەری سەرەتاو کۆتایی خۆپیشاندانو مانگرتنەکان بوون، بەڵام وەکو بەدەردەکەوێ هۆکارە بابەتیەکان لە خودی ڕژێمی شاوە بەرجەستە بووە، بۆیە ئۆپۆزسیون بەو ئاسانیە توانی جەماوەری بەرفراوان بخاتە گەڕ.

شاری قوم مەڵبەندی ئەو گردبوونەوەی پیاوانی ئاینی بووە، أمال السبکی دەنووسێت: ((ناتوانین خۆبوێرین لە ئاماژە بە ڕۆڵی حەوزەی زانستی شاری قوم، ئەو دامەزراوە ئاینیە بەهێزەی هەموو لایەنە فقهیەکانی تێدا کۆبۆوە، لە سەردەستی پیاوانی ئاینی شایستە بۆ فەتواو ئیجتهاد، لە پاڵ ئەوەدا لاوان لە قۆناغەکانی قوتابخانەی حەوزە دەیانخوێند، حەوزە تەوار لە ڕووی ئابوورییەوە لەبەرانبەر دەوڵەت سەربەخۆ بووە..))[778]، کۆبوونەوەی پیاوانی ئاینی لە دەوری مەرجەعیەکانی شیعە پێشینەی هەیە، لە پاڵ پیاوانی ئاینی بازرگانە بچوکو گەورەکانیش لە ڕێگەی زەکات ڕۆڵی گرنگیان گێڕا لە دابینکردنی پێویستیەکانی دامەزراوەی ئاینی، ئەو دوو توێژە بوونە پاڵپشتی بەردەوامی یەکتر[779]

خومەینی لە ساڵی ١٩٦٤ەوە بە هۆی لێدوانی توندی لەبەرانبەر ڕژێمی شا لە ئێران دەرکرابوو، لە نەجەف دادەنیشت، بە هۆی ناکۆکی نێوان عێراقو ئێران بە زەحمەت دەنگی بە جەماوەری شیعەی ئێران رادەگەیشت، بەڵام دوای ڕێککەوتنامەی

٧٧٧- لە ناودارترین پیاوانی ئاینی لە کوردستان شێخ عیززەدینی حوسەینی لە شاری مهابادو مەلا شێخ جەلالی برای لە شاری بانەو ئەحمەدی موفتی زادە لە شاری سنە، لەبەرانبەردا (حدکا)و (کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێران) لە سەرەتاوە ئەو ڕۆڵەیان نەبووە. بڕوانە: (ئەنوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٦-١٧، ٢٥)

٧٧٨-تأريخ ايران السياسي، ص٢٦٦

٧٧٩- المصدر نفسه، ص٢٠٣

جەزائیری ڕێگەی زیارەتکارانی ئێرانی بۆ شوێنە پیرۆزەکان کرایەوە، لەو ڕێگەیەوە پەیوەندی نێوان خومەینی‌و جەماوەری شیعەش لە ئێران کرایەوە، لە کاتی زیارەت ئێرانیەکان وتارەکانی ئەویان لەگەڵ خۆیاندا دەبردەوە بۆ بڵاوکردنەوە[٧٨٠]. لە ڕاپەڕینی ٧ی کانوونی دووەمی ١٩٧٨ لە شاری (قوم) وتارەکانی خومەینی لە ڕێگەی کاسێتەکانیەوە دەگەیشتە خۆپیشاندەران‌و هانی دەدان بۆ ڕاپەڕین[٧٨١]. لە پەراوێزی کۆبوونەوەی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، وەزیرانی دەرەوەی عێراق‌و ئێران ڕێککەوتن خومەینی لە عێراق دەربکەن، لە ٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٨ فەڕەنسا مافی نیشتەجێ بوونی پێدا[٧٨٢]، بەڵام ئەمجارە هێرشەکانی بۆ سەر هەردوو حکومەتی عێراقی‌و ئێرانی دەست پێکرد[٧٨٣]. چونکە لە فەڕەنسا دەرفەتی باشی بۆ ڕەخسا بتوانێ سوود لە میدیاکانی ئەوێ وەربگرێ، کۆمەڵێك کەناڵی ڕاگەیاندن بەرچاوی بینی لە گواستنەوەی پەیامەکانی خومەینی بۆ ئێران[٧٨٤]. ئەوی جێی سەرنج بووە هیچ کام لەو لایەنە کاریگەرانە هەتا ڕوخانی شا بەرنامەیەکی ڕۆشنیان نەبوو[٧٨٥]، هەر بۆیەشە لە دوای هەڵاتنی شا بۆ ماوەیەك ئێران بە حاڵەتێکی گەڕەلاوژەدا تێپەڕی.

٧٨٠- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٤٦-٣٤٧" نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل١٨" صلاح الحرصان: حزب الدعوة الاسلامية، دیمشق، ١٩٩٩، ص٢٧١)

٧٨١- أمال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٢٠٠٢

٧٨٢- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٥٠

٧٨٣-نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٤٨

٧٨٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: کەناری دانوبەوە، ل٣٤٧).

٧٨٥- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٢٦

لایەنێکی دیکەی سەرکەوتنی شۆڕشگێران بە ڕێبەرایەتی پیاوە ئاینیەکان[٧٨٦]، ئەو بێناگاییەی پێشتری دەسەڵاتی شا بووە لەو توانا گەورەیەی ئەوانە هەیانبووە بە سەر خەڵکی ئێرانەوە، ساواك بە درێژایی شەستەکانو حەفتاکان لە سەر بەرەنگاربوونەوەی یەك شێوە مەترسی خۆی ئامادەکردبوو، ئەویش چۆنیەتی بەرەنگاربوونەوەی ڕێکخراوە کۆمۆنیستیەکان بووە، قورسایی هەوڵەکانی خستبووە سەر حیزبی تودەو ڕێکخراوە چەپەکانو جوجوڵی یەکیەتی سۆڤیەت، لەو بارەیەشەوە سەرکەوتنی بەرچاوی بە دەست هێنابوو، حیزبی تودە کە لە پەنجاکانی سەدەی رابردوو ڕۆڵی کاریگەری لە بزاڤی بەرهەڵستی شا هەبووە، بۆیە ئەو ڕۆڵە کاریگەرەی پیاوانی ئاینی بۆ شاو دەزگای ساواك چاوەڕوان نەکراوبوو[٧٨٧]

لایەنێکی دیکە خاڵی لاوازی شا خاسیەتی دەسەڵاتی شاهەنشایی خۆی بووە، کە زۆر لە خۆی ڕازی بووەو ڕاوێژکارو ڕاوێژی قبوڵ نەبووە[٧٨٨]، ئەمە وای کردووە هەتا باری ناڕەزایی نەتەقیەوە هەستی پێنەکرد.

لە سەرەتای خۆپیشاندانەکان لە شاری (قوم) دەستی پێکرد، پیاوانی ئاینی لە ٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٨لەبەرانبەر یاسای ریفۆرمی کشتوکاڵیو یاسای پەرەپێدان بۆ ژنان لەو شارە خۆپیشاندانی گەورەیان سازدا، ئاکام بە هێزی توندو تیژیەوە ژمارەیەك کوژراوی لێکەوتەوە[٧٨٩]، بە بۆنەی چلەی شەهیدانی قومەوە خۆپیشانادنێکی گەورە لە شاری تەورێزی پایتەختی ئازەربایجانی ڕۆژهەلآت کرا، هێرش

٧٨٦- بۆ پێگەی پیاوانی ئاینی لە ئێران بڕوانە: (دونالد ولبر: ایران ماضیها و حاضرها، ص٢٢-٢٣" زهیر ماردینی: الثورة الایرانیة، ص٨١)

٧٨٧- نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٢١٧-٢١٨

٧٨٨- هەمان سەرچاوە، ل٢١٦-٢١٧

٧٨٩- أمال السبكي: تأریخ ایران السیاسي، ص٢٠٢

کرایە سەر دامەزراوەکانی دەوڵەت، چەند دەزگار تۆتۆمۆبیلی دەوڵەت سوتان‌و بە هۆی شەڕو پێکدادانەوە ژمارەیەك کوژران[790] هەر لەو خۆپیشاندانە هێرش کرایە سەر سینەماو قومارخانەکان‌و بارەگاکانی حیزبی دەسەڵاتدار، دووبارە پیاوانی ئاینی لە شاری تەوریز لە ڕۆژی هەینی داوایان لە شارەکان کرد لە چلەی ئەو شەهیدانە دەست بکەنەوە بە خۆپیشاندان، لە ئاکامی بە پەیوەچوونی ئەو بانگەوازەش لە شارەکانی ئەسفەهان‌و تاران خۆپیشاندان دەستی پێکرد، وردە وردە پەرەی سەند، تا وای لێهات هەموو شارەکانی ئێرانی گرتەوە. بە گشتی لە نیوەی دووەمی سالی ١٩٧٨ خۆپیشاندان زیادی کرد و لە پاڵ ئەوەدا هێرش دەکرایە سەر دامەزراوەکانی حکومەت[791]، پەنا برایە بەر هێزو تەنانەت سوپار فرۆکە بەکارهێنرا بۆ دامرکاندنەوەی راپەڕینەکان بەڵام بە بێ ئاکام بوو[792]. لەو راپەڕینانەدا پیاوانی ئاینی رۆڵی سەرەکیان گێڕا[793]، وەکو بەدەردەکەوێ ئەوە زیاتر راپەڕین بووە نەك خۆپیشاندان.

گیانی بەرەنگاری بەتەنیا لە پیاوانی ئاینی‌و رێکخراوە سیاسیەکان کورتهەڵنەهاتبوو، لە شەستەکانەوە گیانی شۆڕشگێڕی لە زانکۆکانی ئێران بڵابوەوە، لەو نێوەندەشدا بیروباوەڕی چەپو ئاینی‌و لیبراڵی بووە هەوێنی بیرکردنەوەی ناوەندەکانی زانکۆکە وەکو ناوەندێکی ئامادە بۆ بەرەنگاری رژێمی شا رۆڵی بەرچاو بگێڕێ[794]. کە لەراستیدا رۆڵی زانکۆ لە سەرەتای شۆڕشی گەلانی ئێران رۆڵێکی چالاکو گرنگە.

٧٩٠- عەبدوڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی، ل٣٨٤.

٧٩١- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ئەنوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٤٧-٣٤٩)

٧٩٢- أمال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٢٠٠٣

٧٩٣- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (نەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل١٢-١٥)

٧٩٤- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (دونالد ولبر: ايران ماضيها و حاضرها، ص١٤-١٥)

لە سەرەتای ئەیلولی ساڵی ١٩٧٨ لە ڕۆژی هەینی ڕاپەڕینێکی گەورە لە تاران کرا، حکومەت بە توندو تیژی بەرەنگاری بۆوە، هەتا (٥٠٠) کەس کوژرا[٧٩٥]، ئەمە وەرچەرخانێك بوو لە ڕێڕەوی ئەو ڕاپەڕینە، لێرەوە ڕۆڵی خومەینی زیاتر بە دیارکەوت، جەماوەر لە دروشمەکانیان داوای ئازادیان دەکرد، لە دوای ئەو کارەساتەی تاران ڕێڕەوی ڕاپەڕینەکە گۆڕا بۆ مانگرتن، بەو هۆیەوە زانکۆو فەرمانگەو کارخانەو دامودەزگانی دەوڵەت لە کارکەوتن[٧٩٦]. سەرەڕای فراوانبوونی مانگرتن بۆ بازاڕو دوکاندارەکان، هەتا مانگرتن فراوان بوو بۆ ئەو کەرتانەی بۆ حکومەت کاریگەرن، وەکو کرێکارانی کارگەکانی نەوت، بانکەکانو ڕادیۆو تەلەفزیۆن[٧٩٧]

بۆ دامرکاندنەوەی ناڕەزاییەکان لە ١٩٧٨/١٢/٢٩ (شاپوور بەختیار)[٧٩٨] کرا بە سەرۆکی وەزیران، بەڵام مانگرتن گۆڕانی بە سەردا نەهات[٧٩٩]. حکومەتی تازە لەلایەن بەرەی ئۆپۆزسیونەوە قبوڵ نەکرا، شاپور بەختیار بە ناچاری وڵاتی بەجێهێشتو چووە فەرەنسا[٨٠٠].

٧٩٥- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٩٩

٧٩٦-هەمان سەرچاوە، ل٣٩٩

٧٩٧- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٦

٧٩٨- شاپور بەختیار: پێشتر ئەندامی بەرەی نیشتیمانی ئێرانی بووە بە سەرۆکایەتی (موسەدەق). یەکێك بووە لە بەرهەڵستکارانی شا، بە هاتنی سەرانی تازەی شۆڕش دڵخۆش نەبووە، دوایی ئێرانی بەجێهێشت. (الكيالي و الاخرون: الموسوعة السياسية، ج١/ ص٤٩٨-٤٩٩)

٧٩٩- أمال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٢٢٠" هەلی کەندی: فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستانو وڵاتانی جیهان، هەولێر ٢٠٠٥، ل٧١

٨٠٠- أمال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٢٢٠

لە ١٦ای کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٩ شا ئێرانی بە جێهێشت[٨٠١]، دیارە ئەوەش لە ژێرفشاری مانگرتندا، لە ١ی شوباتی ئەو ساڵە خومەینی گەڕایەوە ئێرانو روخانی یەکجاری شا راگەیەنرا[٨٠٢].

لەم وەرچەرخانەدا هەر زوو ئێران بە رەسمی پەیوەندی لەگەڵ ئیسرائیل پچڕاندو یاسر عەرەفات سەردانی تارانی کرد، لە مانگی شوباتەوە ئەوجا خۆپیشاندان بۆ پشتگیری لە رژێمی تازە، کە خومەینیو هاوەڵانی رێبەرایەتیان دەکرد دەستی پێکرد. هەر لەو مانگەدا (نعمەت الله النصیری) سەرۆکی ساواکو ژمارەیەك لە گەورە بەرپرسانی پێشووی سوپا لە لایەن شۆڕشگێرانەوە لە سێدارە دران. لە کۆتایی شوباتدا بە رەسمی رژێمی پاشایەتی هەڵوەشێنرایەوەو کۆماری ئیسلامی راگەیەنرا[٨٠٣]. ئەمە سەرەتای چەسپاندنی دەسەڵاتی تازە بوو، لێرەوە دۆستانی شا لە ئێرانو دەرەوە بێ ئومێدبوون، کە شا جارێکی دیکە ناگەڕێتەوە بۆ ئێران[٨٠٤].

یەکەم کابینەی حکومەتی دوای رۆیشتنی شا بە رەزامەندی خومەینی لە ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٩ز راگەیەنرا، کە حکومەتێکی کاتی بوو بە سەرۆکایەتی

٨٠١- جرجیس حسن: ترکیا في ستریجیة، ص١٧" ئەم ناونیشانە ئەلیکترۆنیە: www.aljazeera.net

٨٠٢- آمال السبکي: تاریخ ایران السیاسي، ص٢٢٠ " عەلی کەندی: فەرهەنگی رووداوەکانی، ل٧١" وەزارەتی رۆشنبیریو راگەیاندن، دەزگای رۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی، بۆچی رێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان عێراقو ئێراندا هەڵوەشایەوە؟، بغداد ١٩٨١، ل١١

٨٠٣- ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٣٣٢-٢٣٠

٨٠٤- دوای ئەوەی شا بە ناوی سەفەر ئێرانی بەجێهێشت چەند وڵاتێك گەڕار دوایی لە میسر نیشتەجێ بوو، هەتا لە ٢٧ای تەموزی ساڵی ١٩٨٠ بە نەخۆشی شێرپەنجە مرد. بڕوانە: ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٣٣٢

(مەهدی بازرگان)[٨٠٥]، بازرگان زیاتر لە لیبراڵە میانەڕەوەکانەوە نزیک بووە، زۆربەی کابینەی وەزارەتەکەی لە کەسانی لیبراڵ‌و عەلمانی پێکهاتبوو، بەڵام ئەو حاڵەتە درێژەی نەکێشا، حکومەتی بازرگانیش کەوت، خومەینی‌و هاوەڵانی لە یەکەم هەنگاویاندا کەوتنە بە هێزکردنی دامەزراوەی ئایینی‌و بە دەستهێنانی هاوسۆزی جەماوەر، حکومەتێکی دیکە بە سەرۆکایەتی (بەنی سەدر)[٨٠٦] پێک هات، بەڵام ئەو حکومەتەش لە بەرانبەر رەوتی خومەینی‌و هاوبیرانی لاوازبووە، هێندەی نەبرد لە سەر شێوەی بەڕێوبردنی حکومەت ناکۆکی کەوتە نێوان خومەینی‌و بەنی سەدر[٨٠٧].

وەکو دەردەکەوێ لە کوردستان ئەو کوتوبەندانەی لە سەر خنکاندنی شۆڕش لە ئازاری ساڵی ١٩٧٥ یەکیانگرتبۆوە، لە پێشەوەیان رێککەوتنی عێراق‌و ئێران بە روخانی رژێمی شا نەما، رژێمی شا کە لایەنێکی سەرەکی پیلاندارێژەری دژ بە سەرهەڵدانەوەی بزاڤی سیاسی‌و چەکداری بووە لە کوردستان نەما، ، شا لەو بارەیەوە

٨٠٥- مەهدی بازرگان: پێشتر لە نزیکەکانی بەرەی نیشتیمانی ئێرانی بووە بە سەرۆکایەتی موسەدق، لە ژمارەیەک رێکخراوی مەدەنی رۆڵی هەبووە، لەگەڵ هەندێ لە پارتە بەرهەڵستکارەکانی دژ بە شا کاری کردووە، دوای روخانی شا بە فەرمانی خومەینی یەکەم کابینەی حکومەتی لە سەردەمی کۆماری پێك هێنا. بڕوانە: (ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٢٤١" الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٥/ ص٢٧٤" هۆشمەند عەلی مەحمود: عەبدولرەحمان قاسملو ، ل٦٠)

٨٠٦- بەنی سەدر: بە ئەخشەدلڕێژەری راستەقینەی شۆڕشی ئێرانی دەژمێردرێ، نیزیک بووە لە خومەینیەوە، بووە بەراوێژکاری مەهدی بازرگان بۆ کاروباری ئابووری، خاوەنی بیرۆکەی پێکهێنانی پاسەوانی شۆڕش‌و بە ئیمام دانانی خومەینی‌و پچڕینی پەیوەندی لەگەڵ ئەمریکا بووە، لە تشرینی دووەمی ١٩٧٩ کرایە سەرۆکی حکومەت دەیویست ئوێنەرایەتی باڵی میانەڕەوی شۆڕی ئیسلامی بکات، لەوەدا سەرنەکەوتو وازی هێناو وڵاتی بەجێهێشت. بڕوانە: (دوناڵد ولبر: ایران ماضیها و حاضرها، ص٨، ٣١-٣٢ فاضل رسول: العراق- ایران، ٥١)

٨٠٧- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (أمال السبكي: تأريخ ایران السیاسي، ص٢٣٩-٢٤٦)

دژسیەی مێژوویەکی رەشی لە هزری شەقامی کوردستاندا هەبووە[٨٠٨]. لێرەوە ئاسۆ روونیەك بۆ بزاڤی کورد بەدیارکەوت، چونکە ئەمە سەرەتایەك بوو بۆ پوچەڵبوونەوەی مادەکانی رێککەوتننامەی جەزائیر

لەگەڵ ئەوەدا دوای روخانی رژێمی شا پارتو رێکخراوەکانی کوردستان گەشەیان کرد، هێزی (پ‌م) زیاتر بوو، چالاکی سیاسیو راگەیاندن زیادی کرد، ئەندامو لایەنگری بزاڤی سیاسی کوردستان رووی لە زیادی کرد[٨٠٩].

لەو چوار ساڵەی عێراقو ئێران تەبا بوون، هەردوو وڵات گرفتی ئۆپۆزسیونیان هەبووە، زۆر بە هەستیاریو هاریکاری مامەڵەیان لەگەڵ ئەو مەسەلەیەدا کردووە، بۆ پاراستنی پەیوەندیەکانیان گەمارۆی ئۆپۆزسیونی بەرانبەر یەکتریان دابوو[٨١٠]، بۆیە لە هەموو روویەکەوە روخانی شا وەرچەرخانێکی گەورە بووە لە پەیوەندیەکانی عێراقو ئێران، سروشتی رژێمی تازە لەگەڵ رژێمی شا تەواو جیاواز بوو، بۆیە شێرازەی پەیوەندیەکان تێکچوو.

لە سەرەتاوە حکومەتی عێراقی بە چاوی گومانەوە دەیڕوانیە سەرانی ئۆپۆزسیونی دژ بە شاو پێشوازی ئەو گۆڕانکاریانەی نەکرد[٨١١]، دەکرێ مەترسی هەبووبێ لە تێکچوونی رێککەوتنی نێوان هەردوو حکومەت.

لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٨ەوە لە پاریس وەفدی سەرکردایەتی (ی.ن.ك) سەردانی خومەینیان کردبوو[٨١٢]، لەگەڵ گەڕانەوەی خومەینی بۆ ئێران جارێکی دیکە

٨٠٨- بڕوانە: بەشی یەکەمی ئەم توێژینەوەیە.

٨٠٩- بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: (فاتیح رسول: بنچینەی مێژووی بیرکەی چەپ، ل٣٦٠-٣٦١)

٨١٠- نەوشیروان مستەفا: لە کەناری دانوبەوە، ل٣٥٠

٨١١- ترب: صفحات من تاریخ، ص٢٩٢° حامید محمود عیسی: القضیة الکردیة، ص٣٩٦

له تاران سەردانیان کرد، لەوێوە پەیوەندی نێوان (ی.ن.ك) و ڕژێمی تازە دروست بوو[813].

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە لە سەرەتای ڕووداوەکانی ئێرانەوە ویستوویانە بە قازانجی بزاڤی کوردستانی عێراق سوودی لێوەرگرن.

لە بەرانبەردا (پ.د.ك)یش پێشوازی لە ڕوخانی ڕژێمی شا کرد، لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٨ دوو لە ئەندامانی بەرپرسی خۆی ناردە پاریس بۆ دیداری خومەینی، لەو کۆبوونەوەیەکدا تەواوتوێ هاریکاری یەکتریان کرد بوو[814]. مستەفا بارزانی بە بۆنەی سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێران بروسکەی پیرۆزبایی ناردە بۆ خومەینی، لەو بروسکەیەدا سەرەڕای دەبڕینی ئیگەرانی لەبەرانبەر ڕژێمی پێشوو، هیواو ئومێدی زۆری لە سەر ئایندەی دەسەڵاتی تازە هەڵچنیبوو[815]، لە دوای گەڕانەوەی خومەینی وەفدی (پ.د.ك) سەردانی خومەینیان کرد لە ئێران[816]. ئەوکات (پ.د.ك) زیاتر لە (ی.ن.ك) و هێزە سیاسیەکانی دیکە کەرەستەکانی خەباتی سیاسی و چەکداری کەوتبووە ژێردەسەڵاتی حکومەتی ئێران، چونکە ئەو پەناهەندانەی لە ئێران مابوونەوە زیاتر کەرەستەی خەباتی (پ.د.ك) بوون.

لە کاتی هێنانەوەی لاشەی مستەفا بارزانی کوردستانی ئێران بۆ شاری (شنۆ)، لەگەڵ ئەوەشدا ڕژێمی تازە لە سەرەتای دەسەڵاتی بوو، بایەخی بە مەراسیمی

٨١٢- الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٨٧

٨١٣- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٢٢

٨١٤- البديل الثوري في الحركة التحريرية الكردية، ب م،١٩٨١، ص٢٦

٨١٥-بڕوانە: دەقی نامەی ناوبراو لە بەلگەنامەی ژمارە (١٢).

٨١٦- الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٣

ناشتنەکەیدا[817]. هەر لەو روانگەیەوە بۆ پەناهەندەکان رەخسا بەشداری لە خەباتی سیاسیو چەکداری بکەن.

لە سەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٧٩ (پ.د.ك) کۆنگرەی نۆیەمی خۆی گرتدا[818]، سەرۆکی تازەی هەڵبژارد، راپۆرتی سیاسیو سەربازی پەسندکردو سەرکردایەتی تازەی هەڵبژارد[819]. لە بڕیارەکانی کۆنگرەو بەیاننامەی کۆتایی کۆنگرەدا داوا لە حکومەتی ئێران کردووە رێککەوتننامەی جەزائیر هەڵبوەشێنێتەوە[820]، لە راپۆرتی سیاسیو عەسکەری کۆنگرەی نۆدا هاتووە: ((گومان لەوەدا نییە کە سەرکەوتنی گەلانی ئێران بە سەر رژێمی شادا سەرکەوتنی گەورەیە بۆ گەلی کوردو هەموو گەلانی ژێردەست لە جیهاندا...))[821]. حکومەتی کۆماری ئیسلامی ئێران لە پشتیوانی کردنی هێزە بەرهەڵستکارەکانی کورد لە کوردستانی عێراق حیسابی بۆ رێککەوتننامەی جەزائیر نەکرد، لە بەرانبەردا حکومەتی عێراقیش هەمان هەنگاوی هەڵگرت، کەچی حکومەتی ئێران بە رەسمی رێککەوتننامەکەی هەڵنەوەشاندەوە.

٨١٧- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: البارزاني: البارزاني والحركة، ج٣/ص ٤٢٢

٨١٨- حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص١٥٨

٨١٩- بۆ ئەدەبیاتی کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە راپۆرتی سیاسیو عەسکەری، بڕیارەکانی کۆنگرە، بەلاغی کۆتایی بڕوانە: (حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص٣٧١-٤٠٤)

٨٢٠- بڕوانە: بڕیارە سیاسیەکانی کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە تشرینی دووەمی ١٩٧٩، لە کتێبی (حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص٣٩٠)

٨٢١- بڕوانە: راپۆرتی سیاسیو عەسکەریو تەنزیمی سەرۆکی پارتی (مسعود بارزانی) بۆ کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە سەرەتای تشرینی دووەم ١٩٧٩. بەلاغی کۆتایی هاتنی کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) —عێراق. لە کتێبی (حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ص٣٨١، ٤٠٠)

بە بۆچوونی بەرپرسانی ئێرانی (ی.ن.ك) حیزبێکی چەپەو لە رووی ئایدۆلۆژیەوە ناکۆکیان لەگەڵیدا هەیە[822]، بەڵام زیادبوونی ناکۆکیەکانی عێراق‌و ئێران‌و بەرژەوەندیان لە هاریکاری بەرهەڵستکارانی لەوە گەورەتر بوو حیساب لە سەر ئەو خاڵانە بکەن، لەگەڵ لایەنە چەپو لیبراڵەکانی ئێران‌و پارت‌و رێکخراوە کوردیەکانی کوردستانی ئێران دەکرد کەوتبوونە شەڕی ئایدۆلۆژی.

لە ئابی ۱۹۷۹ جەلال تاڵەبانی سەردانی تارانی کرد، چاوی بە خومەینی‌و زۆربەی بەرپرسانی ئێرانی کەوت، داوای لێکردبوون بە پارەو چەك‌و تەقەمەنی‌و ئازوقە یارمەتیان بدەن‌و رێگە بدەن بە هێنانی چەك‌و تفاقی جەنگی لە سوریا، لەگەڵ کارئاسانی هاتوچۆ بە ناو خاکی ئێران‌و چارەسەری بریندارەکان لە نەخۆشخانەکانی ئێران، ئێران بەشێك لە داواکاریەکانی قبوڵکرد[823].

لە چوارچێوەی ئەو دەرفەتە تازەی دوای روخانی رژێمی تازە، الخرصان دەنوسێت: ((بە روخانی شا لە ۱۱/۲/۱۹۷۹ (ی.ن.ك) متمانەی بە خۆی بە هێز کرد، ئەو هاریکاریە قورسەی لە سەر شان لاچوو، کە پێشتر لە نێوان سەرۆکی ئەرکانی سوپای عێراقی‌و ئێرانیدا هەبوو بۆ لە ناوبردنی ئەوان))[824]. (ی.ن.ك) لە رووی کەرەستەی راگەیاندنیشەوە بوژایەوە، ئامێرێکی رادیۆی لە دەرەوە هێناو لە ۲۱/۳/ ۱۹۷۹ خستیەگەڕ[825]، بە ناوی رادیۆی دەنگی (شۆڕشی عێراق)[826].

۸۲۲- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل۱۵۸.

۸۲۳- هەمان سەرچاوە، ل۱۱۲

۸۲٤- التیارات السیاسیة، ص۲۸۷

۸۲٥- المصدر نفسه، ص۲۸٦

لەبەرانبەردا (پ د ك)یش چالاکیە سەربازیەکانی خۆی چڕ کردەوە دژی سوپای عێراقی[٨٢٧]. گەرچی ئەو چالاکیانە لە سنووریکی بەرتەسك دابووە، چونکە ئەوکات بە هۆی شەری نێوان (پ د ك)و (ی ن ك) پێشمەرگەکانی (پ د ك) لە زۆرینەی سنووری کوردستانی عێراق دابرابوون.

حیزبی بەعس لەو قۆناغە هەستیارەدا لە جیاتی پەیوەندیەکانی لەگەڵ (حشع) پەرەپێبدات بە پێچەوانەوە شاڵاوەکانی تەنگپێهەڵچنینی بۆ سەر ئەوان چڕکردەوە، هەتا لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٩ لە ژێر ئەو گوشارەدا لە (بەرە) کشایەوە[٨٢٨]، بۆ روخانی دەسەڵاتی بەعس چووە شاخ و بڕیاری بەشداریکردنی شۆرشی چەکداریدا[٨٢٩].

جەمال نەبەز دەڵێ: ((... سەدام حوسێن بۆی بە دەرکەوت دوژمنە هەرە گەورەکەی واتە خومەینی دێتە سەرکار، ئەوجا ویستی لە کۆمۆنیستەکان نزیك بێتەوە، داوای لێکردن... بەلام نەگەیشتنە ئەنجام))[٨٣٠]، لە رووی بابەتیەوە لە راستییەوە نزیکە، بەلام وەکو ئاماژە هەیە حیزبی بەعس لەو کاتە قورسایی پەیوەندییەکانی و گرێبەستی کرینی کەرەستەی جەنگی لە سەر سۆڤیەت نەمابوو، جەختی زیاتری لە سەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو فەرەنساو ئەڵمانیاو بەرازیل و ئیتالیا بوو،[٨٣١]، کاتی خۆی

٨٢٦- ئاماژە هەیە بەرە لە دوای کۆبوونەوەی رەفدی (تودع) لەگەڵ سەرکردایەتی (ی ن ك)، بە هاریەشی گەیشتوونەتە ئەو بڕیارەی کە دەبێت بە ناوی (شۆرشی عێراق)ەوە بەخش بکرێ. بروانە: - (الحرصان: التيارات السياسية ، ص٢٨٧)

٨٢٧- البديل الثوري في الحركة التحريرية الكردية، ص٢٩

٨٢٨- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل٣٠-٣١

٨٢٩- فاتیح رسول: لە ناو کاروانێکی دوورو درێژدا، ل٢٢٨" نەوشیروان مستەفا پەنجەکان، ل٣٠-٣١.

٨٣٠- ئیدۆلۆژیای هوردە بورژوای، ل٥١-٥٢.

٨٣١- ماریون وبتر سلوجت، العراق الحديث، ص٢٤٤-٢٥٦

هاوپەیمانیەتی لەگەڵ (حشع) رەهەندێکی دەرەکی هەبووە زیاتر لەوەی رەهەندێکی ناوخۆیی هەبێت، بەشێك بووە لە رازیکردنی یەکیەتی سۆڤیەت و وەکو چاودێرێکی سیاسی روونی دەکاتەوە، کە عێراق لە واژۆکردنی رێککەوتننامەی جەزائیر راوێژی بە سۆڤیەت نەکردو ئەو رێککەوتنە بۆ ئەویش جێی سەرسوڕمان بووە[٨٣٢].

لە خۆبایی بوونێکی دیکەی حکومەتی عێراقی ئەوە بووە لەو کاتە ناسکەدا و لە مانگی مایسی ساڵی ١٩٨٠ رەگەزنامەی لە کوردە فەیلیەکان وەرگرتەوە و وەزیری ناوخۆی راسپارد بە زوویی لە عێراق دەریان بکات[٨٣٣].

رێبەرانی شیعە لە عێراق لە نوێژی هەینی و بۆنە ئاینیەکانیاندا هێرشیان دەکردە سەر دەسەڵاتی بەعس، لە بەرانبەردا حکومەت کەوتە شاڵاوێکی بەرفراوانی راوەدوونان و گرتنیان، هەتا (موحەمەد باقر سەدر)[٨٣٤] زانای ناوداری ئەوانی گرت و لە سێدارەیدا، بەمەش نارەزایی گەورەی لە ناو شیعەکانی عێراق و جیهان دروست کرد،

٨٣٢- ایوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى، ص٣٤٤

٨٣٣-بە بڕیاری ژمارە (٦٦٦) لە ٧/٥/١٩٨٠، حکومەتی عێراقی ئاوارانی دڵسۆز نەبوون بۆ عێراقی دابوونە پاڵ. بڕوانە: (کازم حەبیب: مەینەتی کوردە فەیلیەکانی عێراق، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ٢٣، پاییزی ٢٠٠٢، ل١٠٤-١١٤" ماریون فاروق سلوغلت، بیتر سلوغلت، من الثورة الى الدكتاتورية العراق منذ ١٩٥٨، ص٣٣٧-٣٣٨)

٨٣٤- موحەمەد باقر سەدر: لە ساڵی ١٩٣٥ لە کازمیەی بەغدا لە دایك بووە، لە مەرجەعیە باڵاکانی شیعەی عێراق بووە، رۆڵی هەبووە لە زۆربەی ئەو چالاکیانەی ئیسلامیەکان لە ساڵانی پەنجاکان ئەنجامیان داوە، چەند جار گیراوە، خاوەنی ٢٥ کتێبە لێکۆڵینەوەی فیقهی و فیکری و ئابووری و سیاسی بووە، لە ٥ی نیسانی١٩٨٠ حکومەتی عێراق لە سێدارەی دا. بڕوانە: الخرصان: حزب الدعوة الاسلامية، ص٧٠-٧٣

بەڵام بەعس بەتوندی بەرەنگاری هەموو ناڕەزاییەکانی شیعە بۆوە[٨٣٥]، پێناچێ حکومەتی عێراق لە سەرەتاوە هەستی بەو کاریگەرییە گەورەیە کردبێ بە سەر شیعەکانی عێراق، وەکو سەرچاوەیەك ئاماژەی پێدەکات موحەمەد باقر سەدر بە بۆنەی سەرکەوتنی گەلانی ئێرانەوە بە ئاشکرا پیرۆزبایی لە خومەینی کرد[٨٣٦]، پێدەچێ ئەمەش بۆ حکومەتی عێراق چاوەڕوانکراو نەبووبێ.

ئەو بارودۆخی گونجاوە بۆ بزاڤی سیاسی کوردستان هاتە ئاراوە، بەڵام وەکو بەشداربوویەکی رووداوەکانی ئەوکات دەنووسێ: ((ئەگەر هەموو رێکخراوە کوردییەکانی عێراق لای ئێرانییەکان دژی یەکتر قسەیان نەکردبایەو نهێنییەکانی یەکتریان بۆ ئێران ئاشکرا نەکردایە، بەدەنگێکی یەکگرتوو داواکانی خۆیان بخستایە بەردەمیان، بێگومان رێزی کوردی عێراق زیاتر دەبوو، لەوانەیش بوو زۆری داواکانیان کە بریتی بوو لە پشتیوانی سیاسیو یارمەتیدانی مادی دژی بەعس جێبەجێ بکرایە..))[٨٣٧].

هێرشەکانی حکومەتی ئێرانی بۆ دووبارە کۆنترۆڵکردنەوەی کوردستانی ئێران، ناکۆکی زیاتری خستە ناو (ی.ن.ك)و (پ.د.ك) بەوەی یەکەمیان پشتگیری (حدکا)و دووەمیان پشتگیری حکومەتی ئێرانی کرد، زیاتر ناکۆکیەکانیان قووڵبۆوە[٨٣٨].

٨٣٥- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (تریب: صفحات من تأریخ العراق، ص٢٩٢-٢٩٣؛ ێنتیار: ێتنۆنەتەوایەتی کوردی، ل٢٦٩-٢٧٠)

٨٣٦- صلاح الخرصان: حزب الدعوة الاسلامية، ص٢٥٩-٢٦١

٨٣٧- نەوشیروان: پەنجەکان، ل٢٣.

٨٣٨-بڕوانە: (نەوشیروان: پەنجەکان، ل٢٢-٢٣؛ الخرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٤؛ هۆشمەند عەلی مەحمود: عەبدولرەحمان قاسملوو ، ل١٠٥)

لەلایەکی دیکەوە سەرەڕای دوو لەتبوونی (ی.ن.ك) بە جیابوونەوەی (حسك) لە بەهاری ۱۹۷۹و یەکەم کۆنگرەی خۆیان بەست[۸۳۹]. هەر لە پایزی ۱۹۷۹ (پ.د.ك) کۆنگرەی نۆیەمی خۆی بەست، لەو کۆنگرەیەدا بەشێکی لێ جیابۆوە[۸٤۰]، بۆشاییان لەو پارتە دروست کرد[۸٤۱]، پێیان وابوو ئەو کۆنگرە کۆبوونەوەیەکی بەرفراوانی پەناهەندەکانی ئێران بووە نەك کۆنگرەو لە ئاستی ڕووداوەکاندا نەبووە[۸٤۲]، هەتا دواتر ئەوانە پارتێکی نوێیان ڕاگەیاند[۸٤۳].

سەرەڕای هەڵگیرسانی شەڕی نێوان (ی.ن.ك)و (حسك)، هەر لە پایزی ۱۹۷۹ (حسك) بە تەنیا لەگەڵ حکومەتی عێراق کەوتە گفتوگۆ[۸٤٤]. پێدەچوو حکومەتی لەو گفتوگۆیەدا وستبێتی ئەو حیزبە لە ئەوانی دیکە دابڕێ، چونکە نیشانەکانی ناکۆکی هەردوو حکومەتی ئێران‌و عێراق تا دەهات قوڵتردەبۆوە.

ناکرێ ئەو هەنگاوانە نادیدە بگیرێ، کە حکومەتی بەعس هاوپشتوویەتی لە پێناو بەهێزکردنی دەسەڵات، هەنگاوەکانی عێراق لە ئاستی عەرەبی‌و نێو دەوڵەتی ئەوە بەدەردەخەن، کە عێراق ویستوویەتی قەرەبووی بێهێزی ڕابردووی بکاتەوە، لە ئاستی

۸۳۹- برونسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، ل٦٠؛ الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٨

۸٤۰- بڕوانە: (برونسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، ل٦٠؛ الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٥٨

۸٤۱- الحرصان: التيارات السياسي، ص٢٥٨؛ علي سنجاري: الحركة التحررية الكردية، ص٦٣

۸٤۲- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (البديل في الحركة التحررية الكردية، ص٣٢)

۸٤۳-(سامی عەبدوڕەحمان، نوری شاویس، ڕوویا ساڵح ساعاتی، ئازاد خەفاف، کەریم سنجاری،..هتد.) هەندێکیان گەڕانەوە ناو "پ.د.ك" بەڵام ئەوانی دیکە (پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان)یان دامەزراند. بڕوانە: الحرصان: التيارات السياسية، ص٢٨٤

۸٤٤- نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٢٨-١٣٩؛ دیداری توێژەر لەگەڵ بەڕێز قادر عەزیز لە٢٠٠٦/٩/٧ لە سلێمانی.

ناوخۆ لە هەوڵی دروستکردنی پێگەیەکی بەهێز دابوو، ناکۆکیە عەرەبیەکانی دەقۆزتەوە بۆ بەهێزکردنی پێگەی عێراق، لە سەر ئاستی ناوخۆش زیاتر بەرەو دیکتاتۆریەت هەنگاوی دەنا، شاڵاوەکانی بەعەرەبکردنی چڕتر دەکردەوە[٨٤٥]، بەعس وەکو حیزبی سەرکردە (حزب القائد) بەسەر هەموو هەنگاوێکی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریو فەرهەنگی وڵات بەرجەستە دەکرد.

لە ١٥ی نیسانی ساڵی ١٩٧٥ (رێککەوتننامەی هاریکاری بۆ بەکارهێنانی ئاشتیانەی وزەی ناوکی) لە نێوان سۆڤیەتو عێراق واژۆکرا[٨٤٦]، لەپاڵ ئەو پەیوەندیەدا راستەوخۆ دوای رێککەوتننامەی جەزائیر لە ساڵانی ١٩٧٦و ١٩٧٧ عێراق لە سەرقاڵی گرنیەستی کڕینی کەرەستەی جەنگی فڕۆکەو دەبابەو زرێپۆشو پاپۆڕی جەنگی پێشکەوتوو بووە لەگەڵ فەرەنساو بەرازیلو ئیتالیا[٨٤٧]، لە نیسانی ساڵی ١٩٧٨ رێککەوتنی ئاسایشی.لەگەڵ تورکیا مۆرکرد، بە پێی ئەو رێککەوتننامەیە تورکیا بۆی هەبووە بۆ راوەدوونانی شۆڕشگێڕانی کورد سنووری عێراق ببەزێنێت[٨٤٨]، دەکرێ ئەو هەنگاوانەشی سەرئەنجامی ئەو ئاساییکردنەوە بێ لەگەڵ وڵاتانی رۆژاوا.

حکومەتی عێراق زۆر بە پەلە ئیدانەی سەردانی ساداتی کرد بۆ ئیسرائیل، پەیوەندی دیبلۆماسی لەگەڵ میسر پچڕاند، بەوە نەوەستا لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٨سەرکردە عەرەبەکانی بۆ کۆبوونەوەی لوتکە بانگردە بەغدا، لە شوباتی

٨٤٥- سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان ، ل٦٠ نوري الطالباني: منطقة كركوك، ص٦٠

٨٤٦- الوقائع العراقية، عدد (٢٤٨٦) في ١٩٧٥/٨/٢٥.

٨٤٧- ماريون ربتر سلوجت، العراق الحديث ص٢٥٦،٢٤٤

٨٤٨- مەکدوال: مێژووی هاوچەرخی کورد، ل٥٧١

ساڵی ١٩٨٠ دووباره کۆبوونەوەی لوتکە لە بەغدا بەسترا، وای لێهات حکومەتی عێراق خۆی بە خەمخۆری عەرەبەکان نیشان بدا[٨٤٩]. لە وتاری یادی دامەزراندنی سوپای عێراقدا سەدام حوسێن هێرشی کردە سەر ڕێککەوتننامەی (کامپ دیڤد)[٨٥٠] و ئەنوەر سادات ، گوایە ئێران ئەو دەرفەتەی قۆستبێتەوە بۆ دژایەتی عەرەب، عێراقیش هەر لە بەر ئەوە بووە سازشی بۆ شای ئێران کردووە[٨٥١]، هەتا کار گەیشتە ئەوەی لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٩ لە کۆنگرەی عەرەبیدا بڕیار بدرێت بەرەیەکی دژی سادات پێک بێت، هەروەها بۆ گۆشەگیرکردنی میسر لە کۆمەڵگای عەرەبی بڕیاریاندا بارەگای کۆمکاری عەرەبی لە میسرەوە بگوازرێتەوە بۆ تونس[٨٥٢].

سەدام حوسێن لە هەموو پۆستە حیزبیو حکومیەکان کە جێگری دووەمی سەرۆکی عێراق بووە، بەڵام بە کردەوە کەسی یەکەمی بە دەسەڵاتی عێراق بووە، لە ١٦ی تەمموزی ساڵی ١٩٧٩ ئەحمەد حەسەن بەکر بە ڕەسمی دەستی لەکارکێشایەوە، لە ماوەی چەند سەعاتێک سەدام حوسێن بە ڕەسمی بووە سەرۆک کۆمارو سەرۆکی

٨٤٩- بۆ زانیاری زیاتر لەوبارەیەوە بڕوانە: (ترب: صفحات من تأريخ، ص٢٩١ -٣٠٤

٨٥٠- کامپ دیڤد: لە ١٨ی ئەیلولی ١٩٧٨ بە سەرپەرشتی جیمی کارتەر سەرۆکی ئەمریکا لە نێوان ئەنوەر ساداتو میناحم بیگن سەرۆکی ئیسرائیل بە مەبەستی ئاشتی نێوان عەرەبو ئیسرائیل لە شاری کامپ دیڤد لە ئەمریکا واژۆکرا، ناڕەزایی گەورەی لە شەقامی عەرەبیدا دروست کرد، عێراق ئەو نیگەرانیەی قۆزتەوە، خێرا داوای بەستنی کۆبوونەوەی لوتکەی کۆمکاری عەرەبی کرد. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (الكيالي و الاخرون: موسوعة السياسية، ج٥/ ص٢٥-٥٥، ج٧/ ص٥٦١ ـ ٦٠٤)

٨٥١- بڕوانە : ڕاپۆرتی ناوەندی نزیەم کۆنگرەی هەرێمانە، ل٣٢٤" ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە (٥٠٩)ی ١٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٠

٨٥٢- ماریون ربتر سلوجت، العراق الحديث، ص٢٨٢.

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش[٨٥٣]، دوای ئەوە هەمووی دەسەڵاتەکانی لە بندەستی حیزبەکەی زیاتر کورت کردەوە، خۆی وەکو ئیمپراتۆریەتێکی ترس بەسەر حیزبو حکومەتەوە بەدیارخست، بە بیانووی پیلاندانان لە دژی ئەو لە کۆبوونەوەی هەرێمایەتی حیزبیو ئەنجومەنی وەزیراندا بڕیاری لە سێدارەدانی ژمارەیەك لە ئەندامە سەرکردەکانی حیزبەکەیدا[٨٥٤]. سیاسەتی ترساندنو تۆقاندنی بە هەموو عێراقدا بڵاوکردەوە، سەپاندنی فیکری بەعسو باڵادەستی سەدام حوسێن هەموو وڵاتی گرتەوە، بە هەڵگرتنی دروشمی: ((عێراقیەکان ئەگەر بەعسیش نەبن هەر بەعسین))[٨٥٥]، بۆشای بۆ رای جیاواز نەهێشتەوە، دەستوور یاسار سیستەمی حوکمڕانی هەمووی بەستەوە بە نەتەوەی زۆرینەوەو لەوێشەوە بۆ حیزبی بەعسو دواجار بۆ تاك سەرکردە[٨٥٦]. بنکەیەکی پتەوی لە لایەنگرانی دروستکرد، هەتا لەو ڕێگەیەوە کاریزمایی ئەو بپارێزێت[٨٥٧].

سەدام بەردەوام گوتاری عێراقی دەگوازێتەوە بۆ ئاستی نیشتمانی عەرەبی، عێراقی بە پاسەوانی دەسپاکی خاکی عەرەب ناودەبرد، نەیدەویست نیشانی بدات، کە ئێران بە تەنیا گرفتی لەگەڵ عێراقدا هەیە، بەڵکو لەگەڵ هەموو عەرەب هەیەتی، ئایندەی

٨٥٣- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ترب: صفحات من تاريخ، ص٢٩٤" عەلی کەندی: فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستان، ل١٧" ماريون فاروق سلوغلت، بيتر سلوغلت: من الثورة الى الدكتاتورية العراق منذ ١٩٥٨، ص٢٧٧)

٨٥٤- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (ترب: صفحات من تاريخ، ص٢٩١-٢٩٤" كاظم حبيب: لمحات من نضال حركة التحرر، ص٥٠٥-٥١٠" ماريون فاروق سلوغلت، بيتر سلوغلت: من الثورة، ص٢٧٨)

٨٥٥- (العراقيون بعثيون و ان لم ينتموا) بڕوانە: كاظم حبيب: الاستبداد و القسوة في العراق، ص٢٣٤

٨٥٦- المصدر نفسه.

٨٥٧- ترب: صفحات من تاريخ، ص٣٠١

پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران بەستبۆوە بە پەیوەندی حکومەتی ئێرانی بە عەرەب[٨٥٨]، لەو روانگەوە خۆی کردبووە پارێزەری ئاسایشی کەنداو[٨٥٩]، رژێمی خومەینی لە ئێران وەکو مەترسی لە سەر وڵاتانی کەنداو دەناساند، مەترسییەکانی ئێرانی بۆ سەر عێراق دەیگواستەوە بۆ مەترسی بۆ سەر وڵاتانی کەندا[٨٦٠]، تۆبالی سازشی رێککەوتننامەی جەزائیری بەستبۆوە بە قوربانیدان لە پێناو عەرەب[٨٦١]. سازشی بۆ ئێران پەیوەستکردبوو بە خەبات لە پێناو فەلەستین و خۆیەکلایی بوونەوەی عێراق بۆ بەرەی عەرەب -ئیسرائیل[٨٦٢]، پاشان گوتاری سیاسی لە عێراق بە ئاقارێکدا رۆیشت ئاسایشی عێراق وەکو ئاسایشی ناسیونالستی نەتەوەیەك بەدەربکەوێ، کە بێجگە لە عەرەب هیچ نەتەوەو پێکهاتنێکی دیکە لە عێراقدا ناژی[٨٦٣].

لە سەر ئاستی سەربازی و خۆپڕچەککردن، حکومەتی عێراقی هەنگاوی گەورەی هاویشت، ژمارەی سوپای بە چەند بەرانبەر زیاد کرد، لە ناو سوپاشدا دامەزراوەی

٨٥٨-بڕوانە: (صباح سليمان: اضواء على الحرب، ١٣-١٤" رۆژنامەی هاوکاری ژ(٥٠٩)ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٠و ژ(٥١٣)ی ١٩٨٠/٢/٨)

٨٥٩- تربب: صفحات من تأريخ ص٣٠٥" برزان التكريتي، الصراع الدولي في، ص١٣٧-١٤٠" العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢٦

٨٦٠- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢٦-٢٢٨.

٨٦١- ئەلیاس فرح: لە دوای هەڵوەشاندنەوەی رێککەوتننامەی جەزائیرو ساڵی یەکەمی شەڕی عێراق و ئێران دەنووسێت: (شەڕی ١٩٨٠ شەرێکی نەتەوەیی رزگاری بەرجەستە کردووە، کێشەی فەلەستین سەرەڕای ئەوەی لە رووی جوگرافیەوە لێی دوورە، بەڵام شوێنی گرنگی هەیە، چونکە شەڕێکی نەتەوایەتییەو بەتەواوی لە بەرەنگاربوونەوەی فاشیەتدا خۆی دەبینێتەوە...) بڕوانە: (الياس فرح: معركة العرب القومية على الحدود الشرقية، بيروت، ١٩٨١.ص١٩)

٨٦٢- المصدر نفسه، ص٢١٩.

٨٦٣- بڕوانە: (فاضل البراك، استراتيجية الامن القومي "آراء و افكار"، بغداد. ١٩٨٧، ص١٩٩-٢٣١)

بەعسی بەهێز کرد[٨٦٤]، مەبەستی لەوەدا ڕێگرتن بووە لە هەر هەوڵێکی کوردەتا دژی حیزبی بەعس، تەنانەت ئاماژە هەیە لە مانگی نیسانی ١٩٨٠ەوە ڕێنومایی بە سوپا داوە خۆی بۆ لێدانی ئێران ئامادە بکات[٨٦٥].

هەر لەو ماوەیەدا ئاستی ئابووری عێراق بەرزبوو، ئەمەش لە ئاکامی زیادەی ناردنە دەرەوەی نەوت و بەروبومی دیکەی کشتوکاڵی بووە، کە جێی بایەخی حکومەتی عێراق بووە[٨٦٦].

سەرکردەکانی شۆڕشی ئیسلامی ئێرانی دژایەتی و هێرشکردنە سەر بلۆکی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایان وەکو بیروبارەوەری ئاینی دانابوو، بەجۆرێ کە جێگای سازش نەبێ[٨٦٧]، حکومەتی عێراقیش ئەو هێرشەیان بۆ سەر دوو بلۆکبەندی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا قۆزتەوە بۆ دروستکردنی پشتیوانی، سەرەڕای لێداوانی بەرپرسانی ئێرانی، کە وڵاتانی کەنداوی ترساند، پێیان وابووە زوو یان درەنگ دەکەونە بەر شاڵاوی ئێران، لەبەرانبەریشدا ئەو حاڵەتە بۆ ئەمریکا چاوەڕوان نەکراو بووە[٨٦٨]، شۆڕشی ئێران

٨٦٤- ئەلیوت عیسا: خوێندنەوەی بەعس، ل١٠٧-١٠٨، سەرەڕای سوپای ئیزامی حکومەتی عێراق لە ساڵی ١٩٧٦ەوە تەشکیلەیەکی تریشی دامەزراند بە ناوی سوپای بەرگری (جیش الشعبي)، کە بەر لە هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر ژمارەیان گەیشتە ٧٥ هەزار جەنگاوەر. بڕوانە: (ماریون ڕیتر سلوجت: العراق الحديث، ص٢٥٨-٢٥٩)

٨٦٥- ئینتیسار: لێتوێژنەوەی ئایەتی کوردی، ل٢٧٢-٢٧٣.

٨٦٦- بۆ زیاتر زانیاری لەو بارەوە بڕوانە: ماریون فاروق سلوغلت، بیتر سلوغلت: من الثورة الى، ص٢٣٩-٢٤٢

٨٦٧- ولید عبدالناصر: ایران دراسة عن الثورة و الدولة، القاهرة، ١٩٩٧، ص٥٩-٦٠

٨٦٨- ماریون ڕیتر سلوجت: من الثورة الى، ص٢٥٠

یەکێك بووە لە ڕووداوە گەورەکانی سەردەمی شەڕی ساردو ناچاری کردن بەنەخشەکانیاندا بچنەوە[869].

ئەمریکا بە ناوی پاراستنی ئۆقرەییەوە هێزی ناردە کەنداو[870]. چونکە ئێران لە هاوپەیمانیەتی ناتۆ هاتە دەری[871]، بەمەش هاوپەیمانو پارێزەرێکی گرنگی لەدەستچوو، کاردانەوەی ئەو هەنگاوەی ئەمریکا ئەوە بووە یەکیەتی سۆڤیەت بە هێزی سەربازی ئەفغانستانی داگیرکرد[872]، لە بەرانبەردا ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو بەرەی ناتۆی ناچاربوون لە پێی ڕێگە چارەی تازە بن بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بۆیە پشتگیریکردنی عێراق یەکێك بووە لە جێگرەوە باشەکان. بە پێی ئاماژە لە بری ئەوەی ئەمریکا لەو حاڵەتە سەیری جەنگی عێراقی دژ بە ئێران بکات، کە ڕەنگدانەوەی سروشتی شەڕانگێزی حکومەتی عێراقە، وای دانابوو فاکتەرێکی گرنگە بۆ گورز وەشاندن لە ئێران[873].

جیمی کارتەر چۆن لە پروپاگەندەی هەڵبژاردن سوودی لە هێرشکردنە سەر ڕژێمی شا وەرگرت بەوەی مافی مرۆڤی لە ئێران پێشێل کردووە، لە کۆتایی خولی دەسەڵاتی سەرۆکایەتی تووشی تەنگژەی بەرانبەرەکەی بۆوە لە سەر دەستبەسەرکردنی بارمەتە ئەمریکیەکان لە ئێران. باڵوێزخانەی ئەمریکا لە ئێران تەنیا باڵوێزخانەیەکی ئاسایی نەبووە، توێژەرێك لەو بارەیەوە دەڵێت: ((باڵوێزخانەی ئەمریکا لە ئێران بە تەنیا کاری

869- نورەدینی: سیستەمی نوێی، ل106-107.

870- حامید محمود عیسی: القضیة الكردیة، ص425

871-فاضل رسول: العراق- ایران، ص52

872- نورەدینی: سیستەمی نوێی، ل107.

873- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (ڕێبوار محمد کەریم: پەیوەندییەکانی عێراقو ئەمریکا "1921-1989"، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، ژ53، تشرینی دووەمی 2007، ل128-139)

پاراستنی پەیوەندی دیبلۆماسی نەبووە، بەڵکو بنکەیەکی پاراستنی رژێمی وڵاتەکەش بووە...، نزیکەی ٥٠-٦٠ پسپۆرو شارەزای ئەمریکایی کرێی زۆریان دەستدەکەوت‌و لە باڵەخانەی نموونەیی دا دەژیان...))[٨٧٤]. بە بارمتەگرتنی دیبلۆماس‌و پسپۆڕە ئەمریکیەکان کاریگەری لە سەر رای گشتی ناوخۆی ئەمریکا هەبووە، سەرەڕای لە دەستچوونی بەرژەوەندی ئابووری‌و سیاسی، ئێرانیش بەو کارە لە سەر ئاستی دونیا زیاتر خۆی گۆشەگیر کرد[٨٧٥]، ئەمریکاش لای خۆیەوە لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٧٩ بڕیاری بلۆککردنی هەموو سامانە رەسمیەکانی ئێرانیدا[٨٧٦].

لە ساڵی ١٩٧٩و نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٨٠ کارگەیشتە ئەوەی بە ئاشکرا حکومەتی ئێرانی ئەو ئارەزووە نەشارنەوە، کە دەیانەوێت شۆڕشەکەیان فراوان بکەن[٨٧٧]، ئەمەش لە چوارچێوە بنەمای ناردنەدەرەوەی شۆڕش دابووە بۆ وڵاتانی ئیسلامی[٨٧٨]، لەو پێوەنداگەوە هانی شیعەکانی عێراق‌و کەنداوی عەرەبی دەدرا بۆ راپەرین، کە رێژەیەکی بەرچاو شیعە لە هەندێ وڵاتی کەنداو هەن بە تایبەت لە بەحرەین[٨٧٩]. لە لایەکی دیکەوە عێراق دەیویست ئەو کارتە بۆ وروژاندنی عەرەبەکانی کەنداو بەکاری بهێنێ.

٨٧٤-جرجيس حسن: تركيا في ستراتيجية الامريكية، ص١٥

٨٧٥- تأريخ ايران السياسي، ص٢٤٨

٨٧٦- ئەزاغی: لە دەرباری شاوە، ل٣٣٢

٨٧٧- ماريون وبتر سلوجت: من الثورة الى الدكتاتورية، ص٢٤٨" صباح سليمان: اضواء على الحرب، ص١٥

٨٧٨- بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی بیری ناردنە دەرەوەی شۆڕش بڕوانە: (وليد عبدالناصر: ايران، ص٧١)

٨٧٩- المصدر نفسه، ص٨٠

لە دوای هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر عێراق ویستبووی وا نیشان بدات، کە لە سەرەتای ڕاپەڕینەکانی ئێرانی دژ بە شا بە چەندان شێوە هاوکاری ئۆپۆزسیۆنی دژی ڕژێمی شای کردووە[880]، یان هیچ نەبێ پێشەوازی لەو گۆڕانکارییە کردووە[881]، کە ئەمە جێی گومانە، چونکە لە سەرەتاوە دەسەڵاتی تازە لە ئێران دەسەڵاتی بەعسی لە عێراق بە ڕژێمێکی لادینیو ناحەز بە خۆی زانیوە، وەکو گومڕایی دژی بە ئیسلام ڕێنای کردووە[882]، دەکرێ ئەمەش بەشێکی بگەڕێتەوە بۆ دەرکردنی خومەینی لە عێراق، قاسملو لەوبارەیەوە دەنووسێت: ((زۆر لە لایەنگرانی ئایەتوڵلا خومەینیو شەخشی خۆشی جوابکردنی خومەینیان لە عێراق لە ساڵی١٩٧٨ وەکو دوژمنایەتیەکی گەورەی عێراق دەرهەق بە ڕژێمی ئیسلامی ئێران تەماشا دەکرد، لە هەوڵی تۆڵەسەندنەوەدابوون))[883]، لەلایەکی دیکەوە لە سەرەتاوە ڕژێمی عێراق بە هاتنە سەرکاری ڕژێمی ئیسلامی دڵخۆش نەبوو[884]، چونکە لەو بارەیەوە بەڵگەمان دەست نەکەوتو ئەو لێدوانانەش هی سەردەمی دواتری لەدەسەڵاتدارانی بەعس بووە، لە چوارچێوەی پاساوەکانی شەڕی عێراق- ئێران.

لە تەموزی ساڵی ١٩٧٩و لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٠ خومەینی لە دوو پەیامی جیاوازیدا داوای لە گەلانی عێراق کرد بە ڕووی ملهوڕیو خوێنڕێژان لە عێراقدا بوەستنو سیستمێکی ئیسلامی دابمەزرێنن، کە کەرامەتی مرۆڤی تێدا پارێزراو

٨٨٠-بۆچی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان عێراقو ئێراندا هەڵوەشایەوە؟، ل١١

٨٨١- بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢٣-٢٢٤" صباح سليمان: اضواء على الحرب، ص١٢-١٥).

٨٨٢- ئینتیسار: ئینتەرنەتەوایەتی کوردی، ل٢٦٩

٨٨٣- عەبدولڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی، ل٣٨٩

٨٨٤- هەمان سەرچاوە، ل٣٨٩

بێت[885]، بە پێی ئەو پێگە لاوازەی شیعە لە عێراقدا هەیبوو لە بەشداری دەسەڵاتی سیاسی، کە لەگەڵ قەوارەی خۆیاندا نەدەگونجا[886]، ئەو کاریگەرییە باڵایەی پیاوانی ئاینی شیعە بە سەر شەقامی عێراقی هەیانبوو بۆ ئێران جێی بایەخ بووە. ترییب لەوبارەیەوە دەنووسێت: ((دوژمنایەتی نێوان رژێمی تازەی ئیسلامی لە ئێرانی شیعەو حکومەتی عێراقی بووە هۆی توندوتیژی لە بەرانبەر شیعەکانی عێراق، بە جۆرێ دەرفەتی ناوبژیوانی نەمێنێتەوە، رژێمی عێراق لەلای ئێران بووە نیشانەی هەموو خراپەیەک و چار نەبوو دەبوایە لە ناو ببرێ...))[887]، لە لایەکی دیکەوە عێراقی تاوانبار دەکرا بە هاندانی عەرەبەکانی خوزستانی ئێران بۆ یاخیبوون[888]، کە بۆ عێراق کارتی فشاربووە تۆڵەی پێ لە ئێران بکاتەوە.

راستە سەرۆکی کۆماری عێراق ئەحمەد حەسەن بەکر بروسکەی پیرۆزبایی بۆ دەسەڵاتی تازەی ئێران نارد[889]، دواتر عێراق بانگهێشتنی (مەهدی بازرگان)ی سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتەی ئێرانی کرد، بۆ یەکلایی کردنەوەی ناکۆکییەکانی هەردوولا سەردانی عێراق بکات، بەڵام هیچ وەڵامێکی نەدرایەوە[890]. پێدەچێ لە دوو هۆکارەوە سەرچاوەی گرتبێ، کە حکومەتی عێراق ویستبێتی پێشوەخت خاڵی لاواز نەداتە دەست کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لە بەرانبەر رژێمی تازە. ئەو گوزارشتە لە جێی خۆیدایە، کە دەنووسێت: ((رژێمی عێراق بە چاوی سۆزەوە نەیدەڕوانییە ئۆپۆزسیۆنی

885- ئینتیسار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ل270-271

886- بۆ زانیاری دەربارەی قەوارەی شیعە لە عێراقدا. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل269.

887- صفحات من تأريخ، ص302

888-ماريون وبتر سلوجت: من الثورة الى الدكتاتورية، ص255

889- العزي: مشكلة شط العرب، ص222-224 www.albasrah.net

890- Loc. cit.

تازەی ئێرانی دژ بە شا، بە تایبەتی، کە ئۆپۆزسیۆن پەیوەست بووە بە پیاوانی ئایینی شیعەوە. بە تایبەت حکومەتی عێراقی لە سەر داواکاری شای ئێران خومەینی لە عێراق دەرکرد))[891]، عێراق پێی وابووە ئەمە کاردانەوەی لە سەر هەڵوێستی خۆیو هاوڕێکانی دادەنێت، ئەمەش کاریگەری دەبێت لە سەر شیعەکانی عێراق[892]، لە راستیشدا هەر وادەرچوو لە زۆربەی شارە شیعەنشینەکان جموجۆڵی پیاوانی شیعە دەستی پێکرد[893]. ئیتر راگەیاندنی عێراقیش نارەزاییەکانی شەقامی ئێرانی بە گشتی پارتە سیاسیەکانی پەخش دەکرد[894]. ناکرێ لە ناو ئەو هەموو نیگەرانییەی هەردوولا بەرانبەر یەکتری، دەرفەتێك بێنێتەوە بۆ دڵخۆشی حکومەتی عێراقی بەرانبەر رژێمی تازە لە ئێران.

ئەو ئاماژانەی دەسەڵاتدارانی بەعس لە عێراق لە بەرانبەر جێبەجێنەکردنی هەندێ خاڵی پەیوەست بەسنوور لە سەردەمی شا[895]، وەکو بۆردومانی مەخفەرە سنووریەکانی عێراقو هێرشکردنە سەر باڵوێزخانەی عێراق لە تارانو قونسولگەری

٨٩١- تریب: صفحات من تاریخ، ص٢٩٢

٨٩٢- ئینتیسار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ص٢٦٩

٨٩٣- تریب: صفحات من تأریخ، ص٢٥٩-٢٧٠، ٢٧٥-٢٧٩" ئینتیسار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ص٢٦٩

٨٩٤- لەو بارەیەوە بڕوانە: رۆژنامەی هاوکاری زمانحاڵی حکومەتی بەعس ژ(٥٠٠)، ١٩/١١/ ١٩٧٩، ژ(٥٠١ بۆ ٥١٣ی شوباتو ئازاری ١٩٨٠).

٨٩٥- مثنی امین: قضایا القومیات و، ص١٧٥-١٧٦" وتاری سەدام حوسێن سەرۆك کۆماری عێراق لە کۆنگرەی ئیسلامی لە تائیف، لە ١٩٨١/٢/٤. بڕوانە: رۆژنامەی هاوکاری ژ(٥٧٢)ی ١٩٨١/٢/٥. راپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێمانە، ل٢٦٦-٢٦٧" ماریون ریتر سلوجت: العراق الحدیث من الثورة الی، ص٣٤٨

عێراق لە موحەممەرەو کرماشان[٨٩٦]، هاریکاری ئێران بۆ ئەوانەی خۆی ناوی لێنابوون دەستەی هەڵگەڕاوەی بەکرێگیراو (زمرە التمرد العمیل) بەرەی بارزانیو کوڕانی لە ئەمریکاوە هێناوەتەوە بۆ ئێران هەتا دژی حکومەتی عێراق پشتیوانیان لێبکات، گوایە ئێران ڕێگەی بە پەڕینەوەی سنووربەزێنەکانی داوە سنووری عێراق بۆ مەبەستی گێرەشێوێنی ببەزێنن[٨٩٧]. لە ڕاپۆرتی ناوەندی کۆنگرەی نۆیەمی هەرێمایەتی بەعس هاتووە کە ((...سەرکردایەتی یاخیبوانیانی لە ئەمریکاوە بانگ کردۆتەوە بۆ ئێران...))[٨٩٨].

لە بەرانبەر ئەو هەڵوێستەی حکومەتی ئێرانی، حکومەتی عێراقی کەوتە یارمەتیدانی: ((حدکا و کۆمەڵەی شۆڕشگێڕانی زەحمەتکێشانی کوردستانی ئێرانو سازمانی خەباتو هەموو کەسایەتیە ئاینیو عەشاریەکانی ئۆپۆزسیۆنی دەسەڵات))[٨٩٩]، بەڵام ئەگەر پشتگیری حکومەتی عێراقی بۆ بەرهەڵستکارانی ئێرانی دواکەوتبێ، ئەوە وەکو بەدەردەکەوێ هەرزوو دەسەڵاتدارانی ئێرانی بۆ بزوتنەوەی شیعەکانی عێراقی بوونە پاڵپشتی مەعنەوی.

٨٩٦- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢٥"وتاری سەدام لە کۆنگرەی ئیسلامی لە ١٩٨١/٢/٤، هاوکاری، ژ(٥٧٣)ی ١٩٨١/٢/٥

٨٩٧- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢٢٢-٢٢٧

٨٩٨- ڕاپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێمانە، ل٣٧٠" بۆچی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان عێراقو ئێراندا هەڵوەشایەوە؟، ل٣١

٨٩٩- لەبارەیەوە بڕوانە: (ئەنوشیروان مستەفا: پەنجەکان، ل١٢٧)

لێرەوە دەسەڵاتدارانی عێراقی کەوتنە برەودان بە مەسەلەی شعوبیەتو چاوتێبڕینی فارسی لە خاکی عەرەبیو کەنداو، رۆڵی عێراق لە پاسەوانیەتی نیشتیمانی عەرەبو گوزراشتی لەو بابەتە[900]

عێراق لای خۆیەوە ئێرانی تاوانبار دەکرد بە دەستدرێژی کردنە سەر مەخفەرە سنووریەکان، سنووربەزاندنی ئاسمانی، هەوڵدان بۆ کاری تیرۆرستی لە زانکۆی موستەنسریەو بەغدا، کارئاسانی بۆ رێکخراوە شیعەکانی دژ بە حکومەت..، ئەوانە وەکو پاسار زەق دەکرانەوە، بە شێوەی ژمارەو بەروار سنووربەزاندنەکان دەخرانەڕوو[901]، لەگەڵ بۆردومانکردنی شارە سنووریەکانی خانەقینو زرباتیەو ئەوانی دیکە[902]

لە ساڵی ١٩٧٩ لە رۆژنامە رەسمیەکانی عێراقی بە شێوەی وتارو لێدوان لە سەر ئێران دەنووسرا، باسی هەموو چالاکیو بەرهنگاریەکی رێکخراوە سیاسیەکانی ئێران دەکرا لە راگەیاندنی عێراقیو دەسەڵاتی تازەو سەرانی درابوونە بەر هێرشو خومەینی

٩٠٠- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (الیاس فرح: معرکة العرب، ص٥٨" مهدي حسین البصری، الموقف القومي التأریخي ازاء التحدي الفارسي، ب ش، ١٩٨٠)

٩٠١- لەوبارەیەوە بڕوانە: (العزي: مشکلة شط العرب، ص٢٢٧-٢٢٨" صباح سلیمان: اضواء علی الحرب، ص٨١-٩١" بۆچی رێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان عێراقو ئێراندا هەڵوەشایەوە؟، ل١٢-١٥" خطاب صدام حسین في مؤتمر الاسلامي في طائف، ١٩٨١/٢/٤، هارکاری، ژ(٥٧٣)ی ١٩٨١/٢/٥" سعد داود قریاقوس: مسؤولیة القیادة الایرانیة في شن الحرب علی العراق وإطالتها. لە سەر ئەنتەرنێت www.albasrah.net(

٩٠٢- فاضل البراك: استراتیجیة الأمن القومي، ص٢٦٢. لە پەلاماری هەردوو شارەدێی "زین القوس و دیزفول" حکومەتی عێراقی دانی پێدا نەناوە، کە سنووری ئێرانی بەزاندووە، بەڵکو بەمانای رزگارکردنەوە گرتوویەتی، گوایە ئەو دوو شوێنە بە پێی رێککەوتننامەی جەزائیر دەبوایە بۆ عێراق بگەڕێتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (راپۆرتی ناوەندی نزیەم کۆنگرەی هەرێمانە، ل٢٨٩-٢٩٠).

ڕەگەز پەرست و دواکەوتوو و بەکرێگیراو.هتد، ناونیشانی دەیان وتار و لێدوان بوو[٩٠٣] هەر لە وساڵەدا (موجاهیدی خەلقی ئێران) بەرهەڵستکاریەتی خۆی ڕاگەیاند بەرانبەر ڕژێمی تازەو قەیرانی ئابووریو بێکاری لە وڵات ویووژاند[٩٠٤]،

حکومەتی عێراق لە نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٨٠ پێدەچێ بەرەو ئەو باوەڕە چووبێ، کە دەرفەت هاتۆتە پێشەوە بۆ ڕزگاربوونی عێراق لە کۆتوبەندی ڕێککەوتننامەی جەزائیر[٩٠٥] و هاوسەنگی دەولی بە قازانجی عێراق دەگەڕێتەوە خۆی لەو ڕێککەوتننامەیە ڕزگار بکات[٩٠٦]. سەرەتای ئەو ئاماژەیەش لە وتاری سەدام حوسێن بە دیارکەوت بە بۆنەی لە ٦/١/ ١٩٨٠بە بۆنەی دامەزراندنی سوپای عێراقەوە، کە دەسەڵاتدارانی ئێرانی بە پێشێلکەری ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەی جەزائیر تاوانبار کرد[٩٠٧]

وەکو بەدەردەکەوێ لەو زەمینەسازیو ئاماژانەی هەردوو وای لە سەدام حوسێن کرد لە ڕۆژی ١٧ ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی

٩٠٣- بۆ ئەوە مەبەستە بڕوانە: ڕۆژنامەی هاوکاری ژ(٤٢٨ هەتا ٤٩٢) لە مانگەکانی ئایار و مایس و حوزەیران، ژ(٥٣١ هەتا ٥٤١) لە مانگەکانی تەموز و ئاب و ئەیلولی ١٩٨٠).

٩٠٤-امال السبكي: تأريخ ايران السياسي، ص٤٢٨-٤٤٩.

٩٠٥- عەبدولڕەحمان قاسملو، عەبدوڵڵای حەسەن زادە: کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی، ل٣٩٠" ترِیب. صفحات من تأريخ، ص٣٠٥" ش.ج.مگزیی و ئەوانی تر: کوردستانی هاوچەرخ، ل٥٥" ماریون وپتر سلوجت: العراق الحديث من الثورة الى، ص٣٤٩-٣٥٠

٩٠٦- ترِیب: صفحات من تأريخ، ص٣٠٥

٩٠٧- بڕوانە: (ڕۆژنامەی هاوکاری ژ(٥٠٩)ی ١٤/١٢/١٩٨٠)

جەزائیر بدا[908]. (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) لە کۆبوونەوەیەکی نائاسای خۆیدا، بە هەموو پرۆتۆکۆڵو ڕێککەوتننامەکانی پەیوەست بەو ڕێککەوتننامەیەو کۆنووسی کۆبوونەوەکانی هەڵوەشاندەوە[909]، سەدام حوسێن لە سەر شاشەی تەلەفزیونەوە ڕێککەوتننامەکەی دڕاند[910]. هەر لە ڕۆژی ١٧/٩/١٩٨٠ لەبەردەم ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش سەدام وتارێکی دوورو درێژیدا[911]. دەقی وتارەکەی دیکۆمێنتێکی مێژوویی گرنگە لە مەڕ تێڕوانینی خۆیی و ڕژێمەکەیو هۆکارەکانی رازیبوونی عێراق بەو ڕێککەوتننامەیە هەتا دەگاتە هۆکارەکانی هەڵوەشاندنەوەو مامەڵەی حکومەت لەگەڵ ڕووداوو پێشهاتەکان، تەنانەت خوێندنەوەی سەدام بۆ زۆر لەو خاڵانەی پەیوەستن بە سیاسەتی دەرەوەی عێراق[912]، لەوێدا هۆکاری بەستنی ڕێککەوتننامەی جەزائیری بەستۆتەوە بە ئەو فشارەی لە لایەن شۆڕشی کوردیەوە لە سەری بووە، کە ئێران پاڵپشتی لێکردووە، هەروەها لاوازبوونی سوپای عێراقو ئەو زیانانەی لە ماوەی (ئازاری ١٩٧٤ بۆ ئازاری ١٩٧٥) لێی کەوتبووە، عێراقی ناچاری سازشکردووە. پاشان پۆشینی ئەو سازشەی کاتی خۆی بۆ ئێرانی کرد، وای دەرخست، کە عێراقی لە مەترسی لێکترازان ڕزگار کردووە، دەڵێ: ((ڕێککەوتننامەی ئازار لە کاتی خۆیدا بڕیارێکی ئازایانەو لێزانانەو بڕیارێکی نیشتیمانیو نەتەوەیی بووە،

٩٠٨- ماریون وپتر سلوجت، من الثورة الى الدكتاتورية، ص٢٥١" مصطفى عبدالقادر النجار و الاخرون: الحدود الشرقية للوطن العربي (دراسة تأريخية)، بغداد، ١٩٨١، ص٢٧٤.

٩٠٩- دەقی بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١٣).

٩١٠- ئینتیسار: ئینتۆنەتەوایەتی کوردی، ل٢٧٢

٩١١- بۆ دەقی وتارەکەی سەدام حوسێن بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١٤)

٩١٢- العزي: مشكلة شط العرب، ص٢١٩" بەڵگەنامەی ژمارە (١٤)

ئازایەتی بەس بە بەکارهێنانی چەک و شمشێر بە دەست نایەت))[٩١٣]، هەتا دەگاتە ئەو خاڵەی دەڵێ: ((رێککەوتننامەی ئازار لە باروودۆخی تایبەت بووە، گەلەکەمان تێدەگەیشت، کە لە چوارچێوەی باروودۆخی ئەو کاتە سەرکەوتنێکی گەورە بووە...))[٩١٤]

هەر لەوێدا نارەزایی بەرانبەر یەکێتی سۆڤیەت دەربڕیوە، کە لە ماوەی شۆڕشی کوردستان بە بەراورد لەگەڵ پشتگیری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئێران بە کورد وەکو پێویست پڕچەکی نەکردووە[٩١٥]

سەدام لە وتاری ١٧/ ئەیلول داوا لە ئێران دەکات مامەڵەی ئاسایی لەگەڵ ئەو بڕیارەی عێراق بکات و شەڕ لەنێوان هەردوولا هەڵنەگیرسێت[٩١٦]، لە کاتێکدا بەر لەو بەروارە شەڕ دەستی پێکردبوو.

وتاری ١٧ی ئەیلولی ١٩٨٠ سەرەتای هەڵگیرساندنی شەڕی راستەوخۆی نێوان هەردوو وڵات بووە، لەو روانگەی ئەو وتارەوە بووە راگەیاندنی بەعس بە هەمان حەماسەتەوە سازشی هەڵوەشاندنەوەی ئەو رێککەوتننامەیە بە حیکمەت دادەنێ[٩١٧]، لەو مەیدانەدا حیزبی بەعس لە رێگەی راگەیاندنەکانیەوە کەوتە پێداهەڵدان بە

٩١٣- بڕوانە: بەڵگەنامەی ژمارە (١٤)

٩١٤- بەڵگەنامەی ژمارە (١٤).

٩١٥- بەڵگەنامەی ژمارە (١٤).

٩١٦- بەڵگەنامەی ژمارە (١٤).

٩١٧- غیلان: تأریخ الاطماع الفارسیة، ص٧-٨" راپۆرتی ناوەندی نۆیەم کۆنگرەی هەرێمانە، ٢٦٨" مازن السامرائی، وثائق عن الصراع العراقی الفارسی، ص٢٨٥-٢٨٩،

سەدام حوسێن، کە هەموو هەڵوێستەکانی بە سەرکەوتن و کارزانی بۆ هەژمارێکری.[918]

هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر گەڕانەوە بووە بۆ خاڵی دەستپێکردنەوەی ناکۆکییەکانی هەردوو حکومەت، تایبەتمەندییە بنەڕەتەکانی پێش ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە سروشتی پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێران وەکو خۆی دووبارە دەستی پێکردەوە.[919]

918- لێرەدا دەربڕینێك هەیە بزپاساری گرێدانی ڕێککەوتننامەی جەزائیر هەڵوەشانەوەی، کە لە سەر زاری سەدام حوسێنەوە وتراوە: (...بە ڕوونی بە دیار دەکەوێ، کە سەرەتاکەی سەرکەوتن و کۆتاییەکەی هەر سەرکەوتن بووە) مەبەستی لە ڕێککەوتننامەی جەزائیرە. بڕوانە: صباح سليمان: اضواء على الحرب، ص51" غيلان: تأريخ الاطماع الفارسية في شط العرب، ص8" بەڵگەنامەی ژ(14)"

919- هەندێ لە تایبەتمەندییەکانی ناکۆکی هەردوو دەوڵەت وەکو پێشتر دەستی پێکردەوە، بەڵام لەجارەیان ولایەنە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە جیاتی ئێران پشتیوانی لە عێراق دەکرد.

ملخص البحث

يعد هذه الدراسة المتواضعة، توصل الباحث الى عدة النتائج يكمن تلخيصها الى النقاط الاتية:

اولا: ان العلاقة بين العراق وايران كانت متوترة في اغلب الاحيان منذ سقوط الدولة العثمانية وتشكيل الدولة العراقية الى ابان الحرب العراقية الايرانية عام ١٩٨٠، و هذه الخلافات ناجمة الى اسباب عدة، شكلت القضية الكردية السبب الرئيسي للخلافات بين الطرفين، لان موطن الكرد عد الجزء الاهم من كلتا الدولتين.

ثانيا: على الرغم من الضغوط التي احدثتها الثورة الكردية على الحكومة العراقية، حيث بدأت في ايلول سنة ١٩٦١ من اجل (الحكم الذاتي لكردستان والديمقراطية للعراق)، فإن العوامل الخارجية كانت لها دوراً ملحوظاً لانعقاد اتفاقية الجزائر، فانزعاج كل من امريكا و ايران بـ(معاهدة التعاون و الصداقة) بين الاتحاد السوفيتي و العراق في نيسان عام ١٩٧٢، جلبت الاطراف الدولية، كما ان تشجع الاتحاد السوفيتي (حشع) وحزب البعث بتشكيل جبهة واحدة بأسم (الجبهة الوطنية و التقدمية القومية)، ثم وقعت اتفاقية شراء الاسلحة من الاتحاد السوفيتي، أدى الى توسع النفوذ السوفيتي في العراق و منطقة الخليج في مايس ١٩٧٢، لذا قررت كل من امريكا و ايران مساندة الثورة الكردية بهدف الضغط على العراق لفرض تحقيق اهدافهما التي كانت متمثلة من خروج العراق من الدائرة السوفيتية و تحقيق المصالح الايرانية في مياه شط العرب.

ثالثا: يمكن القول عن اتفاقية الجزائر انها (مساومة العراق امام ايران بفقدان سيادة المياه في شط العرب مقابل الخروج من هذه الازمة التي فرضت على الثورة الكردية في اعقاب مطالبتها بحقوقها المشروعة وهذه المساندة الخارجية التي تتمتع بها).

رابعا: ما كانت نتائج الاخرى لهـذه الاتفاقيـة انهـا كانـت سـببا في فشـل الثـورة الكردية كما كانت سبب في فقدان الامل لنصف مليون مـن اللاجئـين الكـرد، الـذي شكل ثلث الـسكان الكرد في كردستان العراق، نتجت هذه الاتفاقيـة حملـة التعريـب و الاعتقال و ارهاب الكرد من قبل السلطات العراقية.

خامسـا: اعتماد القيادة الكردية على العوامل الخارجيـة مـن الاسـباب الرئيسـية لفشل الثورة، لكن لانستطيع ان نبتعد انفسنا عن العوامل الداخلية التي جعلـت مـن القيادة ضحية لفشل متوقع، لكن هذه الخطوة لاتغير شيئا من حقيقة أنه ليست هنـاك لحركة ايدتها الجماهير الكردية قدر تأيدها لهذه الثورة التي بنيت عليهـا أمـال النصـر والخلاص.

سـادسـا: على الرغم من تدهور الظروف السياسـية و عدم الثقة بالقيـادة الكرديـة، فبسبب القضية الكردية العادلة و استمرار حزب البعث الحاكم على سياسة الاضـطهاد ضد الشعب الكردي وسياسة التطهير العرقي عن طريق الترحيل والتعريب، وبعـد فـترة وجيزة ظهرت الحركة السياسية من جديد وبعدها بسنة واحدة بدات الحركـة المسلحة في جبال كردستان، صحيح أن الثـورة الكرديـة في سـنوات مـابين ١٩٧٥- ١٩٧٩ مـرت بأوقات صعبة بسبب اتفاق الحكومتين العدوتين (العراقية والايرانية)، اتجاه الكرد لكـن سقوط نظام الشاه في ايران وعودة الخلافات فيمـا بينهمـا مهـد الطريـق أمـام الثـورة الكردية وفتحت افاقا جديدا لها.

سابعا: أن سقوط نظام الشاه و مجيء النظام الجديد في ايـران اصـبح نقطـة تحـول في المنطقة والعالم و من نتائجه نشوء الخلافات بين العراق و ايران من الجديد، كـان النظـام الايراني جديد منذ مجيئه الى السلطة يقوم بحملاته الاعلامية ضـد العـراق، في الوقـت نفسـه اصاب هذا النظام الفوضى و عدم الاستقرار، كما اصبح منعزل دوليـاً انذاك، هذا ما دفع السلطات العراقية لاستغلال الفرصة بالغاء اتفاقية الجزائر في ١٧ /٩/١٩٨٠، بذلك فتحت امام الثورة الكردية نافذة جديدة.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردیو بەکوردیکراوەکان.

١. ئازاد عوبێد ساڵح: کاریگەری شۆڕشی ئەیلول لە سەر ڕۆژنامەوانی کوردی ١٩٦١-١٩٧٥، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپو بلاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠٠٧

٢. ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستانو شۆڕشی ئەیلول (بنیاتنانو هەڵتەکاندن ١٩٦١-١٩٧٥)، چ٣، سلێمانی،١٩٩٩.

٣. ئەلبێرت عیسا: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، لیکۆڵینەوەیەکی سیاسی لە سەر بەعسی عێراقی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٤. ئەمین قادر مینە: تەرحیل، تعریب، تبعیث، چ١، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی ١٩٩٩.

٥. ئیحسان ئەزاغی: لە دەرباری شاوە بۆ زیندانەکانی شۆڕش، و: ئەحمەد قادر سەعید، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێران، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٦. تۆفیقی مەلا صدیق: بیەوەریەکانی ڕۆژانی حیزبایەتیو پێشمەرگایەتیو دوورخرانەوەم، بێ ش، چاپ، ١٩٩٦.

٧. جاسم تۆفیق خۆشناو: مەسەلەی کوردو یاسای نێودەوڵەتان، چ١، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی،٢٠٠٢.

٨. جەبار قادر: چەند بابەتێکی مێژووی کورد، چ١، سلێمانی، ١٩٩٩.

٩. جەلال تاڵەبانی: کوردایەتی، بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوایەتی گەلی کوردستان، ب ش، ب س.

١٠. جەمال نەبەز: ئیدلۆژیای هەوروە بورژوای مارکسی کورد، چ١، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کورد بۆ زانستیو هونەر، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٨.

١١. جۆناتان س، راندال: کوردستان یان کلۆڵی نەتەوەیەك، و: د.خسرەوشالی، چ١، سلێمانی، ٢٠٠٣.

١٢. حەردان تکریتی: باندێك دزو پیاوکوژ بووین لە پشت میلیشیا تیرۆریستەکانی سەدامەوە، و/ ئاسۆ، بی ش، بیّ س.

١٣. حوسێن محمد عەزیز: کوردو شۆرشو هەلی مێژوویی، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٠.

١٤. حەمە نوری تۆفیق: یادنامە، گوڵبژێرێکی ژیاننامەی شەهیدی ئەمر عەلی عەسکەری، چ١ سلێمانی ٢٠٠٤

١٥. دیڤید مەکدوال: مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ئەبوبەکر خۆشناو، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٥.

١٦. زرار ئیبراهیم: چەند بەشێك لە تراژیدیای تاوانێکی لەبیر کراو، بیّ ش،١٩٩٧.

١٧. ژێرارد چالیاردو ئەوانیتر: گەلێکی بەژمۆدەونیشتیمانی پەرت، و: کۆمەیی و آزحەوێزی، چ١، سوید، ١٩٩٨.

١٨. ژێرار شالیان: تراژیدیای کورد (راپۆرتێك بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان)، و/وریا رەحمانی، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠١٠

١٩. سەروەر عەبدولرەحمان: یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان (١٩٧٥-١٩٧٦)، چ١، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٢٠. گەراس.تارخی، ستانفیلد: کوردستانی عێراق پەسەندنی سیاسیو پشکوتنی دیموکراسی، و/ د.یاسی سەردەشتی، سلێمانی، ٢٠١٠

٢١. ش.ج.ھـكزیی‌و ئەوانی تر: كوردستانی ھارچەرخ، و: گوشاد حەمـە سـەعید، چ١، دەزگای چاپ‌و بلاوكردنەوەی ئاراس،ھەولێر، ٢٠٠٥.

٢٢. شۆرش حاجی: تەعریبی كەركوك، سیاسەتی تەعریب لـە دوورتـوێی ھەشـتا بەلگەنامەدا، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٢٣. عەباس سلێمان سمایـل: مێـژووی كـوردی فـەیلی عـێراق، لێكۆلینەوەیـەكی مێژوویی‌و جوگرافیـە لە كوردی فەیلی لە عێراق، لە بلاوكراوەكانی بنكەی رۆشـنبیری فەیلی/ كتێبـی ژمارە (١)، بێ‌ش، ١٩٩٩.

٢٤. عەبـدورەحمان قـاسملو، عەبـدوڵلای حەسـەن زادە: كورتـە مێـژووی حیزبـی دیموكراتی كوردستانی ئێران، چ، (بێ. ش)، ٢٠٠٢.

٢٥. عەبدولقادر سالح: شۆرشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ لـە عێـراق‌چ١، سـلێمانی، ٢٠٠٥.

٢٦. عەبدوڵلا غەفور: پێكھاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشوری كوردسـتاندا بـە پێی سەرژمێری دانیشـتوان لە عێراق ١٠٧٧، سلێمانی ٢٠٠٠٥.

٢٧. عەلی كەندی: فەرھـەنگی رووداوەكـالی كوردسـتان‌و ولاتـانی جیھـان، چ١، ھەولێر، ٢٠٠٥.

٢٨. عومەر نورەدینی: سیـستەمی نوێی جیھانی‌و دۆزی كورد، كوردسـتانی عێـراق وەك نموونە، ھەولێر، ٢٠٠٣.

٢٩. عیسی پەژمان: نھێنیەكانی بەستنی رێككەوتننامەی ئەلجەزائر، ١٩٧٥، و/ نادری ئیبراھیمی، چ١، بنكەی چاپەمەنی رۆژ، سوید، ١٩٩٧.

٣٠. فاتیح رسول:لە ناوكاروانێكی دوورو درێـژدا، (كورتـەی خـەبات‌و ئـەزموونی پەنجا ساڵ)، ستوكۆلم، سوید،١٩٩٧.

٣١. فاتیح رسول:بنچینەی مێژووی بیوژکەی چەپ، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٣٢. فاتیح عەبدوڵلا: پارێزگای کەرکوك ساڵی ١٩٥٧-١٩٧٧ (لیکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسی بەراوردکاریە لە رووی شێواندنی سنووری جوگرافی و کاریگەری باری نەتەوەیی)، چ١، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٣٣. فەرەیدوون نووری: بزاڤی بارزانی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧

٣٤. فەیسەڵ دەباغ: کورد و کەمە نەتەوایەتیەکان لە سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧،، هەولێر، ١٩٩٩.

٣٥. کامیل ژیر: کوردایەتی و سەربەخۆیی، چ١، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٣٦. کامەران ئەحمەد محمدئەمین: کوردستان لە نێوان ململانێی نێودەوڵەتی و ناوچەیی دا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٣٧. کاوە ئەمین: ناسیونالزمی کوردی، خەبات بۆ دەوڵەتێکی نەتەوەیی، چ١، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.

٣٨. کرمانج گوندی، سی ٣ ساڵ خەبات و ولاتێکی وێران، سوید، ١٩٩٠.

٣٩. کریس کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەوبیستەم دا، و/ حەمە کەریم عارف، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٤.

٤٠. کریس کۆچێرا: بزوتنەوەی سەربەخۆیی کورد، و/ ئەکرەمی میهرداد، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٤١. گۆرینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، ترجمە من الالمانیە الی العربیە: عبدالسلام بروارى، و/ حەمە کەریم عارف، لە بلاوکراوەکانی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

٤٢. مارتین فان برۆنسن: ئاغاو شێخو دەوڵەت، و/ کوردو، سلێمانی،١٩٩٩.

٤٣. محمد حسێن عەزیز: پێنج کاتژمێر لەگەڵ بڕایم ئەحمەدا، چ١، (بێ ش)، ١٩٩٥.

٤٤. مراد حەکیم محمد: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد لە عێراق لە سەردەمی بەعس دا، چ١، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی،٢٠٠٤.

٤٥. مەلا بەختیار: کۆیەندی چەند بابەتێك، ١٩٨٢-١٩٩٣، بێ ش، ١٩٩٩.

٤٦. منهوچر پارسادۆست: ئاکۆکی ئێران – عێراق، و: محسین علی ئەکبەر، چ١، سلێمانی،١٩٩٦.

٤٧. مومتاز حەیدەری، نەژاد عەزیز سورمێ: کونگرەی ٩٠ ساڵەی بارزانی نەمر، چ١ چاپخانەی خەبات، کوردستان، ١٩٩٧.

٤٨. میدڵ ئیست، ووچ: جینۆساید لە عێراقو پەلاماری ئەنفال بۆسەر کورد، و: سامەندی موفتی زادە، چ١ چاپخانەی خاك، سلێمانی، ١٩٩٩.

٤٩. میرزا محمدامین مەنگوڕی: بەسەرهاتی سیاسی کورد (١٩١٤ تا ١٩٥٨، سلێمانی، ٢٠٠١.

٥٠. نادر ئینتیسار: ئێتنۆنەتەوایەتی کوردی، و/عەتا قەرەداغی، چ١ سلێمانی، ٢٠٠٤.

٥١. نەجاتی عەبدوڵلا: کوردستانو کێشەی سنووری عوسمانی فارسی (١٦٣٩-١٨٤٧)، چ١، هەولێر، ٢٠٠١.

٥٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین: لە کەناری دانوویەوە بۆ خڕی ناوزەنگ، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٧.

٥٣. نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، چ٢، سلیمانی، ١٩٩٨.
٥٤. نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەردەمی قەڵەم و مورراجەعات، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩.
٥٥. هەژار: چێشتی مجێور، چ١، بێ. س، بیروت.
٥٦. واحید عومەر محێدین: دانووسانەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد و حکومەتەکانی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨)، لە بلاوکراوەکانی سەنتەری ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٥٧. یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران (لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوولانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد ١٩٣٩-١٩٧٩) چ١، سلیمانی،٢٠٠١.

دووەم: سەرچاوە عەرەبی‌و بە عەرەبی کراوەکان

٥٨. ابراهيم ابن سليمان الاحديب: إقليم الصحراء الكبرى، البحث في للموسوعة الجغرافية في العالم الاسلامي، المجلد ١١، ط٢، الجامعة امام محمد بن سعود الاسلامية

٥٩. امال السبكي: تأريخ ايران السياسي بين الثورتين (١٩٠٦ -١٩٧٩)،، سلسلة عالم المعرفة (٢٥)، كويت ١٩٩٩.

٦٠. الياس فرح: معركة العرب القومية على الحدود الشرقية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٨١.

٦١. امين هويدي: كيسنجر وادارة الصراع الدولي، ط١، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٧٩.

٦٢. أيوب بارزاني: الحركة التحررية الكردية و صراع القوى الاقليمية و الدولية، ١٩٥٨-١٩٧٥، دار نشر حقائق المشرق، جنيف، ٢٠١١

٦٣. بدر غيلان: تأريخ الاطماع الفارسية في شط العرب، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الاعلام الداخلي العامة، سلسلة الاعلامية (١٠٦)، بغداد، ١٩٨٠.

٦٤. برزان التكريتي: الصراع الدولي في منطقة الخليج العربي والمحيط الهندي وتأثيره على القطار الخليج العربي، ط١، بغداد ١٩٨٢.

٦٥. بهاءالدين نوري: مذكرات، ط٢، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، الدار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٦.

٦٦. تشارلز تريب:صفحات من التاريخ العراق الحديث، ت/زينة جابر ادريس، ط١ مطبعة دار العربية للعلوم، بيروت٢٠٠٦.

٦٧. تورد فاكستم: ليس لنا الاصدقاء غير الجبال، ت/ عبدالسلام نعمان مطبعة خبات، دهوك ١٩٩٨.

٦٨. جابر ابراهيم الراوي: مشكلات الحدود العراقية الايرانية والنزاع المسلح، ط١، وزارة الثقافة والاعلام،، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد، ١٩٨١.

٦٩. جابر ابراهيم الراوي: الجزر العربية الثلاث وموقف القانون الدولي من احتلالها بالقوة، ط١، وزارة الثقافة والاعلام، بغداد ١٩٨١.

٧٠. جرجيس فتح الله: زيارة للماضي القريب ط٢، د مط، ستوكهولم،١٩٩٨.

٧١. جرجيس حسن: تركيا في سترتيجية الامريكية بعد سقوط الشاه، ط١، د م ١٩٩٩.

٧٢. جزا توفيق طاليب: المقومات الجيوبولتيكية للأمن القومي في أقليم كردستان ط١، مركز كردستان لدراسات الستراتيجية، ط١، سليمانية، ٢٠٠٤.

٧٣. جلال طالباني: حول القضية الكردية في العراق، ط١، منشورات دار ارارات للثقافة والنشر ب ت، ب م.

٧٤. جمال بابان: اعلام كرد العراق، سلمانية ٢٠٠٦.

٧٥. جمال الغيطاني: حراس البوابة الشرقية، ط١، دار الطليعة، بيروت، د س.

٧٦. حامد محمود عيسى: قضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطاني الى الغزو الامريكي ١٩/١٤/٢٠٠٤، ط١، د مط، قاهرة، ٢٠٠٥.

٧٧. حبيب محمد كريم: تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني -العراقي (في محطات رئيسية)، ١٩٤٦-١٩٩٣، ط١، مطبعة خبات، دهوك ١٩٩٨.

٧٨. حبيب محمد كريم: صفحات من نضال الشعب الكردي، تاريخ مؤتمرات الحزب، الحزب الديمقرات الكردستاني - العراق، قسم الاعلام، ط١، د م.

٧٩. خالد يحى العزي: مشكلة شط العرب في ظـل المعاهـدات والقـانون، ط١، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨١.

٨٠. خليل ابراهيم احمد وجعفر عباس حميدي: تأريخ العراق المعاصر، ط١، مديريـة دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، موصل،١٩٨٩.

٨١. درية عوني: الاكراد، ط١، قاهرة،١٩٩٩.

٨٢. دونالد ولبر: ايران ماضـيها و حاضرها، ت/عبدالمنعم محمـد حســنين، ط٢، دار الكتاب المصري، د.م، ١٩٨٥

٨٣. زهير مارديني: الثورة الايرانية بين الواقع و الاسطورة، دار إقرأ، بيروت، ١٩٨٦

٨٤. سامي عبدالرحمن: البديل الثوري في الحركة التحررية الكردية، ب.م،١٩٨١.

٨٥. سعد نـاجي جـواد: العـراق والمسـألة الكرديـة، ١٩٥٨-١٩٧٠، ط١، د.مـط. لندن،١٩٩٩.

٨٦. سـلوموتكدين: الموسـاد في العـراق ودول الجـوار، ت/ بـدر العقيلـي، ط٢، عمان،١٩٩٨.

٨٧. شاكر صـابر الضـباط: العلاقات الدولية ومعاهدات الحدود بين العـراق وايـران، د.س، بغداد.

٨٨. شاكرو خدو محوي: المسـألة الكرديـة في العـراق المعاصـر، ت/د.عبـدي حـاجي، دار سبيريز للطباعة و النشر، دهوك، ٢٠٠٨

٨٩. شورش حاجي: الانفال الكـرد والدولـة العـراق، ت/ مجموعـة مـن المترجمـين، ط٢ سليمانية،٢٠٠٥.

٩٠. صـباح سليمان: اضـواء علـى الحـرب العراقيـة الايرانيـة، ط١، وزارة الثقافـة والاعلام، السلسلة الاعلامية١٢٢ ط١، بغداد، ١٩٨١.

٩١. صلاح الخرصان: صفحات من تأريخ العراق السياسي الحديث، ط١، مؤسسة العرف للمطبوعات، بيروت، لبنان، ٢٠٠١.

٩٢. صلاح الخرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق (١٩٤٦-٢٠٠١) ط١، مؤسسة البلاغ للطباعة والنشر، بيروت ٢٠٠١.

٩٣. صلاح الخرصان: صفحات من تأريخ العراق السياسي الحديث، (الحركات الماركسية ١٩٢٠-١٩٩٠)، ط١، مؤسسة العارف للمطبوعات، بيروت-لبنان،٢٠٠١.

٩٤. صلاح الخرصان: حزب الدعوة الاسلامية، حقائق ووثائق، ط١ المؤسسة العربية للدراسات والبحوث الاستراتيجية، دمشق، ١٩٩٩.

٩٥. صلاح سعد الله: المسألة الكردية في العراق، ط١، مكتبة مدبولي، قاهرة، ٢٠٠٦.

٩٦. عادل تقي عبد محمد البلداوي: نضال الشعب الكردي وموقع البارزاني في الوثائق السرية، ط١، بغداد، ٢٠٠٣.

٩٧. عبدالستار طاهر شريف: تأريخ الحزب الثوري الكوردستاني، ط١، من منشورات الحزب الثوري الكردستاني، بغداد ،١٩٧٨.

٩٨. عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات والنظمات والاحزاب الكردية،ط١ بغداد١٩٨٩.

٩٩. عبدالله رسول لبشدري: أندلاع ثورة أيلول المجيدة ١٩٦١، ت/ محمد صالح العقراوي، ج١، ط١، مطبعة الثقافة، اربيل،٢٠٠١.

١٠٠. عبدالوهاب الكيالي والاخرون: موسوعة السياسية، ط٢، المؤسسة للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٩٥.

١٠١. عثمان علي: دراسة في حركة الكردية المعاصرة، ط١، اربيل، ٢٠٠٣.

١٠٢. علـى سـنجاري: القضـية الكرديـة وحـزب البعـث العـرب الاشـتراكي في العراق،ط١، دهوك، ٢٠٠٦.

١٠٣. على سنجاري: الحركة التحررية الكرديـة موقـف وارا،، ط١، مطبعـة خبـات، دهؤك ١٩٩٧.

١٠٤. فاضل البراك: اسـتراتيجية الامـن القـومي "آراء وافكـار" ط١، دار العربيـة بغداد، ١٩٨٧.

١٠٥. فاضل البراك: مصطفى البارزاني بين الاسطورة والحقيقة، ط١، بغداد ١٩٨٩.

١٠٦. فاضل رسول: العراق- ايران أسباب النزاع و ابعاد النـزاع، معهـد النمسـاوي للسياسات الدولية، دم، ١٩٩١

١٠٧. كاظم حبيب: لمحات من نضال حركـة التحـرر الـوطني للشـعب الكـردي في كردستان العراق، ط٢، دار ئاراس لطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٥.

١٠٨. كاظم حبيب: الاستبدادوالقسـوة في العـراق، ط١، مؤسسـة حمـدي للطباعـة والنشر، سليمانية، ٢٠٠٥.

١٠٩. لازاريف: تاريخ كوردستان، دەزگاها سپيريز بۆ چاپو وشاندنێ، ط١، دهـوك، ٢٠٠٦

١١٠. ماريون وبتر سلوجت: العراق الحديث من الثورة الى الدكتاتوريـة، ط١، مركـز الدراسات والترجمة، قاهرة، ١٩٩٢.

١١١. ماريون فاروق سلوغلت، بيتر سلوغلت: مـن الثـورة الى الدكتاتوريـة العـراق منذ ١٩٥٨ط٣، لك النبراسي، منشورات الجمل، ب م، ٢٠٠٣.

١١٢. مازن السـامرائي: وثائق عن الصراع العراقي الفارسـي، ط١، مطبعـة بغـداد، بغداد،١٩٨٧.

١١٣. مثنى امين: قضايا القوميات واثرها على العلاقات الدولية، ط١ مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، سليمانية، ٢٠٠٣.

١١٤. محسن دزةيي: أحداث عاصرتها، الجزء الثاني (١٩٦١-١٩٧٥)، ط١، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٢.

١١٥. محمد على القوزي، موضوع الخاص في تأريخ العرب الحديث، ط١، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٩٩.

١١٦. محمد صالح العقراوي، الكرد والدولة المستقلة وفق المعهدات والمواثيق الدولية، ط١، اربيل، ٢٠٠٥.

١١٧. مسعود البارزاني: البارزاني والحركة التحررية الكردية، الكرد وثورة ١٤ تموز،(١٤تموز ١٩٥٨- ١١ايلول ١٩٦١، كوردستان، ١٩٩٠.

١١٨. مشيل عفلق، نقطة البداية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت ١٩٧٣.

١١٩. مصطفى عبدالقادر النجار والاخرون: الحدود الشرقية للوطن العربي (دراسة تأريخية) ط١، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨١.

١٢٠. مهدي حسين البصري: الموقف القومي التأريخي ازاء التحدي الفارسي، السلسلة رقم (١٣٤) العراق، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الأعلام الداخلي العامة، ١٩٨٠.

١٢١. ميثان عارف بادى: الحركة القومية الكردية في كردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣، دەزگای سپیریز بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، دهوك ٢٠٠٥.

١٢٢. نجم الدين يوسفي: ثورة ايلول المجيدة، ط ٢، دهوك، ٢٠٠٣.

١٢٣. نوري الطالباني: منطقة كركوك ومحاولات تغيير واقعها القومي، ط١، لندن ١٩٩٥.

١٢٤. رفيق السامرائي: حطام البوابة الشرقية، كويت،١٩٩٧.
١٢٥. وليد عبدالناصر: ايران دراسة عن الثورة و الدولة، ط١، دار الشروق، القاهرة، ١٩٩٧

سێیەم: سەرچاوە فارسییەکان

١٢٦. سرهنگ غلامر چانجانی، تأریخ بیست و پینج ساله ایران، از کودتا تا انقلاب، ج١، ط٦، مؤسسه خدمات فرهنگی، طهران ١٣٧١.
١٢٧. صالح ملا عیسی: بحران افرینی بر قدرتها در کردستان العراق، ج١، شرکت گلبان چاپ، تهران، ١٣٨٠.
١٢٨. کامران. رهیوم: سازمان ملل ایران وعیاق، ت/ هوشنگ راسخی عزمی پابت، ج١، مؤسسه چاپ وانتشارات وزارت أمور خارجه طهران،١٩٩٧.
١٢٩. کریس کوچرا:جنبش ملی کرد، ت/ ابراهیم یونسی، موسسه انتشارات نگاه تهران،١٣٧٧.

چوارەم: سەرچاوە ئەلیکترۆنیەکان (ئەنتەرنێت)

١٣٠. ئەحمەد شاکەلی: خوێندنەوەیەك بۆ مێژووی چەپی کوردی لە کوردستانی عێراق: org، www.kurdistannet
١٣١. عدنان فارس: اتفاقية الجزائر ١٩٧٥ خيانة وطنية: www.rezgar.com
١٣٢. إسماعيل محمد: تاريخ العراق، تتابع حضاري أوقفه الحصار ، موقع: الجزيرة.
١٣٣. سعد داود قرياقوس: مسؤولية القيادة الايرانية في شن الحرب على العراق وإطالتها http://www.albasrah.net

١٣٤. عبـــــــــــــــــــدالعزيز بوتفلقـــــــــــــــــــــــــــة، dz/arebe/presence/portrait/bouteflika.www.elmouradia

١٣٥. محمد رضا الشاه البهلوي، www.aljazeera.net

١٣٦. مذكرات هنري كيسنجر. www.aljazeera.net

١٣٧. هواري بومدين http/ar.wikipedia.org

١٣٨. الملامصطفى البارزاني http://ar.wikipedia.org

١٣٩. الحسين بن طلال http://ar.wikipedia.org

١٤٠. أحمد حسن البكر http://ar.wikipedia.org

پێنجەم: نامە بڵاونەکراوەکان

١٤١. فەرەیدون عەبدوڕەحیم عەبدوڵلا: بارودۆخی سیاسی کوردستان –عێراق، ١١ی مارتی ١٩٧٠-١١مارتی ١٩٧٤، توێژینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە، نامەی زانکۆیی (ماستەر)، زانکۆی سەلاحەدین، بەشی مێژوو،٢٠٠٥.

١٤٢.هۆشمەند عەلی مەحمود: عەبدولڕەحمان قاسملوو ژیانو ڕۆڵی سیاسی لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورددا ١٩٣٠-١٩٨٩، نامەی بڵاونەکراوەیی زانکۆ، بەشی مێژوو، کۆلیژی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٦.

شەشەم: گۆڤارەکان

بەزمانی کوردی

١٤٣. ئازاد نەقشبەندی: کاریگەری نەوتی کەرکوك لە سەر راگویزانی کورد لە کەرکوك و بەعەرەبکردنی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٠) هاوینی ٢٠٠٠١.

١٤٤. ئەسغەر حەعفەر ولدانی: رۆلی فاکتەرە جوگرافی و جیوپۆلیتیکی یەکانی کوردستان لە پەیوەندی میسر بە کەنداوی فارسەوە، گۆڤاری سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیژی، ژمارە (١٩ سالی (١٣)، شوباتی ٢٠٠٥.

١٤٥. حەمید گەوهەری: رۆلی بارزانی لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی سەدەی بیستەمی کوردستان، گۆڤاری گولان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گولان، ژ (٢١٧) ی ١٥ی ئازاری ١٩٩٩.

١٤٦. خەلیل ئیسماعیل موحەمەد: ئاراستەکانی نیشتەجێکردنی عەرەب لە پارێزگای نەینەوا و کاریگەری لە سەر پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتواندا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢١)، پاییزی ٢٠٠١.

١٤٧. خلیل ئیسماعیل محمد: سنووری عێراق و ئێران لە نێوان خواستەکانی گەلی کورد و ململانێ دەولیدا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیژی، ژ ٤٥، سالی ١٣، سباتی ٢٠٠٥.

١٤٨. خەلیل ئیسماعیل موحەمەد: دیاریکردنی سنووری عێراق – ئێران، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ٧، ئابی ١٩٩٨.

١٤٩. رفیق شوانی: کێشەی کەرکوك لە کۆنەوە تا ئەمرۆ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٠)ی هاوینی ٢٠٠٠.

١٥٠. عەبدوستار تاهیر شریف: (چاوپێکەوتن)، گۆڤاری ستاندەر، ژ(٨) لە ٩/ ایلول ٢٠٠٦.

١٥١. عەبدوڕەزاق عەلی: پیلانی جەزائیر گەلە کۆمەکی دونیای دووجەمسەری بە دژی کوردو شۆڕەکەی، گۆڤاری گولان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گولان، ژ (٢٦٨) ی ٢ی ئازاری ٢٠٠٠.

١٥٢. فهیم عبدالله حمو: ریکەفتن ١١ی ئادارا ١٩٧٠، گۆڤاری (مەتین)، ژ٥٥، تەباخی ١٩٦٦.

١٥٣. فەوزیە صابر محمد: کێشەی نەتەوایەتی لە ئێران (١٩٤١-١٩٤٦)، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)ی بەهاری ٢٠٠٠.

١٥٤. فوئاد عارف: (چاوپێکەوتن)، گۆڤاری لڤین، ساڵی چوارەم، ژ٤٤، ئەیلولی ٢٠٠٦.

١٥٥. فوئاد کەریم: لە یادی ٢٤ ساڵەی پەیمانی شومی جەزائیر، گۆڤاری هەڵبجە، ژ١، ئازاری ١٩٩٩.

١٥٦. کازم حەبیب: مەینەتی کوردە فەیلیەکانی عێراق، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ٢٣، پاییزی ٢٠٠٢..

١٥٧. کامران بابان زادە: پەیمانی سەعد ئابادی ١٩٣٧، گۆڤاری پەرلەمانتار، ژ(١١)ی ئابی ٢٠١١

١٥٨. محمد شیخ ئەحمەد: کوردستان لە ڕێککەوتننامە دەوڵەتیەکاندا، گۆڤاری (هەڵوێستی نیشتیمانی)، ژ ٢، نیسانی ١٩٩٧.

١٥٩. محەمەد هەمەوەندی چەمکی تەبەعیەی ئێرانی لە سیستەمی یاسایی رەگەزنامە لە عێراقدا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٣) ی بەهاری ٢٠٠٢.

١٦٠. محمود رەزا: کەنداوی عەرەب یان کەنداوی فارس؟، مجلە (سیاسەتی دەولی) ژمارە (٤) کانوونی دووەمی ١٩٩٣.

١٦١. مراد حەکیم موحەمەد: سیاسەتی راگواستنی کورد لە کوردستانی عێراق، سیاسەتی دەولی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژ.٤٥، سالی ١٣، شوباتی ٢٠٠٥.

١٦٢. نەجات حەمید ئەحمەد: گەڕانەوە بۆ جەزایەر یاخود دەستخۆشی لێکردنی جەزایەر، گۆڤاری گولان، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گولان، ژ (٢٧٠) ی ١٥ی ئازاری ٢٠٠٠

١٦٣. نیزامەدین گلی، لێکۆڵینەوەیەکی گشتی سەبارەت بە کەرکوك، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢١)ی هاوینی،٢٠٠٠

١٦٤. هەردوو رێکخراوی "کاژیك"و "پاسوك" لە بیرەوەری مامۆستا کامیل ژیردا "چاوپێکەوتن" گۆڤاری بابان، ژمارە (٣)، تەمووزی ٢٠٠٧

بە زمانی عەرەبی

١٦٥. زهير الزاهر: اتفاقية الجزائر ١٩٧٥ الموقف منها والبديل عنها، الثقافة الجديدة، ع ٢٣٥، السنة(٣٨)، تموز، ١٩٩١

١٦٦. عثمان علي: اسماعيل اغا سمكو(ثعلب السياسة الكردية ورائدها في الباغماتية)، مجلة (ئالاي ئيسلام)العدد الاول، السنة السابعة، كانون الثاني /شباط-١٩٩٣

١٦٧. مصطفى طيبة: الجبهة الوطنية في العراق، مجلة: كاتب، ع ١٤٣، السنة الثالثة، فراير ١٩٧٣

الثقافة الجديدة. عدد (٨٥، ايلول ١٩٧٦، (٨٦) تشرين أول ١٩٧٦

حەوتەم: رۆژنامەكان

به زمانی كوردی

١٦٨. (برايەتی) ئۆرگانی (پ.د.ك) ژمارەكانی (٤، ٥ سالی دوو١/ ١٠/ ١٩٧١، ١٤/ ١٠/ ١٩٧٠ز ٢٣ تا ٢٩ خولی چوارەم ١٩٧٢، (٢،٣ خولی چوارەم ٢/ ٦، ٩/ ٦/ ١٩٧٢، (٢٧٩١)ی ٧/ ٣/ ١٩٩٨

١٦٩. (خەبات) ئۆرگانی (پ.د.ك)، ژمارە (١) ١٩٧٦.

١٧٠. (رزگاری) ئۆرگانی (يەكێتی شۆرشگێرانی كوردستان) ژمارەكانی ١٨ ئازاری ١٩٨٧، ١٩ نيسانی ١٩٨٧

١٧١. (كوردستانی نوێ) ژمارەكانی (١٥٢٥،١٥٢٤،١٥٢٤، سالی ١٩٩٧.

١٧٢. (هاوكاری) ژمارەكانی٢٥٩ی٢١/ ٣/ ١٩٧٥، ٢٦١، ٢٧٤، ٣٠٣، ٥٧٣،٣١٣ی ٥/ ٢/ ١٩٨١، (٥٠٩)ی ١٤/ ١٢/ ١٩٨٠. ٤٣٨

به زمانی عەرەبی

١٧٣. (الاتحاد)، عدد (٤٦٣) في ٨/ ٣/ ٢٠٠٢

١٧٤. (التآخي) عدد(١٥٨٣) في ١٢ آذار ١٩٧٤، عدد (١٥٨٩) في ٤ي نيساني ١٩٧٤،(١٦٠٣) في ٢٠/ نيسان ١٩٧٤،

١٧٥. (الثورة) عدد (٢٠١٤)، في ٧/ ٣/ ١٩٥٧، (٢٠٢٦) في ٢٠/ ٣/ ١٩٧٥

١٧٦. (طريــــق الشــــعب) عــــدد (٢٨/٤/١٩٧٤، ٢٥/٩/١٩٧٤، ٢٤/١٠/٤٥٦،١٩٧٤، ٢٠/٣/١٩٧٥، ٥١٥، ٢٠/٥/١٩٧٥ ٢٧/٤/١٩٧٥. ٩/ ٥/١٩٧٦، ١٦/٩/١٩٧٥، ٣/٧/٢٩،١٩٧٦/٧/١٩٧٦

١٧٧. (الوقــائع العراقيــة) عــدد (٢)، ٢٨ تمــوز ١٩٥٨) ((٢٤٧٤) ٢/٦/١٩٧٥ز. (٢٦٢٤في ٥كانون الاول١/١٩٧٧) و(٢٦٢٧)في ٢٦كـانون الاول١٩٧٧، (٢٤٨٦) في ٢٥/٨/١٩٧٥

هەشتەم: بەڵگەنامە حیزبیو حکومیەکان

بە زمانی کوردی

١٧٨. پارتی دیموکراتی کوردســتان ڕێبازی بزوتنــەوەی ئــازادیخوازی کــورد، راپــۆرتی سیاسی سەرکردایەتی کاتی پــارتی دیمــوکراتی کوردســتان، پەســندکراوی کۆنفراســی (١١- ١٥) ئابی

١٧٩. بڕیارە سیاسیەکانی کۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) لە تشرینی دووەمی ١٩٧٩

١٨٠. پارتی دیموکراتی کوردستان، شەڕی ناوخۆ چــۆن دەســتی پێکــرد و کــێ لێــی بەرپرسیارە؟ ب١، چ١، لە بلاوکراوەکانی مەکتــەبی ناوەنــدی دیراســات و توێژینــەوە، هەولێر،١٩٩٧

١٨١. راپۆرتی ناوەندی نۆیەم کــۆنگرەی هەرێمانــە، حــوزەیرانی ١٩٨٢. دار الثقافــة والنشر الكردية، سلسلة الكتب السياسية المترجمة (٧٤).

١٨٢. وەزارەتی رۆشنبیریو راگەیاندن، دەزگــای رۆشــنبیریو بلاوکردنــەوەی کــوردی، بۆچی رێککەوتننامەی جەزائیر لە نێوان عێــراقو ئێرانــدا هەڵوەشــایەوە؟، دار الحريــة للطباعة، بغداد ١٩٨١.

به زمانی عەرەبی

١٨٣. الحزب الديمقراطي الكردستاني. اللجنة التحضيرية، تقيم مسيرة الثورة الكردية وانهيارها والدروس والعبر المستخلصة منها، ط٢، بدون مكان الطبع، ١٩٩٧

١٨٤. وثائق المؤتمر الوطني الثالث للحزب الشيوعي العراقي، بغداد، ١٩٧٦، من اجل توطيد وتعميق للمسرة الثورة وتوجه نحوالاشتراكية، منشورات طريق الشعب٨، مطبعة الرواد، بغداد، ١٩٧٦

١٨٥. حول الوضع الداخلي، سياسة تحظي بتأيد قوى التقدم، من تقرير الاجتماع الاعتيادي الكامل للجنة المركزية للحزب الشيوعي العراقي في ٢١شباط ١٩٧٥

١٨٦. منشورات جريدة النور، اراء في المشكلة الكردية، بدون مكان الطبع.١٩٧

١٨٧. وزارة الاعلام، مديرية الاعلام العامة: تنفيذ بيان ١١ اذار، بغداد ١٩٧٢

١٨٨. التقرير السياسي الصادر عن المؤتمر القطري الثامن لحزب البعث العرب الاشتراكي. القطر العراقي. كانون الثاني ١٩٧٤، ثورة ١٧ تموز التجربة والافاق

١٨٩. نص الكامل لوقائع المؤتمر الصحفي المهيب الرفيق صدام حسين، الذي عقد بتأريخ ١٨ تموز ١٩٧٨

١٩٠. وزارة العمل والشئون الاجتماعية، لجنة في مؤسسة الثقافة العمالية، المسألة الكردية والحكم الذاتي، بغداد ١٩٧٥

به زمانی فارسی

١٩١. سیاوش بشیری: قرارد داد ١٩٧٥ الجزائر ایران – عراق، (ب ش)، (د مت).

١٩٢. دانشنجوان پیرواما، اسناد لانه جاسوسی – کوردستان (٢). شماره (٣٢).

١٩٣. مبارزه ملی ومبارزەطبقاتي به شی یه کەم، ایران – انتشارات اسماعیل شریف زاده،کوردستان ایران١٩٧٨

نۆیەم: دیدار

١٩٤. دیداری بەڕێز قادر عەزیز (سکرتێری حیزبی زەحمەتکێشانی کوردستان)، ژ دیرۆکا ٧/٩/٢٠٠٦، لە سلێمانی

١٩٥. دیداری بەڕێز بهائەدین نووری ئەندامی پێشووی (م.س)ی (حشع)، ژ دیرۆکا، ١٨/٩/٢٠٠٦، لە سلێمانی.

١٩٦. دیداری بەڕێز جەلیل گادانی ئەندامی دێرینی سەرکردایەتی (حدکا)، ژ دیرۆکا، ٦/١/٢٠٠٧، لە کۆیە

دەیەم: دیداری تەلەفزیۆنی

١٩٧. چاوپێکەوتنی عبدالسلام البرواري، بەرپرسی دیراسات‌و توێژینەوەی ناوەندی (پ.د.ك)، لەگەڵ کەناڵی "زاگرۆس"ی ئاسمانی لە ڕۆژی ٦/ئازار ٢٠٠٧

١٩٨. چاوپێکەوتنی د.محەمود عوسمان لە بەرنامەیەکی تایبەت لەگەڵ کەناڵی "زاگرۆس"ی ئاسمانی لە ڕۆژی ١٤/٣/٢٠٠٧.

پاشکۆی یەکەم
بەڵگەنامەکان

بەڵگەنامەی ژمارە (١) ــــــــــ بەیاننامەی ١١/ئازاری ١٩٧٠ ، لە کتێبی مسعود البارزاني:البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج٣ وەرگیراوە

بەڵگەنامەی ژمارە (٢) ــــــــــ دەقی ڕێککەوتنامەی جەزائیر لە کتێبی خالد يحيى العزي:مشكلة شط العرب في ظل المعاهدات و القانون وەرگیراوە

بەڵگەنامەی ژمارە (٣) ــــــــــ پرۆتۆکۆڵەکان، لە کتێبی مسعود البارزاني: البارزاني والحركة التحررية الكردية.
ج٣ وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٤) ــــــــــ کۆنووسی کۆبوونەوە، لە کتێبی سیاوش بشیری: قرارد داد ١٩٧٥ الجزائر إيران – عیاق وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٥) ــــــــــ قاچاغەڕی سنووریەکان لە کتێبی بۆچی ڕێکەوتنامەی جەزائیر لە نێوان عێراق و ئێراندا هەڵوەشایەوە؟ وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٦) ــــــــــ بەشێك لە ڕاپۆرتی پایك. لە کتێبی مسعود البارزاني: البارزاني والحركة التحررية الكردية. ج٣ وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٧)ــــــــــ نامەی کیسنجەر بۆ مستەفا بارزانی لە کتێبی مسعود البارزاني: البارزاني والحركة التحررية الكردية. ج٣ وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٨) ــــــــــــــ نامەی سەدام حوسێن بۆ پەناهەندەكانی كورد لە ئێران لە كتێبی مسعود البارزاني: البارزاني والحركة التحررية الكردية. ج٣ وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (٩) ــــــــــــــ بەیاننامەی دامەزراندنی یەكێتی نیشتیمانی كوردستان لە كتێبی صلاح الخرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (١٠) ــــــــــــــ بەیاننامەی راگەیاندنی سەركردایەتی كاتی (پ.د.ك) لە كتێبی حبيب محمد كريم، تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني – العراقي (في محطات رئيسية) وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (١١) ــــــــــــــ نامەی مستەفا بارزانی بۆ جێمی كارتەر لە كتێبی صلاح الخرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (١٢) ــــــــــــــ نامەی بارزانی بۆ خومەینی لە كتێبی صلاح الخرصان: التيارات السياسية في كردستان العراق وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (١٣) ــــــــــــــ بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی رێككەوتنامەی جەزائیر لە كتێبی خالد يحى العزي: مشكلة شط العرب في ظل المعاهدات و القانون وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە (١٤) ــــــــــــــ وتاری سەدام حوسێن لە كۆبوونەوەی نائاسایی ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش بە بۆنەی هەڵوەشاندنەوەی رێككەوتنامەی جەزائیر لە كتێبی خالد يحى العزي:مشكلة شط العرب في ظل المعاهدات و القانون وەرگیراوە.

بەڵگەنامەی ژمارە(١)

الوثيقة رقم (١)

بيان آذار

لقد كان المبرر الأول لثورة السابع عشر من تموز أنها جاءت تعبيرا عن سخط الجماهير العربية كافة على الأسباب والمسببين لهزيمة حزيران وعن إجماع الرأي الشعبي في العراق على إدانة الحكم الرجعي الفردي السابق بسبب مساهمته بدوره الانهزامي في هذه المحنة القومية. وذلك لعزلته التامة عن الشعب وعجزه المطلق عن حل المشاكل الوطنية التي كانت تنخر في الكيان الوطني والتي كان حلها المقدمة الضرورية التي لابد منها لكل عزم صادق على تعبئة الطاقات البشرية والمادية في العراق جميعها ووضعها بدون أي شاغل في موضعها الطبيعي وبالدرجة الأولى في الخطوط الأولى للمعركة المصيرية للأمة العربية.

لذلك وضعت الثورة نصب عينيها منذ أيامها الأولى واجب تحقيق الوحدة الوطنية للشعب العراقي دون أي تفريق بسبب الجنس أو اللغة أو الدين أو المنشأ الاجتماعي وتوفير جميع الشروط الضرورية السياسية والاجتماعية والاقتصادية التي تتطلبها مقومات هذه الوحدة لكي يستطيع العراق أن يتجه بكل طاقاته وإمكاناته إلى المعركة القومية المصيرية التي تمثل في نظر الثورة ذروة الصراع التاريخي المرير بين الاستعمار والصهيونية وأطماعها الشريرة في الوطن العربي من جانب وبين مصالح تحرر الأمة العربية وكفاحها من أجل أهدافها التقدمية الإنسانية من جانب آخر.

ورغم تركة المعضلات الكثيرة المعقدة التي جابهتها الثورة منذ ميلادها ظلت ماضية بحزم وإيمان في سبيل تحرير العراق من مخلفات الاستعمار والعمالة والطغيان السياسي

١

والاجتماعي وفي العمل على توفير جميع الشروط الضرورية لبناء عراق جديد تتحقق فيه بصورة جدية المساواة الفعلية في الحقوق والواجبات وتكافؤ الفرص بين المواطنين. وتفتح فيه الآفاق أمام جماهير الشعب كافة من خلال التزام وطني جماعي مخلص لوحدة تراب الوطن ووحدة شعبه وأهدافه الأساسية الكبرى - الوحدة القومية والحرية والاشتراكية.

ولقد كان حل المسألة الكردية في العراق في مقدمة المشكلات الوطنية التي واجهتها الثورة ولا سيما أن عدم قدرة العهود السابقة على تفهمها . بل وعدم توفر الرغبة الصادقة في معالجتها ووضع الحلول الصحيحة لها لدى العهود. قد أدى وما رافقهما وأحاط بهما من استغلال الاستعمار وأعوانه وعملائه إلى مزيد من التعقيد. حتى غدت وكأنها معضلة شبه مستعصية وبخاصة بعد أن حل العنف منذ سنوات في معالجتها محل الحوار الديمقراطي الأخوي والموضوعي الذي تستوجبه طبيعة المشكلة الوطنية وما تنطوي عليه من حقوق مشروعة عادلة لجزء من الشعب العراقي. لقد عملت الثورة منذ أيامها الأولى على معالجة هذه المشكلة الوطنية بروح مشبعة بالمسؤولية وبأقصى حدود الالتزام بالمبادئ الديمقراطية الثورية.

إن الثورة التي تستقي من المعين النظري لحزب البعث العربي الاشتراكي تؤمن بان الحقوق القومية هي حقوق ديمقراطية في جوهرها ومن مواضيعها إحياء التراث الثقافي واللغة والعقائد وممارسة الإرادة الحرة وأن توطيد هذه الحقوق بين القوميات المختلفة لا سيما في الوطن الواحد يتطلب إيجاد السبل الهادفة إلى تنظيم العلاقات بين هذه القوميات بصورة تساعد على نهوضها جميعاً.

إن جميع المشاريع و الخطط الهادفة إلى إضعاف الروابط بينها وزرع بذور التفرقة لا تخدم المصالح المشتركة لأبنائها. كما أن تنظيم وتعزيز الروابط الوطنية والإنسانية فيما بينها وجعلها في خدمة التقدم هي التي توفر أسباب وحدة الحياة الوطنية في جو مفعم بالتآخي القومي والسلام.

وكان من وحي هذه المبادئ أن بادر المؤتمر القطري السابع لحزب البعث العربي الاشتراكي الذي انعقد في أواخر عام 1968 ومطلع عام 1969 إلى تحديد موقف الحزب الأيديولوجي والنظري من هذه المشكلة الوطنية وإلى رسم طريق الحل أمام الثورة والسلطة الثورية وذلك في المقررات التي صدرت في أعقاب ذلك المؤتمر التي تقول:

أكد المؤتمر على أن مسألة المطامح القومية للأكراد في العراق تقع في مقدمة المسائل

التي تواجه حركة الثورة العربية. ولقد مضت عدة سنوات دون الوصول إلى حل سليم لهذه المسألة مما ألحق بالمواطنين العرب والأكراد نتيجة العسف في حقهم نكبات ومآسي مروعة. وكانت قوى الاستعمار والرجعية وفصائل العملاء والانتهازية تستغلها درعاً وتستثمر الإخفاق في حلها للتدخل في شؤون العراق والضغط عليه والتآمر على حقوق العرب والأكراد معاً وإلحاق أفدح الأضرار بالمواقع والمكتسبات القومية والتقدمية والديمقراطية التي وصلوا إليها خلال عهود طويلة من التضحية والنضال المشترك. كما أكد المؤتمر على أن حزبنا الذي ينطلق في نضاله وسياسته من عقيدته القومية الإنسانية الاشتراكية الديمقراطية كان يحترم دائماً المطامح القومية للجماهير الكردية ويحترم تراثها الوطني والثقافي ويعتبرها حقوقاً إنسانية مشروعة ويؤكد العلاقة المتينة بين تحقيقها وبين قوة وسلامة مسيرة الجماهير الشعبية في العراق باتجاه تصفية مخلفات الاستعمار والتفرغ الكامل للمعركة القومية المصيرية الراهنة في فلسطين ومواصلة الكفاح التاريخي من أجل تحقيق الوحدة العربية والحرية والاشتراكية.

لذا فإن الثورة تلتزم بكافة مبادئ الحزب وقراراته قد أقرت للمواطنين الأكراد بحق التمتع بحقوقهم القومية وتطوير خصائصهم القومية في إطار وحدة الشعب والوطن والنظام الدستوري.

وفي الوقت الذي تخوض فيه الأمة العربية كفاحاً واسعاً ضد الإمبريالية والصهيونية والرجعية المحلية يضعها في الخطوط الأولى من كفاح شعوب الشرق الأوسط حيث أن نضال الشعب العراقي الوثيق الارتباط مع كفاح الأمة العربية في سبيل الديمقراطية ومقارعة القوى الرجعية في - المنطقة العالمية - منها - والمحلية - فإن الثورة تعتبر أن الأساس الأول للوحدة الوطنية العربية الكردية في العراق هو أن الحركة القومية الكردية كالحركة القومية العربية ديمقراطية موجهة ضد تلك القوى الرجعية ذاتها موضوعياً يشدها في العراق إلى الحركة التحررية العربية وحدة الكفاح ضد الإمبريالية والقوى الرجعية الأخرى الحليفة والتابعة لها.

كما تربطها مع كفاح الشعب العربي تقاليد الأخوة التاريخية ووحدة المصالح الاقتصادية والتطور المتناسق بين القوميتين العربية والكردية.

وأن أي إخلال بهذا التناسق سوف يؤدي بالضرورة إلى إلحاق الأذى بالكفاح المشترك والنهضة الوطنية التقدمية بوجه عام.

٢

لقد أدرك الاستعمار أن وحدة الكفاح العربي الكردي تعزز حركة التحرر العربية الكردية وتمكنها من إحراز مواقع هامة في وجه المشاريع الدولية الإمبريالية الصهيونية الإسرائيلية في المنطقة لا سيما بالنسبة للحركة القومية المصيرية الراهنة الدائرة في فلسطين والبلدان العربية المحيطة بها. لذلك استعانت الأجهزة الاستعمارية والعميلة لإيجاد أكثر من سبب لفصم عرى التلاحم والتآخي بين الجماهير العربية والكردية بقصد إضعاف جبهة النضال الوطني التحرري في العراق.

وما دامت الثورة تنطلق في فهمها للمسألة القومية بأنها جزء من الثورة المعادية للاستعمار والصهيونية والرجعية فلا مراء أن تلتزم الثورة في كل خطوة تخطوها في اتجاه حل المشكلة الوطنية الكردية بما يؤدي إلى تعزيز وترسيخ الكفاح الوطني والقومي ضد تلك القوى اللا إنسانية مجتمعة.

لذلك فإن ممارسة الجماهير الكردية لحل حقوقها القومية وتحقيق التكافؤ المطلق في فرص التطوير الحر هما السبيلان الضروريان لتوحيد وتعزيز الكفاح الوطني في العراق ضد أعداء الشعوب وأعداء الأمة العربية والشعب العراقي، الاستعمار والصهيونية والرجعية العميلة.

ولم يكن مصادفة توقيت المؤامرة الاستعمارية الصهيونية الرجعية على الجمهورية العراقية في نفس الوقت الذي بدأت تظهر فيه بشائر السلام في ربوع شمالنا الحبيب بسبب المساعي المخلصة التي بذلتها حكومة الثورة والتجاوب المخلص من جانب قيادة السيد مصطفى البارزاني.

ولم يعد خافياً أن الثورة بادرت من جانبها لاتخاذ جميع الإجراءات الضرورية لإعادة أسباب الطمأنينة والسلام في أرجاء شمالي العراق إذ عملت على ما يلي:

أ - فلقد تم الاعتراف بالوجود الشرعي للقومية الكردية وفقاً لمقررات المؤتمر القطري السابع لحزب البعث العربي الاشتراكي ومن خلال جميع البيانات الرسمية والصحفية التي صدرت عن السلطة الثورية وسوف تكرس هذه الحقيقة نهائياً في نصوص الدستور المؤقت ونصوص الدستور الدائم.

ب - ولقد أقر مجلس قيادة الثورة إنشاء جامعة في السليمانية وإنشاء مجمع علمي كردي كما [illegible] جميع الحقوق الثقافية واللغوية للقومية الكردية فأوجبت تدريس

٤

اللغة الكردية في جميع المدارس والمعاهد والجامعات ودور المعلمين والمعلمات والكلية العسكرية وكلية الشرطة. كما أوجب تعميم الكتب والمؤلفات الكردية العلمية والأدبية والسياسية المعبرة عن المطامح الوطنية والقومية للشعب الكردي وتمكين الأدباء والشعراء والكتاب الأكراد من تأسيس اتحاد لهم وطبع مؤلفاتهم وتوفير جميع الفرص والإمكانات أمامهم لتنمية قدراتهم ومواهبهم العلمية والفنية وتأسيس دار للطباعة والنشر باللغة الكردية واستحداث مديرية عامة للثقافة الكردية وإصدار صحيفة أسبوعية ومجلة شهرية باللغة الكردية وزيادة البرامج الكردية في تلفزيون كركوك ريثما يتم إنشاء محطة خاصة لبث التلفزيوني باللغة الكردية.

ج - واعترافاً للمواطنين الأكراد بحقوقهم في إحياء تقاليدهم وأعيادهم القومية ومن أجل مشاركة الشعب كله في أعياد أبنائه قرر مجلس قيادة الثورة اعتبار عيد - النوروز - عيداً وطنياً في الجمهورية العراقية.

د - كما أصدر مجلس قيادة الثورة قانون المحافظات الذي ينطوي على لا مركزية الإدارة المحلية وأقر استحداث محافظة دهوك.

هـ - كذلك أصدر مجلس قيادة الثورة عفواً عاماً شاملاً عن جميع المدنيين والعسكريين الذين اشتركوا في أعمال العنف في الشمال ليزيل كل أثر من آثار الأوضاع السلبية الشاذة السابقة ويقيم معالم الحياة الوطنية الجديدة على أرضية وطيدة للأمن العام والإخاء القومي الشامل.

ولقد استقبلت جماهير العراق العربية والكردية مقررات وإجراءات مجلس قيادة الثورة بالتأييد والترحاب الأمر الذي هيأ الظروف الملائمة للمضي قدماً في تحقيق الغايات المثلى التي انعقدت عليها إجماع الشعب وتضافرت حولها إرادته ولونه وكلمته.

لما تقدم فإن مجلس قيادة الثورة أجرى اتصالات بينه وبين قيادة السيد مصطفى البارزاني رئيس الحزب الديمقراطي الكردستاني وتم تبادل وجهات النظر واقتنع الجميع بضرورة قبول محتويات هذا البيان وتنفيذها. وهو يؤكد عزمه على تعميق وتوسيع الإجراءات الفعالة لاستكمال أسباب النهوض الثقافي والاقتصادي والتطور العام في المنطقة الكردية مستهدفاً بالدرجة الأولى تمكين الجماهير الكردية من ممارسة حقوقها المشروعة وإشراكها عملياً في المساهمة الجادة في بناء الوطن والكفاح من أجل أهدافه

٥

القومية الكبرى لذا قرر مجلس قيادة الثورة:

1 - تكون اللغة الكردية لغة رسمية مع اللغة العربية في المناطق التي غالبية سكانها من الأكراد وتكون اللغة الكردية لغة التعلم في هذه المناطق وتدرس اللغة العربية في كافة المدارس التي تدرس باللغة الكردية. كما تدرس اللغة الكردية في بقية أنحاء العراق كلغة ثانية في الحدود التي يرسمها القانون.

2 - إن مشاركة إخواننا الأكراد في الحكم وعدم التمييز بين الكرد وغيرهم في تقلد الوظائف العامة بما فيها المناصب الحساسة والهامة في الدولة كالوزارات وقيادات الجيش وغيرها كانت وما زالت من الأمور الهامة التي تهدف حكومة الثورة إلى تحقيقها فهي في الوقت الذي تقر هذا المبدأ تؤكد ضرورة العمل من أجل تحقيقه بنسبة عادلة مع مراعاة مبدأ الكفاءة ونسبة السكان وما أصاب إخواننا الكرد من حرمان في الماضي.

3 - نظراً للتخلف الذي لحق بالقومية الكردية في الماضي من الناحيتين الثقافية والتربوية توضع خطة لمعالجة هذا التخلف عن طريق:

أ - الإسراع بتنفيذ قرارات مجلس قيادة الثورة حول اللغة والحقوق الثقافية للشعب الكردي وربط إعداد وتوجيه المناهج الخاصة بالشؤون القومية الكردية في الإذاعة والتلفزيون بالمديرية العامة للثقافة والإعلام الكردية.

ب - إعادة الطلبة الذين فصلوا أو اضطروا إلى ترك الدراسة بسبب ظروف العنف في المنطقة إلى مدارسهم بغض النظر عن أعمارهم أو إيجاد علاج ملائم لمشاكلهم.

ج - الإكثار من فتح المدارس في منطقة الكردية ورفع مستويات التربية والتعليم وقبول الطلبة الأكراد في الجامعات والكليات العسكرية والبعثات والزمالات الدراسية بنسبة عادلة.

4 - يكون الموظفون في الوحدات الإدارية التي تسكنها كثرة كردية من الأكراد. أو ممن يحسنون اللغة الكردية إذا ما توفر العدد المطلوب منهم ويتم تعيين المسؤولين الأساسيين (محافظ. قائمقام. مدير الشرطة. مدير أمن. وما شابه ذلك) ويباشر فوراً بتطوير أجهزة الدولة في المنطقة بالتشاور ضمن اللجنة العليا المشرفة على

تنفيذ هذا البيان بما يضمن تنفيذه وبرز الوحدة الوطنية والاستقرار في المنطقة.

5 ـ تقر الحكومة حق الشعب الكردي في إقامة منظمات طلبة وشبيبة ونساء ومعلمين خاصة به وتكون هذه المنظمات أعضاء في المنظمات الوطنية العراقية المتشابهة.

6 ـ أ ـ يمدد العمل بالفقرتين (1) و(2) من قرار مجلس قيادة الثورة المرقم 59 والمؤرخ في (1969/8/5) حتى تاريخ صدور هذا البيان. ويشمل ذلك كافة الذين ساهموا في أعمال العنف في المنطقة الكردية.

ب ـ يعود العمال والموظفون والمستخدمون من المدنيين والعسكريين إلى الخدمة ويتم ذلك دون التقيد بالملاك ويستفاد من المدنيين في المنطقة الكردية ضمن احتياجاتها.

7 ـ أ ـ تشكيل هيئة من ذوي الاختصاص للنهوض بالمنطقة الكردية من جميع الوجوه بأقصى سرعة ممكنة وتعويضها عما أصابها في السنوات الأخيرة وتخصيص ميزانية كافية لتنفيذ ذلك وتكون هذه الهيئة تابعة لوزارة شؤون الشمال.

ب ـ إعداد الخطة الاقتصادية بشكل يؤمن التطور المتكافئ لأنحاء العراق المختلفة مع مراعاة ظروف التخلف في المنطقة الكردية.

ج ـ تخصيص رواتب تقاعدية لعوائل الذين استشهدوا في ظروف القتال المؤسفة من رجال الحركة الكردية المسلحة وغيرهم وللعجزة والمشوهين بسبب تلك الظروف وفق تشريع خاص على غرار القوانين المرعية.

د ـ العمل السريع لإغاثة المتضررين والمعوزين عن طريق إنجاز مشاريع سكنية وغيرها تؤمن العمل للعاطلين وتقديم معونات عينية ونقدية مناسبة وإعطاء تعويض معقول للمتضررين الذين يحتاجون المساعدة ويناط ذلك باللجنة العليا ويستثنى من ذلك من شملتهم الفقرات السابقة.

8 ـ إعادة سكان القرى العربية والكردية إلى أماكنهم السابقة. اما سكان القرى الواقعة في المناطق التي يتعذر اتخاذها مناطق سكنية وتستملكها الحكومة لأغراض النفع العام وفق القانون فيجري إسكانهم في مناطق مجاورة ويجري تعويضهم عن ما لحقهم من ضرر بسبب ذلك.

9 - الإسراع بتطبيق القانون الزراعي في المنطقة الكردية وتعديله بشكل يضمن تصفية العلاقات الإقطاعية وحصول جميع الفلاحين على قطع مناسبة من الأرض وإعفاؤهم من الضرائب الزراعية المتراكمة عليهم خلال سنين القتال المؤسفة.

10 - جرى الاتفاق على تعديل الدستور المؤقت كما يلي:

أ - يتكون الشعب العراقي من قوميتين رئيسيتين هما القومية العربية والقومية الكردية ويقر هذا الدستور حقوق الشعب الكردي القومية وحقوق الأقليات كافة ضمن الوحدة العراقية.

ب - إضافة الفقرة التالية إلى المادة الرابعة من الدستور تكون اللغة الكردية لغة رسمية إلى جانب اللغة العربية في المنطقة الكردية.

ج - تثبيت ما تقدم في الدستور الدائم.

11 - إعادة الإذاعة والأسلحة الثقيلة إلى الحكومة ويكون ذلك مرتبطاً بتنفيذ المراحل النهائية من الاتفاق.

12 - يكون أحد نواب رئيس الجمهورية كردياً.

13 - يجرى تعديل قانون المحافظات بشكل ينسجم مع مضمون هذا البيان.

14 - اتخاذ الإجراءات اللازمة بعد إعلان البيان بالتشاور مع اللجنة العليا المشرفة على تنفيذه لتوحيد المحافظات والوحدات الإدارية التي تقطنها كثرة كردية وفقاً للإحصاءات الرسمية التي سوف تجرى وسوف تسعى الدولة لتطوير هذه الوحدة الإدارية وتعميق وتوسيع ممارسة الشعب الكردي فيها لجملة حقوقه القومية ضماناً لتمتعه بالحكم الذاتي. وإلى أن تتحقق هذه الوحدة الإدارية يجرى تنسيق الشؤون القومية الكردية عن طريق اجتماعات دورية تعقد بين اللجنة العليا ومحافظي المنطقة الشمالية. وحيث أن الحكم الذاتي سيتم في إطار الجمهورية العراقية فإن استغلال الثروات الطبيعية في هذه المنطقة من اختصاص سلطات هذه الجمهورية بطبيعة الحال.

15 - يساهم الشعب الكردي في السلطة التشريعية بنسبة سكانه إلى سكان العراق.

أيها المواطنون الأكراد..

إن هذه المكتسبات التي أنجزتها الثورة. لن تكون. أكثر من مرقاة لبلوغ كامل آمالكم

٢٨

القومية في ظل هذا الوطن المفدى ووحدة شعبه العظيم.

وسوف يشهد التاريخ أنه ما كان لكم ولن يكون أبداً، أخاً مخلصاً. وحليفاً دائماً كالشعب العربي.

يا جماهير شعبنا العظيم:

إن إرادتكم في الوحدة الوطنية هي وحدها التي ستنتصر. وسوف تتحطم على صخرة وعيكم لمسؤولياتكم التاريخية جميع المحاولات الرامية إلى إضعاف تلاحمكم الكفاحي. إن جموعكم المناضلة تنفض اليوم عن كاهلها غبار مكائد أعدائكم والطامعين فيكم لتسير معاً ككتلة واحدة. تنبض بالقوة والوعي وإرادة العمل والكفاح. لنصرة قضية الأمة العربية الكبرى، فلسطين. ولتحقيق أهدافكم السامية في الوحدة والحرية والاشتراكية.

يا جماهير أمتنا العربية المناضلة.

هكذا تنتهي صفحة من صفحات تاريخ هذا القطر المناضل لتفتح بيد الثورة، وأيدي جميع المناضلين الأحرار من أبناء هذا القطر، صفحة جديدة مشرقة. تتجدد فيها مرة أخرى فوق هذه الأرض الطيبة، شروط المحبة والسلام والتآخي بين قوميتين لهما تاريخ كفاحي مشترك طويل عبر التاريخ وسوف يكون لهما اليوم وغداً وإلى الأبد شرف إحياء نضالهما المشترك من أجل القضاء على أعداء القوميتين أعداء الشعوب والإنسانية جمعاء.. الاستعمار والصهيونية والتخلف. وشرف الإسهام المشترك في دعم الكفاح الإنساني من أجل التحرر والتقدم وترسيخ حضارة العصر على أسس الحق والمساواة والعدل بين الشعوب كافة.

فإلى نضال مشترك .. وآمال مشتركة وانتصارات قومية وإنسانية مشتركة.

٩

مجلس قيادة الثورة

1970/3/11

الوثيقة رقم (٢)

اتفاقيـة الجـزائر
بين الجمهورية العراقية وايران
(عقدت في الســادس من آذار ١٩٧٥ في الجزائر)

أثناء انعقاد مؤتمر القمة للدول الاعضاء في منظمة الاوبك في عاصمة الجزائر وبمبادرة الرئيس هواري بومدين ، تقابل مرتين صاحب الجلالة شاه ايران والسيد صدام حسين نائب رئيس مجلس قيادة الثورة وأجريا محادثات مطولة حول العلاقات بين العراق وايران ، وقد اتسمت هذه المحادثات التي جرت بحضور الرئيس هواري بومدين بطابع الصراحة الكاملة وبإرادة مخلصة من الطرفين للوصول الى حل نهائي دائم لجميع المشاكل القائمة بين بلديهما وتطبيقا لمبادئ سلامة التراب وحرمة الحدود وعدم التدخل بالشؤون الداخليه .

قرر الطرفان الساميان المتعاقدان

أولا ـ اجراء تخطيط نهائي لحدودهما البرية بناء على بروتوكول القسطنطينية لسنة ١٩١٣ ومحاضر لجنة تحديد الحدود لسنة ١٩١٤ .

ثانيا ـ تحديد حدودهم النهرية حسب خط تالوك .

ثالثا ـ بناء على هذا سيعيد الطرفان الأمن والثقة المتبادلة على طول حدودهما المشتركة ويلتزمان من ثم على اجراء رقابة مشددة وفعاله على حدودهما المشتركة وذلك من أجل وضع حد نهائي لكل التسللات ذات الطابع التخريبي من حيث أتت .

رابعا ـ كما اتفق الطرفان على اعتبار هذه الترتيبات المشار اليها أعلاه كعناصر لا تتجزأ لحل شامل وبالتالي فان أي مساس باحدى مقوماتها يتنافى بطبيعة الحال مع روح اتفاق الجزائر وسيبقى الطرفان على اتصال دائم

مع السيد هواري بومدين الذي سيقدم عند الحاجة معونة الجزائر الأخويه من أجل تطبيق هذه القرارات

وقد قرر الطرفان اعادة الروابط التقليدية لحسن الجوار والصداقة وذلك على الخصوص بازالة جميع العوامل السلبية لعلاقاتهما وبواسطة تبادل وجهات النظر بشكل مستمر حول المسائل ذات المصلحة المشتركة وتنمية التعاون المتبادل

ويعلن الطرفان رسميا ان المنطقة يجب ان تكون في مأمن من أي تدخل خارجي

وسيجتمع وزراء الخارجيه من العراق وايران بحضور وزير خارجية الجزائر بتاريخ ١٥ آذار ١٩٧٥ في طهران وذلك لوضع ترتيبات عمل اللجنة المختلطة العراقية الايرانية التي أسست من أجل تطبيق القرارات المتخذة في اتفاق مشترك والمنصوص عليها أعلاه . وطبقا لرغبة الطرفين ستدعى الجزائر الى اجتماعات اللجنة المختلطة العراقية - الايرانية وتحدد اللجنة المختلطة جدول اعمالها وطريقة عملها والاجتماع اذا اقتضى الحال بالتناوب في بغداد وطهران .

وقد قبل صاحب الجلالة شاه ايران بكل سرور الدعوه التي وجهها اليه سيادة الرئيس أحمد حسن البكر للقيام بزيارة رسمية الى العراق ، علما انه سيحدد تاريخ هذه الزيارة في اتفاق مشترك

من جهة أخرى قبل السيد صدام حسين القيام بزيارة رسمية الى ايران في تاريخ يحدده الطرفان .

وقد آلى صاحب الجلالة الشاهنشاه والسيد صدام حسين الا ان يعبرا بصفة خاصة عن امتنانهما الحار للرئيس بومدين الذي عمل بدافع من العواطف الاخويه وروح النزاهة على اقامة اتصال مباشر بين قادة الدولتين الساميتين وساهم بالتالي في بعث عهد جديد للعلاقة بين العراق وايران وذلك تحقيقا للمصلحة العليا لمستقبل المنطقه المعنيه »

الوثيقة رقم (٣)

ثانياً: معاهدة الحدود العراقية - الإيرانية للسنة ١٩٧٥

نصوص معاهدة الحدود الدولية وحسن الجوار بين العراق وإيران والبروتوكولات الثلاثة الملحقة بها، والخاصة بالحدود البرية والنهرية وأسس الحدود.[٥]

وكان قد وقع على هذه النصوص في بغداد يوم ١٣ حزيران/ يونيو عام ١٩٧٥ عن العراق الدكتور سعدون حمادي وزير الخارجية، وعن إيران السيد عباس خلعتبري وزير الخارجية، كما وقعها السيد عبدالعزيز بوتفليقة وزير خارجية الجزائر. وفيما يلي نصوص معاهدة الحدود الدولية وحسن الجوار بين العراق وإيران.

- إن رئيس الجمهورية العراقية وصاحب الجلالة الامبراطور شاهنشاه إيران بالنظر الى الإرادة المخلصة للطرفين المعبر عنها في إتفاقية الجزائر في آذار/ مارس ١٩٧٥ في الوصول الى حل نهائي ودائم لجميع المسائل المعلقة بين البلدين: وبالنظر إلى أن الطرفين قد أجريا اعادة التخطيط النهائي لحدودهما البرية على أساس بروتوكول القسطنطينية لسنة ١٩١٣ ومحاضر جلسات كومسيون تحديد الحدود لسنة ١٩١٤ في حدودهما النهرية حسب خط التالوك، وبالنظر إلى روابط الجوار التاريخية والدينية والثقافية والحضارية القائمة بين شعبي العراق وإيران. ولرغبتهما في توطيد روابط الصداقة وحسن الجوار، وتعميق علاقاتهما في الميادين الإقتصادية والثقافية، وتنمية العلاقات بين أبناء الشعبين ورفعها إلى مستوى أفضل على أساس مبادئ، سلامة الاقليم وحرمة الحدود وعدم التدخل في الشؤون الداخلية. ولعزمهما على العمل لإقامة عهد جديد من العلاقة الودية بين العراق وإيران على أساس الإحترام الكامل للإستقلال الوطني ومساواة الدول في السيادة ولإيمانهما بهذه الصفة في تطبيق المبادئ وتحقيق الأهداف والأغراض المنصوص عليها في ميثاق الأمم المتحدة، فقد قررا عقد هذه المعاهدة وعينا مندوبيهما المفوضين.

رئيس الجمهورية العراقي: سيادة سعدون حمادي وزير خارجية العراق

صاحب الجلالة الإمبراطورية شاهنشاه إيران: سيادة عباس خلعتبري وزير خارجية إيران

اللذين بعد أن تبادلا وثائق تفويضهما التام ووجداها صحيحة ومطابقة للأصول إتفقا على الأحكام التالية:

المادة الأولى: يؤكد الطرفان الساميان المتعاقدان ان الحدود الدولية البرية بين العراق وإيران هي تلك التي أجري اعادة تخطيطها على الأسس وطبقاً للأحكام التي تضمنها بروتوكول الحدود البرية وملاحق البروتوكول المذكور آنفاً المرفقة بهذه المعاهدة.

المادة الثانية: يؤكد الطرفان الساميان المتعاقدان ان الحدود الدولية في شط العرب هي

تلك التي اجري تحديدها على الأسس وطبقاً للأحكام التي تضمنها بروتوكول تحديد الحدود النهرية وملاحق البروتوكول المذكور آنفاً بهذه المعاهدة.

المادة الثالثة: يتعهد الطرفان الساميان المتعاقدان بأن يقوما على الحدود بوجه دائم رقابة صارمة وفعالة بغرض وقف جميع التسللات ذات الطابع التخريبي من حيث أتت، وذلك على الأسس وطبقاً للأحكام التي تضمنها بروتوكول الأمن على الحدود الملحق بهذه المعاهدة.

المادة الرابعة: يؤكد الطرفان الساميان المتعاقدان أن أحكام البروتوكولات الثلاثة، وملاحقها المذكورة في المواد ١ و٢ و٣ من هذه المعاهدة والملحقة بها والتي تكون جزء لايتجزأ منها هي أحكام نهائية ودائمة وغير قابلة للخرق لأي سبب كان وتكون عناصر لاتقبل التجزئة لتسوية شاملة وبالتالي فإن أي مساس بأي من مقومات هذه التسوية الشاملة يتنافى بداهة مع روح إتفاق الجزائر.

المادة الخامسة: في نطاق عدم المساس بالحدود والإحترام الدقيق لسلامة الإقليم الوطني للدولتين.. يؤكد الطرفان الساميان المتعاقدان ان خط حدودهما البري والنهري لايجوز المساس به وأنه دائمي ونهائي.

المادة السادسة:

١- في حالة حصول خلاف يتعلق بتفسير أو تطبيق هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة وملاحقها فإن هذا الخلاف سيحل في إطار الإحترام الدقيق لخط الحدود العراقية الإيرانية المبيّن في المواد الأولى والثانية المنوه عنها أعلاه مع مراعاة الحفاظ على أمن الحدود العراقية-الإيرانية طبقاً للمادة ٣.

٢- سيحل هذا الخلاف من جانب الأطراف السامية في المرحلة الأولى عن طريق المفاوضات الثنائية المباشرة خلال فترة شهرين إعتباراً من تاريخ تقديم طلب احد الطرفين.

٣- وفي حالة عدم إتفاق الأطراف السامية المتعاقدة تلجأ خلال مدة ثلاثة أشهر الى طلب المساعي الحميدة لدولة ثالثة.

٤- في حالة رفض أحد الطرفين اللجوء الى المساعي الحميدة أو فشل إجراءاتها فإن الخلاف يصار الى حله عن طريق التحكيم.. خلال مدة لاتزيد عن الشهر إعتباراً من تاريخ الرفض أو الفشل.

٥- في حالة عدم إتفاق الطرفين الساميين المتعاقدين حول إجراءات التحكيم فيحق لأحد الطرفين الساميين المتعاقدين اللجوء خلال خمسة عشر يوماً التي تلي عدم الإتفاق الى محكمة تحكيم.. ولغرض تشكيل محكمة التحكيم لحل كل خلاف فإنّ على كل من الطرفين الساميين المتعاقدين تعيين أحد رعاياه محكماً وسيختار هذان المحكمان محكماً

أعلى.. وفي حالة عدم تعيين الطرفين السميين المتعاقدين محكميهما خلال فترة شهر من تاريخ استلام احد الطرفين إشعاراً من الطرف الآخر بطلب التحكيم أو في حالة عدم توصل المحكمين الى إتفاق حول اختيار المحكم الأعلى قبل نفاذ نفس المدة المذكورة فان للطرف السامي المتعاقد الذي كان قد طلب التحكيم الحق في دعوة رئيس محكمة العدل الدولية الى تعيين المحكمين أو المحكم الأعلى طبقاً لإجراءات محكمة التحكيم الدائمة.

٦- قرار محكمة التحكيم الدائمة صفة الإلزام والتنفيذ بالنسبة لكلا الطرفين المتعاقدين الساميين.

٧- يتحمل كل من الطرفين الساميين المتعاقدين نفقات التحكيم مناصفة.

المادة السابعة: تسجل هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة الملحقة بها طبقاً للمادة ١٠٢ من ميثاق الأمم المتحدة.

المادة الثامنة: يصادق كل من الطرفين الساميين المتعاقدين على هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة الملحقة بها طبقاً لقانونه الداخلي.

تدخل هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة الملحقة حيز التنفيذ اعتباراً من تاريخ تبادل وثائق التصديق الذي سيتم في طهران. وبناء عليه فإن الطرفين المفوضين من قبل الطرفين الساميين المتعاقدين قد وقعا هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة الملحقة.

كتب في بغداد في ١٣ حزيران ١٩٧٥م.

عباس علي خلعتبري وزير خارجية إيران- سعدون حمادي وزير خارجية العراق-

لقد تم التوقيع على هذه المعاهدة والبروتوكولات الثلاثة الملحقة بها بحضور سيادة عبدالعزيز بوتفليقة عضو مجلس الثورة وزير خارجية الجزائر.

- بروتوكول تحديد الحدود النهرية

طبقاً لما تقرر في بلاغ الجزائر في ٦ آذار ١٩٧٥، اتفق الطرفان المتعاقدان على الأحكام التالية:

المادة الأولى: يؤكد الطرفان المتعاقدان ويعترفان بأن تحديد الحدود النهرية الدولية بين العراق وإيران في شط العرب قد أجري حسب خط التالوك من قبل اللجنة المختلطة العراقية- الإيرانية- الجزائرية على أساس ما يلي:

١- بروتوكول طهران المؤرخ في ١٧ آذار ١٩٧٥.

٢- محضر إجتماع وزراء الخارجية في بغداد في ٢٠ نيسان ١٩٧٥ والذي وافق، ضمن أمور أخرى، على محضر اللجنة المكلفة بتحديد الحدود النهرية والموقع على ظهر الباخرة العراقية (الثورة) في شط العرب في ١٦ نيسان ١٩٧٥.

٣- الخرائط الأربع المشتركة التي، بعد التحقق منها في المكان وتصحيحها ونقل الإحداثيات الجغرافية لنقاط مرور خط الحدود في سنة ١٩٧٥ على تلك الخرائط وقع عليها الخبيرون المختصون بعلم المياه من اللجنة الفنية المختلطة ووثقها بالإمضاء المحقق رؤساء وفود العراق وإيران والجزائر في اللجنة. ان الخرائط المذكورة آنفاً والمذكورة أدناه قد ألحقت بهذا البرتوكول وتكون جزءاً لايتجزأ منه:

خريطة رقم (١): مدخل شط العرب، رقم ٣٨٤٢ المنشورة من قبل الأميرالية البريطانية.

خريطة رقم (٢): السد الداخلي إلى نقطة كيدا رقم ٣٨٤٣ المنشورة من قبل الأميرالية البريطانية.

خريطة رقم (٣): نقطة كيدا إلى عبادان، رقم ٣٨٤٤ المنشورة من قبل الأميرالية البريطانية.

خريطة رقم (٤): عبادان الى جزيرة أم الطويلة رقم ٣٨٤٥ المنشورة من قبل الأميرالية البريطانية

المادة الثانية:

١- يتبع خط الحدود في شط العرب التالوك، أي خط وسط المجرى الرئيسي الصالح للملاحة عند أخفض منسوب لقابلية الملاحة، ابتداءاً من النقطة التي تنزل فيها الحدود البرية بين العراق وإيران في شط العرب حتى البحر.

٢- ان خط الحدود المعرف على الوجه المذكور في الفقرة الأولى أعلاه، يتغير مع التغيرات التي يرجع أصلها الى أسباب طبيعية في المجرى الرئيسي الصالح للملاحة. ولايتغير خط الحدود بالتغييرات الأخرى مالم يعقد الطرفان المتعاقدان إتفاقاً خاصاً لهذا الغرض.

٣- يجري التحقق من التغيرات المذكورة في الفقرة (٢) في أعلاه بصورة مشتركة من قبل الأجهزة الفنية المختصة للطرفين المتعاقدين.

٤- في حال إنتقال مجرى شط العرب أو مصبه بسبب ظواهر طبيعية وأدى ذلك الإنتقال الى تغير في العائدية الوطنية لإقليم الدولتين المختصتين أو الأموال غير المنقولة، أو المباني أو غيرها فإن خط الحدود يستمر على كونه في التالوك طبقاً لما نصت عليه الفقرة (١) في أعلاه.

٥- مالم يقرر الطرفان بإتفاق مشترك بأن خط الحدود يجب أن يتبع من الآن فصاعداً المجرى الجديد، يجري إعادة المياه، على نفقة الطرفين، الى المجرى كما كان عليه في سنة ١٩٧٥ طبقاً لما هو مشار اليه في الخرائط الأربع المشتركة والمنصوص عليها في الفقرة (٣) من المادة الاولى في أعلاه. إذا ما طلب ذلك أحد الطرفين خلال السنتين اللتين

معقب من الحقبة التي تحقق فيها الإنتقال - على يد أحد الطرفين، وفي غضون ذلك تحتفظ الطرفان بحقوقهما في الملاحة وفي الإنتفاع من الماء في المجرى الجديد.

المادة الثالثة:

١- ان الحدود النهرية في شط العرب بين العراق وإيران، كما جاء تعريفها في المادة الثانية في أعلاه، قد رسمت بالخط المبين في الخرائط المشتركة المذكورة في الفقرة (٣) من المادة الأولى في أعلاه.

٢- اتفق الطرفان المتعاقدان على إعتبار ان نقطة انتهاء الحدود النهرية تقع على خط مستقيم يوصل بين نهايتي القنالين وتشد مصب شط العرب في أخفض مستوى للجزر (أخفض مستوى للماء بالحساب الفلكي.. وقد نقل رسم هذا الخط المستقيم على الخرائط المائية المشتركة المذكورة في الفقرة (٣) من المادة الأولى في أعلاه.

المادة الرابعة: ان خط الحدود المعرف في المواد (١) و(٢) و(٣) من هذا البروتوكول يمتد كذلك بإتجاه عمودي المجال الجوي باطن الأرض.

المادة الخامسة: يؤلف الطرفان المتعاقدان لجنة مختلطة عراقية - إيرانية تسوي خلال مدة شهرين وضع الأموال غير المنقولة والمباني والمنشآت الفنية أو غيرها، التي قد تتغير تبعيتها الوطنية نتيجة لتحديد الحدود النهرية العراقية - الإيرانية، اما بطريق التخلص واما بطريق التعويض وإما بصيغة اخرى مناسبة، وذلك لتجنب أيّ مصدر للنزاع.

المادة السادسة: بالنظر الى إنجاز أعمال المسح في شط العرب ووضع الخريطة المائية المشتركة المذكورة في الفقرة (٣) من المادة الأولى في أعلاه، فقد إتفق الطرفان المتعاقدان على إجراء مسح جديد مشترك لشط العرب مرة كل عشر سنوات إعتباراً من تاريخ توقيع هذا البروتوكول، غير ان لكل من الطرفين الحق في أن يطلب القيام بمسوحات جديدة تجري بصورة مشتركة قبل إنتهاء مدة العشر سنوات.

يتحمل كل من الطرفين المتعاقدين نصف نفقات المسح.

المادة السابعة:

١- تتمتع السفن التجارية والحكومية والعسكرية للطرفين المتعاقدين بحرية الملاحة في شط العرب، وأياً كان الخط الذي يحدد البحر الإقليمي لكل من البلدين في جميع أجزاء القنوات الصالحة للملاحة الكائنة في بحر إقليمي والمؤدية إلى مصب شط العرب.

٢- تتمتع السفن المستخدمة لأغراض التجارة والتابعة لبلاد ثالثة بحرية الملاحة في شط العرب على قدم المساواة وبلا تمييز، وأياً كان الخط الذي يحدد البحر الإقليمي لكل من

البلدين في جميع أجزاء القنوات الصالحة للملاحة الكائنة في بحر إقليمي والمؤدية إلى مصب شط العرب.

٣- يجوز لأي من الطرفين المتعاقدين أنْ يأذن بدخول شط العرب للسفن العسكرية الأجنبية لزيارة موانيه بشرط أنْ لا تعود هذه السفن لبلد في حالة المشاركة في حرب، أو نزاع مسلح و حرب مع أحد الطرفين المتعاقدين. وعلى أنْ يجري تبليغ سابق الى الطرف الآخر في مدة لا تقل عن ٧٢ ساعة.

٤- يمتنع الطرفان المتعاقدان في جميع الأحوال عن الإذن بدخول شط العرب للسفن التجارية العائدة لبلد في حالة المشاركة في حرب أو نزاع مسلح، أو حرب مع احد الطرفين.

المادة الثامنة:

١- يجري وضع القواعد المتعلقة بالملاحة في شط العرب من قبل لجنة مختلطة عراقية- إيرانية حسب مبدأ الحقوق المتساوية في الملاحة للدولتين.

٢- يؤلف الطرفان المتعاقدان لجنة لوضع القواعد المتعلقة بمنع التلوث والسيطرة عليه في شط العرب.

٣- يؤلف الطرفان المتعاقدان لجنة مهمتها عقد إتفاقات لاحقة في شأن المسائل المذكورة في الفقرتين الأولى والثانية من هذه المادة.

المادة التاسعة: يعترف الطرفان المتعاقدان بأن شط العرب هو بصورة رئيسية طريق للملاحة الدولية، ولذلك فإنهما يلتزمان بالإمتناع عن كل إستغلال من شأنه أن يعيق الملاحة في شط العرب والبحر الإقليمي لكل من البلدين في جميع أجزاء القنوات الصالحة للملاحة الكائنة في البحر الإقليمي والمؤدية الى مصب شط العرب.

كتب في بغداد في ١٣ حزيران ١٩٧٥م

عباس علي خلعتبري- وزير خارجية إيران، سعدون حمادي وزير خارجية العراق. وقع بحضور سيادة عبدالعزيز بوتفليقة عضو مجلس الثورة وزير خارجية الجزائر.

- بروتوكول إعادة تخطيط الحدود البرية

طبقاً لما تقرر في بلاغ الجزائر المؤرخ في ٦ آذار ١٩٧٥، اتفق الطرفان المتعاقدان على الأحكام التالية:

المادة الأولى:

أ-

١- بروتوكول القسطنطينية لسنة ١٩١٣ ومحاضر جلسات لجنة تحديد الحدود التركية

الفارسية لسنة ١٩١٤

٢- بروتوكول طهران المؤرخ في ١٧ آذار ١٩٧٥

٣- محضر إجتماع وزراء الخارجية الموقع عليه في بغداد في ٢ نيسان ١٩٧٥ والذي وافق، ضمن أمور أخرى، على محضر اللجنة المكلفة بإعادة تخطيط الحدود البرية الموقع عليه في طهران في ٣ آذار ١٩٧٥

٤- محضر إجتماع وزراء الخارجية الموقع عليه في الجزائر في ٢٠ مارس ١٩٧٥

٥- محضر وصفي لأعمال تخطيط الحدود البرية بين العراق وإيران، الذي حررته اللجنة المكلفة بتخطيط الحدود البرية المؤرخ في ١٣ حزيران ١٩٧٥ ويؤلف هذا المحضر الملحق رقم (١) الذي يكون جزءاً لايتجزأ من هذا البروتوكول.

٦- خرائط من قياس ١/ التي رسم عليها الحدود البرية وكذلك مواقع الدعامات القديمة والجديدة، وتؤلف هذه الخرائط الملحق رقم (٢) الذي يكون جزءاً لايتجزأ من هذا البروتوكول.

٧- بطاقات وصفية للدعامات القديمة والجديدة.

٨- وثيقة متعلقة بإحداثيات الدعامات الحدودية.

صور جوية لرقعة الحدود العراقية - الإيرانية رسمت عليها بثقوب صغيرة مواقع الدعامات القديمة والجديدة.

ب- يتعهد الطرفان بوضع علامات الحدود بين الدعامات ١٤ و ١٥ خلال مدة شهرين.

جـ- يتعاون الطرفان اتفاقاً على وضع تصاوير جوية تحمي الحدود البرية العراقية - الإيرانية لغرض إستعمالها لرسم خط الحدود المذكور آنفاً على خرائط مقياس ١/ ٢٥٠٠٠ مع تأشير مواقع الدعامات وكل ذلك في مدة لاتتجاوز سنة واحدة إعتباراً من ٢٠ آذار ١٩٧٥ دون ان يمس ذلك بوضع المعاهدة التي يكون هذا البروتوكول جزءاً لايتجزأ منها، موضع التنفيذ، وسيجري نتيجة ذلك تعديل المحضر الوصفي للحدود البرية المذكورة في الفقرة (٥) في أعلاه. وستحل الخرائط الموضوعة طبقاً لأحكام الفقرة (ج) الحالية محل جميع الخرائط الموجودة.

المادة الثانية، تتبع الحدود الدولية بين العراق وإيران الخط المبين في المحضر الوصفي والمرسوم على الخرائط المذكورة تباعاً في الفقرتين (٥) و(٦) من المادة في أعلاه، مع أخذ احكام الفقرة (أ) بنظر الإعتبار.

المادة الثالثة ان خط الحدود المعرف في المادتين الأولى والثانية من هذا البروتوكول يحدد كذلك بإتجاه عمودي المجال الجوي وباطن الأرض.

المادة الرابعة: ينشيء الطرفان لجنة مختلطة عراقية إيرانية لتسوية وضع الأموال غير المنقولة والمباني والمنشآت الفنية أو غيرها التي تتغير تبعيتها نتيجة لإعادة تخطيط الحدود البرية العراقية الإيرانية، بروح من حسن الجوار والتعاون. أمّا بطريق التخالص واما بطريق التعويض أو بأية صيغة أخرى مناسبة، وذلك تجنب أيّ مصدر للنزاع.

وستقوم اللجنة المذكورة بتسوية وضع الأموال العامة خلال مدة شهرين واما بخصوص المطاليات المتعلقة بالأموال الخاصة فتقدم للجنة خلال فترة لاتتجاوز شهرين. علماً بأن تسوية وضع هذه الأموال الخاصة ستتم خلال مدة ثلاثة أشهر التالية بذلك.

المادة الخامسة:

١- أنشئت لجنة مختلطة من السلطات المختصة للدولتين لغرض الكشف على دعائم الحدود والتثبت من حالتها. ويتم هذا الكشف سوياً في شهر أيلول على يد اللجنة المذكورة آنفاً طبقاً لجدول زمني تضعه اللجنة في وقت مناسب.

٢- يجوز لأي من الطرفين المتعاقدين الكتابة إلى الطرف الآخر قيام اللجنة في أيّ وقت بكشف إضافي على الدعامات. وفي هذه الحالة يتم الكشف خلال مدة لاتتجاوز ثلاثين يوماً من تاريخ تبليغ الإجراء.

٣- تقوم اللجنة المشتركة في حالات الكشف بتحرير المحاضر المتعلقة به وترفعها، موقعة من قبلها، الى السلطات المختصة في كل من الدولتين، وللجنة أن تقرر تشييد دعامات جديدة، عند الحاجة بنفس مواصفات الدعامة الحالية، شريطة أن لايؤدي ذلك الى تغيير سير خط الحدود. وفي هذه الحالة على السلطات المختصة للدولتين أنْ تتحقق من الدعامات وإحداثياتها على الخرائط والوثائق ذات العلاقة التي ورد ذكرها في المادة الأولى من هذا البروتوكول. وتقوم تلك السلطات بوضع الدعامات المذكورة آنفاً في محلها بإشراف اللجنة المختصة التي تقوم بتحرير محضر عن الأعمال التي انجزت وترفعه الى السلطات المختصة في كل من الدولتين لكي يلحق بالوثائق المذكورة في المادة الأولى من هذا البروتوكول.

٤- يتحمل الطرفان المتعاقدان معاً كلفة صيانة الدعامات.

٥- على اللجنة المختلطة أنْ تعيد وضع الدعامات المنقولة في محلها وأن تعيد تشييد الدعامات المدمرة أو المفقودة، وذلك على أساس الخرائط والوثائق المذكورة في المادة الأولى من هذا البروتوكول، مع الحرص على عدم تغيير موقع الدعامات في جميع الأحوال، وتحرر اللجنة المختلطة في هذه الحالات محضراً عن الأعمال التي اجريت وترفعه الى السلطات المختصة لكل من الدولتين.

٦- تتبادل السلطات المختصة في كل من الدولتين المعلومات المتعلقة بحالة الدعامات وذلك لتأمين أفضل السبل والوسائل لحمايتها وصيانتها.

٧- يتعهد الطرفان المتعاقدان باتخاذ جميع التدابير اللازمة لتأمين حماية الدعامات ومقاضاة الأفراد الذين ارتكبوا تحويل الدعامات المذكورة آنفاً عن موقعها أو إتلافها أو تدميرها.

المادة السادسة:

اتفق الطرفان المتعاقدان على ان احكام هذا البروتوكول، الذي جرى توقيعه بدون أيّ تحفظ، ينظم من الآن فصاعداً أية مسألة حدودية بين العراق وإيران.

كتب في بغداد في ١٣ حزيران ١٩٧٥

عباس علي خلعتبري - وزير خارجية إيران، سعدون حمادي- وزير خارجية العراق. وقع بحضور سيادة عبدالعزيز بوتفليقة عضو مجلس الثورة وزير خارجية الجزائر

جـ البروتوكول المتعلق بالأمن على الحدود العراقية الإيرانية

طبقاً للقرارات التي تضمنها إتفاق الجزائر المؤرخ في ٦ آذار ١٩٧٥، ولاهتمامهما بإعادة الأمن والثقة المتبادلتين إلى نصابهما على طول حدودهما المشتركة ولعزمهما على ممارسة رقابة صارمة وفعالة على هذه الحدود في سبيل وقف جميع حوادث التسلل ذي الطابع التخريبي وإقامة تعاون وثيق بينهما لهذا الغرض، ومنع كل عمل تسلل أم مرور غير شرعي عبر حدودهما المشتركة بقصد التخريب والعصيان أو التمرد.

وبالإشارة الى بروتوكول طهران المؤرخ في ١٥ آذار ١٩٧٥ ومحضر اجتماع وزراء الخارجية الموقع في بغداد في تاريخ ٢ نيسان ١٩٧٥ ومحضر اجتماع وزراء الخارجية الموقع في الجزائر في تاريخ ٢ مارس ١٩٧٥.

لقد إتفق الطرفان المتعاقدان على الأحكام التالية:

المادة الأولى:

١- يتبادل الطرفان المتعاقدان المعلومات التي تخص كل تحرك للعناصر المخربة التي قد تحاول التسلل داخل احد البلدين بقصد ارتكاب اعمال التخريب أو العصيان أو التمرد في ذلك البلد.

٢- يتخذ الطرفان المتعاقدان الإجراءات المناسبة المتعلقة بتحركات العناصر المشار إليها في الفقرة الأولى من هذه المادة.

ويخبر كل منهما الطرف الآخر فوراً عن هوية هؤلاء الأشخاص، ومن المتفق عليه أنهما

يستخدمان كافة الإجراءات لمنعهم من ارتكاب أعمال التخريب. وتتخذ نفس الإجراءات تجاه الأشخاص الذين قد يتجمعون داخل إقليم احد الطرفين المتعاقدين بقصد ارتكاب أعمال الهدم أو التخريب في إقليم آخر.

المادة الثانية: التعاون المتعدد الأشكال الذي اقيم بين السلطات المختصة للطرفين المتعاقدين بخصوص غلق الحدود لغرض منع تسلل العناصر المخربة يجري التقيد به على صعيد السلطات الحدودية للبلدين ويواصل ذلك حتى أرفع المستويات لوزراء الدفاع والخارجية والداخلية من الطرفين.

المادة الثالثة: تم كما يلي تعيين منافذ التسلل القابلة لأن تسلكها العناصر المخربة:

١- منطقة الحدود الشمالية: من نقطة تقاطع الحدود العراقية- التركية- الإيرانية الى خانقين- قصرشيرين "داخل ٢١ نقطة.

٢- منطقة الحدود الجنوبية: من خانقين - قصرشيرين "خارج" وحتى نهاية الحدود العراقية الإيرانية ١٧ نقطة.

٣- ان نقاط التسلل المذكورة في أعلاه مبينة في الملحق.

٤- وتدخل في صنف النقاط المبينة أعلاه أية نقطة تسلل أخرى قد يجري إكتشافها ويلزم غلقها ومراقبتها.

٥- تكون كافة نقاط المرور الحدودية باستثناء تلك التي تخضع حالياً لرقابة السلطات الكمركية ممنوعة من كل اجتياز.

٦- بالنظر الى تطور العلاقة المتعددة الأشكال بين البلدين الجارين، فقد إتفق الطرفان المتعاقدان على أن يجري في المستقبل بالإتفاق بينهما إنشاء نقاط أخرى للمرور خاضعة لرقابة السلطات الكمركية.

المادة الرابعة:

١- يتعهد الطرفان المتعاقدان بتخصيص الوسائل البشرية والمادية اللازمة لغرض ضمان غلق الحدود ورقابتها بصورة فعالة بحيث يمنع كل تسلل للعناصر المخربة من نقاط المرور المذكورة في المادة الثالثة أعلاه.

٢- وفي الحالة التي قد يعتبر الخبراء فيها نتيجة للخبرة المكتسبة في الموضوع انه يجب أنْ تتخذ التدابير لإتخاذ اللازم. وفي حالة حصول خلاف بين السلطات الحدودية يجتمع رؤساء الإدارات المعنية سواء في بغداد أو في طهران من أجل التقريب بين وجهات النظر وتدوين نتائج إجتماعاتهم في محضر.

المادة الخامسة:

١- يسلم الأشخاص المخربون المقبوض عليهم الى السلطات المختصة للطرف الآخر لدي جرى في إقليمه القبض عليهم وتطبق التشريع النافذ.

٢- يتسلم الطرفان المتعاقدان بالتبادل عن الإجراءات المتخذة تجاه الأشخاص المشار إليهم في الفقرة (١) أعلاه.

٣- في حالة عبور الحدود من قبل الأشخاص المخربين الهاربين يجري الإدلاء العاجل بذلك الى سلطات البلد الآخر التي تتخذ جميع الإجراءات العاجلة اللازمة للمساعدة في إلقاء القبض على الأشخاص المذكورين آنفاً.

المادة السادسة: يجوز عند الحاجة وبالإتفاق بين الطرفين المتعاقدين أنْ تقرر مناطق محرمة من أجل منع الأشخاص المخربين عن تحقيق أغراضهم.

المادة السابعة: تشكل لجنة مختلطة مكونة من رؤساء الإدارات الحدودية ومن ممثلي وزارة الخارجية لكلا البلدين وذلك لغرض إقامة وتطوير تعاون نافع بالتبادل للطرفين وتعقد اللجنة إجتماعين سنوياً في بداية كل نصف سنة حسب التقويم الغريغوري.

على أنه يجوز بناءً على طلب احد الطرفين عقد إجتماعات استثنائية لغرض دراسة افضل استخدام للوسائل المعنوية والمادية بقصد غلق الحدود ومراقبتها وكذلك فعالية وحسن تطبيق الأحكام الأساسية للتعاون المنصوص عليه في هذا البروتوكول.

المادة الثامنة: إن أحكام هذا البروتوكول المتعلق بغلق الحدود ومراقبتها لا تمس احكام الإتفاقات الخاصة بين العراق وإيران المتعلقة بحقوق الرعي ولومبسيري الحدود.

المادة التاسعة: بقصد من ضمان امن الحدود المشتركة في شط العرب ومنع تسلل العناصر المخربة من الجهتين يتخذ الطرفان المتعاقدان الإجراءات الملائمة ولاسيما بإقامة مراكز مراقبة وبأن تلحق بها زوارق الدورية.

كتب في بغداد في ١٣ حزيران ١٩٧٥م

عباس خلعتبري - وزير خارجية إيران، سعدون حمادي - وزير خارجية العراق، وقع بحضور سيادة عبدالعزيز بوتفليقة عضو مجلس الثورة وزير خارجية الجزائر.

ثالثاً: نصوص الرسائل المتبادلة بين وزيري الخارجية

الوثيقة رقم (٤)

صورتجلسه

در اجرای نامه های متبادله در تهران میان وزیران خارجه ایران و عراق در تاریخ ۲۲/۲/ژوئن ۱۹۷۶ کمیسیون مختلط کارشناسان مأمور نظارت بر تحویل و تحول اموال غیر منقول و ساختمانها و مستحدثات عمومی و خصوصی که تعلق علی آنها متعاقب علامت گذاری مجدد مرز زمینی ایران و عراق تغییر یافته است و در نامه های متبادله فوق الاشعار مذکور است از تاریخ ۱۴ تا ۲۱ ماه مه ۱۹۷۸ در تهران تشکیل جلسه داد. اعضاء ایرانی کمیسیون بشرح زیر می باشد:

۱ ـ فریدون فرخ	سفیر شاهنشاه آریامهر	رئیس هیئت
۲ ـ سرلشکر ابراهیم علوی	معاون سازمان جغرافیائی کشور	عضو
۳ ـ سرهنگ یدالله قاضی وکیلی	نماینده ژاندارمری کشور شاهنشاهی	عضو
۴ ـ سرهنگ خسرو محمودی	نماینده ستاد بزرگ ارتشتاران	عضو
۵ ـ سرهنگ صادق حبیبی	نماینده سازمان جغرافیائی کشور	عضو
۶ ـ ابراهیم انوری تهرانی	کارشناس و مهندس امور مرزی وزارت امور خارجه	عضو
۷ ـ فریدون هشیارخواه	نماینده وزارت کشور	عضو
۸ ـ حسن مهدوی	نماینده وزارت کشاورزی و عمران روستائی	عضو

اعضای هیئت عراقی بشرح زیر می باشد:

۱ ـ دکتر ریاض محمود سامی القیسی	سفیر در وزارت امور خارجه عراق	رئیس هیئت
۲ ـ آقای علاء الدین العقال	مدیر نقشه برداری کل	عضو
۳ ـ سرتیپ ستاد عبدالرحمن محمد النعمه	نماینده وزارت دفاع	عضو
۴ ـ سرهنگ ستاد ثامر حمید الحمود	نماینده نیروی مرزی	عضو
۵ ـ سرهنگ دوم ستاد علی محمد الفلال	نماینده وزارت دفاع	عضو
۶ ـ سرهنگ دوم ستاد صبحی ناظم توفیق	نماینده وزارت دفاع	عضو
۷ ـ سرهنگ دوم ستاد علی عباس شاهین	مدیر نقشه برداری نظامی	عضو
۸ ـ آقای ضیاء الحسانی	نماینده وزارت دارائی	عضو
۹ ـ آقای غازی محمد الشیر	نماینده اداره ثبت املاک	عضو
۱۰ ـ آقای عبدالله فرای سلمان	نماینده ثبت املاک	عضو
۱۱ ـ آقای وحید الدین ابراهیم	نماینده اداره نقشه برداری کل	عضو
۱۲ ـ آقای ازرام منصور کورکیس	نماینده اداره نقشه برداری کل	عضو
۱۳ ـ آقای جوش عطری کاظم	دبیر اول ـ وزارت امور خارجه	عضو

١١- پێنجوێن باشماخ - مەریوان - سنە .

١٢- پێنجوێن - تووتمان - پیران - شاه - ودیسە - مەریوان - سنە .

١٣- سەید صادق - خورماڵ - دزلی - مەریوان .

١٤ - هەڵەبجە - تەوێڵە (بیارە) - نەوسود .

١٥- هەڵەبجە - دروێلە - قەڵاچە - بایانکان - کرماشان .

١٦- مەیانی باوەیسە .

١٧- مەیانی چیا رضا - تەپەرەش - سەرقەڵا .

١٨- قزڕەتوو - چیای سوورخ رزوار - قەڵای هوان - تەپەرەش

١٩- خانەقین - دەوخرمە - سەرقەڵا - حشکری کرمك - احمد ئاباد .

٢٠- خانەقین - بلە جفتە - کریم ئاباد - قەسری شیرین .

٢١- خانەقین - منذریة - خوسرەوی - قەسری شیرین

خاڵەکانی پەڕینەوەی ناوچەی خوارووی

١ - ئەو ناوچەیەی کە لە شەسرەوی (ناوخۆ)و باویەی (دەرەوە) دەگرێتەوە ئەم خاڵانەی پەڕینەوەی خوارەوەیان تیدایە .

أ - کانی‌باز - زین القوس (زین کوش) - تنکان خون .

ب - لیکنە - سەربەند - خان لیل - داربارو .

ج - چارباغ - پیری علی - چیای سوورخ (جیغا سرخ) - خان لیل - داروبارو

د ــ تەپە شاە ــ لبە ــ شیرو ــ محل جادرو

هـ ــ محمد خضر تەپە کەل ــ خان لیلی = داربارو •

٢ ــ سنجانقین ــ کانی ماسی ــ نەوتخانە ــ گومرگ ت
نفط شاه •

٣ ــ سکتو ــ میمیج ــ نفط شاه •

٤ ــ مەتلەلی ــ کزمە سنگ (وادی حران) سومار •

٥ ــ کانیاوی تکتک ــ تەق تەق (مشکی) ــ ئەنجیر ــ
صالح ئاباد

٦ ــ بەدرە ــ زرباطیە ــ صدور ــ کوبجالنجم ــ عیلام •

٧ ــ بەدرە ــ صدر العرفات (عرفات) بەھرام ئاباد ــ
مهران •

٨ ــ کوت ــ شیخ سعد ــ الشهابی چنگلە •

٩ ــ علی الغربی ــ جلات العراقی ــ جلات الایرانی ــ
دهلران •

١٠ــ علی الغربی طیب ــ ەیات ــ مومیان •

١١ــ العمارە ــ الفکە العراقی ــ الفکە الایرانی ــ
سوش ــ ئەھواز

١٢ــ عمارە ــ الشیب سوبلە ــ بستان سوسنگرد

١٣ــ ابو فلە ــ الللاعیە ــ سوسنگرد •

١٤ــ ابو دفلە ــ کشك البصری ــ کشك ئەھواز ــ ئەھواز •

١٥ــ بەسرە ــ الشلامچە ــ خورەمشەھر ــ بەندر
شاپوور

١٦ــ بەسرە ــ تنومە ــ حدود ــ خورەمشەھر •

٣

الوثيقة رقم (٥)

له بەغداد لە ١٣ی حوزەیرانی ١٩٧٥دا نووسرا

عباس خلعتبری　　　سعدون حمادی

وەزیری دەرەوەی ئێران　　　وەزیری دەرەوەی عیراق

بــــە ئاگاداری بەرێز عبدالعزیز بوتفلیقە ئەندامی ئەنجوومەنی شۆڕش وەزیری دەرەوەی جەزائیر مۆرکراوە .

پاشکۆی ئەو پرۆتۆکۆلەی پەیوەندی بە ئاسایشەوە لەسەر سنووری عیراق و ئێران هەیە

خاڵەکانی پەڕینەوە کــــە لــــە ناوچە سنوورییەکانی سەرەوودا هەن

١ - رواندز - خوراه - دلبرداغ - کسیان - رەزالیە .

٢ راوندز - سیدەکان - دروو - کانی رەش - لهاباد .

٣ - رواندز - گ.. ەلاڵە - حاجی هۆمزان - تمرجین - پیرانشار (خانە - مەهاباد) .

٤ - سیدەکان - بانە - سیلوە - ماهاباد

٥ قەڵادزە - شەهیدان (قەڵای شەهیدان) سەری جۆزە بەردە بهن سەردەشت

٦ - قەڵادزە هەڵشۆ (هێرۆ) پیوران - سەردەشت .

٧ .لیتالی . ماومت - پجوه - دووکان - سەردەشت .

٨ .لیتالی چوارتا - جنبارلت - یزکان - بانە .

٩ پێنجوین میشیاو - خۆشدەری - باسکاباستان - سقز - مەهاباد .

١٠- پێنجوین بەهلەوی داج - بانە .

الوثيقة رقم (٦)

مقاطع من تقرير بايك (The Pike Report)

حول سياسة وزارة الخارجية الأمريكية إزاء الثورة

الحالة رقم (٢)، الدعم التسليحي

(أخذ هذه النقطة من تقرير اللجنة وتختفي إحدى صفحات المخطوطة. والواضح من السياق بأن المادة المفقودة قد فتحت نقاشاً حول مخطط الولايات المتحدة، والذي يتضمن شاه إيران، لإيصال دعم سري للكُرد كي لمردهم ضد حكومة العراق).

والبرنامج الذي إشتمل في حدوده القصوى على (١٦) مليون دولار، تمت المصادقة عليه كما هو واضح من قبل الرئيس عقب إجتماع مغلق عقده مع رئيس الدولة الأجنبية والدكتور كيسنجر).

ولم يتم عقد أي إجتماع للجنة الأربعين، يجري فيه تقديم ورقة إقتراح رسمي تتضمن كلاً من إحتمالات النجاح والفشل لغرض مناقشتها والتصويت عليها. بل تم عوضاً عن ذلك اللجوء الى إعطاء توجيهات للأعضاء بالإقرار بشكل ورقة تضمنت فقرة توصف مبهم للعملية وفي محيط من السرية التي لم يسبق لها مثيل داخل الحكومة الأمريكية، أشار جون بي. كونالي وزير الخزانة السابق، الذي كان على وشك الإضطلاع بدور رئيسي في حملة إعادة إنتخاب الرئيس، أشار شخصياً على رئيس البلاد بوجوب تعاون الولايات المتحدة في الأمر.

متلقو الأسلحة والأموال الأمريكية كانوا جماعة قومية ثائرة تناضل من أجل الحكم الذاتي في بلد يحاذي حدود حليفنا لنا. وبين ذلك البلد وحليفنا عداء قديم مستحكم. وسبب العداء هو وجود إختلاف كبير بينهما من الناحية الآيديولوجية ومن ناحية العلاقات مع الولايات المتحدة.

الدلائل التي تم جمعها من قبل اللجنة أوحت بأن إرساء أسس المشروع كان في الأساس بمثابة خدمة يجري تقديمها لحليفنا الذي تعاون مع الوكالات التابعة لوكالة الإستخبارات المركزية الأمريكية CIA، والذي بدأ يشعر بالخطر يأتيه من جاره. وبما أن الدعم الذي قدمه حليفنا قلل كثيراً من حجم الدعم الأمريكي، ما جعل دعمنا للمجموعة يبدو دعماً رمزياً. والوثائق التي إطلعت عليها اللجنة أشارت الى أن الولايات المتحدة عملت في الواقع كضامن لعدم تخلي رئيس الدولة الأجنبية عن تلك المجموعة بسرعة. ولكن على الرغم من هذه الضمانات السرية تخلى حليفنا بسرعة عن تلك المجموعة، بعد ثلاث سنوات، وآلاف القتلى إضافة الى خسارة (١٦) مليون دولار أمريكي.

وهكذا يبدو بأنه لو لم تدعم الولايات المتحدة عملية النخاسة التي مارسها حليفنا، لتمكن المتمردون من التوصل الى تسوية مع الحكومة المركزية، ما يتيح لهم على الأقل درجة من الحكم الذاتي ويجنبهم إراقة مزيد من الدماء. ولكن المتعاملين معنا إختاروا عوضاً عن ذلك الإستمرار في القتال الذي كبدهم آلاف الإصابات و(٢٠٠) ألف لاجئ.

لاشك بأن الشروطات الأمنية الوقتية المفرطة والإلتفاف على لجنة الأربعين، كانا من نتاج تخوف الرئيس ود. كيسنجر من تسرب تفاصيل المشروع - وهو ما سيزعج حليفنا قطعاً إذا ما وقع. ويتضح كذلك بأن السرية في الموضوع نجمت عن الرغبة في إبقاء وزارة الخارجية في جهل مطبق بالأمر، بسبب معارضتها لتنفيذ مشاريع كهذه في المنطقة.

وربما إن ما أزعج لجنة الأربعين أكثر بكثير من تجاهل الرئيس لها، كان سياسة "عدم توقع الفوز" التي إنتهجتها الولايات المتحدة وحليفنا. لأن الوثائق التي بحوزة اللجنة تظهر بوضوح بأن كلاً من الرئيس، ود. كيسنجر، ورئيس الدولة الأجنبية كانوا يأملون في أن لاينتصر عملاؤنا. وذلك لأنهم كانوا يعتقدون أن يستمر المتمردون ببساطة في الحفاظ على مستوى من الأعمال الحربية يكفي فقط لإستنزاف موارد البلد المجاور لحليفنا. وهذا مع إبقاء تلك السياسة سراً عن هؤلاء الذين تم تشجيعهم على الإستمرار في القتال. وهو ما جعل مشروعنا يبدو، حتى في سياق العمل السري موضوعاً للسخرية.

لأن من السخرية بمكان، رغم تشجيع كل من الرئيس نيكسون ود. كيسنجر على إستمرار الأعمال الحربية بهدف الإخلال بتوازن البلد المستهدف، أن تلجأ الولايات المتحدة نفسها الى منع المتمردين من شن هجوم شامل في واحدة من المرات، رغم إمكانية نجاح هجوم كهذا بسبب إنشغال البلد المستهدف بأحداث أخرى.

إن مجمل الدعم الأمريكي كان يتم إيصاله عبر المتعاونين معنا، والذي كان من المستحيل إيصال دعمنا المباشر من دون مساعدته اللوجستية. وهو ما جعل مصلحتنا القومية تختلط إختلاطاً كبيراً بمصلحته. ولهذا لم يعد أمام الولايات المتحدة بالنتيجة، حينما توصل حليفنا الى إتفاق مع البلد المستهدف وقطع على الفور مساعداته عن المتمردين، خيار آخر سوى أن توقف المشروع، أي إن قوة وتأثير حليفنا على سياسة الولايات المتحدة وصلا الى درجة بحيث لم يحاول فيها إعلام شركائه الأمريكيين الصغار بقرب إنتهاء برنامجه.

وقد جاءت تلك الخطوة مفاجأة للمتمردين أيضاً. أما أعداؤهم فقد شنوا، بسبب علمهم بقرب قطع المساعدات، حملة واسعة للملاحقة والتدمير في اليوم الذي تلا التوقيع على الإتفاقية. وهكذا إنتهت حركة المطالبة بالحكم الذاتي وتفرق عملاؤنا من أمام قوات الحكومة المركزية المتفوقة.

ولكن السخرية المحيطة بموقف الولايات المتحدة وحليفتها رغم ذلك لم يقلل عند هذا الحد. فعلى الرغم من النداءات المباشرة من زعيم المتمردين ومن محطة الـ (CIA) في المنطقة الى الرئيس نيكسون ود.كيسنجر، فقد رفضت الولايات المتحدة تقديم المعونة الإنسانية لآلاف اللاجئين الذين تشردوا بسبب القطع الفوري للدعم العسكري. والسبب كما قال احد كبار مسؤولي الولايات المتحدة هو "ضرورة عدم الخلط بين العمليات السرية وعمل المعونات البشرية".

(بداية هذه الحاشية لم تكن متوفرة - ملاحظة الناشر) ... إننا لا نريد التورط، حتى وإن كان بشكل غير مباشر، في عمليات تصب في مسار إطالة التمرد، وتؤدي بالتالي الى تشجيع التطلعات الإنفصالية وتوفير الفرصة للإتحاد السوفييتي خلق المتاعب لحليفين آخرين من حلفاء الولايات المتحدة". وقد إحتوت إحدى البرقيات المرسلة من مركز الـCIA في المنطقة (COS) الى المقر الرئيسي (DCI) على آراء سفير الولايات المتحدة حول المقترح: "إن رداً فعلياً ليس في صالح تقديم دعم مالي لهذه العملية إلا إذا كانت هناك إعتبارات سياسية مهمة تخالف ذلك ولست مطلعاً عليها... هذا بالإضافة الى أن الطريق ذو نهاية مفتوحة وهو ما يفتح الباب، في حال إتخاذنا القرار بالتراجع، لظهور تفسيرات خاطئة يوسف لها للأسباب والذي سيكون له تأثير معاكس على علاقاتنا (مع حليفنا)". وقد جرى تجاهل إقتراح ثان في آب عام ١٩٧١ ومرة أخرى في آذار من عام ١٩٧٢. وقد تشاور د.كيسنجر في المرة الثانية بشكل متعمق مع أحد كبار المسؤولين في وزارة الخارجية بشأن الإقتراح ورأى من الضروري عدم الموافقة عليه..

وكان سكرتير لجنة الأربعين قد حمل شخصياً موجزاً مكوناً من فقرة واحدة للمشروع لوضعه أمام الأعضاء للتوقيع عليه. والإستنتاج بأن ذلك الإجراء كان بساطة للمحافظة على الرسميات تدعمه حقيقة أن جين كونالي قد سبق وأعلم حليفنا فعلاً بأن الولايات المتحدة ستقدم الدعم للمتمردين. هذا فضلاً عن أن إحتمالات الفشل والنجاح التي تضمنها تقرير الـCIA الخاص بالمقترح الذي تم تقديمه للدكتور كيسنجر، إنما كانت إستنتاجات متقلبة. وفي معرض الرد على التساؤلات المتعلقة بعدم إبراز آراء الـCIA السلبية حول المشروع بشكل أكبر، أجاب أحد مسؤولي الـCIA قائلاً: "على اللجنة أن تدرك بأنه تم إخبار الـCIA بتحضير ورقة حول "كيفية" تنفيذ المشروع وليس حول ما إذا كان "يتعين" تنفيذ المشروع"...

ورئيس الجمهورية العرفية (يقصد البارزاني) كان قد أعرب في مناسبات عديدة عن عدم ثقته بنوايا حليفنا. إلا أنه كان رغم ذلك يثق بالولايات المتحدة وهو ما يتضح من خلال تصريحاته

(ز)

المتاوية بأنه لم يثق بأي قوة عظمى أخرى" وأكد على أنه في حال إنتصار قضيته بأنه على إستعداد "لأن يصبح الولاية الحادية والخمسين" (راجع برقية COS الى DCI المؤرخة في ١٦ كانون الثاني ١٩٧٥ على سبيل المثال). هذا بالإضافة الى تعبيره عن إعجابه بالدكتور كيسنجر في مناسبتين حيث أرسل مرة هدية عبارة عن ثلاثة بسط وأخرى بمناسبة زواج كيسنجر عقداً من الذهب واللؤلؤ. وفي مذكرة موجهة الى برنت سكاوكروفت بتاريخ ١٠ أيار ١٩٧٤ تتضمن توضيحاً حول ضرورة إبقاء الهديتين في طي الكتمان. "كما تعلمون، أن العلاقة بين حكومة الولايات المتحدة و(المجموعة العرقية) تظل موضوعاً حساساً للغاية. فقد تم التحفظ على إبقاء أمر وجودها محدوداً للغاية: ولهذا فإن حقيقة تسلم د. كيسنجر لهذه الهدايا يجب أن تظل على عين الدرجة من السرية"

لقد كان قرار قطع المساعدات عن المجموعة العرقية صدمة قاسية لقيادتها. ففي برقية مؤرخة في ٥ آذار ١٩٧٥ من (COS) الـCIA الى المقر الرئيسي (DIC) يرد وصف للأسلوب الذي لجأ إليه حليفنا في إعلام قيادة المجموعة العرقية (يقصد الثوار الكرد). ففي الخامس من آذار زار ممثل لمخابرات حليفنا مقر قيادة المجموعة العرقية و "أخبر [أخبرهم] بأنصع ما يمكن تصوره صراحةً من كلمات بأنه (أ) سيتم غلق الحدود أمام أنواع المرور والمرور كافة، (ب)... عدم توقع المزيد من المساعدة من (حليفنا). (ج)... وعليه تسوية الأمور مع [عدو حليفنا] وفق أية شروط يحصل عليها، و(د) سيسمح لمجاميع صغيرة فقط من وحداته العسكرية باللجوء الى [بلد حليفنا] وفقط في حال تسليمهم أسلحتهم لجيش (حليفنا)".

وتم إتخاذ إجراءات دقيقة لضمان عدم إطلاع وزارة الخارجية على المشروع. وتوحي الوثائق بإحتمال التخطيط في الأساس لإبقاء الإطلاع على المشروع في غاية المحدودية الى درجة عدم إحاطة سفير البلد المتورط بالأمر...

يضاف الى ذلك أن الأدلة المتوفرة في ملفات اللجنة متضاربة حول ما إذا كان وزير الخارجية وليام بي. روجرز قد علم بالمشروع أصلاً. ولكن المسؤولين العاملين تحت إمرة كيسنجر ومسؤولي الـCIA يتفقون على أنه قد تم إطلاع وزير الخارجية، طالما أن ألكسيس جونسون كان من بين أعضاء لجنة الأربعين. فقد صرح السيد روجرز في مقابلة له مع الهيئة العاملة بأنه واثق بأنه قد تم إطلاعه. ولكن رغم ذلك فإن إحدى البرقيات الموجهة من الوزير روجرز بعد مرور سنة واحدة على بدء المشروع توحي بأنه لم يكن على علم به حتى ٢٢ حزيران ١٩٧٣ حيث ورد في البرقية: "بالنظر الى إستمرار سياسة الولايات المتحدة المتمثلة في عدم تكرار وعدم تشجيع آمال [المجموعات العرقية] بالحصول على المساعدة أو الإعتراف

الأمريكيين، فبات تنوي المحافظة على الإتصالات على مستوى التدريبة في البلد مقابلة أجراها أهارون دونر مع وليام بي. روجرز في ٢ تشرين الثاني ١٩٧٥، من نسخة من ملف مع سيل، كوم. حول الإستخبارات.

إستمرار تدهور موقف المجموعة العرقية كان يعكس حقيقة أن أي من الدول التي كانت تساعدها لم تكن تريد لها تحقيق هدفها المتمثل في إقامة حكم ذاتي. إذ تقضي مذكرة للـCIA مؤرخة في ٢٢ آذار ١٩٧٤ موقف حليفنا وموقف الولايات المتحدة بوضوح: "إننا نعتقد بأن [حليفنا] لن يؤيد إقامة كيان رسمي للحكم الذاتي. و[حليفنا] مثلنا رأى أن الفائدة تبرز من تأزيم الوضع، بحيث... فيه إضعاف [عدو حليفنا] بشكل حقيقي عن طريق رفض [المجموعة العرقية] التنازل عن مطلب الحكم الذاتي. ولانرغب نحن أولا [حليفنا] في رؤية ظهور حل للأمور مهما كان"

توالت لدى الـCIA معلومات مبكرة أوحت بأن حليفنا سيتخلى عن المجموعة العرقية في اللحظة التي سيتوصل فيها الى إتفاق مع عدوه بشأن نزاعاتهما الحدودية. فبعد شهرين من الموافقة على المشروع جاء في مذكرة للـCIA مؤرخة في ١٧ تشرين الأول ١٩٧٢ ما يلي: "لقد إستخدم [حليفنا] برضوح وزيراً لخارجيه [إحدى الدول الأجنبية الأخرى] لإخبار [عدوه] بأنه سيكون على إستعداد للسماح بأن يسود السلام الى [المنطقة] إذا ما وافق [عدوه] على أن يبطل علناً الإتفاقية السابقة لتعيين حدودهما". هذا علاوة على أن برقيات ومذكرات الـCIA تجسد وجهات نظر حليفنا حول المجموعة العرقية باعتبارها "ورقة يلعب بها" في نزاعه هذا مع جاره. هذا فيما تصف إحدى مذكرات الـCIA والمؤرخة في ٢٢ آذار ١٩٧٤ المجموعة العرقية بكونها "وسيلة مفيدة فريدة من نوعها لإضعاف قوة [عدو حليفنا] الكامنة للقيام بمغامرات دولية".

وقد ورد في إحدى مذكرات البيت الأبيض المؤرخة في ١٦ تشرين الأول ١٩٧٣ والموجهة من د. كيسنجر الى (DCI) ما يلي "يتفق الرئيس مع توصياتكم الواردة في الفقرة (٣) من مذكرتكم المؤرخة في ١٥ تشرين الأول حول الموضوع أعلاه. وعليك لذلك إرسال الرد التالي الى [المجموعة العرقية] - "إننا لانتكر ولانبشر قيامكم بشن الهجوم العسكري الذي [أوحت به حكومة أخرى] أمراً يعود عليكم بخير. وقد تشاورنا لعلمك مع [حليفنا] من خلال السفير وقد أوصى الطرفان بعين الرأي

لقد فاجأ الهجوم الذي وقع في اليوم الذي تلا التوقيع على الإتفاقية المجموعة العرقية. وقد ورد في رسالة من مقر قيادة المجموعة الى الـCIA في العاشر من آذار ١٩٧٥ ما يلي: "هناك فوضى وإرتباك بين أفراد شعبنا وقواتنا. وقد أصبح مصير شعبنا في خطر لم يسبق له

مشبل. والدمار الكامل يحدق بنا. وليس هناك تفسير لكل ما يجري. إننا نناشدكم ونناشد الولايات المتحدة للتدخل إيفاء لوعودكم وعدم التخلي عن حليف لكم. ولإنقاذ حياة قائد [المجموعة العرقية] وكرامة عوائلنا. ولإيجاد حل مشرف لـ[مشكلتنا]". وقد أرسل رئيس

مشبل. والدمار الكامل يحدق بنا. وليس هناك تفسير لكل ما يجري. إننا نناشدكم ونناشد الولايات المتحدة للتدخل إيفاء لوعودكم وعدم التخلي عن حليف لكم. ولإنقاذ حياة قائد [المجموعة العرقية] وكرامة عوائلنا. ولإيجاد حل مشرف لـ[مشكلتنا]". وقد أرسل رئيس المحطة في اليوم نفسه البرقية التالية الى DCI: "هل إن مقر القيادة على إتصال مع مكتب كيسنجر حول هذا الأمر. إذا لم تتعامل حكومة الولايات المتحدة مع هذا الوضع بعناية وعلى نحو يحول دون إعطاء [المجموعة العرقية] الإنطباع بأننا نتخلى عنهم فإن من المحتمل أن يعلنوا عن كل شيء. قرار [حليفنا] لم يؤد الى تحطيم آمالهم السياسية فحسب، بل إنه يعرّض كذلك لخطر حياة الألوف" وقد مضى الـDCI في وضع الإقتراحات الخاصة بما يمكن أن تقوم به حكومة الولايات المتحدة للمساعدة منهية إقتراحها بعبارة "سيكون من اللائق لحكومة الولايات المتحدة أن تقوم بذلك".

وقد وصلت في العاشر من آذار ١٩٧٥ الرسالة التالية من زعيم [المجموعة العرقية] الى وزير الخارجية هنري كيسنجر: "سيادة الوزير. لأننا نؤمن على الدوام بالحلول السلمية للنزاعات بما فيه النزاع بين [حليفكم وعدوه] يسرّنا أن نرى البلدين وقد توصلا الى إتفاق... ولكن مع ذلك إن قلوبنا تنزف ونحن نرى بأن أحد النتائج الفورية لإتفاقهما هو دمار شعبنا الأعزل وبشكل لا سابق له عندما أغلق [حليفكم] الحدود وأوقف مساعداته لنا تماماً وفيما بدأ [عدوه] أكبر هجوم على الإطلاق والذي لازال مستمراً حتى الآن. إن حركتنا وشعبنا يتعرضان للتدمير على نحو لايمكن تصديقه بينما الجميع يلتزمون الصمت. سيادة الوزير، إننا نعتقد بأن على الولايات المتحدة مسؤولية أخلاقية وسياسية تجاه شعبنا الذي إلتزم بسياسة بلدكم. وبالنظر الى هذه الظروف فإننا نرجو سيادتكم إتخاذ الإجراءات التالية بأسرع ما يمكن حول المسائل التالية:

(١) إيقاف... الهجوم وفتح طريق الحوار بيننا... لأجل التوصل الى حل لقضية شعبنا يحفظ ماء الوجه على الأقل.

(٢) إستخدام كل ما لديكم من تأثير على [حليفكم] لفرض مساعدة شعبنا في هذه المحنة التاريخية والمأساوية بطريقة تبقي على الأقل على بعض الإحتمالات لشعبنا و[جيشنا] بحيث يستطيع القيام بنشاط حرب العصابات في [منطقتنا] لحين التوصل الى حل لمشكلاتنا في إطار إتفاق [شامل]. سيدي الوزير إننا ننتظر ردكم وتصرفكم السريع مع ثقتنا بأن الولايات المتحدة لن تتخلى عنا خلال هذه الأوقات الحرجة والعصيبة...

وجاء في برقية الى مدير الـCIA مؤرخة في ٢٢ آذار ١٩٧٥ من الـCOS ما نصه: "لم يتم إستلام أي رد من وزير الخارجية هنري كيسنجر على رسالة زعيم [المجموعة العرقية]...

ورسالتين إضافيتين تم إستلامهما عن طريق الزائرين من مقر قيادتنا نـ تقديمهم في الصباح. وبالنظر إلى حراجة أوضاعهم، ولقلق أفراد قياداتهم ونسائهم العاطفي من تستخدم حكومة الولايات المتحدة نفوذها لدى حليفنا للحصول على تعهد لوقف إطلاق النار، وهو ما سيتيح عبور آلاف اللاجئين بسلام... ولهذا فإذا كان في وسع حكومة الولايات المتحدة إتخاذ خطوات تحول دون وقوع مجزرة فإن عليها الإتصال بحليفنا على الفور". مقابلة مع مسؤول في الـCIA أجراها جي. بولس في ١٨ تشرين الأول ١٩٧٥، نسخة من ملف سيل. كوم. حول الإستخبارات.

تمكن أكثر من (٢٠٠) ألف لاجيء من الهرب إلى داخل أراضي حليفنا. ولكن لم تقدم الولايات المتحدة ولا حليفنا لهؤلاء مساعدات إنسانية كافية. وقد قرر حليفنا بعد ذلك إعادة أكثر من (٤٠) ألف لاجيء من هؤلاء عنوة في حين رفضت الولايات المتحدة السماح بدخول أي لاجيء من هؤلاء إلى أراضيها من خلال منحه حق اللجوء السياسي رغم أنهم كانوا يستحقون هذه الصفة"

الوثيقة رقم (٧)

22 شباط 1975

عزيزي الجنرال

سررت للغاية باستلامي رسالتكم المؤرخة في 22 كانون الثاني 1975 وأود أن تعرف إعجابنا الكبير بك وشعبك وبالجهود الباسلة التي تبذلها...

ان الصعوبات التي واجهتموها هائلة لقد قيمت عالياً تحليلكم للوضعين السياسي والعسكري، وأستطيع أن اطمئنكم بأن رسائلكم تلقى اهتماماً كبيراً من أعلى المستويات في الحكومة الأمريكية، بسبب الأهمية الكبيرة التي نعلقها عليها.

اذا رغبتم في إرسال مبعوث من جانبكم ويحظى بثقتكم الى واشنطن لتزويد الحكومة الأمريكية بمعلومات إضافية عن الوضع، فسنكون في غاية السرور وسنتشرف باستقباله وأنا متتبع بأن السرية لعبت دور بالغ الأهمية في تمكينك من القيام بما قمت به حتى الآن : ولهذا السبب فقط اضافة الى خشيتنا على سلامتكم الشخصية، أبدو متردداً في اقتراح اللقاء بكم شخصياً هنا، واعلموا أنني أتوق دائماً لسماع أخباركم.

انتظر ردكم وتفضلوا بقبول فائق الاحترام وأطيب التمنيات.

هنري كيسنجر.

الوثيقة رقم (٨)

كتاب صدام الى اللاجئين في إيران

[كتب صدام هذا الكتاب عندما كان موجوداً في طهران في شهر نيسان ١٩٧٥]

الى أبنائنا وإخواننا الأعزاء أبناء وطننا من شعبنا الكردي المقيمين في إيران، نودّ أن نحيطكم علماً بأنّ للعائد علينا مايلي:

١- يعود مطمئناً الى نفسه وماله وعرضه ومستقبله ومستقبل أبنائه وتعتبر كافة الأعمال التي إرتكبها في ظل ظروف الإقتتال المؤسفة لايطولها (يطالها) القانون أو الحساب ويبدأ كلٌ منكم حياة جديدة في ظل ثورته ومن أجل خدمة وطنه.

٢- ستمدد فترة العفو مرة أخرى لكي يشمل من لم تمكنهم ظروفهم لأيّ سبب كان من العودة الى الوطن وبعد ذلك سوف تسقط الجنسية عن كلّ مَن لايستفيد من العفو ونعتبره خارج إطار الشعب والوطن ونحن لسنا معنيون (معنيين) بأمره.

٣- لاتلتفتوا الى دعايات المغرضين والمظللين (والمضللين) فنحنُ عندما نعطي وعداً وعهد نحترمها (وعهداً نحترمه) فلكم منّا عهد رجال بما وعدناكم به ولامجال في سياستنا للمخاتلة أو الخداع. إنّ العفو العام يشمل كلّ من يرغب بالعودة وبدون إستثناء عدا ملا مصطفى وأبنائه (وأبناءه) إدريس ومسعود وكذلك محمد خالد، وماعداهم فالكل مشمولين (مشمولون) بالعفو.

٤- يعود الموظف والعامل الى عمله ويتمتع بالحقوق التي يتمتع بها زملائه (زملاؤه) ويعود الضابط إمّا الى الجيش أو يعين بوظيفه مدنية حسب ما يستحقه قانوناً وكذلك الجنود وضباط الصف من القوات المسلحة كافة. ويعود الطالب الى كليته أو مدرسته وبالصف الذي تركه عند بدء القتال.

والله نسأل أن يهدي الظالين (الضالين) ويعود بأبناء الوطن الأعزاء الى وطنهم.

نائب رئيس مجلس قيادة الثورة

صدام حسين .

طهران في ١٩٧٥/٤/٣٠

الوثيقة رقم (٩)

البيان الأول للاتحاد الوطني الكردستاني

جاءت اتفاقية 6 آذار 1975 الخيانية بين الحكومتين العراقية والإيرانية دليلاً جديداً على عجز البرجوازية البيروقراطية العراقية ـ الشوفينية بطبيعتها ـ عن حل القضية الكردية حلا ديمقراطياً عادلاً مثلما أكدت الأحداث التي أعقبتها عجز القيادة العشائرية والبرجوازية اليمينية المساومة وفشلها في قيادة الحركة القومية التحررية للشعب الكردي، وأثبتت مجدداً أن الدوائر الاستعمارية وعلى رأسها الإمبريالية الأمريكية والرجعية الغاصبة لأرض كردستان وفي مقدمتها الحكومة الإيرانية ليست إلا أعداء ألدّاء للشعب الكردي ولسائر شعوب المنطقة لاتريد لها إلا الاستعباد والحرمان من جميع الحقوق القومية والديمقراطية ولا تضمر لها سوى الغدر والشر مهما تفننت في الخداع والتضليل وبرعت في حبك الدسائس وتدبير اللعب الدبلوماسية ومهما تسترت بالبراقع المزركشة.

لقد سطعت من جديد في سماء كردستان ـ كنجمة هادية ـ الحقيقة التاريخية التي طالما بشر بها التيار التقدمي الكردستاني حقيقة أن تحرير الشعب الكردي من المظالم الاستعمارية والاضطهاد القومي والاستغلال الطبقي لا يتم مطلقاً دون الاستناد إلى النضال الجماهيري الثوري المتلاحم مع نضال الجماهير الشعبية العربية في جبهة وطنية متحدة ضد الاستعمار والصهيونية والدكتاتورية. كما برزت من خلال الوقائع والأحداث أنه لا بد من أن تتكاتف القوى الثورية الكردستانية مع سائر القوى التقدمية والقومية اليسارية في العراق لإنجاز مهام الثورة الوطنية الديمقراطية التي يواجهها شعبنا العراقي بقوميتيه العربية والكردية وأقلياته، هذه المهام التي يتصدرها:

أولاً: تحرير العراق الناجز من ربقة قيود الاستعمار الجديد الاقتصادية والسياسية.

١

ثانياً: إنهاء الحكم الدكتاتوري الدموي.

ثالثاً: إيجاد السلطة الوطنية الديمقراطية الائتلافية القادرة على توفير الديمقراطية للشعب العراقي بأسره.

رابعاً: إقرار حق الشعب الكردي في الحكم الذاتي الحقيقي ضمن جمهورية عراقية مستقلة.

خامساً: إجراء الإصلاح الزراعي الجذري لصالح جماهير الفلاحين وتصنيع البلاد واستغلال ثرواتها النفطية والمعدنية لتطوير المجتمع العراقي ومن ثم تهيئة مستلزمات الانتقال إلى البناء الاشتراكي.

وتحقيق هذه المهام الخمسة قادر على وضع العراق على درب النضال العربي العادل ضد الإمبريالية والصهيونية والرجعية وتعبئة طاقات العراق الهائلة وزجها في معركة المصير التي تخوضها الأمة العربية ضد الصهيونية والإمبريالية.

إن تنازل الدكتاتورية الحاكمة في بغداد عن حقوق العراق المشروعة في شط العرب وتسليمها باحتلال النظام الشاهنشاهي الرجعي المتحالف مع الإمبريالية لعربستان والجزر العربية الخليجية، وبعدوانه على الشعب العربي في الخليج وتآمره لإجهاض النظام التقدمي في اليمن الديمقراطية الشعبية وتحولها السريع في موكب الدول الرجعية الضالعة في ركب الإمبريالية باستعدادها لتوقيع معاهدة استعمارية عسكرية جديدة تحت ستار (أمن الخليج) خلافاً لإرادة الشعب العراقي والمصالح الحيوية للأمة العربية – أن ذلك يثبت أن البرجوازية البيروقراطية العراقية - عاجزة تاريخياً عن حماية الاستقلال الوطني – قد اختارت طريق نوري السعيد لقمع الحركة القومية الكردية وتنصلت نهائياً عن التزاماتها للشعب العراقي والقومية الكردية بإيجاد الحل الديمقراطي للقضية الكردية. والثمن الباهظ الذي دفعته دكتاتورية بغداد للرجعية الإيرانية وحليفتها الإمبريالية الأمريكية لقاء الحصول على موافقتها على إخضاع القيادة العشائرية للمخطط الإمبريالي الشاهنشاهي - الشوفيني وإنهاء الثورة الكردية كان: سيادة العراق والمصالح الحيوية للأمة العربية.

ولم يكن لحكام العراق هدف من وراء ذلك سوى الإبقاء على دست الحكم واستغلاله لصالحهم مهما كلف غالياً.

ح

لقد فضحت الوقائع التي أعقبت تحالف (الحكم الثوري التقدمي جداً) مع النظام الشاهنشاهي الرجعي طبيعة الدكتاتورية اليمينية المتسلطة في العراق وجوهر سياستها الشوفينية تجاه القضية الكردية الذي يتمثل في تهجير مئات الألوف من العمال والفلاحين والمثقفين الأكراد في مناطق مندلي - خانقين - كركوك - شيخان - عين زالة وسنجار أولاً وتفريغ الحكم الذاتي من محتواه ومضمونه الحقيقي ثانياً ومنع الشعب الكردي عن المساهمة في الحكم المركزي والمحلي ثالثاً وتفتيت الحركة القومية الكردية وسحق قواتها المسلحة رابعاً.

ولم يكن الاعتراف اللفظي بالحكم الذاتي الذي جاء تحت ضغط الأحداث ونضالات شعبنا في آذار 1970 إلا ستاراً لتغطية الجوهر الرخيص للسياسة الشوفينية حيال القضية الكردية كما لم يكن اصدار قانون الحكم الذاتي المسخ في آذار 1974 إلا ستاراً لتغطية حرب الإبادة الوحشية التي شنتها الطغمة الحاكمة ضد شعب كردستان العراق والتي أزيلت فيها المئات من القرى وأبيد الألوف من السكان الآمنين.

إن مواصلة الحكم الدكتاتوري في العراق لسياسة التحالف مع النظام الشاهنشاهي والتودد والتقرب من الامبريالية الأمريكية والتعاون مع الرجعيات العربية وكونه المطبق من المؤامرات الاستعمارية والتصفوية التي تدبر ضد الخليج العربي والثورة الفلسطينية ومواصلة الإرهاب والاغتيال ضد الحركة الوطنية والديمقراطية والقومية في العراق ومواصلة السياسة الشوفينية ضد القومية الكردية. إن ذلك كله يشكل المؤشرات الحقيقية على اتجاه سيره الحثيث نحو الارتماء التام في أحضان المخطط الإمبريالي/ الرجعي المعادي للأمة العربية وللشعب الكردي ولسائر شعوب المنطقة وهذا مما يكشف جوهره الحقيقي ويظهر هويته الطبقية ويحدد نهجه الرجعي وبالتالي فإن النضال ضد الدكتاتورية التي تعيد العراق إلى عهد حلف بغداد مستترة خلف شعارات براقة ومتخفية وراء لافتات خداعة واجب وطني وقومي مفروض على جميع القوى المحبة للوطن والحريصة على تقدم الشعب العراقي واستقلاله الوطني وحقه في الديمقراطية وفي مقدمتها العناصر والتيارات التقدمية الكردستانية التي يتعرض شعبها إلى سياسة شوفينية وعنصرية تهدد بالقضاء على القومية الكردية، خاصة وأن الدكتاتورية قد أعادت أحكام الطوق الاستعماري/ السعدي المثلث القديم في أعناق الشعب الكردي بتحالفها مع الرجعية الشاهنشاهية والفاشية الطورانية ضد حركته التحررية والديمقراطية.

وإذا كانت القيادة العشائرية والبرجوازية الهجينة للحركة القومية الكردية قد رضخت لمشيئة الإمبريالية والرجعية الشاهنشاهية في إنهاء الثورة الكردية وفضلت عار الانهزامية ومذلة الهروب من كردستان على شرف الاستبسال ومجد المقاومة في أرض الوطن أن شعبنا مصمم على مواصلة النضال الثوري حتى يتحقق الهدف الأساسي المتبلور في الشعار المعروف «الديمقراطية للعراق والحكم الذاتي لكردستان» رغم الصعوبات والتعقيدات التي تواجه مناضليه البواسل ومهما كانت الظروف والأحوال سيئة.

وإننا إذ نشرف بالإعلان عن تصميم مناضلي شعبنا على مواصلة النضال الثوري المنظم في صفوف الجماهير الشعبية ضمن اتحاد وطني كردستاني نؤكد من جديد على النهج الجماهيري الثوري الذي نسير عليه في كفاحنا المشترك مع القوى القومية والتقدمية في العراق ضد الإمبريالية والصهيونية والدكتاتورية وعلى رفضنا القاطع للاتجاهات الانعزالية القومية واليمينية والاتكالية مع شجبنا الشديد للأساليب العشائرية والبرجوازية اليمينية والرجعية في النضال الوطني ولدعوات التعاون والتردد من الأوساط الرجعية والمشبوهة.

إننا عاقدون العزم على مواصلة النضال الثوري الطويل الأمد بالاعتماد على قوى جماهير شعبنا الخلاقة أساساً وبالتعاون الوثيق والتلاحم الكفاحي الجاد مع القوى التقدمية العربية وبرؤيا واضحة وإدراك عميق لحقيقة أن الإمبريالية والصهيونية والرجعيات الشاهنشاهية والطورانية والعربية الشوفينية والرجعية الكردية العميلة تعتبر العدوة الرئيسية الأولى لحركة شعبنا الكردي التحررية، نشن ضدها النضال المتواصل والدؤوب دون مساومة أو تهاون أو تأجيل. بينما تعتبر قوى الثورة العربية وحركات التحرر الوطني في العالم الثالث والقوى الاشتراكية والعمالية والثورية في العالم حليفتنا الرئيسية، لذلك نسعى لإقامة أمتن علاقات التضامن والتعاون وتعزيز تلاحمنا الكفاحي معها.

إننا نؤكد تضامننا الكفاحي ودعمنا المطلق للأمة العربية في نضالها المجيد الذي يمتاز بأهمية تاريخية عظمى في الثورة العالمية المعاصرة من أجل تحرر وتوحيد الأمة العربية على أسس تقدمية وديمقراطية وفي نضالها المشروع لتحرير فلسطين من الاستعمار الاستيطاني الصهيوني وإقامة الدولة الديمقراطية الفلسطينية. ونؤكد تضامننا النضالي ومساندتنا التامة لنضال الشعب الكردي في كردستان تركيا وكردستان إيران ضد الطورانية والرجعية الشاهنشاهية ومن اجل تحقيق التحرر الوطني والديمقراطي الناجز في هذين البلدين

واستحصال حق شعبنا الكردي في تقرير المصير بالشكل الذي ترغب فيه جماهيره. إن الاتحاد الوطني الكردستاني الذي يسعى لتنظيم قوى الثورة الكردية الوطنية والديمقراطية بشكل اتحاد وطني ديمقراطي يسمح بتعايش التيارات التقدمية واتحادها النضالي للتبن تحت قيادة الطليعة الثورية الكردستانية ـ التي ستولد حتماً ـ يبعث بتحياته النضالية الحارة إلى الثورة الفلسطينية المجيدة ويشد من أزرها وإلى الثورة الشعبية في ظفار وإريتريا وإلى مناضلي شعبنا الكردي في كردستان تركيا وإيران وسائر أنحاء كردستان وإلى القوى التقدمية والثورية في إيران وتركيا للإعراب عن تضامننا النضالي معها.

إن الاتحاد الوطني الكردستاني المؤمن بأن الحركة القومية للشعب الكردي حركة تاريخية موضوعية لا ينتهي نضالها التحرري إلا بتحقيق جميع أهدافها القومية والديمقراطية سيواصل الكفاح لتنظيم جميع العناصر والهيئات التقدمية والثورية الكردستانية ولاستنهاض وتعبئة جماهير شعبنا لمواصلة المسيرة الثورية التي بدأتها جماهير شعبنا الكردي لتحقيق الديمقراطية في العراق والحكم الذاتي الحقيقي لكردستان ومساندة نضالات جماهير أمتنا الكردية في سائر أنحاء كردستان من أجل استحصال حقوقها القومية والديمقراطية.

يا جماهير شعبنا الكردي، أيها المناضلون والتقدميون الواعون إن التفافكم حول الاتحاد الوطني الكردستاني وانتظامكم في صفوفه لمواصلة النضال الثوري المنظم هو الرد الحاسم على المؤامرة الاستعمارية - الشاهنشاهية - الشوفينية العراقية للقضاء على الثورة الكردية خصوصاً وحركة شعبنا الكردي عموماً، كما هو التعبير المنطقي المطلوب عن غضبكم واستنكاركم لانهزامية القيادة العشائرية وإفلاسها السياسي والعسكري والفكري ورضوخها لمشيئة الإمبريالية الرجعية الإيرانية في إنهاء الثورة الكردية التي قدمت جماهير شعبنا في سبيل انتصارها بكرم وسخاء ما لا يحصى ولا يعد من التضحيات والفداء.

175/6/1

الهيئة المؤسسة

للاتحاد الوطني الكردستاني

الوثيقة رقم (١٦)

يا ايها الشعب العراقي الابي

ياجماهير شعبنا الكردي المناضل

واجه شعبنا الكردي عبر سنوات نضاله الطويل العديد من المؤامرات والدسائس من قبل القوى الشوفينية والحاقدة بدعم وتحريك من اسيادها ورغم كل ذلك وقف هذا الشعب البطل بوجه تلك المؤامرات وهو اكثر ايماناً وتصميماً لخوض النضال واصلب عوداً واصراراً على تحقيق اهدافه القومية المشروعة غير مبال بالتضحيات الجسيمة مرتقياً في اساليب نضاله الثوري وفق ظروف المرحلة ومتطلباتها.

في هذه المرحلة التاريخية التي تمتاز بتقليص النفوذ الامبريالي وتصاعد الزخم للشعوب المناضلة وبعد تزايد المد الجماهيري لحركة شعبنا الكردي التحررية اقدمت الرجعية الايرانية والسلطة الفاشية في العراق والمتمثلة بالعصابة التكريتية الحاكمة وبدعم واسناد وتوجيه من الامبريالية العالمية على مؤامرة قذرة على شعبنا الكردي المناضل وحركته التحررية وذلك في ٦/ اذار/ ١٩٧٥ في الجزائر بعد ان فشل الفاشست في عملياتهم العسكرية التي استهدفت ابادة الشعب الكردي باسره من قتل وتشريد للالوف من ابنائه البررة ومن تدمير لكردستاننا الحبيبة ونتيجة لصمود الشعب الكردي وايمانه بعدالة قضيته ومقاومة البيشمركة الابطال اشتد الخناق على حكام البعث وبرزت التناقضات القائلة في صفوفهم اقدموا وبإيعاز وتوجيه من اسيادهم على اكبر خيانة وطنية وقومية بحق شعبنا والامة العربية الشقيقة وذلك بتنازله عن اجزاء من الاراضي العراقية المتاخمة للحدود الايرانية وعن شط العرب للحكم العميل في ايران تلك

الثورة التي لم تجرأ اعتى الحكومات الرجعية في العراق والتي سبق وان تحالفت
والحكم الايراني الرجعي في سعد اباد على الاقدام عليها وفي وقت ناشد
الحزب الديمقراطي الكردستاني عن استعداده للتفاوض مع السلطة القائمة في
العراق حفاظاً على مصلحة العراق العليا.

وبعد توجيه النقد الى بعض الجوانب السلبية في اوضاعنا السابقة يستطرد
البيان الى القول: اننا في الوقت الذي نعلن لكم بان الحزب الذي قاد النضال
الكردي لما يزيد عن ربع قرن وفجر ثورة ١١/ايلول/١٩٦١ وحقق اتفاقية ١١/اذار
١٩٧٠ لا ولم يلن امام هجمات ومؤامرات الشوفينية والرجعية ويعاهد الجماهير
الكردستانية بوجه خاص وشعبنا العراقي بوجه عام بأنه سيستمر في نضاله وهو
اكثر ايماناً بمبادئه واهدافه متخطياً كل السلبيات السابقة مؤمناً بالجماهير
الكردستانية متسلحاً بالافكار الثورية ومؤمناً بالتنظيم والاستراتيجية الثورية
طريقاً للنضال ليبرهن امام الجماهير العراقية والقوى الخيرة في العالم بان شعبنا
الكردي اقوى من كل المؤامرات.

وان الحزب الديمقراطي الكردستاني- القيادة المؤقتة - اذ يؤكد استمراره في
خوض النضال بتنهج في خطه الثوري هذا على النضال من اجل حكم ذاتي
فعلي لكردستان يتمتع شعبنا الكردي بكامل حقوقه القومية المشروعة في اطار
الجمهورية العراقية بعيداً عن القمع والتنكيل وحملات التهجير والتعريب وهو
في الوقت الذي يندد بهذه السياسات اللاانسانية يدعو كل القوى الخيرة
التقدمية في البلاد والعالم الى شجبها والوقوف الى جانب شعبنا المضطهد
وكذلك فان حزبنا الديمقراطي الكردستاني- القيادة المؤقتة- يلتزم اشد الالتزام
بعرى الاخوة العربية الكردية باعتبارها الصخرة الصلدة لبناء عراق ديمقراطي...

ايها المناضلون في كل مكان:

ان حركة شعبنا الكردي التحررية باعتبارها حركة شعب مضطهد هي جزء من حركة الشعوب العالمية ورافداً من روافدها الاصيلة وان حزبنا الديمقراطي الكردستاني - القيادة المؤقتة- باعتباره طليعة هذا الشعب واداته الثورية يقف الى جانب تلك الحركات الثورية والتحررية ويؤيد نضالات شعوبها في سبيل حرياتها وحقوقها المشروعة وعلى رأسها شعب فلسطين البطل وهو مؤمن اشد الايمان ان قضية الحرية في العالم واحدة.

ان النظام الفاشي في العراق، يؤكد يوماً بعد يوم استمراره وتصنيعه في كبت حريات الجماهير وخنق حياتها وتؤكد الاحداث بما لايدعو الى الشك بانه ينفذ بكل خبث الدور الخياني المنوط به في المنطقة ويعيش شعبنا الكردي بوجه خاص في هذه المرحلة في ظروف لم يشهد لها التاريخ مثيلا فهو غارق في جو القلق وعدم الطمأنينة وقد سلط الفاشست ارهابهم في جميع النواحي السياسية والاقتصادية والاجتماعية ويحاول جاهداً رغم كل ادعاءاته محو الشخصية الكردية في العراق اننا نناشد كافة القوى الوطنية والتقدمية في البلاد الى توحيد جهودها ضد مؤامرات الطغمة التكريتية الحاكمة وكشف حقيقة النظام الفاشي وادعاءاته التضليلية ولتحمل مسؤولياتها التاريخية للوقوف بحزم امام الارهاب البعثي ومساوماته الخيانية على الصعيد الوطني والقومي وان ترفع صوتها معنا من اجل اعادة اخواننا اللاجئين والمشردين في ايران الى ارض الوطن الحبيب.

يا اعضاء ومرشحي حزبنا الابطال:

لقد ركز اعداؤكم في كل الظروف وبكل قوة الى حزبنا من الصميم ولهذا فقد حشد كل امكانياته على الحزب باعتباره الادارة الثورية الوحيدة التي تستطيع ان تقود نضالات شعبنا الكردي في كردستان العراق وتصمد امام هجماته

وكان نحييكم ينهض من كل الازمات كما نهض من هذه الازمة اكثر صلابة وصحة وفي هذه المرحلة التاريخية الحاسمة وفي ظل ظروف تدعوكم وبلغو جماهيرنا المناضلة الى تصعيد النضال والارتقاء الى مستوى الاحداث حيث ان المؤامرات التي خطط لها بكل دقة اكبر من النكسة انها تهدف وجودنا القومي وشخصيتنا الكردية لهذا فاننا ندعوكم باسم شعبنا وباسم الالوف من شهدائنا الابرار الذين ضحوا بدمائهم الزكية في سبيل حرية كردستان وحقوق شعبنا الى الاستمرار في القتال والالتفاف حول القيادة المؤقتة وعلى تخطي كل السلبيات السابقة لاننا مصممنا على تحدي هذا الواقع المر وتصعيد النضال مستندين على قدرات وطاقات شعبنا الكوردي الباسل وعلى ارادتكم وروحكم الثورية التي لا تلين. ان المسؤولية التاريخية تقع على عاتق الجميع ونحن مؤمنون بالنصر لاننا نؤمن بوعي رسالة شعبنا الكردي المناضل ولنؤكد للبعث الفاشست في العراق وللحكم الشاهنشاهي الجباني الرجعي في ايران ولاسيادهم باننا اقوى من مؤامراتهم ودسائسهم وحقدهم وسوف نصعد نضالنا على الصعيد القومي ونقف صفاً واحداً مع الاحزاب والقوى التقدمية الكردية التي تناضل من اجل الحقوق القومية للشعب الكردي في اجزاء كردستان الكبرى مهما كانت الظروف ومهما غلت التضحيات سائرين على درب شهدائنا الابرار الذين عاهدناهم بان نكمل المسيرة حتى النصر.

- النصر لكردستان الجريحة

المجد والخلود لشهدائنا الابرار

الحزب الديمقراطي الكردستاني

القيادة المؤقتة

١٩٧٥/١٢/١٠

الوثيقة رقم (١١)

9 شباط 1977

الرئيس جيمي كارتر البيت الأبيض

واشنطن دي سي 20530

عزيزي الرئيس كارتر:

مرة أخرى نهنئكم بالنصر الرئاسي.. عند متابعتي حملتك الانتخابية سررت جداً وتأثرت لدى سماعي بتأكيداتك المتكررة وعلى دعمك الواضح للحقوق الإنسانية الأساسية للشعوب في كل مكان وهذا الأمل هو ما دفعني للكتابة إليك مبيناً باختصار للمشاكل و الأحداث التي قادت إلى انهيار الثورة الكردية وتشتت الشعب الكردي.

عند انتهاء الحرب العالمية الأولى وسقوط الإمبراطورية العثمانية، ربط جنوب كردستان بما كان يعرف بـ(بلاد ما بين النهرين) مكوناً العراق الحالي الذي وضع تحت الانتداب البريطاني. وقد وعد الحلفاء بإنشاء الكيان الكردي باعتبار أن الأكراد يكونون المجموعة القومية الرابعة بعد العرب والترك والفرس.

وفي عام 1920 أكدت معاهدة سيفر على حق الأكراد في تقرير المصير على أساس المساواة مع الشعوب الأخرى للإمبراطورية العثمانية الكبيرة ولكن المصالح الدولية حالت دون تطبيق تلك المعاهدة مما جعل مصير الأمة الكردية معلقاً واضطرها إلى الدفاع عن وجودها أمام محاولات الهيمنة والتدخل المسلح الذي فرض عليها مع سعيها في الوقت نفسه من أجل الحصول على معاملة قائمة على العدل والمساواة ولو بحدها الأدنى ولنيل حقوقها المشروعة على أرضها وقد وعد انقلاب 1958 الذي أنهى النظام الملكي في العراق وأنشأ الحكم العسكري بقيادة الجنرال عبد الكريم قاسم بإعطاء الأكراد حقوقهم

١

القومية ولكن مع خضوع النظام الجديد للنفوذ السوفيتي ضاعت الوعود من خلال الفوضى التي خلقها الشيوعيين في عموم العراق وبسبب قناعة الأكراد بالديمقراطية والحرية لم استطع السكوت عن ما يدور حولي من أعمال القتل الجماعي الذي قام بها الشيوعيون العراقيون ولسوء الحظ فإنني عندما واجهت الجنرال قاسم والمسؤولين الآخرين الكبار بالحقائق الدامغة حول الوضع أثرت غضبهم فأمرت القيادة العراقية المدعومة من قبل الشيوعيين المحليين - والتي يشجعها الاتحاد السوفيتي - قواتها بمهاجمة الشعب الكردي الأعزل عام 1961 عند ذلك قامت الثورة الكردية دفاعاً عن النفس.

وتبدلت (9) حكومات و(5) أنظمة وفي كل مرحلة من مراحل القمع قمنا من جهتنا بطلب إصلاح الأمور بأكثر الشروط تواضعاً. وقد رُدَّ على توسلاتنا المتكررة بإهانات متكررة، ولا تختلف معاناتنا يا سيدي الرئيس، عن تلك التي عاناها أجدادكم والتي شرحت بإسهاب وكتبت من قبل الأمريكي المحترم توماس جيفرسون.

ثم جاء أخيراً نظام البعث الحالي عام 1960 الذي شن الحرب علينا منذ لحظة وصوله إلى السلطة ولكنه عندما فشل في تحقيق أهدافه اضطر لإجراء مفاوضات سلمية معنا عام 1970 أسفرت عن اتفاقية 11 آذار لنفس العام حيث اعترفت الاتفاقية بأن الشعب العراقي يتكون من قوميتين رئيسيتين: العرب والأكراد، كما إنها أقرت بالحقوق القومية للأكراد والتي من أهمها إقامة حكم ذاتي لكردستان ضمن إطار الجمهورية العراقية خلال 4 أعوام.

ولم يكن حرصنا على توقيع الاتفاقية ينطلق من قناعتنا التامة بما تضمنته من بنود وإنما ينبع أيضاً من رغبتنا بأن يسود السلام العراق، وكان رجاؤنا أن تؤدي المساهمة الكردية في الحكومة إلى تخفيف حدة السياسة العنيفة والعدائية للبعث تجاه الشعب العراقي والبلدان المجاورة ولكننا سرعان ما اكتشفنا بأن الاتفاقية لم تكن سوى خطوة تكتيكية من جانب البعث، إذ كان يحتاج إليها من أجل تثبيت وضعه الداخلي وتلمس الدعم الكردي في تعدياته على جيران العراق حيث أرادوا استغلالنا لخلق المشاكل لإيران والكويت والعربية السعودية وسوريا.

وعندما رفضنا أن نكون أداة لهم بادروا إلى سياسة تعريب أرض كردستان وخاصة المناطق الغنية بالنفط حيث ينتج 65٪ من النفط العراقي وحيث يوجد 70٪ من الاحتياطي وفي نفس الوقت استغل البعثيون السلام لتصفية خصومهم السياسيين داخل

العراق فحطمت الأحزاب السياسية وأعدم المئات من أعضائها أو قتلوا تحت التعذيب، وتوثقت روابط بغداد وموسكو أكثر بتوقيع اتفاقية الصداقة والتعاون السارية لمدة (20) عاماً والتي تمت في بداية عام 1972 وبدأت أسلحة سوفيتية متطورة تصل العراق بكميات كبيرة يرافقها خبراء عسكريون وفنيون وزاد حجم النفوذ السوفيتي في العراق ثم أعلن البعث تشكيل جبهة متحدة مع الحزب الشيوعي الموالي لموسكو وطلب من حزبنا الديمقراطي الكردستاني المساهمة لكننا بعد أن لاحظنا أبعاد الأحزاب الأخرى من الاشتراك في الجبهة رفضنا أن نكون أعضاء في جبهة لا تمثل في أحسن تقدير المصالح العراقية وقد أثار هذا عداوة البعثيين الذين اتجهوا إلى تدبير الاغتيالات السياسية والخطف ضد الشعب الكردي وكان من بينها محاولات دبرت ضدي شخصياً وبهذا أصبح التعايش السلمي مع النظام البعثي مستحيلاً فاتجهنا نحو أصدقائنا الأمريكان والإيرانيين. وشرحنا لهم الوضع وخطورة النتائج لا بالنسبة لنا فقط بل وبالنسبة لشعوب المنطقة الأخرى أيضاً فيما إذا استمر النظام على سياسته كما أوضحنا بأننا لا نستطيع الوقوف لوحدنا بوجه نظام مدعوم من قبل الاتحاد السوفيتي وقد أيد أصدقائنا وجهات نظرنا كما قيل لنا أن الثورة الكردية ستحصل على الدعم من كل من الولايات المتحدة وايران بطريقة تسمح للأكراد بمجابهة النظام العراقي في نضالهم لتحقيق الحكم الذاتي وإقامة حكومة ديمقراطية للعراق وتبع ذلك تبادل الوفود بين الأطراف المعنية وأنهم تعاون بيننا وبين أصدقائنا وعندما أعلنت الحكومة العراقية من جانب واحد قانون الحكم الذاتي عام 1974 والذي لم يتضمن الحد الأدنى من الطموحات القومية الكردية رفضنا ذلك مستندين إلى تعهدات أصدقائنا ووعودهم لنا بالمساعدة ولكن عندما واجهنا 8 فرق عراقية ومئات الدبابات وأكثر من 100 طائرة حديثة كان يقود بعضها الروس والهنود اكتشفنا أن المساعدات التي وعدنا بها كانت متدنية في نوعيتها وكميتها ولا تكفي في مواجهة جيشنا حسن التجهيز والتسليح وأكثر من ذلك فقد كانت تلك المساعدة قليلة جداً ومتأخرة جداً دائماً.

ورغم كل النواقص فقد حارب شعبنا بشجاعة محرزاً انتصارات عديدة في المعارك ملحقاً خسائر فادحة بالقوات المسلحة العراقية وهي، خسائر لم يكن بالإمكان تحملها لولا التعويض المباشر له من قبل السوفيت. وفي شتاء 1975 عندما شن شعبنا هجوماً ضد العدو مستغلاً الطقس المتجمد، وجد الجيش العراقي نفسه في وضع يائس فالتجأ

٢

نظام البعث مرة أخرى إلى المناورة والخداع حسب نصيحة موسكو فجرى الاتصال بشاه إيران بواسطة الرئيس الجزائري هواري بومدين وأرسلت إشعارات عبر مباشرة إلى الولايات المتحدة مبينة استعداد البعث لتغيير سياسته حيال جيرانه وتقليص علاقاته بموسكو، إذا ما انتهت المسألة الكردية وفي 6 آذار 1975 وقعت اتفاقية الجزائر الخيانية بين شاه إيران وصدام حسين التكريتي نائب رئيس مجلس قيادة الثورة ودون أن تتضمن ولو بإشارة واحدة إلى تحالف ثورتنا مع إيران والذي لولاه ولولى قتالنا المستميت لما أمكن التوصل إلى ما تم الوصول إليه.

سيدي الرئيس:

نحن لسنا ضد العلاقات الجيدة بين العراق وإيران ولكن هل يجب أن تكون تلك العلاقة على حسابنا؟

لقد وفينا نحن الأكراد بالتزاماتنا تجاه كل من الولايات المتحدة وإيران واشتبكنا مع العدو وأوصلناه إلى حالة العجز، فأين هو استحقاقنا الموعود بالحكم الذاتي؟ أهو بالتشرد في أنحاء العالم الغربي؟ أهو بتشتت العوائل والأطفال والنساء والشيوخ؟ أهو بالموت تحت التعذيب أو بالخوف من التسليم المفاجئ للاجئين الكرد من قبل السلطات الإيرانية؟

أيمكن لأمة عظيمة مثل الولايات المتحدة تتحدث مبادؤها السياسية المعلنة عن الشرف والكرامة والحرية والديمقراطية لكل الشعوب أن ترفع رأسها بعد دورها في انهيار ثورتنا. يقال في الشرق الأوسط أن الشخص الصالح هو الذي يقابل الحسنة باثنتين ونحن لا نطالب بضعف ما قدمناه ولا نطالب بذات الشيء إنما كل ما نريده هو أن تحقق الوعود بمنح الحكم الذاتي لكردستان.

سيدي الرئيس: لقد دخلنا الحرب بأقل المساعدة من أصدقائنا ولكننا وجدنا أنفسنا في النهاية وحيدين في المعركة دون أية مساعدة أمريكية أو إيرانية وحتى الحدود أغلقت خلف ظهورنا بينما كنا نواجه جيشاً حديثاً مزوداً بسيل ينقطع من الأسلحة السوفيتية الحديثة وبسبب ضغط الوضع المعاشي المتردي وانهيار المعنويات نتيجة الإحساس بالغدر ومع وجود أكثر من 250,000 امرأة وطفل وشيخ يعيشون لاجئين في إيران لم نجد أمامنا سوى الانسحاب بألم إلى إيران وأجبرنا على ترك مناطقنا للبعث.. نحن لم يهزمنا أعداؤنا عسكرياً وإنما أجهز علينا حلفائنا.

سيدي الرئيس: إن الفصل الأخير من مأساة الشعب الكردي يجب أن ينتهي عما قريب وإذا كان سينتهي بمفاجأة أو سينتهي ببداية جديدة فإن ذلك مرهون بك.. ان للشعب الكردي حلماً قد لا يكون بمستوى حلم مواطنكم (توماس جفرسون) وأنه الحلم بالحكم الذاتي.. الذي قاتل من أجله وضحى من أجله وسيعيش دائماً من أجله.

لقد وضع شعبي إيمانه وقلبه فيه وفي الاعتقاد بأن الالتزام الأمريكي المكتوب أو الشفهي سينفذ قطعاً، انهم ينظرون إلي للإيفاء بهذا الاستحقاق الموعود وبدوري أتوجه إليك يا سيدي الرئيس.

سيدي الرئيس.. إن الفاجعة التي ألمت بشعبنا إنما كانت بسبب إيمانه بالديمقراطية وبصداقته مع الغرب وبثقته بالمبادئ الأمريكية وقناعته بان هذه المبادئ تنادي بحماية الأمم الضعيفة وتقدم العون لها لتضمن حقوقها الإنسانية الأساسية. ولم نبحث مطلقاً في احتلال أراضي الآخرين أو في اضطهاد شعب آخر وإن كل ما نطلبه فقط هو أن يسمح لنا بالعيش بسلام وحرية في أراضينا ولنعامل بعدالة ومساواة مع شركائنا.

نحن لسنا بالمستوطنين الجدد أو المهاجرين أو العابرين في العراق فمنذ آلاف السنين سكن أجدادنا على تلك الأرض.

سيدي الرئيس: كان بمقدوري أن أمنع الضرر الذي أصاب شعبي لو لم أعتقد كلياً بالوعد الأمريكي وكان يمكن ذلك عن طريق دعم سياسة البعث والانضمام لقواته وبذلك نتخذ موقفاً مناقضاً للمصالح والمبادئ الأمريكية وأسبب المشاكل لجيران العراق.

إن تأكيدات المسؤولين الأمريكان جعلتني أصرف النظر عن هذا الامر والتزم بدلاً عنه بقناعتنا بأننا وبالتعاون مع إيران والولايات المتحدة. سنحقق هدفنا - الحكم الذاتي - ونحقق هدف الشعب العراقي - الديمقراطية - وان نحقق ما فيه مصلحة لكل المنطقة، وكما ذكرت عدة مرات في حملتك الانتخابية فإن السياسة التي اعتمدت من قبل الإدارة الأمريكية السابقة إزاء الأمم الصديقة والحليفة كانت مضرة بنا وبالشعب الأمريكي، هذه السياسة جعلت الأصدقاء يفقدون ثقتهم بأمريكا وبالمقابل جعلت النفوذ الأمريكي يتقلص، وبهذا ساءت سمعة الولايات المتحدة وهيبتها في كافة أنحاء العالم.

سيدي الرئيس: إن الشعب الأمريكي قد وضع ثقته فيك لإيمانه وقناعته العميقين

بأنك ستعمل من أجل تحقق المبادئ الإنسانية الأمريكية التقليدية، إن الشعب الكردي الذي اعتبر نفسه دائماً صديقاً يعتمد عليه لأمريكا ملؤه الأمل بأنك بالرغم من مشاكلك ستعطي بعض الوقت لتضع في تقديرك مستقبله وتبحث في حل عادل لمشكلته.. إن القضية الكردية يا سيدي الرئيس مرتبطة بالمشاكل الأخرى في الشرق الأوسط وتستحق اهتمامكم العميق وأملنا أن هذه المشكلة ستحتل موقعاً مناسباً في النقاشات القادمة وأن تقوم الحكومة العراقية باحترام مبادئ حقوق الإنسان وان تغير سياستها اللاإنسانية إزاء الأكراد وتعيد المهجرين منهم في الجنوب إلى أراضيهم في الشمال وإن تطبق تطبيقاً كاملاً اتفاقية 11 آذار 1970.

أن المسألة الكردية لم تسوى بعد، والثورة الكردية لم تحطم كما تدعي الحكومة العراقية.

إن الأمة الكردية التي قاومت لقرون عديدة كل أنواع العدوان لا يمكن أن تتحطم بسهولة، ففي أقل من سنة منذ الأحداث المأساوية فإن شعبنا وحزبنا قد نظم نفسه واندلعت الثورة من جديد وإن بدرجة أقل من السابق.. واكتسبت زخماً سوف يقض مضاجع حكام العراق والآن وفي هذا الوقت بالذات كلنا ثقة بأن أعداداً أكثر من اللاجئين الأكراد سيقبلون في الولايات المتحدة وأن تخصص لهم مساعدات مالية معقولة كما خصص سابقاً للاجئين من دول مختلفة.

إنني أصلي يا سيدي الرئيس لكي تضمد جراح أبناء شعبنا ولكي تنتصر قضيتهم ليعودوا إلى ديارهم وليحصلوا على الحقوق الإنسانية الأساسية كما نصروا مرة قضيتكم بإخلاص.

لقد وضع شعبي كل ثقته وإيمانه بي منذ نصف قرن، وها أنا ذا أحول هذه الثقة بأمانة إليك.

تحياتي الشخصية الحارة لكم.

مصطفى البارزاني

رئيس الحزب الديمقراطي الكردستاني

2933 بلالي لين ادكترن فرجينيا 22124

٦

الوثيقة رقم (١٣)

حضرة آية الله العظمى روح الله الخميني

﴿إن ينصركم الله فلا غالب لكم﴾

صدق الله العظيم

إن انتصار إخواننا المسلمين الإيرانيين على الظلم والطغيان بزعامتكم يعتبر نصراً لجميع المضطهدين في العالم ويعتبر بصورة خاصة أكبر انتصار للشعب الكردي المضطهد... إن الثورة الإسلامية في إيران بزعامتكم التي قطعت جذور الطغيان والدسائس التي تعرض لها شعب الكردي في العراق تعتبر معجزة خارقة للعادة... وبهذه المناسبة التاريخية أتقدم بالتهنئة إليكم وللحكومة الإسلامية وللشعب الإيراني المسلم وأدعو إلى الله تعالى أن يوفقكم، وأتمنى أن يتمتع الشعب الإيراني المسلم بالحرية ورضاء الله وأن يستقر العدل الرباني في إيران بدلاً من التعسف والأنانية.

نهنئ الثورة الإسلامية من صميم قلوبنا ونأمل أن تعتبرونا جزءاً من المجاهدين في هذا الطريق المقدس.. وسلام الله عليكم ورحمته وبركاته.

أخوكم في الدين

مصطفى البارزاني

1979/2/11

الوثيقة رقم (١٣)

نص قرار مجلس قيادة الثورة
بالغاء اتفاقية الجزائر

قرر مجلس قيادة الثورة اعتبار اتفاقية السادس من آذار عام ١٩٧٥ بين العراق وايران ملغاة ، كما قرر بأن القانون رقم (٩٩) لسنة ١٩٧٦ حول تصديق معاهدة الحدود الدولية وحسن الجوار المعقودة بين حكومة الجمهورية العراقية والحكومة الايرانية ملغاة كذلك . وفيما يلي نص القرار

« استنادا الى احكام الفقرة (أ) من المادة الثانية والاربعين من الدستور المؤقت وبالنظر لاخلال الحكومة الايرانية باتفاقية ٦ آذار والبروتوكولات الملحقة بها نصا وروحا وذلك من خلال عدم احترامها لعلاقات حسن الجوار وتدخلها السافر والمتعمد في شؤون العراق الداخلية وامتناعها عن اعادة الاراضي العراقية المغتصبة والتي جرى الاتفاق على اعادتها الى السياده العراقية الكاملة بموجب الاتفاقية المذكورة ، الامر الذي يدل على ان الجانب الايراني يعتبر اتفاقية آذار عام ١٩٧٥ في حكم المنتهية ، لذلك قرر مجلس قيادة الثورة بجلسته المنعقدة بتاريخ ١٧-٩-١٩٨٠ اعتبار تلك الاتفاقية ملغاة ، واعادة السيادة الكامله من الناحيه القانونيه والفعلية على شط العرب والتصرف وفقا لذلك ، وعلى هذا الاساس فقد قرر مجلس قيادة الثورة ما يلي :

١ ـ الغاء القانون رقم ٩٩ لسنة ١٩٧٦ حول تصديق معاهدة الحدود الدولية وحسن الجوار المعقودة بين حكومة الجمهورية العراقية والحكومة الايرانية والبروتوكولات الثلاثة الملحقة بها مع ملحقاتها الموقع عليها في بغداد بتاريخ ١٣ حزيران والاتفاقات الاربعة اللاحقة لها مع ملحقاتها الموقع عليها في بغداد بتاريخ ٢٦ كانون الاول ١٩٧٥ مع الرسائل المتبادلة والمحاضر المشتركة .

٢ ـ ينفذ هذا القرار من تاريخ صدوره وينشر في الجريدة الرسمية ويتولى الوزراء المختصون تنفيذه .

صدام حسين
رئيس مجلس قيادة الثورة

الوثيقة رقم (١٤)

خطاب
السيد الرئيس صدام حسين

في الجلسة الاستثنائية للمجلس الوطني العراقي يوم ١٧-٩-١٩٨٠ حول الغاء اتفاقية الجزائر لعام ١٩٧٥

نص الخطاب

بسم الله الرحمن الرحيم

ايها الاخوة اعضاء المجلس الوطني :

بناء على قرار مجلس قيادة الثورة ، فقد دعوناكم الى هذه الجلسة الاستثنائية لاطلاعكم على قضايا مصيرية تهم الوطن والامة ، ايمانا من قيادة الحزب والثورة بدوركم الفعال في تطبيق الارادة الوطنية والدفاع عن حقوق الشعب وسيادة الوطن ، وتاكيدا للممارسة الديموقراطية التي نعتز بها ، باعتبارها ركنا اساسيا من أركان تجربتنا الثورية ، وتعميقا لمسارات الصلة العميقة بين الجماهير وقيادة الحزب والثورة والمؤسسات الوطنية القيادية .

ايها الاخوة

ان قضايانا ومشكلاتنا الوطنية والقومية لا تنفصل عن تاريخنا الوطني والقومي القديم المعاصر فلابد من دراسة تاريخنا ، واستنباط الدروس الاساسية منه في التعرف على الحقائق الجوهرية في الوقت الراهن .

لقد استخدم الاستعمار ، عبر العصور الماضية كل الوسائل المتاحة لديه من أجل اضعاف الامة العربية واخضاعها لسيطرته واستغلال أرضها وخيراتها وكان أخطر ما فعله الاستعمار البريطاني والفرنسي ، والامبريالية

الاميركية وكل القوى الامبريالية في العصر الحديث ضد الامة العربية ، ايجاد الكيان الصهيوني في ظل ظروف تأريخية معروفة ، من أجل الابقاء على تجزئة الامة العربية واضعافهـا وبالتالي تسهيل مهمة استغلالها والسيطرة عليهـا .

وبعد ان قام الكيان الصهيوني في أرض فلسطين المحتلة ، تكونت له مصالحه واطماعه وسياساته الخاصة التي يلتقي بعضها مع مصالح الامبريالية وأطماعها وسياساتها في حين يكتسب البعض الاخر منها خصوصيه معينة ولم يكن الكيان الصهيوني منذ قيامه وحتى الان محميا من قبل الامبريالية العالمية فحسب ، وانما كانت الصهيونية العالمية الممتدة في بلدان عديدة في العالم والتي تمتلك وسائل خطيرة للنفوذ والتأثير ، تخدم هـذا الكيان وتمده بأسباب القوة وتسهل له مخططاته التوسعية والعدوانية ضد الامة العربية فلم يعد الكيان الصهيوني مخفرا اماميا للامبريالية فحسب ، وانما صار ـ في الوقت نفسه ـ مخفرا أمامية أيضا للصهيونية العنصرية ، ولاطماعها ومصالحها العدوانية والتوسعية ، في هذه المنطقة الحيوية من العالم

لقد ادى الكيان الصهيوني مهمته خلال السنوات الثلاثين الماضية ، منذ قيامه وحتى اليوم ، في تكريس التجزئة في الوطن العربي ، وفي اضعاف قدرات الأمة على النهضة والتقدم كما قام ـ حيث اتيحت له الفرصة ـ بالعدوان والتوسع في الارض العربية

غير ان الطليعة الواعيه في الأمة العربية التي تتابع بحرص ووعي مخططات الصهيونية العالمية ، وتناضل ضدها ، تدرك بان القوى الامبريالية والصهيونية لم تعد تكتفي بالتجزئه التي فرضتها على الامة العربية في بدايه هذا القرن وانما صارت تعمل على اعادة تجزئة الاقطار العربية بحيث لا يكون أحد أجزائها القائمة في الوقت الحاضر أو أي جزئين متحدين منها تشكل احدهما عمقا سوقيا للاخر ويقعان على حدود التماس مع الكيان الصهيوني ، قادرين على تهديد الكيان الصهيوني أو منع خططه التوسعية واطماعه في الوطن العربي

وكان العراق في مقدمة الاقطار التي استهدفها هذا المخطط الصهيوني الاستعماري الخبيث .

ولقد اختير العراق لاسباب تتعلق بموقعه الجغرافي ولاسباب سياسيه واقتصاديه وتاريخية : وبسبب طبيعة شعبه المقاتل ودوره الذي أداه عبر التاريخ في الدفاع عن كرامة الامة العربية وسيادتها ولقدرته على النهضة والتقدم عندما تتوفر له المستلزمات المطلوبة لقد سعى الاستعمار والصهيونية الى تجزئة العراق عن طريق اثارة التعارض بين الخصوصيات المحببه فيه : وبين انتمائه القومي العربي ، باثارة النعرات الاقليمية الانعزالية ، في أوقات من تاريخه الحديث ، كما سعيا الى خلق التعارض بين انتماء أبنائه الى العواطف والديانات وبين انتمائهم الى الوطن والامة

لقد كان العراق ، ايها الاخوه ، موضوعا على طاولة التقسيم قبل ثورة السابع عشر من تموز عام ١٩٦٨ ، فلقد كانت القوى الاستعمارية والصهيونية العالمية تسعى بكل الوسائل الخبيثة الى تجزئة العراق الى دويلات صغيرة وحقيرة : لو قامت لا سامح الله لكانت ، بالتأكيد عاجزة عن صيانة الحرية والاستقلال والشرف ، ولمنعت العراق من الاسهام الجدي والفعال في الدفاع عن الامة وكرامتها ، واسترداد حقوقها والاسهام في رسالتها الانسانية ولحالت بينه وبين النضال ضد الكيان الصهيوني وامتداداته ؛ والقوى الاستعمارية التي تقف وراءه . تمده بأسباب الحياة

ومع اننا ندرك ان شعب العراق قد ولد ؛ وعاش قبل ثورة تموز وناضل ببسالة ضد كل اشكال المؤامرات والمخططات الاستعماريه والصهيونية .. الا ان الحقيقة التاريخية تؤكد انه لولا ثورة تموز ونجاحها المتميز في ترسيخ الوحدة الوطنية ؛ وما انجزته على صعيد البناء الوطني ، في كل الميادين الاساسية ، لغدت احتمالات تجزئة العراق أمراً ممكنا ، لما كان يعانيه قبل الثورة من حالات الضعف والتفكك والاختراق ، من جانب القوى والشبكات الاستعمارية والصهيونية .

وفي اطار هذه الخطة بعث الدوائر الاستعماريه والصهيونيه قبل الثورة وبعدها بصورة خاصة الى امداد القيادة الرجعية العميلة في شمال الوطن بكميات هائلة من الاسلحة الحديثة ، وامكانات مادية كبيرة ، حتى غدت خطرا داهما ، يهدد وحدة العراق ومستقبله ، ورسالته الوطنية والقومية ولقد قامت ايران بهذا الدور الميداني المباشر في دعم القيادة العميلة ، باسناد وتشجيع من الامبريالية الاميركية والصهيونية العالمية ، التي وضعت في هذه الخطة امكاناتها العسكرية والمادية والسياسية والاعلامية واجهزة مخابراتها المتطورة . وقد خاض العراق بابنائه البررة من كل الطوائف والديانات والقوميات صراعا مريرا ضد هذه الزمرة العميلة ، وضد من يقف وراءها ، وابسل الجيش العراقي استبسالا رائعا في المعركة مستلهما في ذلك شرف العراق وواجب الدفاع عن وحدة الوطن وامجاد الأمة العربية ورسالتها ، وقدم أغلى التضحيات ، وضرب أروع الامثلة في الشجاعة والصمود ، كما تحمل شعبنا كل التضحيات التي تطلبتها المعركة التي امتدت اثني عشر شهرا بين آذار ١٩٧٤ وآذار ١٩٧٥ ، والتي خسر فيها الجيش العراقي أكثر من ستة عشر الف اصابة بين شهيد وجريح ، وكان مجموع خسائر الجيش والشعب فيها ستين ألف اصابة بين قتيل وجريح .

ورغم استبسال جيشنا في قتاله ضد العملاء ، وضد من يساندهم من الصهاينة والاميركان والسلطات الايرانيه ، ورغم ما كان يتمتع به من معنويات عالية لم نكن بالمستطاع تجاهل المستلزمات المادية والموضوعية في المعركة ، فهذه المستلزمات تدخل بوجه وحاسم ، في بعض الاحيان ، في تحديد الكثير من النتائج السياسية والعسكرية ، وكانت المشكلة الاساسية في معركتنا مع التمرد العميل هي استمرار تدفق الاسلحة والاعتدة بصورة خاصة ، الى ميادين القتال بما يكافئ ، على أقل تقدير ، مع الاسلحة والذخائر والتجهيزات غير المحدودة التي كان يقدمها النظام الايراني تحت تصرف الزمرة العميلة المرتدة نيابة عن الامبريالية الاميركية والصهيونية .

ولقد بلغ الوضع العسكري حدا خطيرا ، فقد وضع النظام الايراني احدث الاسلحة واكثرها تأثيرا في مواجهة قواتنا الباسلة ، بل اشتركت القوات الايرانية مرات عديدة في قتال مباشر ضد قواتنا ، كما كانت تقوم بالمناورات والتحركات والحشود على طول حدودنا الشرقية لالهاء جيشنا في جبهات متعددة واسناد الموقف العسكري للزمرة العميلة ، وكان الهدف من ذلك الحاق الهزيمة بجيشنا الباسل ، أو جعله عاجزا عن مواجهة التمرد المشبوه عندما تنفد ذخيرته وتقل تجهيزاته ؛ وبذلك يمكن تنفيذ المؤامرة الامبريالية - الصهيونية في تجزئة العراق واضعافه ، وانهاء دوره القومي . وقد بلغ الامر درجة خطيرة فعلا عندما بدأت تجهيزاتنا ، وذخائرنا الاساسية تتناقص على وجه خطير ، وبخاصة في الاسلحة الحاسمة والاكثر تأثيرا ؛ فلقد اوشك عتاد المدفعية الثقيلة على الانتهاء ، ولم يبق من القنابل الثقيلة في سلاح الطيران سوى ثلاث قنابل

اما تعرف ، ايها الاخوة . ان بيع السلاح في عالم اليوم ، وبخاصة الحلقات المتطورة منه ؛ لا يخضع لاعتبارات تجارية ؛ وهو غالبا ما يوضع في اطار التقدير السياسي والاستراتيجية الموضوعة في دولة المنشأ ان تسليح جيشنا يعتمد - بالدرجة الاول على الاتحاد السوفيتي ؛ وقد قدم لنا الاتحاد السوفيتي عبر السنوات الماضية اسلحة متطورة ؛ ولكن تلك هي الحقيقة في ذلك الوقت . وفي اثناء نضالنا وقتالنا ضد الزمرة العميلة المرتدة في شمال الوطن ونحن عندما نكشف هذه الحقيقة التاريخية لا نستهدف لوم أحد ولا ايجاد التبريرات وانما نستهدف ايضاح حقيقة تاريخية ووضع المسؤولية في اطارها الكامل وقد اخفينا حقيقة النقص الفادح في عتادنا الحربي في حينها وابقينا هذه المعلومات في اطار محدود جدا على صعيد القيادة ، لكي لا يتعرف الاعداء على هذا السر ويتمادوا في مؤامراتهم وعدوانهم ، ولكي لا تضعف معنويات قواتنا التي كانت تقاتل ببسالة وشرف ؛ بما تيسر لها من الاسلحة الاخرى ، ولكن هذه الحقيقة كان لها انعكاس مهم على صناعة قرارنا السياسي في الصراع الذي كان قائما بيننا وبين ايران

هذا جانب من المسألة ، اما الجانب الاخر ، ايها الاخوة فهو دروس المعركة التي خاضها العراق ، أثناء حرب تشرين عام ١٩٧٣

لقد اندلعت الحرب مع الكيان الصهيوني من دون اخبار العراق بها ، ومن دون اتاحة الوقت الكافي له لتهيئة قواته المسلحة . وانسجاما مع موقف العراق ومسؤولياته القومية كان لابد له من المشاركة في هذه المعركة : اياً كانت دوافع الذين خططوا لها وطبيعتهم ، ومهما كانت طبيعة علاقاته بالانظمة التي شاركت في الحرب ، وفي ذلك الوقت كانت قوات العراق تقف محتشدة على الجبهة الشرقية : تحسبا من العدوان الايراني على الارض الوطنية . ولكي يوفر العراق الظروف الملائمة لمشاركة قواته في المعركة مع العدو الصهيوني . أصدر مجلس قيادة الثورة ، في السابع من تشرين الاول عام ١٩٧٣ بيانا يؤكد فيه استعداد العراق لحل المشاكل مع ايران بالطرق السلمية . ثم أرسل قواته الضاربة الى سورية ، والتي كان لها شرف المساهمة الفعالة في حماية دمشق من السقوط ، وايقاف الزحف الصهيوني على الاراضي السورية .

وكان اصدار البيان يعني ، من الناحية الواقعية استعداد العراق للنظر في مطالب ايران في شط العرب . وفي عام ١٩٧٥ ، عندما بادر الرئيس بومدين – رحمه الله – بالاتصال مع العراق وايران . مقترحا التفاوض المباشر بينهما في الجزائر حول القضايا المختلف عليها ، وافقنا على هذه المبادرة واعتبرناها فرصة سانحة لانقاذ أمن العراق ، ووحدته الوطنية وأمن الجيش العراقي وعلى هذا الاساس اتخذت قيادة الحزب والدولة قرار بقبول التفاوض مع ايران . وقبول خط (التالوك) كخط حدود في شط العرب ، مقابل تراجع ايران عن الاراضي العراقية التي اغتصبتها في حدود – خلافا لبروتوكول القسطنطينية لعام ١٩١٣ ، ومحاضر جلسات قومسيون الحدود الملحقة به ، لتأشير الحدود بين العراق وايران لعام ١٩١٤ ، ومنها منطقة (زين القوس) و (سيف سعد) التي حررتها قواتنا قبل ايام . والامتناع ايضا عن تقديم المعونات العسكرية وغيرها من المعونات لزمرة العصيان المرتدة في شمال الوطن .

وعلى هذا الاساس تم التفاوض مع ايران ، وتم توقيع اتفاقية ٦ آذار عام ١٩٧٥ .

لقد كانت تلك الاتفاقية ، في حينها ، حدثا مهما ، فبعد اعلانها مباشرة انهارت قوات التمرد العميل ، واستسلم المتمردون ، وبلغت الاسلحة التي سيطر عليها الجيش (١٥٢,٠٠٠) قطعة سلاح عدا الاسلحة الايرانية الكثيرة التي سحبها الايرانيون خلال أسبوعين هي المهلة التي اعطيت لسحبها ، ومع ذلك ، وبعد انتهاء مدة الاسبوعين بقي عدد كبير من المعدات والاسلحة الايرانية ، التي اضطر الجيش الايراني الى تركها ، فاستولى عليها جيشنا .

أيها الاخوة :ـ

لقد كانت اتفاقية آذار ١٩٧٥ في حينها قرارا شجاعا ، وحكيما قرارا وطنيا وقوميا

ان الشجاعة لا يعبر عنها بالاستخدام المقتدر للبندقية والسيف في مواقع المواجهة الامامية للعدو في الدفاع او الهجوم فحسب وانما يعبر عنها كذلك ومن موقع القيادة بوجه خاص ، بالقرار السياسي الشجاع ، في الدفاع عن الشعب والامة والحفاظ على السيادة عندما لا يكون السيف وحده ، والبندقية وحدها قادرين على تحقيق هذه الاهداف .

لقد انقذ هذا القرار ، في ضوء تلك الظروف ، العراق من مخاطر جدية كانت تهدد وحدته وأمنه ومستقبله ، واتاحت الفرصة لشعبنا لكي يمضي في ثورته ، المضي في عمليات البناء والنهوض والوصول الى مستوى عال من القوة والتقدم والرفاهية ، يحفظ شرف العراقيين وسيادتهم ويضع العراق القوي المقتدر على طريق خدمة الامة العربية ، ورسالتها العظيمة .

ولم يكن القرار استسلاما لواقع مرير « رغم ان الواقع كان مريرا وخطيرا » انما كان اختراقا لصعوبة الواقع بفعل قيادي مقتدر ومتوازن مع حسابات الظروف والامكانات .

لقد كانت اتفاقية آذار بنت ظروفها ، وقد فهمها شعبنا ، واعتبرها ـ في اطار تلك الظروف ـ انتصارا عظيما ، واستقبلها بفرح عظيم ، ورغم ان جيشنا كان يقاتل ببسالة في الخنادق ، ولا يعرف المتاعب المريرة التي اشرنا اليها عن النفس في عتاده العيوي ، وكان يلحق بالمرتدين الخونة الضربات الموجعة ، فقد استقبل الاتفاقية هو الاخر بفرح عظيم ، لانه ادرك مغزاها بالنسبة لوحدة الوطن ، مستقبله ، وقدر ظروفها الموضوعية .

ايها الاخوة

بعد توقيع اتفاقية آذار جرت مفاوضات واتصالات عديدة ، من اجل وضع بنودها موضع التطبيق وبخاصة تلك التي تتعلق بتخطيط الحدود وتثبيت الدعائم الحدودية ، والشؤون الاخرى ذات الطابع الفني : وقد تم توقيع البروتوكولات الاساسية الثلاثة المستندة على الاتفاقية وهي بروتوكول تحديد الحدود النهرية ، بروتوكول اعادة تخطيط الحدود البرية ، وبروتوكول الامن على الحدود ، وقد استفاد الجانب الايراني ، في وقت مبكر من اتفاقية الحدود النهرية في شط العرب ، بينما تطلب الامر وقتا اضافيا بالنسبة لتطبيق البروتوكول الخاص بالحدود البرية ، وكان ذلك أمرا اعتياديا وقد تعطلت اجراءات تسليم الاراضي فيما بعد ، بسبب الظروف التي كان يعيشها النظام الايراني السابق عامي ١٩٧٨ و١٩٧٩ ، ثم جاءت السلطة الايرانية الجديدة وبقيت اراضينا تحت سيطرة الطرف الاخر وقد قدرنا بان النظام الجديد يحتاج الى زمن لكي ينفذ الالتزامات التي تترتب عليه بموجب الاتفاقية ، غير اننا ، ومنذ اليوم الاول لوصول المجموعة الحاكمة في ايران الى السلطة ، لمسنا منها مواقف عدوانية ، واخلالا بعلاقات حسن الجوار ، وصرنا نسمع منهم التصريحات المتلاحقة عن عدم التزامهم باتفاقية آذار وفي وقت مبكر جدا ، خرقت المجموعة الحاكمة في ايران بندا اساسيا من بنود الاتفاقية ، عندما استدعت قيادة التمرد العميل من امريكا الى ايران ، وكان العميل البارزاني

واولاده يتهيأون للعودة الى ايران ، واستئناف نشاطهم العدواني ضد العراق ، لكنه تولى عند اولياء نعمه الامريكان ، فعاد ابناؤه وقادة التمرد العميل الى ايران واتخذوها منطلقا لتهديد أمن العراق ووحدته الوطنية ، باسناد صريح من السلطات الحاكمة فيها

ان كل تصرفات حكام ايران منذ وصولهم الى السلطة وحتى اليوم ، تؤكد اخلالهم بعلاقات حسن الجوار وعدم التزامهم ببنود اتفاقية آذار ، لذلك فانهم يتحملون المسؤولية القانونية الكاملة عن اعتبار هذه الاتفاقية بحكم المنتهية .

ان الاتفاقية ـ برغم الظروف الصعبة التي احاطت بالعراق عند توقيعها ـ كانت تستند على عناصر موازنة وقد اعتبر الاخلال باي عنصر من عناصرها ، اخلالا بروح الاتفاقية

ولما كان حكام ايران قد اخلوا بهذه الاتفاقية منذ بداية عهدهم بتدخلهم السافر والمتصود في شؤون العراق الداخلية ، واسنادهم ، كما فعل الشاه من قبل وامدادهم لرؤوس التمرد المدعوم من اميركا والصهيونية ، ولامتناعهم عن اعادة الاراضي العراقية التي اضطررنا الى تحريرها بالقوة ، فانني اعلن امامكم اننا نعتبر اتفاقية ٦ آذار لعام ١٩٧٥ ملغاة » وقد اتخذ مجلس قيادة الثورة قراره بذلك » وهكذا يعني ان تعود العلاقة القانونية في شط العرب الى ما كانت عليه قبل ٦ آذار ١٩٧٥ ، ويعود هذا الشط ، كما كان عبر التاريخ ، عراقيا وعربيا : بالاسم ، والحقيقة ، مع كل حقوق التصرف بالسيادة الكاملة عليه

ايها الاخوة :

لقد اثبت العراق ، في علاقاته مع العالم اجمع ، انه يلتزم التزاما شريفا بكل تعهداته كما اثبت ايضا انه لا يمكن ان يقبل بأي شكل من اشكال التهديد والعدوان والانتهاك لسيادته وكرامته ، وان شعب العراق ، وجيش

العراق مستعدان ، اتم الاستعداد لخوض كل المعارك الباسلة ،مهما غلت فيها التضحيات من اجل الحفاظ على الشرف والسيادة .

لقد اتخذنا قرارنا التاريخي باستعادة سيادتنا الكاملة على أرضنا ومياهنا ، وستعرف بقوة واقتدار ضد كل من يتحدى هذا القرار المشروع

اننا نؤكد لكم ، وللعالم اجمع كما اكدنا في السابق ، اننا نطمح الى اقامة علاقات حسن الجوار مع البلدان المجاورة ، ومنها ايران بالذات ، وليست لدى العراق أية اطماع في الاراضي الايرانية كما اننا لا ننوي اطلاقا ، شن الحرب على ايران أو توسيع دائرة الصراع معها خارج نطاق الدفاع عن حقوقنا وسيادتنا واننا نقول لاولئك الذين اعماهم الغرور في ايران ، وساقتهم دوافعهم المشبوهة ومن يحركهم بالسر والعلن ، من القوى الامبريالية والصهيونية والانتهازية اذ عليهم ان يستفيدوا من دروس الايام الماضية ، عندما انتزع جيشنا الباسل (زين القوس) ، و (سيف سعد) ومخافرنا الحدوديه انتزاع الرجال الشجعان المؤمنين وندعوهم الى الاستجابة لصوت الحق والعقل الداعي الى الحفاظ على علاقات حسن الجوار ، مع العراق والامة العربية بالتخلي عن كل شبر اغتصبوه من اراضي العراق والامة العربية ، وبذلك وحده يمكنهم ان يخدموا شعبهم اذا كانوا مخلصين له حقا ، وبذلك وحده يثبتون انهم ثوار وليسوا عملاء للقوى الاستعمارية والصهيونية ، وعنصريين متخلفين يكنون الحقد ويضمرون العداء للامة العربية ويسعون الى اثارة الفتن بين صفوفها ، وتجزئتها واضعافها ، تطبيقا للمخطط الصهيوني

اننا نقول امامكم ، وامام الامة العربيه ، والعالم اجمع ، باننا قد كشفنا الستار المزيف الذي جاءت به الزمره الحاكمة في ايران ان هذه الزمرة قد استخدمت ستار الدين استخداما مزيفا ، للتوسع على حساب السيادة العربية ، والمصالح العربية العليا ، واثارة الفتن والانقسامات بين ابناء الامة ، برغم الظروف الصعبة التي تجتازها الامة العربية ، والنضال الذي تخوضه ضد العدوان الصهيوني والقوى الامبريالية .

ان ستار الدعوة الدينيه ما هو الا ستار لتغطية العنصرية الفارسية ، والحقد الدفين على العرب تستخدمه هذه الزمرة لاذكاء روح التعصب والحقد والتفرقة بين شعوب المنطقة خدمة مخطط للصهيونيه العالمية ، سواء علمت بذلك ام لم تعلمه

ان بعض الاوساط التي تحركها دوافع شتى ، لا نريد الخوض فيها الان ، تقول بان الخميني يختلف عن الشاه . فلماذا تتعاملون معه هكذا ؟ ونحن نقول : لقد تمنينا بصدق ان يكون الخميني مختلفا عن الشاه في مواقفه ازاء قضايانا الوطنية والقومية ، وازاء احتلال الارض العربية بوجه خاص : واعطيناه الزمن الكافي : ليثبت ما اذا كان مختلفا عن الشاه ، ولكنه هو ومن يتحمل معه مسؤولية الحكم في ايران اليوم ، قد اثبتوا بانهم لا يختلفون عن الشاه في اطماعهم التوسعية ، وفي مواقفهم العنصرية من العرب فلقد تمسكوا بخلاف الحق بكل الاراضي التي احتلها الشاه في العراق كما تمسكوا باحتلال الجزر العربية الثلاث طنب الكبرى ، وطنب الصغرى ، وابو موسى وجددوا حتى تلك الدعوات التوسعية التي تخلى عنها الشاه : تحت ضغط الارادة العربيه . وبالنسبة للعراق فقد رفضوا حتى اعادة الاراضي التي وافق الشاه على اعادتها بموجب اتفاقية ١٩٧٥

ايها الاخوة انا عندما نتحدث بالم عن عنصرية النظام في ايران وعن مواقفه العدوانية لا ننسى ان نذكر مواقف الخيرين من ابناء الشعوب الايرانية . ومنهم الفرس . فنحن نكن لهم عواطف المودة . ونتمنى معهم علاقات الصداقة . ونتمنى لهم الخلاص من المحنة التي يجتازونها اليوم .

انا نتوجه بالتحية الحارة الى اخوتنا عرب الاحواز الذين يعانون من ظروف التنكيل والاضطهاد في ظل نظام خميني اكثر مما عانوا في ظل نظام الشاه . ونحيي المناضلين الشرفاء من الاكراد في ايران وكل الشعوب الايرانية المضطهدة . ونؤكد لهم اننا لا نطمع في شبر واحد من ارضهم ، ولا نحمل لهم غير عواطف المحبة والود .

وانا نأمل ان تكون ايران الجارة حرة ، ومستقلة تسهم بدورها الايجابي في المنطقة ، وفي حركة عدم الانحياز ، وفي نضال الشعوب من اجل الحرية والاستقلال والتقدم .

ايها الاخوة :

اننا نؤكد للعالم ، ان العراق الذي كان يقوم بادارة شؤون الملاحة في شط العرب : طبقا لحقوق السيادة الكاملة قبل آذار عام ١٩٧٥ ، قد ثبت قدرة وكفاءة حقيقية ومسؤولية عالية في ذلك ، وان العراق - اليوم - اكثر قدرة على تأدية واجباته في هذا الشأن ، واننا نأمل من جميع الاطراف المعنية ومنها الجانب الايراني ، ان تحترم سيادة العراق على شط العرب : وان تتعامل بموجب ذلك .

ايها الاخوة

سألني احد الرفاق في احد الاجتماعات الحزبية : ما هو (الاحتياطي المضموم) الذي تحتفظون به لمواجهة العداء العنصري من النظام الجديد في ايران ؟! وقد قلت لهذا الرفيق : ان القيادة قد عودت الشعب في العراق : على ان تكون لديها دائما (احتياطي مضموم) لاستخدامه في اللحظات التأريخية لمفاجأة الاعداء ولكنني اقول لكم : وللعراقيين جميعا ، وللشرفاء من ابناء الامة العربية : ان الاحتياطي الاساسي (المضموم) والمكشوف الذي فاجأنا به مخططات العملاء المشبوهين في ايران ، الذين ينطلقون من عقليات متخلفة ، ودوافع عنصرية : والذي سنواجه به كل المخططات المعادية الاستعمارية والصهيونية والعنصرية ، هو الشعب العراقي العظيم بروحه الجدية ، واستعداده اللامحدود للتضحية والبذل ، وتمسكه القوي بحقوقه المشروعة ، واستلهامه لتراثه التأريخي العظيم ، تراث الرسالة الاسلامية العظيمة : وتاريخ الامة العربية المجيدة ، وامجاد العراق العظيم : وهو جيشنا العراقي الباسل الذي انبثق من هذه الروح ،والذي يعيش مبادىء الثورة ويتمثل في حياته ومعاركه تأريخ امته المشرق : وتاريخ العراق المجيد .

ان (الاحتياطي المضمون) والمعروف هو انتم، وكل العراقيين الشرفاء البواسل من الضباط والجنود في جيشنا ، وابناء شعب رجالا ونساء، شيوخا واطفالا هو الروح الشريفة للعرب الذين يناضلون ضد العدوان والاغتصاب والاستغلال والتبعية اينما كانوا ؛ والذين يرفضون الرضوخ للاحتلال الفارسي البغيض ، مثلما يرفضون ، ويناضلون بكل قوة وبسالة ، الاحتلال الصهيوني الغادر لفلسطين والاجزاء العربية الاخرى

ايها الاخوة :

احييكم تحية الشرف والعهد تحية طيبة ؛ واشكركم على حضوركم هذه الجلسة الاستثنائية ؛ وانني لواثق ان شعبنا العظيم الذي تحمل مسؤولياته الوطنية والقومية عبر التاريخ بكفاءة واقتدار وشجاعة ، سيواصل هذا النهج ، وسيعزز دوره الايجابي الفعال في هذه المنطقة او على الصعيد الدولي

سيبقى العراق دائما قلعة فولاذية صامدة بوجه كل غاصب ومعتد ، وسيبقى العراق دائما مركز اسناد لكل قوى الحرية والتقدم والخير في العالم ، سيبقى العراق دائما قلعة للامة العربية .. وللمجد .

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته ..

پاشکۆی دووەم
وتارێکی مێژووی

ڕێککەوتنامەی جەزائیر "خستنەڕوو – پاساوەکانی بەسەرچوون!!" (*)

ئەم وتارە لە ئاکامی خوێندنەوەیەکی سیاسییەوە نەهاتووە، چونکە توێژینەوەی ماستەرنامەکەم بەم ناونیشانە بووە (ڕێککەوتنامەی جەزائیرو ڕەهەندەکانی لەسەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور). ئەوەش دەیخەمەڕوو، کاکڵەی ناو تێگەیشتنی بەرئەنجامی توێژینەوەیەکی زانستیە، دوور لە واقیعی هاوکێشە سیاسیەکانی ئەمڕۆ، بەڵام ئەو دەنگۆیەی بەم دواییە دروست بوو، لە سەر ڕێککەوتنامەی جەزائیر رای لێکردم، ئەم وتارە ئامادە بەکەم.

ئەوەی لەم وتارەدا هاتووە زیاتر سەرئەنجامی قەناعەتی نووسەری ئەم وتارەیە، لەبەر خستنەڕووی زۆری ئەو باس و تەوەرانەی لێرەدا بە پێویستی دەزانم بیخەمە ڕوو، ناتوانم بۆ هەموو بە سەرچاوەو دیکۆمێنت بکەم، بەڵگەو دیکۆمێنت لە توێژینەوەکەدا هەیە.

---

* ئەم وتارە لە ساڵی ٢٠٠٨ نوسراوە لەو کاتەی مشتومڕ لە نێوان بەرپرسانی عێراقی دروست بوو لەسەر ئەوە ئایا ڕێکەوتننامەی جەزائیر باوی ماوە یان هەڵوەشاوەتەوە

خستنەرووی رێککەوتنامەی جەزائیر

بە پوختی لە دوای زنجیرەیەك كۆبوونەوەی ئاشكراو نهێنی لە ئاستی وەزارەتی دەرەوەی عێراق‌و ئێران، بە هەوڵی ناوبژیوانان لە كۆبوونەوەی وڵاتانی ئەندامی رێکخراوی (ئوپیك)، لەلایەن سەدام حوسێن جێگری سەرۆك كۆماری عێراق‌و شای ئێرانەوە لە ٦ی ئازای ساڵی ١٩٧٥ لە شاری جەزائیر واژۆكرا،لە دەقێكی كورتی سێ خاڵ‌و پێشەكی‌و پاشەكیەك پێك هاتووە، لە دوای ئەوە لە رێگەی لیژنەی هاوبەشی ئاستی وەزارەتی دەرەوەی هەردوو وڵات‌و بە چاودێری عەبدولعەزیز بوتەفلیقەی وەزیری دەرەوەی ئەوكاتەی جەزائیر، لە دوای زنجیرەیەك كۆبوونەوە سەرئەنجام كۆمەڵێك پرۆتۆكۆڵ‌و رێككەوتنامەی لێكەوتەوە، وەكو:پرۆتۆكۆلێكی لێك تێگەیشتن (لە٨ مادەپێك هاتوو)وپرۆتۆكۆلێكی تایبەت بە سنووری وشكانی (لە ٦مادە پێك هاتووە)و پرۆتۆكۆڵی تایبەت بەسنووری ئاوی (لە ٩مادە پێك هاتووە)و پرۆتۆكۆڵی تایبەت بە ئارامی‌و ئاسایشی سنووری نێوان هەردوو وڵات (لە ٨ مادە پێك هاتووە)، لەگەڵ چوار رێككەوتنامە لەسەر رێكخستنی كەشتیوانی لە ئاوی شەتولعەرەب، لە سەر هاریكاری دەربارەی مافی بەكارهێنانی لەوەڕگاكان، رێككەوتن دەربارەی رووبارە هاوبەشەكان، هەروەها رێككەوتن لەبارەی ماف‌و ئەركی قۆمیسەری سنوورەكان.

ئەمە سەرەڕای خاڵە نهێنیەكانی نێوان هەردوولا كە تایبەت بوون بە:بێدەنگی حكومەتی عێراقی لە ئاست وروژاندنی مەسەلەی خوزستان (عەرەبستان)ی ئێرانی، یەك هەڵوێستی لە سەر شۆڕشەكانی زەفارو سوڵتانی عومان، دەركردنی پارتە ئۆپۆزسیونەكانی ئێرانی لە عێراق، یەكدەنگی لە سەر پرسەكانی تایبەت بە كەنداو..

هتد، لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکان ئەمریکاش کۆبوونەوەی پێشوەخت لە نێوان (نوێنەری عێراق لە نەتەوە یەکگرتووەکان) لەگەڵ هنری کیسنجەر لە سەر دوورخستنەوەی دەستێوەردانی سۆڤیەت لە عێراق و کەنداو.

پۆختەی ئەو دەقەی ئیمزایان لەسەر کردووە بەناوی (پەیمانی سنووری دەوڵی و باشی دراوسێیەتی عێراق و ئێران = معاهده الحدود الدولیه و حسن الجوار بین العراق و ایران)، بەڵام بەناوی ڕێککەوتنامەی جەزائیرەوە ناسراوە.

دەقی ئەو ڕێکەوتنامە مەبدئیەی لە جەزائیر مۆر کرا پێك هاتووە لە چوار خاڵ:

یەکەم: ناوەرۆکی هەر چوار خاڵی ڕێککەوتنامەکە بەم شێوەیە:

خاڵی یەکەم: کێشانی نەخشەی کۆتایی سنووری وشکانی هەردوولا لە سەر بنەڕەتی پرۆتۆکۆڵی قوستەنتینیەی ساڵی ۱۹۱۳ و کۆنووسی لیژنەی دیاریکردنی سنووری ساڵی ۱۹۱٤.

خاڵی دووەم: دیاریکردنی سنووری ئاوی بە پێی هێڵی تالوك (قووڵترین شوێنی رووبار ببێتە سنووری نێوان هەردوولا).

خاڵی سێیەم: لە سەر ئەوە هەردوولایە ئاسایش و متمانە بگەڕێننەوە بۆ یەکتری، پابەند بن بە دانانی چاودێری توند و کاریگەر لە سەر سنووری هاوبەش. لە پێناو چارەسەرکردنی کۆتایی بۆ هەموو سنوور بەزاندنێك، کە بەمەستی تێکدەرانە ئەنجام بدرێت، لە هەر لایەکەوە بێت.

چوارەم: وەکو هەردولا ڕێککەوتن ئەو ڕێوشوێنانەی ئاماژەی پێدراوە یەك ڕەگەزی لێك جیانەکراوەن بۆ چارەسەری تەواوی کێشەکان، هەر لادانێك لە یەکێك لە بنەڕەتەکان، رووحی ڕێککەوتنامەی جەزائیر هەڵدەوەشێنێتەوە، هەردولا بە بەردەوامی لە پەیوەندی دادەبن لەگەڵ هەواری بۆمدیەن هەتا لە کاتی پێویست هاریکاری برایانەی جەزائیر پێشکەش بکات بۆ جێبەجێکردنی بڕیارەکان.

دووەم: ئەپال ئەو چوار خالە پێشەکی و پاشەکیەك هەیە، کە پۆختەکە ئەو گوزراشتانە لە خۆ دەگرێت:

١- سوپاس و پێزانینی زۆری هەردوولا بۆ (هەواری بومدیەن) بۆ سازادانی کەش و هەوای گفتوگۆو لە یەکتر نزیکخستنەوەی هەردوولا.

٢- سووربوونی هەردوولالە سەر دوور خستنەوەی دەستێوەردانی دەرەکی.

٣- رێزگرتنی لە پیرۆزی سنووری خاك و ئاسایشی یەکتر.

٤- نیشاندانی ئەو پەڕی راشکاوی و راستگۆیی لە تەوەرەکانی بابەتی گفتوگۆ.

٥- شای ئێران بە بانگهێشتی رەسمی سەردانی عێراق دەکات و سەدام حوسێن جێگری سەرۆك کۆماری عێراق سەردانی تاران دەکات.

٦- لە ١٥ی ئازارەوە لە سەر ئاستی وەزارەتی دەرەوە بە ئامادەبوونی وەزیری دەرەوەی جەزائیر لە تاران هەردوولا کۆدەبنەوە بۆ دانانی رێوشوێنی پێویست بۆ وردەکاریەکان و دانانی رێوشوێنی جێبەجێکردنی رێککەوتنامەی جەزائیر. دواتر کۆبوونەوەکان بە نۆرە دەبێت لە بەغداو تاران..

ئەو بارودۆخەی رێککەوتنامەکەی تێدا واژۆکرا

کێشەکانی نێوان هەردوو دەوڵەت عێراق و ئێران لە دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە دەست پێدەکات، کێشەی عێراق و ئێران میراتگری کێشەکانی دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی "سەفەوی، ئەفشاری، قاجاریە" بوون، کێشە لە سەر سنوور، کێشە لە سەر کورد، کە زۆرترین سنووری هاوبەشی نێوان هەردوو بە کوردستاندا تێپەڕیوە، کێشەی مەزهەبی، هەندێ جار کێشە بە هۆی جیاوازی سیستەمی سیاسی. میراتگریەتی کێشە کۆنەکان، کە مێژووی کێشەی ئێرانی عوسمانی خاوەنی دەیان

ڕێکەوتنامەیە بۆ یەکلاییکردنەوەی کێشەکانی نێوان ئەو دوو ئیمپراتۆریەتە، بەڵام دوا ڕێکەوتنامەیان لە ساڵی ١٩١٣و ١٩١٤ بووە، بە ڕێکەوتنامەی قوستەنتینیەو کۆنفرسی کۆبوونەوەکان جێگیرکردنی سنووری ١٩١٤ ناسراوە، لە دوای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە ئەو دوو ڕێککەوتنە بوونە ئەمری واقیع بۆ هەردوو دەوڵەت هەتا بەناچاری بگەڕێنەوە سەری، بەڵام لە هزری حکومەتی ڕەزا شا بەو شێوە نەبووە، چونکە ئێران لە ڕێککەوتنامەکانی لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی گەورەی عوسمانی خۆی بەسازشکار بینیوە، بەڵام ئێستا دەربەست نابێت لەبەرانبەر دەوڵەتێکی وەکو عێراق، کە لە زۆر ڕووە ئیمکانیاتی مرۆیی و مادی لەو بالاترە ئەوە قبوڵ بکات، کە لەدەوڵەتی عوسمانی قبوڵ کردوە، لە دوای هاتنی بەعسیەکانیش بۆ سەر حوکم ناکۆکی ئێرانی- عێراقی ڕەهەندێکی مێژوویی و فیکری و مەزهەبیان بەبەردا کرد، ئەمە سەرەڕای کێشەی کورد.

ئەو پەیوەندیە هەتا ڕێککەوتنامەی ساڵی ١٩٣٧ مایەوە، لەو ساڵە بەدواوە پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو حکومەت زۆر بەرەو پێش چوو، هەتا هەردوولا لە پەیمانی بەغدای ساڵی ١٩٥٥ بردە یەك بەرەی سەربازی و بۆ یەك ئامانج تێبکۆشن، بەڵام بە ڕوخانی ڕژێمی پاشایەتی لە عێراق لە ١٩٥٨/٧/١٧ بە هۆی دروستبوونی جیاوازی لە سیستەمی دەسەڵات و واقیعی ڕەنگدانەی شەڕی سارد لە سەر ناکۆکیەکان پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو حکومەت بەرەو خراپی ڕۆشت، تا ئاستێك لە نیسانی ساڵی ١٩٦٩ حکومەتی ئێران ڕیککەوتنامەی ١٩٣٧ هەڵوەشاندەوە، دواتر بە هۆی نیگەرانی ئێران لە بەرانبەر بەیانی ١١ی ئازار، لێکنزیکبوونەوەو دواتر بەستنیپەیمانی "دۆستایەتی و هاریکاری" لە نێوان عێراق و سۆڤیەت، مانەوەی ئێران وەکو هاوپەیمانی ئەمریکا، لەبەرانبەردا عێراق بە پشتیوانی سۆڤیەت لە حوزەیرانی ١٩٧٢ نەوتی لە کۆمپانیا بیانیەکان وەرگرتەوەو خۆماڵی کرد. بەر هەنگاوەش ڕۆژئاوا و بەتایبەت

ئەمریکا لەبەرانبەر پێگەی هەلکشاوی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا لە ڕێگەی عێراقەوە کەوتنە بەربەرەکانی یەکتری.

لە ئاکامی سەردانی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا (نیکسۆن) بە یاوەری (هنری کیسنجەری) سەرۆکی لیژنەی ئەمنی نەتەوەیی بۆ یەکیەتی سۆڤیەت، کە لە سەر کەمکردنەوەی چەکە کۆکوژەکان نەگەیشتنە ئاکام،هاتنە ئێران و لە سەر پێشنیاری شاو وەکو بەرئەنجامی شەڕی سارد بۆ شکست پێهێنانی پێگەی سۆڤیەت لە عێراق و کەنداو بڕیاریاندا پێکەوە (ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا) لە ڕێگەی سەرکردایەتی شۆڕشیکوردستانی عێراق مستەفا بارزانی و سەرکردایەتی ئەو کاتەی (پ.د.ك)ەوە یارمەتی شۆڕشی کورد بدەن.

حکومەتی عێراق لە ماوەی چوار ساڵ، کە بۆ جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی بەیانامەی ١١ی ئازار تەرخان کرابوو، لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان گەیشتنە بنبەست. لە ئازاری ساڵی ١٩٧٤ بە گەرمی شەڕ لە نێوان کورد و حکومەت دەستی پێکردەوە، حکومەتی عێراقی بە چەك و پاڵپشتی مادی و تەکنیکی سۆڤیەتی و شۆڕشی کوردستان بە چەکی دژە تانك و هاوکاری مادی ئێران و ئەمریکا ماوەی ساڵێك بەگەرمی شەڕیان کرد، لەو شەڕەدا ئامانجی کورد و شای ئێران و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لێك جیا بوو، لەوەدا یەکی گرتبۆوە، کە بەردەوام بن لە زیان گەیاندن بە حکومەتی عێراق هەتا رادەی سازش بۆ داواکاریەکانیان.لەبەرانبەردا حکومەتی عێراقی بە لەخۆبایبوونی خۆیی و پاڵپشتی سۆڤیەتی سووربوو لە سەر سیاسەتی سەرکوتکردن و خۆگێلردن لە داواکاریەکانی شۆڕشی کورد. لەو نێوەندەدا ماوەی چوار ساڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان بە هۆی بایەخدان بە ڕێکخستنەوەی شۆڕش و دیراسە نەکردنی خاڵە لاوازەکانی رابردوو، زیاتر پشتبەستن بە پاڵپشتی دەرەکی شۆڕشی کوردی، داواکاریە ڕەواکانی بەو ئاقارەدا چوو، کە وەکو

کارتێکی فشار لەلایەن ئێرانەوە بەکاربهێنرێت بۆ سەپاندنی داخوازیـەکانی بـە سـەر حکومەتی عێراقەوە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو ئێران لەوەدا یەك دەنگ بوون فشار خستنە سەر حکومەتی عێراق لە لایەن هاریکاری چڕی شۆڕشی کورد دەبێت بـە ئاستێك بێت حکومەتی عێراقی ئەڕوخێنێ‌و شۆڕشی کوردستـان نەگاتـە سـەرکەوتن، بەڵکو بەو ئەندازەیە بێت ملکەچی خواستەکانی ئەوان بێت.

ئەوەی ویستیان هاتەدی، لە ئاکامی چەند کۆبوونەوەیەکی نهێنی لە نێوان عێراق‌و ئەمریکا لە لایەك‌و عێراق‌و ئێران لەلایەکی دیکەوە لـە ٦ ئـازاری ١٩٧٥ گەیشتنە "ڕێککەوتنامەی جەزائیر"

ڕێکەوتنامەی جەزائیر سەودایەك بوو لە نێوان ئێران‌و عێراق. پێش ڕێکەوتنامـەی جەزائیر هەردوو جەمسـەرەی جیهانی ئەوکات سـەرکردایەتی شـەڕی ساردیان دەکـرد و شۆڕشی کوردستان‌و حکومەتی عێراق بە ئاراستەوخۆ ببوونـە بەشـێك لـە پاشـخانی شەڕی سارد.

سەودای سەردەمی لە ڕێککەوتنامەی جەزائیر

ئەگەر سەیری هەر چوار خاڵە سەرەکیەکەی ڕێکەوتنامـەی جـەزائیر بکـەین، کـە زیاتر هەموو پرۆتۆکۆڵ‌و ڕێککەوتنامە فەرعیەکان لەدەوری ئەو تێکـتە چوار خاڵـە دەسوڕێنەوە، لەو دوو خاڵە بەدەرنیە:

یەکەم/ عێراق وەکو دەوڵەت نیوەی شەتولعەرەب دەدۆڕێنێت، لەبەرانبـەردا ئێـران وەکو دەوڵەت نیوەی شەتولعەرەب دەباتەوە.

دووەم/ عێراق وەکو بەرژەوەندی کاتی بۆ حیزبی دەسەلاتدار سەردەکەوێ لە تواندنەوەی شۆڕشی کوردستانی عێراق. لەبەرانبەردا ئێرانوەکو دەولەت قازانجی ستراتیجی دەکات.

زۆربەی توێژەرو چاودێرە سیاسییەکان کە دێنە سەر باسی رێککەوتنامەی جەزائیر خۆ لە هەموو ناوەرۆکو پاشکۆو سەرەنجامانە دەبوێرن، یەکسەرێوختی دەکەنەوە، کە "رێکەوتنامەی جەزائیر فرۆشتنی شەتولعەرەبە لەبەرانبەر لەناوبردنی شۆڕشی کورد"، لەواقیشدا هەروا بووە.

ئەمە لەکاتێکدا رێککەوتنامەی جەزائیر دۆسیەکی تەواوە لە دەیان رێککەوتنو هاریکاری لە هەموو بوارەکان، ئەو رێککەوتنامەیەی لە نێوان سالانی ١٩٧٥ بۆ سالی ١٩٧٩ بە بەکردەوە جێبەجێ دەکراو لەو چوار سالە لەرووی پەیوەندیە سیاسیو بازرگانیو هاریکاری سەربازیەوە ئەو پەڕی چووە پێشەوە.

چارەنوسی رێککەوتنامەی جەزائیر بەچی گەیشت؟

لەدوای شۆڕشی گەلانی ئێران لە سالی ١٩٧٨و رووخانی یەکجارەکی حکومەتی شا لە شوباتی ١٩٧٩ زەمینەی تێکچوونی پەیوەندیەکانی عێراقو ئێران رۆژبەرۆژ زیادی کرد، هەتا لە ١٧ی ئەیلولی سالی ١٩٨٠ سەدام حوسێن لە میانەی کۆبوونەوەی لەگەل (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش) هەلوەشاندنەوەی رێککەوتنامەی جەزائیری راگەیاند، ناکام هەر لەو مانگە شەڕی نێوان هەردوو ولات بۆ ماوەی هەشت سال دەستی پێکرد.

شەڕی عێراق‌و ئێران لە ئابی ١٩٨٨ وەستا بەبێ ئەوەیچارنووسی ڕێککەوتنامەی جەزائیر بۆ ئێران یەکلایی بووبێتەوە. ئەو حاڵەتە بەردەوام بوو هەتا لە کاتی گەمارۆی هێزەکانی هاوپەیمان‌و وڵاتانی ئیقلیمی بۆ سەر عێراق لەئاکامی داگیرکردنی کوێت لەلایەن عێراقەوە لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٠ سەدام حوسێن نامەیەك بۆ سەرۆك وەزیرانی ئەوکاتەی ئێران هاشمی ڕەفسەنجانی دەنێرێت‌و پابەندبوونی حکومەتی عێراقی بە ڕێککەوتنامەی جەزائیرەوە ڕادەگەیەنێت.

ڕێککەوتنامەی جەزائیر بەدرێژایی ماوەی دوای ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان هەتا ڕووخانی ڕژێمی سەدام حوسێن لە ٩/نیسانی ٢٠٠٣ لەوێشەوە هەتا کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٧ناوی لە ناو هاوکێشەو کێشمە کێشمە سیاسیەکاندا ون بوو. بەڵام کۆبوونەوەی سێقۆڵی لەنێوان سەرۆك کۆمارو سەرۆکی هەرێمی کوردستان‌و ئەمینداری حیزبی ئیسلامی عێراق لە هاوینەوهەواری دوکان لە میانی کۆنفراسی ڕۆژنامەوانی سەرۆك کۆماری عێراق دانپێنانی بە ڕێککەوتنامەی جەزائیری ڕاگەیاند.

لێرەوە ئێران بەجدی هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتنامەی جەزائیری ڕەتکردنەوە، لە تاران "غولام عەلی حەداد عادل" سەرۆکی ئەنجومەنی شورای ئێرانی سەر سوڕمانی خۆی لە لێدوانەکانی سەرۆك کۆماری عێراق لەو بارەوە ڕاگەیاندو پابەندی وڵاتەکەی بە ڕێککەوتنامەی جەزائیری ساڵی ١٩٧٥ نیشاندا. مینوچەر موتەکی وەزیری دەرەوەی ئێرانیش لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی لە "مەنامە"ی پایتەختی بەحرەین ڕایگەیاند کە "گۆڕینی سیستەمی سیاسی پەیماننامەی نێوان دەوڵەتان هەڵناوەشێنێتەوە"، لەو بارەیەوە ووریایی دایە واشنتۆن کە دەست لەوکارە وەرنەدات.

ئەمە لە کاتێکدا سەرۆکی کۆماری عێراق لە میانەی کۆنگرەی ڕۆژنامەنووسیە هاوبەشەکەی لە دوکان وتی: کە لە هەردوولا ڕژێمی واژۆکار لەسەر ئەو

ڕێککەوتنامەیە لەسەر کارنەمارن. بەڵام وەڵامی وەزیری دەرەوەی ئێرانی بە دەربڕینی ورپایی دانە ئەمریکا دەست لەوکارە وەرنەدات، ویستویەتی ئەوە بڵێ، کە ئەو باسە بە ئاماژەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هاتۆتە بەر باس،کە ئەمە خۆبواردنە بووە لەو راستیەی کە ئێران بە پاڵپشتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ئازاری ساڵی ١٩٧٥ دەستکەوتی واژۆکردنی ڕێککەوتنامەی جەزائیری دەست کەوت.

لەبەرانبەردا لە ٢٧ی کانوونی دووەم ٢٠٠٧ بە ناوی ڕوونکردنەوەیەک لە نووسینگەی سەرۆک کۆمارەوە، سەرەڕای ئاماژە بە بوونی لایەنی نێگەتیڤی ناو ڕێککەوتنامەی جەزائیرو چارخشاندنەوە پێیو ئەو بارودۆخەی ئەو ڕێکەوتنامەی تێدا مۆر کرا، پابەندی عێراقی پێکەوە راگەیاند، کە عێراق یەکلایەنە هەڵی ناوەشێنێتەوە.

کاردانەوەی ئەو ورووژاندنە لە سەر ئاستی ئیقلیمیو عەرەبی

لەبەرانبەر ئەو لێداونەی سەرۆک کۆماری عێراقو ورووژاندنی ئەو بابەتە هەستیارە ڕەنگدانەی لە ناوەندە عەرەبیەکان نەبوو، لەوانەیە ئەوە بۆ چەند هۆکارێک بگەڕێتەوە لەوانە:

یەکەم: شەقامی عەرەبی هەتا ئێستاش تاوانی ئەوەی بەسەر عێراق دا هاتووە نایخەنە ئەستۆی سەدام حوسێنو رژێمەکەی، لەبەبەرانبەر دەسەڵاتی کورد و شیعە لە عێراقی دوای ڕووخانی سەدام حوسێن کەلتووری بەعسو هەڵوێستەکانی بە پیرۆز دەگرن، ئەگەر ئەمەش بە راشکاوی دەرنەبڕن ئەوەی ئەنجامی دەدەن گوزارشتە بۆ پیرۆز دانان. ڕێکەوتنامەی جەزائیرو هەڵوەشاندنەوەو دووبارە پابەندبوونەوە پێی بەرهەمو

کەلتووری سەدام حوسێن و ڕەمزی عروبەو "پارێزەری شووەی ڕۆژهەلاتی نیشتیمانی عەرەبی بووە". پێم وایە تێڕوانینی هاوسۆزی شەقامی عەرەبی لە سەر بیرۆکەی بەعس و ناسیونالستی بەعسیانە بەو ئەندازەیە دانەبەزیوە هەتا بە ئاسانی ئەو دژاڕانەی سەدام حوسێن بخەنە ئەدەبیاتی ڕیسوایەوە.

دووەم: نووسەری میسری "حامید موحەمەد عیسا" لە کتێبی (القضیة الکردیة فی العراق" دا دەنووسێت:ڕێککەوتنامەی جەزائیر ڕێککەوتنی نێوان عەرەب و ئێرانە نەك عێراق بەتەنها، لە واقیعدا ڕێی تێدەچێت، چونکە زۆربەی وڵاتانی عەرەبی بێجگە لە سوریاو لیبیا نەك هەر ڕازی بوون بەو ڕێککەوتنامەیە، بەڵکو بەشێك بوون لەو ناوبژیوانیەی ڕێککەوتنامەی جەزائیری بەرهەم هێنا. لەوانە شای سعودیەو ئوردون و ئەنوەر ساداتی سەرۆکی ئەو کاتەی میسر و لە هەموان گەرموگوڕتر هەواری بۆمدیەنی سەرۆکی ئەوکاتەی جەزائیر ڕۆڵی گرنگیان لەو ناوبژیوانیەو ئەو ڕێککەوتنەدا بینی. ئەمەش ئەوەمان پێدەڵێت کە ئەوان ئەوکاتلەسەر سازشێك ڕازی بوون وا بە ئاسانی ئەمرۆ لە ڕاستکردنەوەی هاندەر نابن.

سێیەم: حکومەتی عێراق لە کاتی لاوازی بوونیدا ڕێکەوتنامەی جەزائیری قبوڵ کرد، لە کاتی بەهێزیدا هەڵیوەشاندەوەو لە کاتی بێهێزی دووبارە پابەندی خۆی پێوە ڕاگەیاند، لەوانەیە ناوەندە عەرەبیەکان ئێستا پێیان وابێت، عێراق لە حاڵەتی لاوازی دایەو ئێستا بۆ ڕاگەیاندنی هەڵوەشانەوە لەبار نییە.

چوارەم: شیعەکان ئەمرۆ لە عێراق لە ناوەندی بڕیاردان ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕن، لەبەرانبەردا وڵاتانی عەرەبی بە پرۆسەی سیاسی عێراق دڵخۆش نین، وا بەو سادەییە حکومەتی ئێران لەخۆیان ناتۆرێنن، بارودۆخی عێراقیش ناڵۆزەو لەو کاتە ناسکە ناچنە ناو دەستپێکی ئاڵۆزبوونی پەیوەندی لەگەڵ ئێران.

پێنجەم: وڵاتانی عەرەبی بە تەنیا عەرەبی سوننەی موتوورپەکراو بەعروبە بە عیراقی ڕەسەن دەزانن، کوردو شیعە لەو هاوکێشەیەدا ئەگەر باڵادەست بن یان زۆرینەی دانیشتوانی سەر خاکی عێراق بن، لەلای ئەوان مافی داکۆکی لە عروبەیان نییە، هەرچی بووترێت لە سەر عێراق و پاراستنی یەکپارچەیی و سەروەری ئەوان بە موزایەدەی دەزانن و ئەو مافەی پێنادەن. کوردێك یان عەرەبێکی شیعە کە هیچیان بەئەزەری ئەوان عێراقی ڕەسەن نین، باس لە شکاندنی پیرۆزیەك بکەن کە ڕژێمی پێشوو، "عروبەی ڕەسەن" نەخشەی بۆ کێشاوە دەکرێ پێشوازی لێ نەکەن..

شەرعیەتی مانەوەی ڕێکەوتنامەی جەزائیر لە کوێدایە؟

یەکەم: ڕێککەوتنامەی جەزائیر شەرعیەتێکی نێو دەوڵەتی نییە:

لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی عێراق کۆمەڵێك کێشەو ناکۆکی دەوڵەتی عوسمانی لەگەڵ دەوڵەتی سەفەوی "دەوڵەتی ئەفشاری دواتر قاجاری" بە میرات بۆ هەردوو وڵات بەجێما. لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی و لەگەڵ دروستکردنی عێراق "بەزەبری فشاری ئیستیعماری بەریتانی" کێشەی تری سیاسی و کاردانەوەی باری ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکان و جیاوازی سیستەمی سیاسیشی بۆ زیاد بوو.

پەیمانی ساڵی ١٩٣٧ لە عێراق لەسەردەمی حکومەتەکەی "حیکمەت سلێمان (١٩٣٦-١٩٣٧) و لە ئێران لە سەردەمی ڕەزا شا باری ناکۆکی پێش خۆی تیمارکرد، لە ساڵی ١٩٦٩ تاك لایەنە لەلایەن ئێرانەوە هەڵوەشایەوە، ناکۆکی نێوان هەردوو دەوڵەت زیادی کرد، هەتا لە٦ی ئازاری ساڵی ١٩٧٥ لە ڕێککەوتنامەی جەزائیر گەیشتنەوە بە یەك و پەیوەندی نێوان هەردوو حکومەت ئاسایی بۆوە، لە ١٧ی کانونی

سـالی ١٩٨٠ عێـراق لـە سـەر زاری "سـەدام حوسـێن"و بـە بڕیـاری "ئەنجومـەنی سەرکرایەتی شۆڕش" عێراق هەڵیوەشاپەوە.

ئەگەر بگەڕێنـەوە بـۆ هـەموو هـەردوو "پـەیمانی سـالی ١٩٣٧و ڕێکەوتنامـەی جەزائیر" هەردووکیان لە سەر ئـەنجامی نـاکۆکی‌و دەستەوەسـتانی لەبەرانبـەر یـەکتر واژۆیان لە سـەر کردووە، نە هی یەکەمیـان لە ژێر چاودێری‌و بە ناوبـژیوانی کۆمەڵـەی گەلان (عصبە الامم)ی ئەوکات واژۆ کراوە، نەهی دووەمیـان بە سەرپەرشـتنی نەتـەوە یەکگرتووەکان بووە. لە هەردوولا لەبەر ئەنجامی ماندوون لـە نـاکۆکی گەیشـتوونەتە ڕێکەوتنامەیەك. ڕاسـتە لە دوای سەرهەڵدانی گرژی نێوان هـەردوو وڵات لـە بـەهاری سـالی ١٩٧٤ لە سەر داوای سکاڵای عێراق لەلایەن نەتـەوە یـەکگرتووەکان، نماینـدەی نەتەوە یەکگرتووەکان داوای لێکردن بە ئاشتی‌و گفتوگۆ کێشەکانیان چارەسـەر بکـەن بەڵام زۆری نەخایاند نەتەوە یەکگرتووەکان کۆڵیدا، کێشەی عێراق‌و ئێران سەرئەنجامی گفوتوگۆی نهێنی هەردوولاو بە ناوبژیوانی هەندێ وڵاتی عەرەبی بووە. چ لە ئێـران‌و چ لەعێراق هیچ لەو دوو ڕێکەوتنامەیە بە شێوەیەکی ڕەسمی‌و یاسایی‌و ڕەوایەتی نەك لە پەرلەمان پەسند نەکراوە، بگرە بۆ زۆربەی وەزیرەکانی حکومەتەکانیشـیان لـە ئاگـاو بووە.

لـە کـاتی هەڵوەشـاندنەوەی پـەیمانی ١٩٣٧ تـاك لایەنـە لەیـەن ئێـران‌و هەڵوەشـاندنەوەی ڕێککەوتنامـەی جـەزائیر تـاك لایەنـە لەلایـەن عێـراق، نەتـەوە یەکگرتووەکان نەهاتـە سـەر خـەت داوایـان لـێ بکـات، کـە ئێـوە ڕێککەوتنامـەی نێودەوڵەتیـان هەڵوەشاندۆتەوە.

دووەم/هەر دوولا یەك لایەنە ڕێککەوتنامەیان هەڵوەشاندۆتەوە:

بەبێ ئەوەی فشاری نێودەوڵەتی بکەوێتە سەر لەو ئەو هەڵوێستە لە ١٩٦٩/٤/١٩ لە سەر زاری وەکیلی وەزیری دەرەوەی ئێرانی تاك لایەنە ڕێککەوتنامەوەی سەعد ئابادی ١٩٣٧ی هەڵوەشاندەوە، کەواتە ئەوەی ئێستا ئێران پشتی پێدەبەستێ بەوەی تاك لایەنە ڕێککەوتنامەی جەزائیرهەڵناوەشێدرێتەوە، ئێران کاتی خۆی ڕێککەوتنامەی پێشتری تاك لایەنە هەڵوەشاندەوە، لە کاتێکدا ئەو ڕژێمە ڕێکەوتنی ساڵی ١٩٣٧ واژوو کردبوو لەگەڵ عێراق هەمان ڕژێمی دەسەڵاتدار بووە لە ساڵی ١٩٦٩ هەڵیوەشاندەوە نەك ڕژێمێکی جیاواز، کە ئەویش ڕژێمی پاشایەتی بووە، ڕەزا شای باوك واژۆی لە سەر کردو وەکیلی وەزیری (شا)ی کوڕ بە فەرمانی شا هەڵیوەشاندەوە.

ئەوەی بۆ ناکرێ ڕێککەوتنامەیەك ڕژێمی بەعس لە عێراق بە بێ پشتبەستن بە دامەزراوەی شەرعی (پەرلەمان) ڕێککەوتنامەیەك واژۆ بکات لەگەڵ (شا)، وەکو ڕژێمی پاشایەتی لە ئێران، لەوێش هیچ دامەزراوەیەکی شەرعی پەسندی نەکردبێ، کە ئەمڕۆ حکومەتی دوای ڕوخانی حکومەتی سەدام حوسێن نەتوانێ ڕێککەوتنێك هەڵبوەشێنێتەوە کە لەبەرانبەردا ئەو پاشایەی ڕێککەوتنامەکەی واژۆکردووە، تەخت و تاجی نەماوە.

سێیەم: ڕێکەوتنامەی جەزائیر هەڵوەشاوەتەوە بەپێی ئەو بنەڕەتەی هەردوو واژوویان لەسەر کردووە:

لە خاڵی چوارەمی ڕێکەوتنامەی واژۆکراوی جەزائیردا هاتووە: هەردولا ڕێککەوتوون، کە هەموو خاڵەکانی ڕێککەوتنامەکە یەك ڕەگەزی لێك جیانەکراوە

پێك دەهێنن، هەر پێشێلکاریەك لە یەکێك لە بنەڕەتەکانی بکرێ گیانی ڕێکەوتنامەی جەزائیر هەڵدەوەشێنێتەوە (کما اتفق الطرفان علی اعتبار هذه الترتیبات المشار الیها اعلاه کعناصر لایتجزأ لحل شامل وبالتالي والتالي فان اي مساس باحدی مقوماتها یتنافی بطبیعة الحال مع روح اتفاق الجزائر..).

لە ڕوخانی ڕژێمی شاوە هەردوو حکومەتی عێراق و ئێران درێغیان نەکردووە لەپاڵپشتی ئۆپۆزسیۆنی دژ بەیەکتر، هەتا ناوەندەکانی دەسەڵات لە عێراق دانیان دەنا کە لە دوا ساتەکاتی ڕووخانی شا یارمەتی موعارەزەی دژ بە (شا)یان داوە. لەکاتێکدا ئەوەی لە ڕێککەوتنامەی جەزائیردا هاتووە: دووبارە دابینکردنەوەی متمانەو زامنکردنی ئاسایش و ئۆقرەیی بە درێژایی سنووری هاوبەش، هەردولا پابەند دەبن بە دانانی چاودێری توند بە درێژایی سنووری هاوبەش، ئەمەش لە پێناو ڕێگەگرتن لە هەموو سنووربەزاندنێکی تێکدەرانەبە عەرەبیەکەی: (عادة الثقة وایجاد الامن والاستقرار علی طول حدودهما المشترکة، ویلتزمان من ثم علی اجراء رقابة مشددتوفعالة علی طول حدودهما المشترکة وذلك من اجل وضع نهایة لکل التسللات ذات الطابع التخریبي من حیث اتت) مەبەست لە "هەموو سنووربەزاندنێکە کە بۆ مەبەستی تێك دەرانە ئەنجام دەدرێ "خەباتکارانی بزاڤی سیاسی و چەکداری شۆڕشی کورد و هەر بزاڤێکی تری سیاسی ئەوکاتە بووە"، ئەوە هەردوولالە ڕووخانی شاوە پاڵشتی ئاشکرای ئەو پارت و ڕێکخراوانەیان کردووە، کە دژی لایەنی بەرانبەر خەباتیان کردووە.

ئەو دەقەی سەرەوە ئەوە دەگەیەنێت کە ئەگەر پێشێلکاری لە خاڵێکی ڕێکەوتنامەکە بکرێت هەمووی بە هەڵوەشاوە حیسابە، بە تەنیا لە تێکستی ئەو چوار خاڵەی ئەوکات واژوویان کردووە، ئەگەر بێینە سەر پرۆتۆکوڵەکان و ڕێککەوتنامەکان و

ئەو خاڵە نهێنییانەی لە سەری ڕێککەوتوون، ئەوە ڕوحیەتی ڕێککەوتنامەکە نەکەهەر لە سەردەمی ڕژێمی پێشووی عێراق بگرە لە دوای ئازادی عێراقیشەوە حیساب بۆ دەیان دەقی پرۆتۆکۆکۆلی ناو ڕێککەوتنامەکە نەکراوە، هەر بۆ نمونە: کوا چاودێریکردنی سەر سنوورەکان و لیژنەی هاوبەشی ئەمنی لە سەر ئاستی وەزارەتی ناوخۆ دەروەو بۆ کۆنترۆڵکردنی هەموو ئەو مەترسیانەی زیان بە ئاسایشی وڵاتی بەرانبەر دەگەیەنێت؟ لە پرۆتۆکۆلی "ئاسایشی سنوور"دا هاتووە. (طبقا للقرارات التي تضمنها اتفاق الجزائر المؤرخ في ٦ أذار ١٩٧٥ ولإهتمامهما بإعادة الامن والثقة المتبادلتين الى نصابهما على طول حدودهما المشتركة ولعزمهما على ممارسة رقابة صارمة وفعالة على هذه الحدود في سبيل وقف جميع حوادث التسلل ذي الطابع التخريبي واقامة تعاون وثيق بينهما لهذا الغرض، ومنع كل عمل تسللي او مرور غير شرعي عبر حدودهما المشتركة بقصد التخريب والعصيان والتمرد. ايضا هذا البروتوكول تم الإتفاق عليه بناءا على محضر اجتماع وزراء الخارجية الموقع في الجزائر في تاريخ ١٩٧٥/٣/٢٠م). لە مێژە ناوەڕۆکی ئەو خاڵانە لەمەیدانی پراکتیزەکردن نەك پشتگوێ خراوە، بەڵکو بە پێچەوانەکەی کارکراوە.

چوارەم: ئەو ئالیەت و ڕێوشوێنانەی گرتویانەتە بەر بۆ جێبەجێکردنی لە شوێنی خۆیدا نەماوە.

لیژنەی سەرەکی بۆ وردەکاری جێبەجێکردنی ڕێککەوتنامەکە هەبووە، وەکو هاتووە: هەردولا لە پەیوەندی بەردەوامدا دەبن لەگەڵ هەواری بومەدیەن. (سيبقى الطرفان على اتصال الدائم مع هوادري بومدين الذي سيقدم عند الحاجة معونة الجزائر الاخوية من اجل تطبيق هذه القرارات..)نە عێراق و ئێران لە ڕووخانی شاوە لەگەڵ

یەکتر لە سەر خەت بوون‌و نە هەواری بومدیەتی سەرۆکی جەزائیر لە ژیاندا ساوە ناوبژیوانیان بکات.

ئەمە چەندین خاڵ‌و مادەو بەند هەیە لە ڕێکەوتنامەکەو پرتۆکۆڵ‌و ڕێککەوتنامە فەرعیەکان بەو شێوەیە لە دوای لە کارکەوتنی ئەو میکانیزمەی بۆ جێبەجێکردنی دانراوە، ئێستا لە دوای ئەو هەموو گۆڕانکاریەی لە سیستمی دەسەڵات لە هەردوو وڵات‌و واقیعی دوای شەڕی سارد‌و چەندان شکڵ‌و شێوەی تازە، ئەو ڕێکەوتنامەیە بەردەوامی تێدا نەبووەو میکیانزمی تازەی بۆ نەدۆزراوەتەوەو خوێندنەوەو ڕێککەوتنی تازەی لە سەر نەکراوە.

پێنجەم: ئەوانەی ئێستا لە دەسەڵاتن لە عێراق ئەوکاتوعارەزە بوودانیان بەو بەرێککەوتنامەیەدا نەناوە.

لە یەکی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٥ لە دەستپێکی بەیاننامەی دامەزراندنی (یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان) داهاتووە: ڕێکەوتنامەی ٦ی ئازاری ١٩٧٥ی خیانەتکارانەی نێوان حکومەتی عێراق‌و ئێران (.جا.ت اتفاقیة ٦ اذار ١٩٧٥ الخیانة بین الحکومتین العراقیة والایرانیة..)، هەر لەو بەیاننامەیە عێراق بەخاوەنی شەتولعەرەب دەزانی‌و حیزبی بەعسی دەسەڵاتدار بەخیانەتکار بەرانبەر سەروەریەتی خاك‌و ئاوی وڵاتەکەی..چەندا بڕگەو دەقی تر کە گوزراشت لە دژایەتیکردنی ئەو ڕێکەوتنامەیە دەکات لە ناو بەیاننامەکە.

لەبەیاننامەی ڕاگەیاندنی سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) لە ١٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٧٥

ڕێککەوتنامەی جەزائیر بە گەورەترین خیانەتی حیزبی بەعس و حکومەتەکەی دادەنرێت بەرانبەر گەلی عێراق و گەلی عەرەبی، بەوەی سەروەری عێراقی داوە بە ڕژێمی بەکرێگیراوی شا.

پاشان ئەدەبیاتی بەرەی موعارەزەی حکومەتی عێراق و حیزبی بەعس لە نیوەی دووەمی حەفتاکانی سەدەی رابردوو لە دەیان شوێن ئەمە روونکراوەتەوە کە دژی واژکردنی ڕێککەوتنامەی جەزائیرن، سیستەمی تازەی ئێران هی دوای رووخانی ڕژێمی شا پەیوەندی لەگەڵ زۆربەیان باش بووە، لە کاتێکدا رازینەبوونی ئەوان بەرێککەوتنامەی ئێران زۆر روون و ئاشکرا بوو. (پ، د، ك) لە کۆنگرەی نۆیەمی خۆیدا لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٩ لە راپۆرتی سیاسی کۆنگرەی خۆیدا بە ئاشکرا داوا لە دەسەڵاتدارانی تازەی ئێران دەکات ڕێککەوتنامەی جەزائیر هەڵبوەشێننەوە.

بە دڵنیاییەوە حکومەتی ئێرانی دوای رووخانی دەسەڵاتی لە ساڵی ١٩٧٩ هەتا ئێستا بە روونی ئاگاداربووە، کە ئۆپۆزسیونی عێراقی دان بەو ڕێکەوتنامەیەدا نانێت.

ئەگەر ڕێکەوتنامەی جەزائیر وەك خۆ ماوەتەوە یان دەمێنێتەوە چی لەو گوزارشتانە دەکرێ؟

یەکەمیان/ لە ڕێککەوتنامەکەو پرۆتۆکۆلی ئاسایشی سنوور دەیان دەقی (في سبيل وقف جميع حوادث التسلل ذات الطابع التخريبي، التخريب، العصيان ، التمرد . ارتكاب اعمال الهدم في اقليم اخر، العناصر المخربة ، الاشخاص المخربون ، المخربين الهاربين) هاتووە کە هەموویان ئەوانە تا شا مابوو بزاڤی رزگاریخوازی گەلی کورد و

بزاڤی دژ به بەعسی یان موعارەزەی دژ بە رژێمی شای دەگرتەوە، بەلام لە ساڵی ١٩٧٩ هەتا روخانی رژێمی بەعس لە عێراق، ئەوەی گەیشتە سەر حکومی دەسەلات لە هەردوو ولات ئەو دەستەن کە هەردوولا رێککەوتوون، بە (المخرب)و (العصیان)و (ارتکاب اعمال الهدم)و زۆر خاسیەتی دیکە ناوانبارن..

دووەم: ناوچەیەکی زۆری سنووری لە دانیشتوان چوڵ کرا، لەو بارەیەوە دەیان گوازرشت لە سەر چاودێری لە سەر سنوورەکان هاتووە، وەکو (رقابة صارمة وفعالة على الحدود.. أو ..كافة الاجراءات..أو التعاون المتعدد الاشكال... أو ...حتى ارفع المستويات لوزارة.. أو.. اي نقطة تسلل اخرى قد يجري اكتشافها.. أو.تطور العلاقة المتعددة الاشكال بين البلدين.. أو الوسائل البشرية و المادية اللازمة.. أو.تطوير التعاون نافع.. أو.. عقد الاجتماعات الاستثنائية.. أو.. حسن تطبيق.. أو.الخ). شتی وا لەفەرهەنگی پەیوەندیەکانی نێوان هەردوو ولات لە دوای ساڵی ١٩٧٨دەوەنابینرێت.

سێیەم/ بەپێی هەموو چاودێران فرۆشتنی نیوەی ئاوی شەتولعەرەب بە ئێران لە رێککەوتنامەی جەزائیر لەبەرانبەر هاوکاریکردنی ئێران بووە بۆ توندنەوەی شۆرشی کوردستانی عێراق، بەلام گۆرانکاری بیستو حەوت ساڵی رابردوو بۆ هەردولا واقیعێکی ترە، ئەمرۆ سەرانی بزاڤی رزگاریخوازی کوردستان بەشێکن لە پرۆسەی سیاسی عێراق و لە ماوەی ٢٣ ساڵی رابردوو حکومەتی ئێرانی هاوکاری ئەو دەستە بووە کەناوی هاتووە بە (ذات طابع التخريبي) بۆ روخانی ئەو حکومەتەی رێکەوتنامەی جەزائیری لەگەڵ مۆرکردووە، لە جیاتی چاودێری توندی سەرسنوور ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەو سنوورە بەو شێوەی لە رێککەوتنامەکەدا هاتووە دانەخراوە.

ئەوەی ئێستا لەبەرژەوەندی هەردوو وڵاتە

هەردوولا کاریکەن بۆ رێکەوتنامەیەکی ستراتیجی تر، کە بگونجێت لەگەڵ واقیعی عێراقی تازەو ئێرانی تازەو واقیعی ئیقلیمیو نێودەوڵەتی، لەو حاڵەتە دەگونجێت بەشێکی مادەو بڕگەکانی رێککەوتنامەی جەزائیر، بە تایبەت لە رووی ئەمنیو سنووری ئاویو چۆنیەتی سوود وەرگرتن لە رووبارە هاوبەشەکانو هەندێ بڕگەو مادەی تر سوودیان لێوەربگیرێ بۆ ئەو رێککەوتنامە تازەیە. چونکە ناگونجێت دوو وڵاتی دراوسێ زۆرین سنووریان بەسەر یەکەوە هەبێتو نێوانیان گرژ بێت، هیچ رێککەوتنامەیەك نییە بەبێ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندی هەردوو وڵات سەر بگرێ.

مستەفا بارزانی

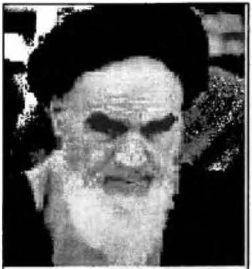

الخمینی

ریچارد نیکسۆن

هنری کیسنجەر

عبدالعزيز بوتفليقه

سەدام حوسێن ـــــــــ هەواری بۆمیدیەن ـــــــــ شا

لە دایکبووی ١٩٦٥ی ناحیەی ئاشتی- قەزای کۆیە

بە کەلۆریوسی لە بەشی مێژووی کۆلیژی ئادابی زانکۆی (موسڵ و سەلاحەدین) تەواوکردووە.

ماستەری یەکەمی لە مێژووی تازەو هاوچەرخ لە زانکۆی (سانت کلمینتس) بە "المراسلە"و ماستەری دووەمە مێژووی سەدەکانی ناوەڕاست (ئیسلامی) لەزانکۆی سلێمانی تەواوکردووە.

بەرهەمەکانی

١- میرنشینی سۆران (لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی، مێژوویی) ساڵی ١٩٩٨ چاپکراوە.

٢- فیدراڵیەتی عێراق لەنێوان جەنگی ئیسلامی و رۆژاوایدا. (وەرگێران)ساڵی ٢٠٠١ چاپکراوە.

٣- چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد. دوو بەرگە ٢٠١٠ چاپکراوە.

٤-دامەزراندنی چەند میرنشینێکی کورد لەهەردووسەدەی (٨ و ٩ك/ ١٤و ١٥ز)دا٢٠١٢ چاپکراوە.

٥-کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیدا. (وەرگێڕان)٢٠١٣ چاپ کراوە.

٦- رێککەوتنامەی جەزائیرو رەهەندەکانی لە سەر کێشەی کورد لە کوردستانی باشورر. لە ژێرچاپدایە

٧ چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی میرنشینی بابان (بەشی یەکەم) بەهاوبەش(لە ژێرچاپدایە)

٨-اتفاقية الجزائر و أبعادها على القضية الكردية في كوردستان الجنوبية(نامادەی چاپە)

٩- کۆبەندی چەند بابەتێکی مێژوویی (ئامادەی چاپە)

لە رۆژنامەگەری

١٠- لەناوەڕاستی نەوەدەکانی سەدەی رابردووە دەیان وتاری مێژوویی، سیاسی، فیکری لەرۆژنامەو گۆڤارەکان بلاوکردۆتەوە.

١١- خاوەنی دەیان چاوپێکەوتنو کۆڕو سمینـاری (مێژوویی، سیاسی، فیکری)یە

١٢- سەرنووسەری گۆڤاری (بابان)ە.

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

Rêkewtinnamey cezaîr

Kameran baban zade

بەڕێوەبەرێتیی
چاپ و بڵاوکردنەوەی
سلێمانی